T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

145082

RUSYA FEDERASYONU EKSENİNDE BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU (1991-2004)

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Fırat PURTAŞ

145082

Tez Danışması
Prof. Dr. Refet YİNANÇ

Ankara-2004

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Fırat PURTAŞ'a ait "Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu (1991-2004)" adlı çalışma jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Refet YİNANÇ

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI

Doç. Dr. Haydar ÇAKMAK

Doç. Dr. Canan ATEŞ EKŞİ

Doç. Dr. İlhan UZGEL

ÖNSÖZ

Siyasi Tarih kürsüsüne, 1995 yılında asistan olarak girdiğimde, Hocam Prof. Dr. Refet Yinanç, "seni Rusya-Orta Asya sahasına yönlendirelim" demişti. O dönemde birkaç yıl önce ortaya çıkan "Türk dünyası" heyecanı herkesi olduğu gibi beni de sarmıştı. Bu nedenle Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde başladığım yüksek lisans ders döneminde daha çok bu sahayla ilgili ödev konuları seçtim ve çalıştım. Ancak dersleri tamamladığımda henüz kafamda bir tez konusu belirmemişti.

İlk kez 1993'de Antalya'da düzenlenen, Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı'nın dördüncüsü 24-26 Mart 1996'da Ankara'da yapıldı. Kurultayın delegelerinden biri olan Hocam, "senin için faydalı olur, hem bu sahada çalışan diğer hocalarla tanışırsın" diyerek beni de beraberinde götürdü. Gerçekten de bu sayede Türk üniversitelerinden çok değerli bilim adamlarıyla tanışmakla birlikte, "Türk Dünyası"nın meselelerini ilk kez birinci ağızlardan, bölgelerinden gelen davetlilerden öğrenme imkanı buldum. Kurultay'ın ikinci gününde Rusya Federasyonu DUMA'sının "8 Mart 1991 tarihli Beloveçye Anlaşması diye adlandırılan Sovyetler Birliği'ni ortadan kaldıran ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kuran Minsk Anlaşması'nı hukuk dışı ilan eden" bir karar çıkardığı haberi geldi ve bu haber yüksek sesle tartışılmaya başlandı. Tüm delegeler "tarihin akışının geri çevrilemeyeceği, Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarından geri dönüşün söz konusu olmayacağı" üzerinde hem fikirdi. Ancak eski Sovyet sahası ile ilgili bu önemli gelişme ve Kurultay süresince yapılan tartışmalar ben de Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinin ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun niteliğinin daha detaylı bir şekilde araştırılması gerektiği kanaatini uyandırdı ve tez konumun kafamda şekillenmesine neden oldu. Hocamın da onayını aldıktan sonra, bu konu üzerinde çalışmaya başladım.

Rus dış politikasında "yakın çevre"nin önem kazandığı ve neo-emperyalist düşlerin kurulduğu bu dönemde Türkiye'de ve Batı'da yapılan tüm çalışmalarda, Bağımsız Devletler Topluluğu Rusların yeni imparatorluk yapısı olarak gösteriliyordu. Ancak Rusların ve BDT'ye üye diğer devletlerin örgüte nasıl baktıkları konusunda fazla bir bilgi yoktu. Rusya ve eski Sovyet cumhuriyetleri ile ilgili bir akademik çalışmanın Rusça bilmeden yapılamayacağı görüşünden de

hareketle BDT üyesi ülkelerden birine giderek, hem Rusça öğrenip hem de konumla ilgili kaynak toplamaya karar verdim. Böyle bir arayış içerisindeyken, Rusya Federasyonu Milli Eğitim Bakanlığı'nın Rus üniversitelerinde eğitim ve araştırma için Türk öğrencilere burs sağladığını öğrenince, hemen başvuruda bulundum. Bu sayede, 1997-2000 yılları arasında Saint-Petersburg Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi'nde "Bağımsız Devletler Topluluğu Proğramı"nda yüksek lisansımı tamamladım. Burada yaptığım yüksek lisans tez çalışmamda, konu olarak o dönemde Çeçenistan ve Dağıstan'daki gelişmelerden dolayı Rusya'da çok tartışılan "İslam Fundamentalizmi" tehdidinin Orta Asya'daki durumunu ele aldım. Ancak, bir yandan da Bağımsız Devlet Topluluğu ile ilgili gelişmeleri de takip ederek, kaynak toplamayı sürdürdüm. Doktoraya ise, Türkiye'ye döndükten ancak bir sene sonra başlayabildim. Doktora tezi için konum ve kaynaklarım hazırdı. Ders dönemi ve yeterlilik sınavından sonra bir buçuk yıl gibi bir süre sonunda tez bu haliyle ortaya çıktı.

Bu uzun ve zorlu süreçte yardımlarından dolayı öncelikle aileme teşekkür ederim. Annemin duaları sayesinde "Allah beni daima iyilerle karşılaştırdı." Manevi destekleri bir yana maaşımın kesildiği Rusya'daki üçüncü yılımda Babamın yardımı olmasa yüksek lisansımı tamamlayamayabilirdim. Kardeşlerim beni arayarak her zaman moral destek oldular. Fedakar ve cefakar eşim tüm kaprislerime katlandığı gibi, zaman zaman kendisini işimden sonraya bırakmama da anlayış gösterdi. Biricik kızım dünyaya gelişiyle bana aşk ve şevk verdi.

Sadece bu tezin hazırlanması sürecinde değil, asistanı olarak göreve başladıktan sonra hayatımın her safhasında bana destek olan danışman hocam Prof. Dr. Refet Yinanç ise, bu teşekkür silsilesinde ayrı bir yere sahiptir. Tezdeki her noktada virgülde emeği bulunan hocam bu çalışmaya kendinden çok şey katmıştır. Bir yaşam tarzı olarak bu mesleği bana sevdiren; ilmiyle ve feyziyle aydınlandığım; yolunu ve metodunu takip ettiğim hocama çok teşekkür ederim.

Ayrıca, öğrenciliğim boyunca ve asistanlığım süresince istifade ettiğim bölümdeki diğer hocalarıma, tezimi bir an önce bitirmem için sürekli beni çalışmaya teşvik eden hocam Doç. Dr. Türel Yılmaz'a, teze katkılarından dolayı arkadaşlarım Arş. Gör. Burak Tangör, Arş. Gör. Mehmet Şahin, Arş. Gör. Yalçın Sarıkaya ve Aşr. Gör. Mesut Taştekin'e teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ i
İÇİNDEKİLER iii
KISALTMALAR vii
EKLER LİSTESİ x
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU'NA ÜYE DEVLETLERİN HALKLARININ MÜŞTEREK TARİHİ

I. ÇARLIK RUSYA'SI VE YAYILMACILIK 10
II. SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ (SSCB) 20
A. Çarlık Toprakları Üzerinde Sovyet Hakimiyetinin Kuruluşu: Lenin ve Stalin Dönemi 20
B. Soğuk Savaş Sonrası SSCB: Kruşçev ve Brejnev Dönemi 28
C. Gorbaçov ve Reformları 32
1. Glasnost 34
2. Perestroyka 36
3. Gorbaçov ve Yeltsin Arasında İktidar Mücadesi 38
III. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI 44
A. Egemen Devletler Birliği Anlaşması 44
B. Ağustos Darbesi 51
C. Birlik Cumhuriyetlerinin Bağımsızlık İlanları 54
D. Sovyetler Birliği'nin Sonu 56

İKİNCİ BÖLÜM
BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU: KURUMSAL YAPI VE İŞBİRLİĞİ ALANLARI (1991-2004)

I. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU'NUN TEMEL BELGELERİ VE HUKUKİ STATÜSÜ 64
- A. Minsk Anlaşması ve Almaata Protokolü 64
- B. Bağımsız Devletler Topluluğu Tüzüğü 68

II. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU'NUN KURUMSALLAŞMASI VE TOPLULUK ORGANLARI 71
- A. Devlet Başkanları Konseyi 75
- B. Hükümet Başkanları Konseyi 75
- C. Dışişleri Bakanları Konseyi 76
- D. Yürütme Sekreterliği 77
- E. Devletlerarası Ekonomi Komitesi 78
- F. Savunma Bakanları Konseyi 79
- G. Sınır Birlikleri Komutanları Konseyi 79
- H. Kollektif Güvenlik Konseyi 79
- İ. Ekonomi Divanı 80
- J. İnsan Hakları Komisyonu 80
- K. Parlementolararası Asamble 80
- L. Bağımsız Devletler Topluluğu Organlarında Karar Alma Sistemi 81

III. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU BÜNYESİNDE SİYASİ VE ASKERİ İŞBİRLİĞİ 82
- A. Taşkent Anlaşması: Kollektif Güvenlik 90
- B. Kollektif Güvenlik Örgütü: Moskova Antlaşması (Mayıs 2002) 98
- C. Barış Gücü Operasyonları 103
- D. Bağımsız Devletler Topluluğu Bünyesinde Terörle Mücadele 110

IV. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU BÜNYESİNDE EKONOMİK VE SOSYAL KONULARDA İŞBİRLİĞİ 112
A. Ekonomik Birlik Anlaşması 114
B. Serbest Ticaret Bölgesi Kurma Çabaları 117
C. İnsani Konularda İşbirliği 121
V. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU'NUN GEÇİRDİĞİ EVRELER VE ENTEGRASYON SÜRECİNDE GELİNEN NOKTA 125
A. Devletlerarası Forum ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Reformasyonu Çabaları 126
B. Kuruluşunun Onuncu Yıl Dönümünde Bağımsız Devletler Topluluğu 129
C. BDT'nin Başarısızlığı ve Bunun Nedenleri 133
VI. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU'NDA ÇATLAMALAR : BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU İÇİNDEKİ ALT BÖLGESEL OLUŞUMLAR 136
A. GUAM (Gürcistan, Azerbaycan, Ukrayna, Özbekistan, Moldavya) 137
B. Orta Asya Birliği 144
C. Dörtlü Gümrük Birliği'nden Avrasya Ekonomik Topluluğu'na 148
D. Rusya-Beyaz Rusya Birliği 152
E. Tek Ekonomik Saha 157

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
RUS DIŞ POLİTİKASI İÇİNDE BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU

I. YENİ DÜŞÜNCE VE SOĞUK SAVAŞ'IN SONU 166
II. "YAKIN ÇEVRE" VE BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU 172
A. Rusya'nın BDT İçin Belirlediği Strateji Çizgisi 181
B. Neo-Emperyalist Dış Politika'ya Dönüşün Nedenleri 183
C. Rusya'da Kimlik Bunalımı ve BDT'ye Yansımaları 192

III. AVRASYA SÜPER GÜCÜ RUSYA VE BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU 204
IV. PUTİN DÖNEMİ: PRAGMATİK YAKLAŞIM VE BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU 210
V. RUSYA'NIN BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU ÜYESİ DEVLETLERLE İKİLİ İLİŞKİLERİNİN GENEL NİTELİĞİ 221

A. Orta Asya 223
1. Kazakistan 228
2. Kırgızistan 233
3. Özbekistan 235
4. Tacikistan 240
5. Türkmenistan 245
B. BDT Avrupası 249
1. Beyaz Rusya 249
2. Moldavya 251
3. Ukrayna 253
C. Kafkasya 260
1. Azerbaycan 267
2. Ermenistan 271
3. Gürcistan 273

SONUÇ 282
KAYNAKÇA 288
EKLER 310
ÖZET 313
ABSTRACT 316

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	: Barış İçin Ortaklık
BM	: Birleşmiş Milletler
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GUAM	: Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldavya
INOGATE	: Interstate Oil and Gas Transport to Europe
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KEİB	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KGA	: Kolektif Güvenlik Anlaşması
KGB	: Sovyetler Birliği İstihbarat Servisi
KP	: Komünist parti
LUKOIL	:
NATO	: Kuzey Atlantik İttifakı Örgütü
OECD	: Avrupa İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
G-8	: En Fazla Gelişmiş Sekiz Ülke
RSFSC	: Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TACIS	: Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine Teknik Yardım Programı

TRACECA : Transport Corridor Europe, Caucasus, Asia (Avrupa, Kafkasya, Asya Ulaşım Koridoru)

UNOMİG : United Nations Observer Mission in Georgia (Gürcistan'daki BM Gözlemci Misyonu)

GİRİŞ

Zengin doğal kaynakların bulunduğu 22.4 milyon kilometre karelik yüz ölçümü ile dünya karasının altıda birini oluşturan, 286.7 milyon nüfuslu Sovyetler Birliği'nin dağılması XX. yüzyıl siyasi tarihinde köklü bir değişiklik meydana getirdi. Sovyet Birliği'nin çöküşü ve topraklarında 15 yeni bağımsız devletin ortaya çıkması sadece Avrupa ve Asya'nın siyasi haritasını değiştirmekle kalmadı, aynı zamanda tüm uluslararası ilişkiler sistemini ciddi şekilde etkiledi. İki kutuplu dünyanın ve Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla mevcut güç dengeleri hem global hem de bölgesel düzeyde alt üst oldu ve uluslararası ilişkilerde belirsizlik meydana geldi. Bu bağlamda Rusya Federasyonu'nun yeni bağımsızlık kazanmış diğer eski Sovyet cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinin yeni niteliği problematiği, dünya sisteminin alacağı şekil açısından da önem kazandı. Soğuk Savaş'ın neticelenmesi ülkeler arasındaki siyasi ve askeri gerilimleri azaltmadı, aksine çoğunluğu Türkiye'nin de yakınında eski komünist blok coğrafyası içerisinde olmak üzere yeni çatışma noktalarını ortaya çıkardı. Küreselleşme sürecinin ve bölgesel entegrasyon hareketlerinin hız kazandığı Soğuk Savaş sonrası dönemde, yerel nitelikteki bu çatışmaların güvenlik açısından getirdiği tehditler geniş çaplı oldu.

Sovyetler Birliği, Rus İmparatorluğu'nun siyasi ve etnik sınırları içerisinde farklı bir isimle ve idare şeklinde oluşturulmuş yeni bir imparatorluk modelinden başka bir şey değildi. 1917'de Rus İmparatorluğu dağılmadı, sadece kabuk değiştirdi. Bu olayın gerçekleşmesinde Bolşeviklerin çabaları kadar eski imparatorluk birimlerinin de büyük katkısı oldu. "Milletler hapishanesi" olarak tanımladığı Rus İmparatorluğu'nda yaşayan tüm halklara eşit hak ve özgürlükler sloganıyla ortaya çıkan Bolşevik hareketi, hürriyet vaatleriyle Rus olmayan milletlerin de desteğini kazandı ve bu sayede 30 Aralık 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni kurmayı başardı. Ancak, esir milletler bu defada Rus otoriter geleneklerine uygun komünizm sistemi içinde baskı altında yaşamaya başladı. Sovyet monarşisi de (nomenklatura), Rus İmparatorluğu'nda olduğu gibi "büyük ağabey – küçük kardeş" ayrımını ve milli iç güdülerin baskıyla yok edilmesi politikasını devam ettirerek alternatif bir milletler politikası getirmedi. Sovyetler Birliği'nin tamı tamına milli sınırlara göre dağılması ise, geçen yüzyıllar içinde Rusların milletler sorununu çözmeyi başaramadıklarının ispatı oldu.

Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana süregelen dekolonizasyon sürecinde yıkılan son imparatorluktu. Tarihteki diğer örneklerle karşılaştırıldığında Sovyet İmparatorluğu'nun dağılması nispeten kansız ve savaşsız oldu. Her ne kadar kansız bir şekilde gerçekleşse de, Sovyet dekolonizasyonunun da kendine has zorlukları oldu. Etnik çatışmalar, sınır sorunları gibi meseleler yanında kitlesel göçler yaşandı. 25 milyon Rus, Rusya Federasyonu dışında kaldı. Bu açılardan, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması sonunda yaşanan sorunları çağrıştırmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin hangi nedenlerle dağıldığı sorusuna ilişkin bugüne kadar çeşitli yaklaşımlarla bir çok farklı yanıt getirildi. Bunlar arasında bilim adamları ve araştırmacıların üzerinde durdukları, en fazla tartışılan görüşlerden başlıcaları şunlardır:

- Tarihdeki tüm örnekleri gibi Sovyet "imparatorluğu" da belli süreçlerden geçerek doğal sona vardı. SSCB'nin dağılması tarihin doğal sonucudur.[1] Yeltsin'in ifadesiyle "Kusurlu olan, zalimce ve acımasızca peş peşe imparatorlukları yok eden yirminci yüzyıl tarihiydi."[2]
- Sovyetler Birliği, 45 yıllık Soğuk Savaşın neticesinde Batı'nın siyasi ve ekonomik çevreleme politikalarının galip gelmesiyle yıkılmıştır.[3]
- 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması öncesinde merkezin, yani Komünist Parti ile onun sayısız politika oluşturan organlarında temsil edilen Sovyet devletinin çökmesi geldi. Sovyet merkezin, yani parti devletin dağılması sonucunda Sovyetler Birliği dağıldı.[4]
- İnsan doğasına aykırı olan sosyalizmin siyasi ve ekonomik sistemi beklenilen refahı getirmedi, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte dış dünyadan haberdar olan Sovyet halkı komünizm gerçeğinin farkına vararak bu ideallerden

---

[1] Bu tez 15. Yüz yılda yaşamış, daha sonra Batı düşüncesine büyük tesir etmiş ünlü Arap filozof İbn-i Haldun'un "her canlı gibi devletler de doğarlar, gelişirler ve son bulurlar" felsefesini çağrıştırmaktadır.

[2] Boris Yeltsin, Geceyarısı Günlükleri, Çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.176.

[3] Sergei Shakhrai, Sovyetler Birliği'nin Batı'nın askeri ve ekonomik kuşatmasını kaldıracak iç potansiyele sahip bir ülke olduğunu ile sürerek bu görüşe katılmamakta, asıl Batı'nın ideolojik ve enformatik çevrelemesinin Sovyetler Birliği'ni parçaladığını savunmaktadır. Shakhrai'a göre 1987-1988 yılları arasında Batı'nın Sovyetler Birliği'ne pompaladığı bilgi kirliliği Rus toplumunu yıprattı. O dönemde dünya hiçbir sınır tanımayan bilgi ile yönetiliyordu. Nezavisimaya Gazeta, 16 Ocak 1997.

[4] Kemal H. Karpat, "Orta Asya Devletlerinin Dış Politikasını Şekillendiren Ortam", Türkiye ve Orta Asya, Çev. Hakan Gür, Kemal H. Karpat (der.), İmge, Ankara, 2003, s.249-50.

yüz çevirdi. Yeryüzü cenneti vaat eden sistem insanları donsuz bırakmıştı. Bu şekilde komünizmin çöküşü neticesinde Sovyetler Birliği de çökmüştür. Sovyet sisteminin genel sosyo-ekonomik ve siyasal başarısızlığı dağılmayı hızlandırmıştır.[5]

- Sovyetler Birliği'nin varlığının sona ermesinin temel siyasi nedeni ülkedeki "milletler sorunu"nu çözmede başarısız olunmasıdır. Dış güvenliği için devasa askeri harcamalar yapan Sovyetler Birliği'nin bütünlüğüne yönelik tehdit Rus yöneticilerin beklediklerinin aksine dışardan değil içerden geldi. Sovyet insanı yaratılması ve milli kimlik bilincinin zayıflatılmasına yönelik 70 yıllık Sovyet milletler politikası etnik ayrılıkların daha da derinleşmesine yol açtı. Neticede Sovyetler Birliği tam olarak milli sınırlara göre dağıldı.[6]
- Gorbaçov'un reformlarının ülkedeki siyasi, ekonomik ve kültürel boyutlu, giderek karmaşık bir hal alan sorunların üstesinde gelmede yetersizliği ve Sovyet federalizmini korumada başarısız olması Sovyetler Birliği'nin dağılmasına neden olmuştur. Glasnost ve Perestroyka politikaları neticesinde ortaya çıkan bölgesel egemenlik talepleri merkezin siyasi ve ekonomik kontrolünün zayıflamasına yol açarak, Sovyetler Birliği'nin sonunu hazırlamıştır. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından Gorbaçov sorumludur.
- Komünist Parti içindeki liderlik mücadeleleri merkezin kontrol mekanizmasını zayıflattı ve en son Gorbaçov ile Yeltsin arasında yaşanan iktidar mücadelesi

---

[5] Bu görüşü en fazla işleyen yazarların başında Polonya asıllı Amerikalı profesör Zbigniev Brzezinski gelmektedir. Komünizmin çöküşü hakkında bknz. Zbigniew Brzezinski, Büyük Çöküş, Çev. Gül Keskin ve Gülsev Pakkan, İş Bankası Kültür yayınları, Ankara, 1992.

[6] Bunun tam tersini savunanlar da vardır. Oliver Roy'a göre "Sovyet politikaları sonucunda yapay sınırlar, kimlikler ve geçmişler ortaya çıkmıştır." Roy özellikle Orta Asya cumhuriyetlerinde Baltık Cumhuriyetleri, Ermenistan ve Gürcistan'da olduğu gibi Sovyetlerin dağılması sürecine katkıda bulunan milliyetçi hareketlerin olmamasını gerekçe göstererek, "bu cumhuriyetlerin sınırlarıyla, isimleriyle, içerdikleri var sayılan etnik toplulukların tanımlarıyla ve hatta dilleriyle, yeniden icat edilen geçmişleriyle birlikte 1924 tarihli bir yasayla doğduklarını ileri sürmektedir." Bknz. Olivier Roy, Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi, Çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, 1997, s.8. Özcan Özen de Roy ve onun görüşünü paylaşanlara atıf yaparak benzeri çıkarımlarda bulunmaktadır: "1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başlarında eski Sovyet toprakları üzerinde patlak veren ulusal yada etnik çatışmalar 75 yıldır bastırılmış olan husumetlerin gün yüzüne çıkarak patlak vermesi anlamını taşımamaktadır. Çünkü 75 yıl önce böyle bir çatışma yoktu. 75 yıl önce bırakın ulusları, pek çok örnekte bir etnik kimlikten bahsetmek bile mümkün değildi. Daha çok etni-altı kimliklere sahip topluluklar vardı. Sovyet dönemi, bütün Çarlık coğrafyasının Sovyetleştirilmesi, aynı zamanda bu toplulukların etnileştirilmesi ve ulusların yaratılması sürecidir. Özcan Özen, "SSCB'nin Mirası; Çeçenistan Dağlı Klanlarından Ulus Devlete", Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke, Özcan Özen ve Osman Akınhay (Der), Everest, İstanbul, 2002, s.468.

birliği uçuruma sürükledi. Birliği sona götüren nedenlerden biri de, Yeltsin'in iktidar için SSCB'nin yıkılmasını dahi göze almasıdır. Hatta Yeltsin'in siyasi mücadelede desteğini artırmak için Rusya Federasyonu içindeki birimlere "kaldırabildikleri kadar egemenlik vaadi", Çeçenistan ve Tataristan başta olmak üzere otonom cumhuriyetleri bağımsızlık yönünde cesaretlendirmiş ve neredeyse Rusya Federasyonu'nu da dağılmanın eşiğine getirmiştir.[7]

- Petro-dolarlarla ayakta duran, 70'li yılların en büyük enerji ihracatçısı olan süper güç, sağlıklı bir ekonomiye sahip değildi ve petrol gelirleriyle bu konumunu koruyordu. 80'li yılların başından itibaren petrol gelirlerinin de sürekli düşüş göstermesiyle reforma ihtiyacı olan Sovyet ekonomisi dağılmaya başladı ve ülkeyi parçalanmaya sürükledi. Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti lideri Şerif Raşidov'un merkezi bütçeden daha fazla para almak için cumhuriyetin pamuk üretimini kağıt üzerinde fazla göstermesiyle su yüzüne çıkan hayali üretim Sovyet ekonomisinin asıl gerçeğiydi.[8] 1985'de Suudi Arabistan petrol üretimini aniden artırdı. Bunun üzerine ham petrol fiyatları II. Dünya Savaşı'ndan o zamana kadar en düşük seviyesine indi. Bütün dünya güçlü lider Mihail Gorbaçov'un göreve gelişine odaklandığı bir dönemde Riyad'ın bu hareketi olması gerekenden daha az dikkat çekti. Ancak Sovyetler Birliği için bu tarihi bir andı: Gorbaçov'un perestroykasının aniden bütün nakit para kaynağının durduğu anlamına geliyordu. Kapitalist ülkelere satılan günde 2 milyon varil petrol, Kremlin'in kasasını dolduruyordu. Fiyatlarda ani düşüş bir felaket oldu, perestroyka çıkmaza girdi ve ülke fakirliğe sürüklendi. Suudilerin bu hareketinden altı yıl kadar sonra artık Sovyetler Birliği yoktu.[9]
- Doğu Avrupa ülkelerindeki değişim Sovyetler Birliği'ne olumsuz etki etmiştir. Katolik dünyası ruhani liderliğine Polonya'dan Papa II. Jan Paul'un seçilmesi ise, bu ülkelerdeki komünist olmayan kesimleri güçlendirerek, değişimin katalizatörü olmuştur.

---

[7] 16 Ocak 1997 tarihli Nezavisimaya Gazeta'da "Sovyetler Birliği'ni kim dağıttı? Tarih mi, Batı mı, Yeltsin mi yoksa Gorbaçov mu?" başlıklı bir yuvarlak masa toplantısının metni yayınlanmıştır. Gorbaçov da bu toplantının katılımcıları arasındaydı ve Yeltsin'i Sovyetler Birliği'nin dağılmasında sorumlu olduğunu savundu.

[8] Raşidov'un Sovyet yönetiminin kurbanı olduğu söylenmektedir. Özbekistan'ın bağımsız olmasından sonra ülkede Raşidov'un rehabilitasyonu kampanyası başlatılmıştır.

- Gorbaçov'a karşı 19 Ağustos 1991'de düzenlenen darbenin başarısız olması, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini hızlandırmıştır.
- Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına pazar ekonomisine geçiş neden olmuştur. Pazar ekonomisine geçiş sürecinde birlik cumhuriyetlerin faaliyetlerini koordine edememeleri ve farklı modeller seçmeleri, cumhuriyetler arasındaki mesafeyi iyice artırdı ve birliği dağılmaya götürdü. Bu görüşe göre, birliğin kaderi Ağustos 1991'deki darbe günlerinde değil, daha önce, 1991 yılının başında Rus hükümetinin 1 Ocak'tan itibaren pazara geçişte diğer cumhuriyetleri beklemeden kendi proğramını uygulayacağını bildirdiğinde belirlenmiştir.[10]
- Dağılma kaçınılmazdı ve bu sürece karşı koymak Yugoslavya örneğinde olduğu gibi çatışma ve kanlı savaşları getirirdi.
- İmparatorluk kamburundan kurtulmak isteyen Rus siyasi eliti milli devleti kurmak için imparatorluktan vaz geçmiştir. Rusya öncü olmasaydı birlik dağılmazdı.

Bu yaklaşımların her biri, bütünün parçaları olarak, gerçeği yansıtmakta, fakat somut bir nitelik taşımamaktadır. Gerçek olan şu ki, Sovyetler Birliği'nin hukuki ve siyasi varlığını sona erdiren somut neden, 8 Aralık 1991 tarihli Minsk Antlaşması ve 21 Aralık 1991 tarihli Almaata Deklarasyonu olmuştur. Sovyetler Birliği'nin bir uluslararası hukuk sujesi ve jeopolitik bir gerçek olarak ortadan kalktığı, her iki belgede de öncelikle ve titizlikle vurgulanmaktadır. Bu uluslararası hukuk belgeleri bir taraftan eski birlik yapısının yıkıldığını ilan ederken, diğer taraftan da, ortadan kalkan birliğin üyeleri yeni bağımsız devletlerin, Bağımsız Devletler Topluluğu (bundan sonra BDT) adıyla yeni bir yapı altında bütünleştiğini ilan etmekteydi. Birbirine üstünlüğü söz konusu olmayan eşit egemen devletler arasında uluslararası hukuk prensipleri çerçevesinde işbirliği gayesi ile ortaya çıkan

---

[9] Stephen Kotkin, Armageddon Averted: The Soviet Collapse 1970-2000, Oxford Univestiy Press, New York, 2001.

[10] Boris Berezovski, "SNG: Ot razvala k sotrudniçestvu", Nezavisimaya Gazeta, 13 Kasım 1998. Berezovski buna benzer bir sürecin bugünkü Rusya Federasyonu'nda da yaşanmakta olduğunu, ülkede farklı bölgelerin farklı ekonomi politikaları yürütmesinin bölgeler arasında ayrılıklar yarattığını, bu eğilim devam ettiği takdirde Rusya'nın, topraklarında yaşayan farklı milletlerden ve yüzlerce halktan tek bir toplum oluşturmayı başaramayacağını ve Sovyetler Birliği ile aynı sonu paylaşacağını belirtmektedir. Rusya Federasyo'nunda merkez-bölge ilişkilerinin ekonomik boyutuna ilişkin bknz. Anar Somuncuoğlu, "Rusya Federasyonu'nda Merkez-Bölge İlişkilerinin Ekonomik Boyutu," Kadim

yeni birliğe uzun süre kuşkuyla bakıldı ve BDT, Sovyetler Birliği'nin devamı olarak algılandı. Eski Sovyet cumhuriyetleri arasında Rusya Federasyonu'nun sahip olduğu ağırlıklı konum ve Rusya merkezli bakış açısı doğal olarak bu sonucu doğurmaktaydı.

Bu çalışmada da, ön yargıdan uzak bir şekilde tüm yönleriyle BDT gelişmeleri Rusya merkezli olarak incelenecektir. SSCB'nin dağılmasında olduğu gibi, BDT'nin kurulması ve örgütün yapılanmasında da en önemli rolü Rusya oynamıştır. Rusya Federasyonu, yeni bağımsız cumhuriyetler arasında en geniş yüzölçümüne, en fazla nüfusa ve en güçlü ekonomiye sahip bulunan ülke oldu ve en büyük siyasi güç olarak belirdi. Uluslararası toplumun da resmen Sovyetler Birliği'nin hukuki ve siyasi selefi olarak tanıdığı Rusya Federasyonu, eski Sovyet sahasının söz sahibi oldu. Moskova'da meydana gelen olaylar ve burada alınan kararlar istem dışı da olsa halen dahi tüm eski Sovyet cumhuriyetlerini doğrudan etkilemektedir.

Bu çalışmanın amacı BDT'nin kurulmasını hazırlayan ortamı, örgütün kuruluşunu ve getirdiği yenilikleri, eski birlik ülkeleri arasındaki etkileşimi ve ilişkilerinin aldığı yeni şekli çok boyutlu bir şekilde irdeleyerek Türkiye'nin de bir parçası olduğu coğrafyada cereyan eden gelişmeleri siyasi tarih disiplini içerisinde ortaya koymaktır. Zira, halen milli devlet kurma sürecini yaşayan, global ve bölgesel gelişmelerde kendilerine yer edinmeye çalışan yeni bağımsız devletler arasındaki bu entegrasyon, yapısı ve metodu ile oluşmakta olan uluslararası ilişkiler sistemi içinde bir çok açıdan post-sovyet sahasının yerini de belirlemektedir. Belirlenen hedeften yola çıkarak tez içerisinde başlıca şu soruların yanıtı aranmaya çalışılacaktır.

- BDT'nin kurulması aşamasına nasıl gelinmiştir?
- BDT'nin varlık nedeni olan üye ülkeler arasındaki siyasi, askeri ve ekonomik işbirliği nasıl sağlanmaktadır ve boyutu nedir?
- BDT nasıl bir kurumsal yapıya sahiptir?
- Üye ülkelerin BDT'ye yaklaşımları nasıldır?
- Rus dış politika öncelikleri içerisinde BDT'nin yeri nedir? Rusya Federasyonu'nun BDT politikası nasıldır?

Komşumuz Yeni Rusya, Yılmaz Tezkan (der.),Ülke Kitapları, 2001, s.22-37.

- BDT coğrafyası içerisinde beliren alt bölgesel bütünleşme girişimlerinin niteliği nedir?
- Analizi yapılan 13 yıllık entegrasyon tecrübesi neticesinde, BDT nasıl bir perspektif sunmaktadır?

Çalışmada BDT'nin kurumsal yönü ve Rusya Fedarsyonu'nun eski Sovyet coğrafyasına yönelik dış politikası ağırlıklı olmakla birlikte mümkün olduğu ölçüde BDT coğrafyası ile ilgili temel sorunlara da ana hatlarıyla değinilmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken, böyle büyük bir coğrafyada meydana gelen hadiselerin her birinin çok farklı boyutlarıyla birer tez konusu olacağı gerçeği ön kabulüyle hareket edilecektir. Tezin konu bütünlüğünün bozulmaması ve tezin amacından uzaklaşılmaması açısından Hazar havzası kaynaklarının işletilmesi ve dünya piyasalarına ulaştırılması yada Dağlık Karabağ sorunu gibi konular ayrı başlık altında değil, tezle ilgili olduğu ölçüde ele alınacaktır. Bu mantıkla Rusya'nın ABD, Çin, Türkiye gibi BDT üye olmayan ülkelerle olan ilişkilerine de kısmen Rusya dış politikası ya da Rusya'nın BDT ülkeleriyle geliştirdiği ikili ilişkileri çerçevesinde değinilecektir.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. "BDT Halklarının Müşterek Tarihi" başlıklı birinci bölümde, BDT'nin kurucu belgelerinde sık sık tekrarlanan üye ülkelerin halkları arasındaki kader birliğinin nasıl oluştuğu ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu maksatla Çarlık dönemi ve Sovyet dönemi Rus ve Rus olmayan halklar arasındaki ilişkiler yanında günümüz Rus kimliğini ve bunun yansıması olan dış politikayı daha iyi anlamamıza katkısı olacağından hareketle çok özet bir şekilde ana hatlarıyla Rus tarihi anlatılmaktadır. Birinci bölümde, Gorbaçov dönemi ve Yeltsin ile Gorbaçov arasındaki rekabet üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmakta, Sovyetlerin dağılması konusu da detaylı bir şekilde incelenmektedir. Zira eski birlik cumhuriyetleri arasında yeni kurulan yapının bağımsızlık, egemenlik ve eşitlik esasları üzerine kurulması bu dönemdeki gelişmelerle doğrudan ilişkilidir.

İkinci bölüm "Bağımsız Devletler Topluluğu: Kurumsal Yapı ve İşbirliği Sahaları (1991-2004) başlığı altındadır. Bu bölümde BDT'nin kurucu belgeleri olan Minsk ve Almaata Anlaşmaları ile BDT Tüzüğü incelenmekte; BDT'nin kurumsallaşma süreci anlatılarak asli ve tali organları sıralanmakta; üye ülkeler arasında siyasi ve askeri işbirliği ile ekonomik ve sosyal konularda işbirliğinin

gelişimi ve boyutu sergilenerek entegrasyon sürecinde gelinen nokta ortaya konulmaktadır. Mayıs 1992'de imzalanan Kollektif Güvenlik Anlaşması BDT bünyesinde siyasi ve askeri işbirliği, Eylül 1993'de imzalanan Ekonomik Birlik Anlaşması da ekonomik işbirliği açısından önemli belgelerdir. Bu anlaşmalar çerçevesinde atılan adımlar ve sağlanan gelişmeler, başarılanlar ve başarısızlıklar anlatılmaktadır. İkinci bölümde ayrıca "BDT Coğrafyasında Altbölgesel Oluşumlar" başlığı altında eski Sovyet cumhuriyetlerinin kendi aralarında oluşturduğu diğer entegrasyon girişimleri de ele alınmaktadır. Bu çerçevede GUAM Örgütü (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldavya), Orta Asya Birliği, Rus-Belarus Birliği, Avrasya Ekonomik Topluluğu, Tek Ekonomik Saha örgütleri incelenmektedir. Bu yeni insiyatiflerden üçü Rusya'nın 1996'dan itibaren uygulamaya koyduğu "farklı hızlarda entegrasyon" stratejisinin uzantısı olarak BDT'yi güçlendirmeye matuf girişimlerken, ikisi ise Rusya'nın dahil olmadığı BDT'ye alternatif nitelik taşıyan örgütlenmelerdir. Bu örgütlenmelerin incelenmesi BDT içerisindeki gruplaşmalar ve örgütün geleceğine ilişkin sağlıklı değerlendirmeler açısından önem taşımaktadır.

"Rusya Federasyonu Ekseninde BDT" başlığını taşıyan üçüncü bölümde Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasına yönelik dış politikası anlatılmaktadır. 1990'dan buyana Rus dış politikasının geçirdiği değişimler ve Rusya'nın BDT politikası dört döneme ayrılarak incelenmektedir. a) 1991-1993 yılları arası Batı yanlısı dış politika ve BDT'nin öncelikli olmadığı dönem; b) 1993-1996 arası Rusya'nın Monrö Doktrini olarak adlandırılan "yakın çevre" doktrini çerçevesinde eski Sovyet coğrafyasının hayat alanı olarak ilan edildiği dönem; c) 1996-1999 arası Primakov'un dışişleri bakanlığı ve başbakanlığı döneminde gerçekleştirilmeye çalışılan "çok kutuplu adil bir dünya düzeni" içerisinde Rusya'nın Avrasya kutbu olmasına yönelik politikalar; d) Putin dönemi pragmatik dış politika yaklaşımı. Rusya bir ataraftan BDT bünyesinde eski Sovyet cumhuriyetleriyle çok taraflı işbirliğini geliştirmeye çalışırkeni diğer taraftan da ikili ilişkiler yoluyla da eski bağlarını sürdürmüştür. Tezin üçüncü bölümünde Rusya'nın BDT üyesi ülkelerle olan ikili ilişkilerinin genel niteliği de sunulmaya çalışılacaktır.

ABD'de 11 Eylül 2001'de gerçekleştirilen terör eylemleri "Soğuk Savaş sonrası" olarak adlandırılan geçiş dönemini sona erdirmiştir ve dünya tarihinde yeni

bir sayfa açılmıştır. Tüm dünyada olduğu gibi BDT coğrafyasında da yeni dengeler oluşturacak bir süreç başlamıştır. Bu süreçte ABD'nin eski Sovyet coğrafyasındaki varlığını artırması ve konumunu güçlendirmesi, BDT üyelerinin çoğunun ABD ile olan ilişkileri, Rusya'nın arka bahçesinde dominantlığını kaybetmeye başlaması, BDT içinde ortaya çıkan yeni alt bölgesel örgütlenmeler öne çıkan olaylardır. Tez içerisinde bu olaylar ayrıntılı bir şekilde incelenmekle beraber, 11 Eylül sonrası gelişmeler tezin sonuç kısmında yapılacak değerlendirmelere de esas teşkil edecektir.

Soğuk Savaş sonrasında eski Sovyet coğrafyasında meydana gelen hadiseler uluslararası ilişkiler disiplini için bir çok malzeme ortaya çıkarmıştır. Yabancı ve Türkçe literatürde eski Sovyet coğrafyasıyla ilgili devasa bir kaynak mevcuttur. Ancak doğrudan BDT'nu ele alan çalışmalar ise, bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır. Bunlar arasında tezin kaynakça bölümünde künyesi görüleceği üzere, ingilizce olarak Martha Brill Olcott, Anders Aslund ve Sherman W. Garnett'in ortak kitap çalışması, Richar Sakwa ve Mark Webber'in çalışmaları, Kemal Başlar'ın makalesi; rusça olarak E. Moiseyev'in ve A. Zagorski'nin kitapları, M. Narinky ve A. Malgin'in ortak makalesi başta gelmektedir. Tezin hazırlanmasında, Türkçe, İngilizce ve Rusça olmak üzere konuyla ilgili kitaplardan ve makalelerden faydalanmakla birlikte, BDT'yi kurucu anlaşmalar ve topluluk tüzüğü gibi temel belgeler; BDT Sekreterliği, Parlamentolararası Meclis gibi topluluk kurumlarının yayınları; Rusça gazeteler ve dergiler, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı internet sitesinden elde edilen veriler kullanılmıştır.

Birinci Bölüm

BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞUNA ÜYE DEVLETLERİN HALKLARININ MÜŞTEREK TARİHİ

BDT Tüzüğü ve bir çok resmi belgelerde belirtildiğine göre BDT, ortak tarihi, kültürü ve kaderi paylaşan ülkelerin gönüllü katılımıyla kurulmuş bir örgüttür. Üye ülkelerde yaşayan halkların, önce Rus Çarlığı'nda daha sonra Sovyetler Birliği içinde bir arada bulunduğu ve Sovyet rejiminin yaratmaya çalıştığı "Sovyet insanı"[11] olgusu gözönünde tutulursa bu ifade ilk bakışta tutarlı gözükmektedir. Ancak tarihi süreç değerlendirildiğinde bu kader birliğinin hangi temeller üzerine oturduğu ve nasıl oluştuğu daha iyi anlaşılabilir. Rus tarihini ana hatlarıyla incelemek BDT'nin kuruluş felsefesini anlama yanında, ayrıca günümüz Rus kimliğini ve bunun yansıması olan dış politikayı daha sağlıklı değerlendirme açısından da önemlidir.[12] Bağımsız Rusya'nın yönetici eliti hem Çarlık dönemi hem de Sovyet dönemi mirasını reddetmeyerek politikalarına referans kabul etmektedir. Bu nedenlerle Rus siyasi, kültür, idare ve toplum tarihi ana hatlarıyla konumuzla ilgisi ölçüsünde ele alınacaktır.

I. ÇARLIK RUSYASI VE YAYILMACILIK

İlk Rus topluluklarının ve Rus devletinin ortaya çıkışına ilişkin üzerinde uzlaşı sağlanmış tek bir görüş bulunmamaktatır.[13] Genel kabüle göre, Ruslar Slav ırkına mensup bir millettir. M.S. V-VI. Yüzyıldan itibaren Karadeniz'le Baltık Denizi arasında kabileler halinde doğu Slavları yaşamaktaydı. Her kabilenin başında "knez" denilen yöneticiler bulunuyordu. IX. yüzyılın ortalarına doğru Doğu Slavları

---

[11] Yüzden fazla farklı halkın yaşadığı Sovyetler Birliği'nde etnik kimlik bilincini yok edip bir üst kimlik olarak "Homosoveticus" oluşturma yönünde politikalar uygulanmıştır. Bu konuya tezin ileriki bölümlerinde de yer verilmektedir.

[12] Kimlik ve dış politika arasındaki iki yönlü etkileşimi Rusya özelinde inceleyen Türkiye'de yapılmış ve yayınlanmış bir doktora tezi bulunmaktadır. Zeynep Dağı, Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusya'nın Dönüşümü, Boyut Kitapları, İstanbul, 2002.

[13] Rusların kökenine ilişkin iki temel görüş Avrasyacı kuram ve Norman kuramıdır. Avrasyacılara göre doğu Slavları ile çeşitli Turani halkların karışımı ile Rus milleti ortaya çıkmıştır. Norman kuramına göre ise, ilk Rus knezleri İskandinav kökenlidirler, Rus milleti İskandinav halklarının doğu Slavları ile karışması ile ortaya çıkmıştır. Rus devletinin ilk ortaya çıkışı ve Rusların kökenine ilişkin Türkçe şu kaynaklara bknz. Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar, TTK,

Kiev ve Novgorod olmak üzere iki knezlik merkezi etrafında toplanmaya başladılar. IX. Yüzyılın sonunda ise, merkezi Kiev olan "Drevniy Rus" devleti ortaya çıktı. Bu devlet o dönemde Bizans, Polonya ve Macaristan'dan sonra Avrupa'nın dördüncü büyük devleti oldu.[14]

988'de günümüz Rus kimliğinin yapı taşlarından en önemli birini oluşturan çok önemli bir olay gerçekleşti. Kiev Knezi Vladimir, Hıristıyanlığı devlet dini olarak kabul etti ve Hıristiyanlık bir kaç asır içinde ülkede yayıldı. Hıristiyanlık Bizanstan alındığı için Ruslar, Ortodoks (PravaSlavyan) meshebine mensupturlar ve Katolik Batı dünyası karşısında Doğu Hıristiyanlığını temsil etmektedirler. Ortodoksluk, Rus devletinin gelişimini, kültür, sanat ve yönetim esaslarını kökten etkilemiştir. Ruslar dinle birlikte alfabeyi de dışarıdan almışlardır. Makedonyalı iki papaz, Kril ve Mafediyus'un geliştirdiği Kril alfabesinin kabulü Rusya'yı Greko-Latin kültüründen ayıran ikinci önemli unsur olmuştur.

XII. Yüzyılın başlarında "Drevniy Rus" çeşitli knezliklere bölünmüş ve knezler kendi aralarında mücadele etmişlerdir. 1237'de başlayan ve 1240'da Kiev'in zaptı ile 240 yıl süren Tatar-Moğol istilası sonucunda ise Drevniy Rus tamamen ortadan kalkmıştır. Drevniy Rus topraklarında Altın Ordu Devleti kurulmuş, Rus knezlikleri bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir. Ancak knezler Altın Ordu'ya vergi ödeyerek, idare hakkı "yarlık" elde ediyor ve "Han"ın buyruğu altında varlıklarını sürdürüyorlardı. Tüm knezler içinden seçilen "Büyük Knez" bu vergileri toplayarak "Han"a sunuyordu. Moskova Knezi İvan 1328'de "Büyük Knez" ünvanını aldı ve bundan sonra Moskova Knezliği giderek güçlendi. 1380'de Moskova Knezi Dmitri diğer knezlerden topladığı vergiyi "Han"a vermeyi reddetti. Bunun üzerine "Han" ordularını Dimitri üzerine yolladı. 1380'de Don Nehri civarında Ruslarla Altın Ordu

---

Ankara, 1993., Türkkaya Ataöv, "Rus Devleti'nin Kuruluşu," AÜSBF Dergisi, C.XXIII, Ankara, 1968., Mesut Hakkı Caşın, Rus İmparatorluk Stratejisi, ASAM, Ankara, 2002.

[14] Rus tarihi kitaplarında başkenti Kiev olan "Drevniy Rus", Rusların ilk merkezi devleti olarak geçmektedir. Ancak Ukrayna'lı tarihçiler böyle düşünmemekte ve Rusların köklerini Moskova Knezliği etrafında aramaları gerektiğini söylemektedirler. Ukrayna'lı tarihçilere göre "Drevniy Rus" adında geçen "Rus" tabirini "Rusya" olarak algılamak yanlıştır. "Drevniy Rus" asıl tarihteki ilk Ukrayna devletidir. Bunun en basit göstergesi "Drevniy Rus"ta konuşulan dilin Rusça'dan çok Ukrain diline benzemesidir. Bknz. Oleksiy Petrunya, Ukraine: History and Modern Realities, Kiev, 1994, s.4. Rusya Resmi tarihine göre ise, Kiev, Minsk ve Polotska gibi Doğu Slavlarının yaşadığı merkezler Drevniy Rus Devleti'nin parçalanmasından sonra Rus Devleti'nin dışında kalmışlardır. Bu topraklarda daha sonra Ukrain ve Belarus gibi halklar ortaya çıkmıştır. Bknz. M.N. Zueva (red.), İstoriya Rossii: S Drevnosti Do Naşih Dney, Vışaya Şkola, Moskova, 1998, s.15-44.

birlikleri arasında Kulikov Savaşı yapıldı. Knez Dimitri buradan zaferle ayrıldı, ancak aradan iki yıl geçtikten sonra Altın Ordu Moskova Knezliği üzerinde hakimiyetini yeniden sağladı. Öte yandan Moskova Knezliği sürekli güçlendi ve nihayet 1480'de Moskova Knezi III. İvan, Altın Ordu Devleti'ni yenerek bağımsızlığını elde etti. Bu şekilde Rusya'da "Tatar-moğol" dönemi de 1480'de son bulmuş, fakat XV. Yüzyıl başlarında ortaya çıkan Kırım Hanlığı 1475'de Osmanlı himayesine girerek Altın Ordu'nun bir uzantısı olarak devam etmiştir.[15] 1485'de III. İvan "Tüm Rusların Yüce Knezi" ünvanını aldı ve Moskova merkez olmak üzere Rus Çarlığı ortaya çıktı. III. İvan, 1487'de Kazan Hanlığı'nı kendisine bağlayarak, lakabına "Bulgar Beyi" sözünü de ilave etti. 1505'de ölene dek 43 sene tahtta kalan ve 1469'da Bizans Prensesi Sofya ile evlenen III. İvan, Moskova'da Bizansın halefi olarak III. Roma niteliğinde "milli bir rus devleti" telakkisinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.[16] Kendi etnik ve tabii hudutlarında "milli" bir "Rus Devleti" ise III. İvan'ın oğlu III. Vasili zamanında 1523'de meydana gelmiştir.[17]

Tatar-Moğol istilası dönemi Rus tarihinde ve kimliğinde yeri silinemez bir öneme sahiptir. Bu gün Rus kimliği tanımlanmaya çalışılırken "yüce step"in (göçebe Türklerin) etkisi yadsınamamaktadır. Rus kültürü, doğu Slavları temelinde, "yüce step"in etkisinde Doğu Roma (Bizans) medeniyetinin bir devamı olarak görülmektedir.[18] Tatar-Moğol istilası Rusya'nın Batı'dan farklı kendine özgü bir

---

[15] Altın Ordu konusunda ayrıntılı bilgi için bknz. A. Yu. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, Çev. Hasan Eren, TTK, Ankara, 1992.

[16] "Moskova-III. Roma" nazariyesi Pskov manastırlarından birinde rahip olan Filofey tarafından işlendi ve yazılı olarak III. Vasili'ye sunuldu. Bu görüş şöyle formüle edilmişti: Evvelce dünya hakimiyetinin merkezi Roma idi, sonra yeni Roma, İstanbul oldu. Her iki Roma da düştü. Halbuki Üçüncü Roma ayaktadır, o da Moskova'dır. Hıristiyanlıktaki "mukaddes üçlük" hükmünce, Dördüncü Roma olmayacaktır; şu halde Moskova dünya hakimiyetinin yeni merkezidir. Bu nazariyeye göre Moskova hükümdarları Bizans imparatorlarının halefleri ve ortodoksluğun yüksek hamileridir. Bknz. Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar, TTK, Ankara, 1993, s.140.

[17] III. Vasili, en son Pskov ve Ryazan Knezliklerini kendisine tabi kılarak bütün rus şehirleri ve knezliklerini Moskova Büyük Knezliği altında birleştirmiş oluyordu. Bu şekilde Moskova Rusyası bir "Velikorus" (Büyükrus veya sadece rus) devleti haline geldi. Kiev çevresi ve Dneper ile Karpatlar arasında yaşayan "Ruten"ler (Ukraynalılar) zaten hem dil, hem kültür bakımından Moskova Ruslarından epey farklı idiler; Smolensk eyaletinden itibaren Dneper ve Berezina nehirleri arasındaki ahali de, bugünkü Beyaz Ruslar (Beloruslar), kuvvetli bir leh-katolik tesirine maruz kaldıklarından, "Velikorus"lardan epey farklı idiler. Kiev ve Galiç sahası ile Beyaz Rusya mıntıkaları uzun zamandan beri Moskova ile değil, Lehistan-Litvanya devleti çevresine aittiler. Kurat, a.g.e., s.126.

[18] Bu görüş Avrasyacılar arasında yaygın bir tarih tezidir. Bu fikrin en önemli temsilcileri Trubetsky, Berdayev ve Gumilyev'dir. Türkkaya Ataöv de Bizans ve Tatar etkisinin Rus toplumu üzerindeki etkisi üzerinde durarak, bu unsurların Rusya'da batılı anlamda demokrasinin gelişmesini geriye

kültür oluşturmasına katkıda bulunan bir diğer unsurdur. Özellikle Rusya'da bugün de sürdürülen güçlü merkezi devlet anlayışının oluşmasında Altın Ordu geleneği ve Altın Ordu'ya karşı verilen mücadele etkili olmuştur.[19]

Rus Devleti başlangıcından itibaren çok uluslu bir yapı taşımıştır.[20] Yukarıda belirtildiği gibi Doğu Slavları Rusya'nın oluşturulmasında temel unsurdur, ancak Rusya'nın sınırları tarih boyunca sürekli genişlemiş ve Slavlarla birlikte daha bir çok halk ülkenin etnik yapısına dahil olmuştur. Rusya, Avrupa'nın klasik sömürgeci ülkeleri gibi denizler üzerinden değil stepler, ormanlar çöller aşarak geniş kara kütlesi üzerinde genişlemesi çok uluslu bir yapı kazanmasında etkili olmuştur.[21]

1552'de Kazan, 1556'da Astrahan'ın fethi ile başlayan Rus yayılması Kafkaslara kadar uzandı.[22] Kazan ve Astrahan'ın ele geçirilmesiyle Sibirya kapısını aralayan Ruslar, Batı Sibirya'yı istilaya başlamışlardır. Don Kazaklarından (kossak) olan Yermak, 1582'de Sibirya'yı fethederek IV. İvan'a (İvan Grozny) hediye etmiştir. Rusya, XVII. Yüzılın ortalarında sekiz milyon metre karelik Sibirya'yı fethederek Pasifik kıyılarına ulaşmış, Kamçatka ve Kuril adalarına sahip olmuştur.[23] 1654'de ise Rusya tek bir el ateş etmeden Ukrayna'yı ele geçirdi. Lehistan'a (Polonya) karşı hayatta kalma mücadelesi veren Getman Hmenlinski, 1654'de Pereyaslav'da yapılan anlaşma ile Rusya'nın himayesine girdi.[24] Bu şekilde

---

bıraktığını ileri sürmektedir. Bknz. Türkkaya Ataöv, Sovyetler Birliği Devlet İdaresi, AÜSBF Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961, s.3.

[19] Richard Sakwa, Soviet Politics in Perspective, Second Edition, Routledge, London, 1998, s.3.

[20] XVIII. Yüzyılın başında ve 1914'deki Rus Çarlığı'nın nüfusunun etnik kompozisyonu için bknz. Michael Rywkin, Russian Colonial Expansion to 1917, Mansell Publishing Limited, London and New York, 1988, s.xv.

[21] A.g.e., s.xıı.

[22] Kiev merkezli Drevny Rus devletinin kuzeye doğru genişleyerek Finno-Ugrian kabilelerinin yaşadığı Novgorod, Suzdal gibi yerleri ele geçirip buraları slavlaştırması ilk Rus yayılmacılığı olarak değerlendirilmektedir. Bknz. Janet Martin, "Russian Expansion in the Far North", Russian Colonial Expansion to 1917, Michael Rywkin, Mansell Publishing Limited, London and New York, 1988, s.23-43.

[23] Rus tarihinde "Sibirya fatihi" olarak adlandırılan Yermak, Sibirya'nın medeniyetten uzak halklarına medeniyet götüren bir tarihi şahsiyet olarak resmedilmektedir. Ruslar Sibirya'nın tarihini de 1582'den itibaren başlatırlar. Sibirya'nın nasıl Rus hakimiyetine geçtiğine ilişkin bknz. W. Bruce Lincoln, Vahşi Batı Sibirya ve Ruslar, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1996, s.27-37.

[24] Ukrayna'da resmi tarih tezine göre: 1240'larda başlayan Tatar-Mogol istilası sonucu yıkılan "Drevniy Rus Devleti"nin toprakları üzerinde Ukrainlerin ataları XV. yüzyılla XVII. Yüzyıl arasında Kozak Getmanlıkları kurmuşlar ve özgür bir şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. 1654'de Getman Hmelinski'nin Polonya ile yürüttüğü kurtuluş savaşı sırasında Rusya'nın desteği karşılığı imzaladığı anlaşma Ruslar tarafından Ukrainlerin köleleştirilmesi için kullanılmıştır.

Ukrayna'ya sahip olan Rusya batıya doğru ilerlemeye devam etti ve Beyaz Rusya ile Litvanya'yı da topraklarına kattı. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Rusların genişlemesi Güney Kafkasya ve Türkistan bölgelerinde devam etmiştir. Çoğu tarihçi, Rusların bu genişlemesini sınırsızlık güdüsüyle izah etmektedir. Kliuchevski'nin belirttiği gibi " Nehirler ve Ural dağları dışında hiç bir doğal sınırla çevrilmemiş geniş Avrasya düzlüğü, sürekli kolonizasyon sürecinde en etkili faktördür."[25] Coğrafyanın Rus milli karekterine büyük etki ettiğini vurgulayan Berdayev ise, imparatorluğun geniş topraklarının Rus ruhunu nasıl etkilediğini şöyle izah etmektedir: "Yenisey kıyısında bir Rus ne düşünür? Girdiği tüm yollar sonsuzmuş gibi görünür. Günlerce, aylarca yürüyebilir ama Rusya daima çevreleyecektir onu. Ovaların, ormanların, ırmakların sonu yoktur. Böylesine sınırsız topraklara hükmetmek için sınırsız bir devlet yaratmak gerekir."[26]

Bu şekilde, bugün de Rus ulusal kimliğini oluşturan üç temel unsur, (ortodoksluk, merkezi-güçlü devlet, mesihçi bir kültür) XVI. Yüzyıldan itibaren etkin olmaya başlamıştır. 1689 yılında tahta oturan I. Petro ise, Rus kimliğine Avrupalılığı eklemiştir. Gerçekleştirdiği askeri, idari, ekonomik ve toplumsal reformlarla Rusya'yı Avrupalılaştırmaya çalışan Petro, eski Rus geleneklerini atarak Rusya'nın tarihi gelişmesini tamamen farklı bir yola çevirmiştir.[27] Tüm bu reformları yukarıdan aşağıya, halka zorla kabul ettirmeye çalışan Petro, Lenin'in ifadesiyle "barbarca yöntemler kullanarak barbarlığı yenmeye çalışmıştır." Petro aynı zamanda Rusya'da ilk düzenli orduyu ve donanmayı oluşturan kişidir. Ordu ve donanmayı teçhiz için büyük fabrikalar ve imalathaneler kurarak Rusya'da sanayi devriminin başlatıcısı olmuştur. Bu şekilde üretimin arttığı ülkede dış ticaret de gelişmeye

---

6 Mart 2003 tarihli başkanlık kararnamesi ile kabul edilen Ukrayna Milli Marşı'nda "Ruhumuzu ve bedenimizi özgürlüğümüze adayalım. Kazakların torunu olduğumuzu ispat edelim" dizeleri yer almaktadır.

[25] Kliuchevsky, Sochinenia, I, s.47'den akratan Paul Dukes, A History of Russia, 2nd Edition, Duke University Press, Durham, 1990, s.1, Kliuchevsky ve onun öğrencisi olan Solovyev coğrafyanın Rusya'nın tarihi geşimi içinde önemli yeri olduğu üzerinde dururlar. Bknz. Nicholas V. Riasanovsky, A History of Russia, Fifth Edition, Oxford Un. Press, New York, 1993, s.8.

[26] Ryszard Kapuscinski, İmparatorluk, Çev. Gül Çağalı Güven, Om-İzlenim, İstanbul, 1999, s.48.

[27] Petro refromları, Rusya'da XIX. Yüzyılın başında Slavyanofiller ve Batıcılar (Zapadiki), XX. Yüzyılın başlarında Avrasyacılar ve Batıcılar, XX. Yüzyılın sonlarında Avrasyacılar ve Atlantikçiler çatışmasının temelini oluşturur. Slavyanofiller ve Avrasyacılar I. Petro'nun reformlarının Rus milli karekterine uymadığını, Ortodoksluğun Rus devlet teşkilatı ve toplum hayatı için esas teşkil ettiğini savunurken; Batıcılar, Rusya'nın kaderinin Avrupa'nın parçası olmak olduğunu savunmuşlardır.

başlamıştır. Petro döneminde Rusya'da denizcilik okulu açılmış, Avrupa başkentlerine eğitim için bir çok öğrenci gönderilmiş, ilk Rusça gazete Moskovskie Novosti (Moskova Haberleri) çıkmaya başlamıştır. Petro, devlet sistemi ve teşkilatında da yenilikler yapmıştır. 1708'de bütün Rusya, sekiz valiliğe (guberniya) ayrıldı ve her valiliğin başına bir gubernatör tayin etmek suretiyle yönetildi.[28] Petro'nun dış politikasında "sıcak denizlere ulaşma" ve "pan-Slavizm" ideali önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu amaçla Petro, İsveç ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşmıştır.[29] İsveç'le yirmi yıl kadar süren mücadelesi sonucunda Petro, Baltık Denizi'ne ulaşmış ve 1703'te Neva Nehri kıyılarında Saint-Petersburg şehrini kurmuştur. 1721'de kendisini imparator ilan eden ve adının önüne "birinci" sıfatını ekleyen Petro, kendi adına kurduğu şehri de imparatorluğun başkenti yaparak ülkenin merkezini Moskova'dan Batı'ya daha yakın olan Saint-Petersburg'a taşımıştır. Fütuhat siyaseti ve despotluğu açısından IV. İvan'ı çağrıştıran I. Petro, Rusya'yı Baltık Denizi ve Hazar Denizi istikametinde genişletmiştir. I. Petro, Derbend ve Bakü'yü alarak Güney Kafkasya'ya yerleşmiştir.[30] Rusya Kafkaslarda, bu bölgeye 1585'den itibaren giren Osmanlılar ve İranlılarla mücadele etti. XVIII. Yüzyıl sonlarında Osmanlıların bölgeden çekilmesini müteakip Kafkaslar 1828'de imzalanan Türkmençayı Anlaşması ile Rusya ve İran arasında payedildi.

Rusya'da I. Petro'nun başlattığı reformları devam ettiren II. Katerina olmuştur. 1762'de tahta oturan II. Katerina aslen Alman prensesi olup III. Petro ile evliliği sayesinde Rus çariçesi olmuştur. Fransız aydınlanma felsefesinden etkilenen ve Batı'da "aydın monark" olarak tanınan II. Katerina, Rusya'da tam bir istibdad yönetimi kurmuştur.[31] II. Katerina dönemine damgasını vuran önemli hadiselerden biri de 1773-1775 yılları arasında devam eden ve Rus tarihindeki ilk büyük çaptaki halk hareketi olan "Pugaçev İsyanı"dır. Don Kazaklarından Pugaçev'in başlattığı

---

[28] 2000 yılında Rusya Federasyonu devlet başkanı olan Vladimir Putin de merkezi yönetimi güçlendirme amacıyla Rusya'yı yedi genel valiliğe ayırdı ve her birine kendi temsilcisini tayin etti. Bu temsilcilerden sadece ikisi sivildi.

[29] Petro, Osmanlı'ya karşı iki sefer düzenlemiştir. Bunlar 1687 Kırım Seferi ile 1711 Prut seferidir.

[30] Birinci (Büyük) Petro, Rus modernleşmesinin öncüsü olarak görülür. Ruslar kimliklerinin bir parçası olan "Avrupalı"lığı Petro'nun başlattığı reformlar sayesinde kazandıklarını düşünmektedirler. Sovyet tarihçileri Petro reformlarına önem veriyordu, ancak Bağımsız Rusya Federasyonu'nun resmi tarihinde Petro'ya çok daha fazla önem verilmektedir. Bknz. K. Aymermahera ve G. Bordyugova, Natsionalnıe İstorii v Sovetskom i Postsovetskih Gosudarstvah, Airo-XX, Moskva, 1999, s.37, 323.

[31] Andrzej Walicki, Rus Düşünce Tarihi 1760-1900: Aydınlanmadan Marksizme, Çev. Alaeddin Şenel, Verso yayınları, Ankara, 1987, s.2.

isyana Ural-İdil sahasındaki Müslüman-Türk (Kazan Türkleri, Başkurtlar, Kazaklar) kitleler halinde katılmıştır. Katerina, isyan bastırıldıktan sonra Müslüman ahaliyi kazanmak maksadıyla 1789'de Ufa'da bir müftülük kurdurdu.[32] II. Katerina döneminde 1768-1774 yılları arasında süren Osmanlı-Rus savaşı sonunda 1774'de imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması'yla Rus Çarlığı Kırım'ı ele geçirmiş[33], Polonya'nın paylaşılması neticesinde Litvanya'ya, Beyaz Rusya'ya ve Ukrayna'nın batısına sahip olmuştur.[34]

II. Katerina'dan sonra Çarlık tahtına oturanlar içinde önde gelen yöneticilerin ilki I. Aleksandr'dır. I. Aleksandr 1801'de tahta oturur oturmaz o zamana kadar Rusya'nın himayesinde bulunan Gürcistan'ı ilhak etti. Daha sonra Azerbaycan üzerine yönelen I. Aleksandr, sürekli ilerleyerek 1813'de İran'la yaptığı Gülistan Anlaşması ile Revan ve Nahcivan Hanlıkları hariç tüm Kuzey Azerbaycan'a sahip oldu. Güney Kafkasya'nın fethini 1825'de tahta geçen I. Nikola tamamladı. Rusya, 1826'da başlayan ikinci Rus-İran savaşı sonunda imzalanan 1828 Türkmençayı Anlaşması ile de Revan ve Nahcivan dahil Aras Nehri'nin kuzeyinde bulunan tüm Azeri hanlıkları Rusların eline geçmiş oluyordu.[35] Ruslar bundan sonra Kuzey Kafkasya'ya yönelmişler, ancak Kuzey Kafkasya'nın ele geçirilmesi o kadar kolay olmamıştır. Şeyh Şamil önderliğinde Kafkas dağlıları 30 yıldan fazla Rus istilasına karşı koymuşlardır. 1859'da Şeyh Şamil'in esir düşmesiyle direniş kırılmış ve Ruslar Kafkasya'yı tamamiyle ele geçirme fırsatı yakalamıştır.[36]

---

[32] Kurat, a.g.e., s.285.

[33] 19 Nisan 1783'de Çariçe II. Katerina yayınladığı bir manifesto ile Kırım Hanlığı'nın ortadan kalktığını ve onun arazilerinin Rusya İmpratatorluğu'na ilhak edildiğini ilan etti. Bknz. Hakan Kırımlı, Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916), TTK, Ankara, 1996, s.6.

[34] 1772'de Polonya (Lehistan) Rusya, Prusya ve Avusturya arasında bölündü. 1793'de ikinci defa paylaşıldı. 1795'de ise büsbütün ortadan kaldırıldı. Bu paylaşımlar sırasında Polonya üzerindeki payını sürekli artıran Rusya 1815 Viyana Kongresi sonucunda Varşova Dükalığı'na da sahip oldu. Bundan sonra Rus çarı aynı zamanda Lehistan kralı ünvanını da taşıdı.

[35] Mehmet Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, TTK, Ankara, 1996, s.21-26.

[36] Bu tarihten itibaren de Kafkasyalı Müslümanlar Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmeye başlamışlardır. Kafkaslardan Osmanlı İmparatorluğu'na göç konusunu tüm yönleriyle ele alan çalışmalardan bir kaçı için bknz. Kemal H. Karpat, Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics, University of Wisconsin Press, 1985., Mehmet Saray vd., Kafkasya Araştırmaları-I, İstanbul, 1988., Hayati Bice, Kafksaya'dan Anadolu'ya Göçler, Türk Diyanet Vakfı, Ankara, 1991, s.25., Süleymen Erkan, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908), KTÜ, Trabzon, 1996, s.55-87., Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), TTK, Ankara, 1997, s.63-81., Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, Çev. Bilge Umar, İnkılap, İstanbul, 1998, s.32-44.
Türkiye'de sayıları 2-7 milyon arasında olduğu belirtilen Kafkas kökenli yurttaşların varlığı bu göçler neticesinde oluşmuştur. Kafkas kökenli yurttaşlar Türkiye Cumhuriyeti'nin Rusya ile ilişkilerinde etkili bir unsur olmuştur. Türk Dışişleri Bakanlığı'nın resmi görüşü iki ülke topraklarında akraba

Rusya'da I. Aleksandr dönemi (1801-1825) özellikle Rus kimliğinde yapı taşlarından biri olan Napolyon'a karşı verilen "Kurtuluş Savaşı"(Büyük Vatan Savaşı) açısından önemlidir. 1812'de Napolyon'un Rusya'yı işgali Rusların vatanseverlik duygularını kamçılamıştır. Napolyon'u mağlup ederek müttefik ordularının başında Paris'e giren I. Aleksandr Avrupa'nın kurtarıcısı olarak tarihe geçmiştir.[37] I. Nikola'nın tahta geçmesi sırasında 14 Aralık 1825'de meydana gelen ve başarısızlıkla neticelenen Dekabrist ihtilali de 1812'deki "Büyük Vatan Savaşı" ile ilgili bir gelişmedir. İhtilal girişiminde bulunanlar Napolyon'u Paris'e kadar kovalayan Rus subaylarıydı. Avrupa seferi sırasında Rusya'daki hayat şartlarının, devlet teşkilatının ve toplumsal kurumların Avrupa'dakinden geriliğini gören Rus subayları ülkeye döndüklerinde Avrupa'da gördükleri devlet sistemi ve toplumsal kurumları Rusya'ya uygulamak için gizli cemiyetler kurarak çalışmaya başladılar ve nihayet 14 Aralık'ta Çar'a karşı ayaklandılar. Dekabrist ihtilali Rusya'da hürriyet mücadelesinin sembolüdür. Asılarak veya sürgüne gönderilerek cezalandırılan Dekabristler ise birer milli kahramandır. I. Nikola devri (1825-1855) her ne kadar Rusya'da hürriyetlerin kısıtlandığı bir istibdad dönemi olsa da, Rus edebiyatı ve kültürünün altın çağının yaşandığı kesittir. Puşkin, Lermantov, Gogol, Dostoyevski, Tugenyev ve Tolstoy gibi büyük Rus edibleri eserlerini bu dönemde vermişlerdir.

Rusya'nın yenilikçi ve fetihçi liderlerinden bir diğeri de II. Aleksandr'dır. 1861'de de yayınladığı manifesto ile serfliği kaldırarak köylülere özgürlüğünü kazandıran II. Aleksandr, bu yüzden tarihe "kurtarıcı" olarak geçmiştir. Daha önce asillerin malı olan ve toprak sahibi olamayan köylüler II. Aleksandr sayesinde bu haklara sahip olmuşlardır. Bu reform Rusya'da sanayileşme ve modernleşmeye büyük ivme sağlamıştır. Bunun sonuçları özellikle 1890'lı yıllarda işçi sınıfının hızla çoğalmasıyla hissedilmeye başlandı.[38] II. Aleksandr'ın "köylü reformu" aynı

---

insanların varlığının ilişkilere olumlu tesir edeceği yönünde olmakla beraber, başta Çeçen sorunu olmak üzere Kafkaslarda yaşanan etnik sorunlar Türk-Rus ilişkilerine olumsuz etki etmektedir.

[37] Napolyon'un Rusya'yı işgali üzerine verilen savaş Rus tarihinde "Birinci Kurtuluş Savaşı" olarak adlandırılır. İkinci Kurtuluş Savaşı ise, Hitler'in II. Dünya Savaşı sırasında 1941'de Rusya'yı işgali üzerine Faşist Almanya'ya karşı verilen mücadeledir. Avrupa'yı Napolyon'dan kurtaran I. Aleksandr'ken, Hitler'den kurtaran da yine bir Rus lider Stalin'dir. Almanya'nın teslim olduğu ve II. Dünya Savaşı'nın Avrupa'da sona erdiği tarih olan 9 Mayıs, Rusya'da Sovyetler Birliği döneminden buyana zafer bayramı olarak kutlanırken, AB ülkelerinde de "Avrupa Günü" olarak kutlanmaktadır.

[38] Kagarlitsky, Düşünen Sazlık, çev. Osman Akınhay, Metis Yay., İstanbul, 1991, s.32.

zamanda feth edilen topraklarda Rus nüfusunun artmasına yol açmıştır. Özgür olan Rus köylüleri işgal edilen yerlere imtiyazlı sınıf olarak yerleştirilmiştir.[39]

II. Aleksandr döneminde de Rus İmparatorluğu genişlemesini sürdürmüştür. 1856 Paris Barış Andlaşması'yla Karadeniz'den uzaklaştırılan Rusya, güneye doğru yönelerek Kafkasya'nın işgalini tamamlamak ve Türkistan'ı ele geçirmek için harekete geçti. 1864'de Kuzey Kafkasya'da hakimiyeti sağladıktan sonra Türkistan üzerinde faaliyetlerini yoğunlaştıran Ruslar önce Hive Hanlığını işgal ederek 1867'de Türkistan Eyaletini kurdular, 1868'de Buhara Emirliği'ni himaye altına aldılar ve 1876'da Hokand Hanlığı'nı ortadan kaldırarak Fergana'ya sahip oldular. Bundan sonra Rus istilası Hazar Denizi'ne doğru devam etti. 1884'de Merv şehri işgal edildi ve bu suretle Türkistan'ın Rusların eline geçmesi işi tamamlanmış oldu. Türkistan üzerinde 1860'larda başlayan Rus yayılması 1880'lerde Hazar Denizi'nin doğu kıyılarındaki Türkmen topraklarına kadar uzanmıştı. Bu gelişme İngiltere'nin Hindistan'daki konumunu tehdit etmeye başlayınca Rusya ve İngiltere Afganistan üzerinde çekişmeye başladılar. Rus-İngiliz çekişmesi Eylül 1885'de nüfuz sınırlarının belirlenmesi ile yatıştırıldı.[40]

Rusya'da 1856-1882 yılları arasında 25 yıl dışişleri bakanlığı yapmış, II. Aleksandr'ın dış politikasının belirleyicisi olan, günümüz Rusya'sında da en iyi Rus diplomatı olarak her yıl doğum yıl dönümleri kutlanan Gorçakov'un[41] Rusya ile diplomatik münasebetleri bulunan ülkelere gönderdiği 21 Kasım 1856 tarihli notada yer alan ifadeler, BDT ülkelerinde yaşayan halkların kader birliğinin niteliğini anlama açısından çarpıcıdır. Gorçakov bu notada Rusya'nın genişleme gerekçesini şu şekilde ifade ediyordu: "Rusya'nın Orta Asya'daki pozisyonu belirli bir sosyal organizasyona sahip bulunmayan, yarı vahşi, göçebe ahaliyle karşılaşan bütün uygar devletlerin durumu gibidir. Tarih boyunca bu gibi vaziyetlerde hudutların ve ticari

---

[39] Alaaddin Yalçınkaya, Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında Türkistan, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997, s.230-236.

[40] Baymirza Hayıt, Türkistan: Rusya ile Çin Arasında, Çev. Abdulkadir Sadak, Otağ yayınları, 1975, s.41-122.

[41] Büyük kısmına Gorçakov yön verdiği XIX. Yüzyılın ikinci yarısındaki Rus dış politikasını belgelere dayalı olarak inceleyen önemli bir çalışma: İstoriya Vneşney Politiki Rossii: Vtoraya Polavina XIX Veka, Mejdunarodnaya Otnaşeniya, Moskva, 1999.

münasebetlerin emniyet altında tutulması için daha medeni olanın, birlikte yaşanması müşkül olan bu gibi komşuları üzerinde hakimiyet kurduğu bilinen bir gerçektir."[42]

II. Aleksandr zamanında Rus siyaset ve fikir hayatında en önemli rol oynayan akımlardan biri panslavizm olmuştur. 1877-78 Osmanlı Rus harbi sonucunda Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsız olmaları ve otonom bir Bulgar prensliği kurulması panslavist politikalar sonucu gerçekleşmiştir. "Doksan üç Harbi" olarak bilinen bu savaş sonunda Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'a da sahip olmuştur. Köylüleri kurtaran ve Güney Slavlarına özgürlüğünü kazandıran II. Aleksandr, tarihin bir cilvesi olarak 1881'de Rus köylüsünü yücelten "Narodnik" hareketinin düzenlediği bir süikast sonucu öldürülmüştür. II. Aleksandr'dan sonra tahta büyük oğlu III. Aleksandr' geçti. III. Aleksandr Rus olmayan halkları ruslaştırma politikası ve yahudi "pogrom"u ile tarihe geçmiştir.[43] III. Aleksandr döneminde Rusya, Rus olmayanlara yaşama hakkının tanınmadığı bir milletler hapisanesi haline gelmiştir.[44]

Son Rus Çarı olan II. Nikolay, 1894'de Çarlık tahtına oturmuştur. Ülkede giderek artan hürriyetçi hareketlere karşı, II. Nikolay baskıcı bir politika izlemiştir. III. Aleksandr zamanında 1891'de Trans-Sibir demir yolu hattının inşaasına başlanarak yayılma alanı olak Uzak Doğu belirlenmişti. II. Nikolay bu siyaseti devam ettirdi ve bunun sonucu olarak 1904-1905 yılları arasında Rus-Japon savaşı yaşandı. Rusya bu savaştan büyük kayıplarla yenilerek ayrıldı. Savaş ülkedeki ekonomik ve sosyal krizi de artırmış, ilk Rus devriminin koşullarının oluşmasında etkili olmuştur.

22 Ocak 1905'de başkent Saint-Petersburg'da halk, işçiler, köylüler ve askerlerin bir kısmı "Defol Çar" sloganlarıyla saraya yürümesiyle başlayan devrim, ülkenin her yerinde grevlerle, siyasi istikrarsızlıklar devam etmiştir. En sonunda II. Nikolay 17 Ekim 1905'de bir manifesto yayınlayarak meşruti monarşiyi tanımıştır.

---

[42] Sir Olaf Caroe, Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Topraklar, I. Cilt, Çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., s.136., Hayıt, a.g.e., s.79.

[43] Ruslaştırmanın bütün şiddetiyle sürdüğü dönemde Yahudilere yönelik ayrımcı politikalarda doruğa çıktı. Böylece Çarlığın kışkırtmasıyla girişilen pogromlar aynı zamanda halk arasındaki hoşnutsuzluğu başka yönlere çekmede kullanıldı. Bknz. Ana Britannica, C.26, 1993, s.417.

[44] Kurat, a.g.e., s.362.

Ancak bu ülkede siyasi mücadeleler sona ermemiştir. 1906-1917 yılları arasında dört defa Duma oluşturulmuş ve dağıtılmıştır.[45]

XX. Yüzyılın başında Rusya'da halk başlıca üç siyasi kampa bölünmüştür. Muhafazakarlar, mevcut düzenin devamından yana olurken, liberal kamp monarşinin kaldırılmasını ve Batılı reformların yürütülmesini desteklemiş, Sosyalist kamp ülkede sosyalizmi kurmaya çalışmıştır. Metod konusunda kendi içinde ayrılığa düşen sosyalistler, 1903'de Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Menşevik) ve Sosyalist Devrimciler Partisi (Bolşevikler) olarak bölünmüş, Vladimir İliç Lenin liderliğindeki Bolşevik hareketi sosyalizmin kurulması için güce başvurarak devrim yolunu desteklemiştir.

Balkanları ele geçirip Akdeniz'e ulaşma idealiyle Rusya, 1914'de İngiltere ve Fransa'nın müttefiki olarak I. Dünya Savaşı'na girmiştir. Savaş ülkedeki istikrarsızlığı daha da artırmış, 1917'de askerler cepheden kaçarken, halkın Çar'a olan hoşnutsuzluğu da hat safhaya ulaşmıştır. Devrim yanlıları 28 Şubat'ta Çar'ı tutuklayarak, ülke yönetimini ele aldılar. 2 Mart 1917'de II. Nikolay tahtından feragat ettiridi. Rus tarihinde birinci devrim olarak adlandırılan Şubat devriminin başarılı olması ve monarşiye son verilmesiyle Rusya'da 300 yıllık Romanovlar hanedanı da son buldu.

II. SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ (SSCB)

A. Çarlık Toprakları Üzerinde Sovyet Hakimiyetinin Kurulması: Lenin ve Stalin Dönemi

II. Nikolay'ın devrilmesiyle ülke yönetimini, çoğunluğunu liberal demokratlardan oluşan A. Kerenski'nin önderliği altındaki Geçici Hükümet ele aldı. Ancak Geçici Hükümet, bir yandan kendisine baskı yapan ve dediğini yaptırmaya çalışan irili ufaklı çoğunluğu sol nitelikli örgütler, bir yandan bağımsızlık yanlısı hareketler, öte yandan da devam eden savaş nedeniyle ülkede anarşiye engel olamadı. Bu koşullar Bolşeviklerin güçlenmesini sağladı. Nisan 1917'de Lenin,

[45] I. Duma 10 Mayıs-21 Temmuz 1906, II. Duma 4 Mart-16 Haziran 1907, III. Duma 1 Kasım 1907-9 Haziran 1912, IV. Duma 15 Kasım 1912-1917. Daha fazla bilgi için bknz. Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), İkinci Baskı, TTK, Ankara, 1999, 115-122.

sürgünde bulunduğu İsviçre'den Rusya'ya gelerek "Barış, Toprak ve Emek" programı ile faaliyete başladı. 25 Ekim 1917'de (yeni takvime göre 7 Kasım) [46] yapılan DUMA'nın ikinci toplantısında Bolşevikler çoğunluğu sağlayarak yeni bir hükümet kurdular. Böylece Ekim devrimiyle Bolşevikler iktidara gelmiş oldu. Bolşevikler yönetimi ele aldıklarında yeni seçimlere razı olmuşlardı, ancak Ocak 1918'de yapılan seçimlerde oyların sadece %25'ini alabildiklerinden, demokratik nitelikli ilk meclisi hemen dağıttılar. Bu şekilde Bolşevikler iktidarlarını sağlamlaştırmış oluyorlardı.

Büyük Rus İmparatorluğu, Bolşeviklerin eline geçtiği sırada, iç karışıklıkların ve savaşta yenik düşmenin sonucu hızlı bir parçalanma sürecinden geçiyordu. Devrimin ilk etkisi bu süreci hızlandırmak oldu. Bolşevikler dört yıl boyunca hem ülkede hakimiyetlerini kabul ettirmek, hem de dağılan imparatorluğu toparlamak için bir yandan Çar yanlıları beyazlar ve Menşeviklerle, bir yandan da bunlara yardım eden emperyalist olarak niteledikleri İngiltere, Fransa, Almanya ve Japonya ile savaştılar. Bu dört yılın sonunda, eski Çarlık İmparatorluğu'nun çeşitli birimleri birkaçı hariç bir kez daha Sovyetler Birliği içinde toplandı.[47]

Son Çar II. Nikolay'ın Şubat 1917'de devrilmesinden sonra Rus olmayan imparatorluk halklarının çoğu merkezden uzaklaşmaya başlamışlardı.[48] Mart 1917'de Ukrayna Merkezi Rada'sı (parlemento) oluşturuldu ve Ukrayna için otonomi talebinde bulunuldu. İmparatorluk topraklarının değişik merkezlerinde de benzeri gelişmeler meydana geliyordu. Petrograd'da kurulan Geçici Hükümet savaşla ve ülkedeki karışıklıkla uğraşmaktan başını kaldıramadığı için bu taleplerle ilgilenemedi. 8-9 Kasım 1917'de (Çarlık dönemi takviminde 26-27 Ekim) Bolşevikler başa gelince bu taleplere olumlu yaklaştılar, hatta cesaretlendirdiler.

---

[46] Avrupa'da 16. yüzyılda Gregorian takvimine geçilirken, Rusya'da 1918'e kadar Julien takvimi kullanılmış, ancak 1918'de Gregorian takvimine geçilmiştir. Julien takvimi Gregorian takviminden XVIII. Yüz yılda 11 gün, XIX. Yüzyılda 12 gün, XX. Yüzyılda 13 gün ve XXI. Yüzyılda ise 14 gün geridedir. Bknz. Melvin C. Wren ve Taylor Stults, The Course of the Russian History, Fifth Edition, Waveland Press, Illinois, 1994, s.xvıı. Bu yüzden günümüzde dahi Rusya'da Hz. İsa'nın doğumu gibi bazı dini bayramlar hem eski hem de yeni takvime göre iki defa kutlanmaktadır.

[47] Edward Hallett Carr, Sovyet Rusya Tarihi: Bolşevik Devrimi 1917-1923, C.I, Çev. Orhan Suda, Metis Yay., İstanbul, 1989, s.235.

[48] Merkezden uzaklaşmanın nedeni çevre bölgelerin isteyerek merkezden ayrılmalarından ziyade merkezin parçalanmasıydı; "parçaların ayrılması değil, eski Rusya'nın çökmesiydi". Carr, a.g.e., s.237. 1991'in sonunda da SSCB'nin dağılması birliği oluşturan parçaların ayrılmasından çok

Bolşeviklerin yaptıkları ilk işlerden biri "Rusya Halklarının Hakları Deklerasyonu"nu yayınlamak oldu. Bu deklerasyon Rusya içinde yaşayan halklara eşitlik, egemenlik ve self determinasyon (kendi kaderini tayin) hakkı veriyordu. Bunun üzerine Rus olmayan halkların çoğu Bolşevikleri desteklemeye başladılar.[49]

Ekim ihtilali sırasında Bolşevikler self determinasyon ilkesini rakiplerine karşı etkili bir silah, Rus dışı milletlere karşı ise, çok çekici bir psikolojik araç olarak kullanmışlardır. Lenin ve Stalin'in birlikte imzalayarak 15 Kasım 1917'de yayınladıkları "Rusya Halklarının Hakları Deklerasyonu" komünizmi ve komünistleri yeterince tanımayan milletlerin aydın kadroları arasında etkili olmuştur. Sultan Galiyev, Neriman Nerimanov, Zeki Velidi gibi ulusal liderler de Bolşeviklerle birlikte olurlarsa bağımsızlık hedefine ulaşabileceklerine inanmışlardır.[50]

Rusya Halklarının Hakları Deklerasyonu"nun sağladığı güvenceler görünürde çok açıktı ve çekiciydi. Ancak uygulamada bunlar komunist polemiklerin gölgesinde kaldı. Lenin'e göre halkların self-determinasyon hakkı bulunuyordu ancak buna sadece proleterya karar verebilirdi. Proleterya adına ise sadece Komunist Parti konuşabilirdi. Bolşevikler bu formülle sözde "kurtarıcı" kisvesiyle ülkede hakimiyetlerini kurmuşlar, uygulamada ise bu hakimiyet askeri müdahalelerle gerçekleşmiştir.[51]

Bolşevikler önce Ocak 1918'de Rusya'da Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC)'yi ilan ettiler ve ardından imparatorluğun diğer birimlerinde sovyet cumhuriyetleri kurmaya giriştiler. Birleşme süreci içinde ilk aşama, nüfusun yaklaşık beşte dördünü oluşturan üç Slav halkı (Rus, Ukrain, Belarus) birbirine kaynaştırma aşamasıydı. Bu sağlandığı takdirde Slav olmayan dağınık ve çok daha az gelişmiş halklar üzerinde dayanılmaz bir çekim gücü elde edilecekti.[52]

---

merkezin çöküşü sonucu olmuştur. Bu nedenle özellikle Orta Asya Türk cumhuriyetleri için bağımsızlıkları adeta gökten başlarına düştü benzetmesi yapılmaktadır.

[49] Jack F. Matlock, Jr., Autopsy on an Empire: The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union, Random House, New York, 1995, s.25.

[50] A. Ahat Andican, Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi, Emre Yayınları, İstanbul, 2003, s.35-36., Erel Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler", Türk Dış Politikası C.I, Baskın Oran (der.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.158.

[51] Bolşeviklerin vaad ettiği "kendi kaderini tayin hakkının" uygulamada nasıl gerçekleştiğine ilişkin bknz. Carr, a.g.e., s.264-320.

[52] A.g.e., s.237. BDT'nin ilk önce bu üç Slav devleti arasında kurulması, 90'ların ortalarından itibaren hızlanan entegrasyon sürecinde Ukrayna ve Beyaz Rusya'ya verilen önem dikkate alındığında aynı stratejinin günümüzde de izlendiği sonucuna varılabilir.

Ukrayna Merkezi Rada'sı Lenin hükümetini tanımayı reddetti ve kendi içindeki Bolşeviklerin Kiev'deki hükümet birimlerini ele geçirmelerine izin vermeyerek Kiev'de gücü eline aldı. Ukrayna'da Don Kazakları da Bolşeviklere boyun eğmeyi reddettiler ve ayaklandılar. 20 Kasım 1917'de Ukrayna Milli Cumhuriyeti ilan edildi. Bir yıl kadar süren bağımsızlık döneminde Mihailo Hruşevski cumhurbaşkanlığı yaptı. Bolşevikler, Kazak ayaklanmasını bastırma gerekçesiyle Ukrayna Merkezi Rada'sına bir ültimatom yollayarak Kızıl Muhafızların Ukrayna topraklarından serbest geçişini talep ettiler. Bu talep reddedilince Bolşeviklerin Ukrayna'ya müdahalesi başladı. Bolşevikler, Aralık 1917 sonlarında Harkov'da, Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'ni kurdular. Sovyet birlikleri 26 Ocak 1918'den itibaren Kiev'e girmeye başladılar. Bağımsız Ukrayna Rada'sı devrildi ve yeni Ukrayna Sovyet hükümeti Kiev'de kuruldu. Kızıl Muhafızlar aynı süre içinde henüz oluşturulan ve otonomi ilan eden Belarus Milli Kongresi'ni de zor kullanarak dağıttılar. Şubat 1919'da Ukrayna SSC'nin kuruluşuyla hemen hemen aynı anda bir Belarus SSC'nin kurulması, milletlerin kendi kaderini tayin ilkesi adına ayrılma hakkı politikasının gerçek yüzünü gösteriyordu.[53]

Lenin, iktidara gelir gelmez ilk iş olarak ülke dışındaki savaşı bitirmek için harekete geçti ve 26 Kasım'da mütareke talep etti. Yapılan görüşmeler sonucu Almanlarla 3 Mart 1918'de Brest Litovsk anlaşmasını imzaladı. Bu anlaşma ile Rus Çarlığı'nın batıdaki topraklarının büyük kısmı elden çıkıyordu. Ukrayna ve Beyaz Rusya'ya yeniden sahip olunmakla birlikte, Baltık Cumhuriyetleri (Estonya, Letonya ve Litvanya), Finlandiya ve Polonya bağımsız oluyorlardı.

Çarlık Rusya'sının Müslüman halkları arasında Şubat Devrimi'nden önce bile bir huzursuzluk vardı. XIX. Yüzyılın sonunda Gaspıralı İsmail Bey'in başlattığı Cedidizm (yenilikçilik) hareketi Türkistan'daki sosyal ve siyasal oluşumları yönlendirmekte ve şekillendirmekteydi.[54] Volga Tatarları, Başkırtlar ve Kazaklar arasında aydın grupların başlattıkları milli hareketler 1905 devriminden beri varola gelmişti.[55] Geleneksel otlakların Rus göçmenlere peşkeş çekilmesi, 1916'da

---

[53] Daha detaylı bilgi için bknz. Carr, a.g.e., s.268-283.

[54] İsmail Gaspıralı ve Rusya Türklerinin siyasi faaliyetleri konusnda bknz. Nadir Devlet, İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1988.

[55] Bu konuda bknz. Alexandre Bennigsen ve Chantal Quelquejay, Sultan Galiyev ve Rusya Müslümanları, Çev. Nezih Uzel, Hür Yayın, 1981, Nadir Devlet, a.g.e.

Kazakistan'da büyük bir isyana yol açmıştı. Güneye doğru Hive, Buhara ve Türkistan'da 1916-17 kışı boyunca isyan devam etti. Tüm bu belirtiler 1917 genel hareketinin önhabercileriydi. Çar'ın devrilmesi üzerine, 1917 Mayıs'ında Petrograd'da Birinci Tüm Rusya Müslümanları Kongresi toplandı.[56] Temmuz 1917'de ise, Kazan'da İkinci Tüm Rusya Müslümanları Kongresi toplandı. Aynı tarihte Orenburg'da Başkırtların özerkliğini talep etmek için bir Başkırt Kongresi düzenlendi ve Kazakistan'da Alaş-Orda Milli Kazak Meclisini kurarak Kazakistan'ın otonomisini ilan etti. Özbek müslümanları ise Hokand'da toplanarak Türkistan'ın özerkliğini ilan etmişti. Orenburg, Türk halklarının bağımsızlık faaliyetlerinin merkezi idi.

Ocak 1918'de Kızıl Muhafızlar Orenburg'u ele geçirerek buradaki Kazak ve Başkırt kurullarını dağıttılar. Güneye doğru ilerleyen Kızıl Muhafızlar Şubat'ta da Hokand'ı yerle bir ettiler ve Türkistan özerk yönetimine son verdiler.[57] Rusya Türkistan'ındaki (Orta Asya) Rus kolonisince kurulan Bolşevik yanlısı Taşkent Hükümeti bölgedeki "Genç Buhara" gibi milliyetçi hareketlerin devrilerek Sovyet yönetimlerinin kurulmasında öncü oldu. Ancak Moskova'dan destek için gönderilen Frunze önderliğindeki komisyon Türkistan'ın Bolşevik yönetimine geçmesinde büyük katkı sağlamıştır. Tüm bu topraklarda devrilen milliyetçi yönetimler "özerk" Sovyet yönetimleriyle değiştirildi. En son 11 Nisan 1921'de RSFSC'ne bağlı olarak Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.[58]

---

[56] Doğuda milli mesele Sovyet yöneticilerinin karşısına önce sadece Müslüman bir kisve altında çıktı. Sovyet Hükümeti'nin bu alandaki ilk işi, Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi'nin ardından "Rusya'nın ve Doğu'nun Tüm Emekçi Müslümanlarına" başlıklı özel bir bildirge yayınlamak oldu. Bildirgede "Rusya müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Sibirya ve Türkistan Kırgız (Kazaklar) ve Sartları, Transkafkasyalı Türkler ve Tatarlar, Kafkasya Çeçenleri ve Dağlıları ve Çar tarafından, Rusya'nın müstebitleri tarafından camileri, ibadethaneleri yerle bir edilmiş, inançları, töreleri ayaklar altına alınmış olan herkes! İnanç, örf ve adetleriniz, milli ve kültürel kurumlarınız şu andan itibaren serbest ve dokunulmazdır. Kendi milli hayatınızı tam bir özgürlük içinde düzenleyin..." Carr, a.g.e., s.292.

[57] Bundan sonraki beş yıl boyunca Fergana'da Basmacı hareketi devam etmiştir. Eylül 1920'de Buhara Emirliği yıkılıp sovyet idaresi sağlanınca Emir Emin Seyyid Alim Han Afganistan'a kaçmıştı. Daha sonra Doğu Buhara'da Basmacı hareketini başlattı. Daha sonra 1921 Sonbaharında Enver Paşa basmacı hareketin liderliğini üstlendi. Basmacı hareketi 1922 yazında Enver Paşa ve 28.000 mücahidi ile birlikte en zirve noktasına ulaştı. 4 Ağustos 1922'de Enver Paşa Ruslarla çatışırken şehit oldu. 1926'da ise alınan büyük yenilgilerden sonra son Basmacı lideri İbragimbek, Afganistan'a çekildi ve çatışmalar 1932'ye kadar Sovyet sınırında sürdü. 1930'larda iyice ortadan kalkan bu direnişin II. Dünya Savaşı sırasında Tacikistan'ın dağlık bölgelerinde yeniden ortaya çıktığı söylenmektedir. Kamoludin Abdullaev and Shahram Akbarzadeh, Historical Dictionary of Tajikistan, The Scarecrow Press, London, 2002, s.28.

[58] Carr, a.g.e., s.289-332.

Bolşevikler, Kafkasya üzerinde ise 1920'den itibaren hakimiyet kurmaya başlamışlardır. Eylül 1920'de Bakü'de düzenlenen Doğu Halkları Kongresi, "doğu milletlerinin batı emperyalizmine karşı Sovyet önderliğinde giriştikleri mücadelenin başlangıcı oldu."[59] Ekim Devrimi'nin hemen ardından 15 Kasım 1917'da Tiflis'te Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Milli Partileri Transkafkasya Komiserliği adı ile bir hükümet kurmuşlardı. Transkafkasya Meclisi 22 Nisan 1918'de bağımsızlığını ilan etti ve Transkafkasya Bağımsız Federatif Cumhuriyeti kuruldu. Fakat bu federatif yapı pek sağlıklı olmadığı için uzun sürmedi. 26 Mayıs 1918'de Transkafkasya Meclisi, cumhuriyeti fesh etti. Aynı gün Gürcistan, iki gün sonra ise, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Çoğu Batılı ülke bu üç cumhuriyetin bağımsızlığını de facto tanımıştı. Ocak 1921'e kadar 22 ülke Gürcistan'ı resmen tanıdı. Hatta, Rusya dahi 7 Mayıs 1920'de Gürcistan hükümetiyle bir barış anlaşması imzalayarak Gürcistan'ın bağımsızlığını kayıtsız şartsız tanımıştı.[60] Ancak daha sonra Kızıl Ordu'nun harekatı ile üç cumhuriyetin de bağımsızlığına son verildi.

Kızıl Ordu ilk önce petrol yatakları açısından önemli olan Azerbaycan'ı hedef aldı. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesi üzerine Sovyet birlikleri Azerbaycan'a yöneldi ve nihayet 25 Mart 1920'de Bakü'yü işgal ederek 1918 yılından beri bağımsızlığını sürdüren Azerbaycan hükümetine son verdi. Aynı gün Bakü'de yerel komunistler Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'ni ilan ettiler ve Moskova'ya bir telgraf yollayarak yardım talep ettiler. Bu çağrı doğrultusunda Azerbaycan'a yerleşen Sovyet ordusu Kazım Karabekir Paşa'nın Ermenilere karşı harekatını müteakip Aralık 1920'de Ermenistan'ı, Şubat 1921'de ise Gürcistan'ı işgal etti. Tiflis harekatı, Türkistan'ın çalkantılı bölgelerini temizleme harekatı hariç, SSCB'yi oluşturacak bölgelerde Kızıl Ordu'nun son harekatıydı. [61]

Modern Rus tarihinde "iç savaş" dönemi olarak adlandırılan 1918-1922 yılları arası, Bolşevik Rusların askeri müdahalelerle eski Çarlık toprakları üzerinde

---

[59] Carr, a.g.e., s.299.

[60] Jack F. Matlock, Jr., Autopsy on an Empire: The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union, Random House, New York, 1995, s.29.

[61] Carr, a.g.e., 310-320.

hakimiyet kurma dönemidir.[62] Bu dört yıl içerisinde savaş yüzünden, açlık ve hastalıktan 13 milyon kişi hayatını kaybetmiş, çoğunluğu eğitimli kesimden 2 milyon kişi ise Bolşevik zulmünden kaçarak ülkeyi terk etmiştir.[63] Bu şekilde Çarlık topraklarının büyük kısmı üzerinde hakimiyet kuran Bolşevikler 30 Aralık 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini resmen ilan etmişlerdir. SSCB başlangıçta Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti, Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti, Belarus Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti ve Transkafkasya (Zakafkasya) Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti olmak üzere dört cumhuriyetten oluşuyordu. Daha sonra Zakafkasya Sosyalist Federal Cumhuriyeti yerine Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyetleri kurulmuştur. 1924-1936 arasında Orta Asya çeşitli idari-bölgesel birimlere bölündü ve nihayet 5 Aralık 1936 Anayasası ile beş Orta Asya Sovyet Cumhuriyeti (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) birlik cumhuriyeti haline getirilmiştir. 1936 Anayasası'nın 13. maddesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) oluşturan 12 cumhuriyeti sayıyordu: Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Özbekistan, Kazakistan, Gürcistan, Azarbeycan, Moldavya, Kırgızistan, Tacikistan, Ermenistan ve Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri. I. Dünya Savaşı sonrasında bağımsız olan Baltık cumhuriyetleri II. Dünya Savaşı sırasında, 1940'da önce işgal sonra ilhakla SSCB'ye dahil edilmişlerdir. Bu şekilde 1991'e kadar Sovyetler Birliği, 15 cumhuriyetin oluşturduğu sözde federal ancak fiilen üniter bir devlet olarak varola gelmiştir.[64]

---

[62] Her ne kadar Bolşevik Kızıllarla Çar yanlısı Beyazlar arasındaki mücadele iç savaş olarak adlandırılsa da, Bolşevikleri devirmek isteyen İngiltere, Fransa, ABD ve Japonya da Sovyet devrimini "beşiğinde boğmak" için Beyazlara yardım etmişlerdir.

[63] Ekim Devrimi sırasında ülkelerinin bağımsızlığı için çalışan, ancak Bolşeviklerin eski imparatorluk toprakları üzerinde hakimiyet kurması sonucu başarısızlığa uğrayan ve ülkelerini terk ederek Avrupa başkentlerine yerleşen Rus olmayan aydınlar kendi aralarında "Promethee hareketi" olarak adlandırılan Bolşevik karşıtı bir cephe kurmuşlardır. Promethee hareketinin önde gelenleri arasında Ukrayna Devlet başkanı Simon Petlura, Azerbaycan Cumhuriyeti başkanı Mehmet Emin Resulzade, Gürcistan devlet başkanı N. Jordania, Ukrayna Dışişleri Bakanı Aleksandr Çulgin gibi isimler bulunmaktadır. Bu grup Paris'te 1926-1938 yılları arasında kesintisiz olarak "Promethee Dergisi"ni çıkarmıştır. Bu yüzden Promethee Hareketi olarak adlandırılmaktadır. Geniş bilgi için bknz. Etienne Copeaux, "Prometeci Hareket", Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türk Dilli Alan, Semih Vaner (Hazırlayan), Metis Yayınları, 1996, s.17-29.

[64] II. Dünya Savaşı sonucunda elde edilen bir başka toprak olan Kaliningrad 1955'e kadar 16. Sovye cumhuriyeti olmuştur. 1955'de yapılan düzenleme ile Kaliningrad Rusya Federasyonu'na bağlanmıştır.

Ocak 1924'de Vladimir İliç Lenin'in ölümü üzerine iktidara Josef Stalin geçti. İç savaşın sona ermesinden sonra "askeri kominizm"in başarısız olması üzerine, ülkede NEP (Novaya Ekonomiçeskaya Programma- Yeni Ekonomi Politikası) başlatılmıştı. Bu politika sınırlı miktarda özel teşebbüsün faaliyetine ve kişisel mülkiyete izin vermekteydi. NEP döneminde ekonomi düzelme eğilimine girmiş, ülkede nisbi bir özgürlük sözkonusu olmuştur. 1920'lerin sonlarında NEP'ten vazgeçildi ve Sovyetler Birliği'nde sosyalizmi kurmaya girişildi. Bu amaçla başlatılan hızlı sanayileşme politikası neticesinde devlete ait dev sanayi kuruşları, tarım ekonomisinin kollektivizasyonu politikası sayesinde devlete ait büyük ölçekli tarım işletmeleri (kolhoz ve sovhoz) ortaya çıktı. Ancak bunun maliyeti Ukrayna ve Kazakistan başta olmak üzere açlıktan ölen milyonlarca insan oldu.[65] Tüm bu politikaların yürütülmesinde Lenin'den sonra yönetime gelen Stalin'in iradesi belirleyici olmuştur. Komunist Parti Başkanı olarak 30 yıl boyunca, 1953'de ölene kadar iktidarda kalan Stalin, "tek ülkede sosyalizm" adı altında Sovyetlerde totaliter sistemin yerleştiricisi olmuştur. Stalin, kitlesel baskı uygulayarak milyonlarca kişiyi tutuklatıp çalışma kamplarına sürdürmüş, milyonlarca Sovyet insanının katili olmuştur. Etnik gruplar jenosid tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Kafkas halkaları zorla yurtlarından çıkartılarak Orta Asya'ya göçe zorlanmışlardır. Buna rağmen Stalin, çoğu Sovyet vatandaşının gözünde şef (vojd) olarak tanrısal bir kişilik haline gelmiştir.

Rus tarihinde faşist Almanya'ya karşı yürütülen Büyük Vatan Savaşı (Velikaya Oteçestvennaya Vayna) olarak adlandırılan II. Dünya Savaşı yılları, Sovyetlerin ağır kayıplar verdiği bir dönemdir. Bu savaşta ekonomik kayıplar bir yana, 27 milyon asker ve sivil Sovyet vatandaşı hayatını kaybetmiştir. 11 Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyetlere karşı taarruza geçmesiyle II. Dünya Savaşı'na dahil olan Sovyetler Birliği, Almanya'yı mağlup etmiş, 9 Mayıs 1945'de Almanya'nın teslim olmasıyla Avrupa'da savaş sona ermiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında

---

[65] Stalin'in kollektivizasyon politikası nedeniyle 1932-33 yıllarında Ukrayna'da yaşanan Holodomor kıtlığında 7 ile 9 milyon arasında Ukraynalı telef olmuştur. Bknz. Roman Serbyn and Bohdan Krawihenko, Famine in Ukraine 1932-33, Canadian İnst. Of Ukraine Studies, University of Alberta, Edminton, 1986. Ukrayna kamuoyunda zaman zaman Rusya'nın bu konuda özür dilemesi gerektiği tartışılmaktadır. 2003 yılında kıtlığın 70. yıl dönümünde Rusya'nın Ukrayna büyükelçisi Çernomirdin, özür dilemek gibi bir hususun söz konusu olamayacağını, aynı dönemde Rusya'da da milyonlarca

Sovyetler Birliği'nde komünist ideolojinin yerini Rus milliyetçiliği almıştır. Sosyalizm ya da devrim bir tarafa bırakılarak, Stalin'in ifadesiyle "özgürlük, onur ve ana vatan Alman faşizmine karşı" savunulmuştur. Stalin, savaştan sonra 24 Mayıs 1945'de Kremlin'de verilen resepsiyonda savaşta gösterdiği kahramanlıklardan dolayı Sovyet halkını değil "Sovyetler Birliği'nin öncüsü olan" Rus halkını kutlamıştır.[66] Yine de 9 Mayıs tarihi Rusya'da olduğu gibi çoğu eski Sovyet cumhuriyetinde de Zafer Bayramı olarak kutlanmaktadır.[67]

B. Soğuk Savaş Sonrası Sovyetler Birliği: Kruşçev ve Brejnev Dönemi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, işgal yoluyla yada kendine yakın hükümetler kurarak Doğu Avrupa ülkelerine yerleşen Sovyetler Birliği, yıkılan ekonomisine rağmen, siyasi olarak güçlenmiştir. Sovyetler Birliği'nin izlediği politikalar sonucu dünya doğu ve batı olarak ikiye bölünmüş ve iki taraf arasında soğuk savaş olarak adlandırılan mücadele yaşanmıştır. Stalin, Sovyet insanının önüne "Batıyı geride bırakarak, Sovyet sisteminin üstünlüğünü ispat etme" hedefini koymuştur.

1953'de Stalin ölünce yerine Kruşçev geçti. Kruşçev, Sovyetlerde siyasi, ekonomik ve sosyal sahada bir çok reformun başlatıcısı oldu. Kruşçev, özellikle tarıma ve toplu konut yapımına önem vererek halkın yaşam koşullarının düzeltilmesini hedeflemiştir. Ancak Kruşçev'in en önemli etkisi *destalinizasyon* ve dış politika konusunda olmuştur. 14-25 Şubat 1956 günlerinde Moskova'da yapılan Komünist Parti XX. Kongresi'nde Kruşçev, Lenin'in "farklı sosyal sistemlere sahip ülkeler arasında barış içinde bir arada yaşama" ilkesini benimseyerek Batı'yla olan gerilimi yumuşatmaya çalıştı. Bu kongrede ayrıca Stalin'in ilahlaştırılması ve bunun

---

kişinin açlık çektiğini söylemiştir. Bknz. Sevodnya, 20 Temmuz 2003.(Kiev'de Rusça yayınlanan gülük gazete)

[66] J. V. Stalin, Sochinenia, Vol. XV, Hoover Institution, Stanford, 1967, s.9, 17, 204'den aktaran Leo Cooper, Russia and the World, Macmillan Pres Ltd., London, 1999, s.19.

[67] 2000'den itibaren yapılan BDT Devlet Başkanları Toplantılarında "Büyük Anavatan Savaşı"nın zaferinin 60. yıl dönümü kutlamaları hazırlıkları görüşülmekte ve buna ilişkin ortak programlar onaylanmaktadır.

doğurduğu sonuçları kınamıştır. Bu açıdan Kominist Parti XX. Kongresi Sovyet tarihinin en önemli kilometre taşlarından biridir.[68]

1956'da SBKP XX. Kongresi'nde Kruşçev'in Gürcü asıllı Stalin'i eleştirmesi üzerine, 9 Mart 1956'da Gürcistan'da başkent Tiflis'te ve Stalin'in doğum yeri olan Rustaveli şehrinde protesto gösterileri düzenlenmiştir. Olayların kuvvet kullanılarak bastırılması sonucu 22 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu nedenle SSCB'de tankların sivil halka karşı ilk kullanılışı 1956 Ekim'inde Budapeşte'de değil, Tiflis'tedir. Gürcistan'daki gösterileri düzenleyenler yönetim tarafından "burjuva milliyetçiliği" ile suçlanmıştır.[69] Yine de Kruşçev dönemine damgasını vuran olay 1956'da Macaristan'a yapılan müdahale olmuştur.

Kruşçev genel af ilan ederek Stalin dönemi siyasi suçlularının serbest bırakılmasını sağlamıştır. 9 Ocak 1957'de Yüksek Sovyet bir bildiri yayınlayarak, ihanet gerekçesiyle yurtlarından çıkarılan beş ulusun (Çeçen, İnguş, Karaçay, Balkar ve Kalmık) yeniden eski yurtlarına dönmelerine ve topraklarının kendilerine geri verilmesi kararı ilan etmiştir. Zorla göçe maruz kalan diğer iki ulus olan Kırım Tatarları ve Ahıska Türkleri ise, bu kararın dışında tutulmuştur.[70]

Kruşçev döneminde Sovyetler Birliği'ndeki durumu değiştirmek, devletin resmi ideolojisini yeni baştan düzenlemek isteyen sistem içi muhalif hareketler ortaya çıkmıştır. Bunların faaliyetleri 1980'li yılların sonlarındaki değişikliklere zemin hazırlamıştır. 1960'lı yılların başında Pravda gazetesinin baş editörü akademisyen Aleksey Rumyantsev "Stalin ihanetlerini" eleştiriyor ve hayat gerçekleriyle Marksizm ve Leninizm postulları arasında uyumsuzluk olduğunu itiraf ediyordu. Rumyantsev daha sonra SBKP Merkez Komitesi tarafından organize edilen ve Prag'da çıkarılan "Barış ve Sosyalizm Problemleri" dergisinin baş editörü olmuştur. Bu dergi 60'lı 70'li yıllarda sistem içi muhalefetin öncülüğünü yapmıştır.[71]

---

[68] XX. Parti Kongresi'nde Stalin eli kanlı bir tiran olmakla suçlanmıştır. Pierre Lorrain, Stalin'i Sovyet komünizminin tek suçlusu ilan etmekle Kruşçev'in rejimin görünümünü kurtarmayı başardığı görüşünü savunmaktadır. "Stalin'in iblisleştirilmesi rejime eski temizliğini geri verdiği gibi bir de kült kişiliğin kurbanı olarak tanınmasına bile yol açtı." Bknz. Pierre Lorrain, Romanovlar: Bir Hanedanın Sonu, Çev. Nihal Önol, Doğan Kitapçılık AŞ, İstanbul, 2000, s.11.

[69] Eduard Şevardnadze, Gelecek Özgürlüktür, Çev. Ayşe Akarsu, Alfa, 1992, s.35.

[70] Helene Carrere d'Encausse, Parçalanan İmparatorluk, Tercüman 100 Temel Eser, s.54.

[71] "Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü" de sistem içi muhalefette etkin kurumlardan bir diğeridir. Yevgeniy Primakov, Kapalı Kutu Rusya" Çev. Nuri Eyüpoğlu, Der. Ayşe Edirne, Ring Reklamcılık A.Ş., 2002, s.14-24.

Avrupa'dan ve Üçüncü Dünya'dan entelektüellerin de yer aldığı bu dergide yazarlar kapitalizmle Stalinizm arasında üçüncü bir yol öngörüyorlardı ve bunu "insancıl ve demokratik sosyalizm" olarak adlandırıyorlardı. 1968 Prag Baharı, düşüncelerini gerçekleştirmeye çalışan bu insanları hayal kırıklığına uğrattı.[72]

1964'de Komünist Parti içinde düzenlenen bir komplo ile Kruşçev Genel Sekreterlikten uzaklaştırılmış ve yerine Leonid İliç Brejnev geçmiştir. 1964-1982 yılları SSCB'de "Durgun Stalinizm" olarak adlandırılan Brejnev dönemidir. Bu döneme, Komunist Parti diktatörlüğü damgasını vurmuştur. Ekonomide sürekli durgunluk yaşandığı için sistem de dinamizmini kaybetmiştir. Diğer taraftan Brejnev, askeri yapıyı ve ülkenin liderlik konumunu sürdürmeye çalışmıştır. Sovyet orduları 1968'de Brejnev Doktrini çerçevesinde Çekoslovakya'ya müdahale etmiştir.[73] Sovyetler Birliği, 1975 Helsinki Nihai Senedi'ni imzalayarak, II. Dünya Savaşı sırasında elde ettiği toprak kazanımlarını ve Doğu Avrupa'daki varlığını Batılılara da kabul ettirip yasallaştırmıştır.

Brejnev, ekonomi ve sosyal yaşamda da düzenlemeler yaptı. Brejnev döneminde Sovyet insanının yaşam seviyesi Batı'daki standartlara yaklaşmıştı. Bu dönemde Homo-soveticus (Sovyet İnsanı) yaratılması için çok çalışıldı. Bu suretle milli kimlikler yok edilecekti. Homo-sovieticus (sovyet insanı) yaratma hedefi, Sovyet toplumunun geniş bir birleşmeye doğru giderek ulus farklılıklarının silinmesini amaçlıyordu. Galina Starovaiteva'nın ifadesiyle; "Sovyet siyasi sistemi 1960'ların sonlarından itibaren homojen supra-etnik (üstkimlik) yaratma amacıyla Sovyet insanı konsepti geliştirme çabalarını artırdı. Bu, aslında Rus olmayan milletlerin asimilasyonunun hızlandırılmasından başka birşey değildi. Bu asimilasyon Rus insanı tarafından değil sistem tarafından başlatıldı, zira Ruslar da bu de-etnosizasyona (kimliksizleştirilme) maruz kaldılar. Hatta bu hedefe bir ölçüde ulaşıldı da. Gündelik hayatın ve davranışların belli yönleri tüm Sovyet insanı için

---

[72] Jonathan Steele, Eternal Russia: Yeltsin, Gorbachev and the Mirage of Democracy, Harvard University Press, USA, 1995, s.25.

[73] Brejnev doktrini, Sosyalizmin bekası için Sovyetler Birliği'nin gerektiği takdirde müttefiklerinin iç işlerine müdahale edebileceğini öngörüyordu.

karekteristik bir hal aldı. Ancak milletler arasındaki derin farklılıklar Sovyet yaşam tarzının benimsenerek sergilenmesine rağmen devam etti."[74]

Brejnev döneminde sisteme karşı muhalefetin öncüsü Hidrojen bombasının mucidi olan ve Sovyetler Birliği'nde insan hakları savunucu olarak bilinen Andrey Saharov olmuştur. Sosyalizmin Sovyetler Birliği'nde başarılı olmadığını, Sosvet sisteminin aslında eşitliksiz, imtiyazlı sınıf yaratan ve kamu hayatının her safhasına şekil veren Parti ve Devlet Tekeli olduğunu söyleyen Saharov, 1968'de yayınladığı manifesto ve 1971 yılında Brejnev'e gönderdiği memorandumda, anti demokratik tutumların ülkeyi her açıdan geri bıraktığını vurguluyordu. [75] Saharov, "Memleketin ruhen tekrar doğabilmesi için halkın iki yüzlü ve dalkavuk olmasına yol açan ve terbiyesizliğin, hoşnutsuzluğun, hayal kırıklığının doğmasına sebep olan şartların ortadan kaldırılması gerek" diyordu.[76]

Bir başka sistem muhalifi Aleksandr Soljenitsin 1973'de yazdığı, ülkeden çıkarılmasına neden olan "Sovyet Liderlerine Açık Mektup" adlı çalışmasında Rus milletinin yolundaki en büyük engelin ideoloji olduğunu sık sık tekrarlıyor ve ülkedeki ekonomik ve sosyal durumu şu şekilde resmediyordu: "Ekonomimiz çıkmaz içerisindedir. Bu alanda ulaştıklarımız akıl ve beceri ile değil, insan gücünün ve malzemenin hesapsız israfı ile olmuştur. Meydana getirilen her şey değerinden çok daha pahalıya mal olmakta, fakat devlet bu masrafları gözetmemek hakkını kendine tanımaktadır. İdeolojik tarımımız bütün Dünya için artık alay konusu olmuştur. Rusya'nın yüzyıllarca dayanağı olan köy kollektik çiftlikler içerisinde tüketilmiştir ve ürün yetersizliğinin sebebi budur. Fabrikalarda ve resmi görevlerde çalışanlar daha az çalışmak ve daha fazla para kazanmak için her türlü yalan dolan ve hırsızlığa kalkışmaktadırlar. Memleketin içinde bulunduğu ruh hali böyle olunca yurdu nasıl kurtarabiliriz? Artık yalanla yaşamayı bırakmalıyız." [77]

---

[74] Galina Starovaiteva, "National Policies in the Period of Peretsroyka: Some Comments from a Political Actor," From Union to Commonwealth: Nationalism and Separatism in the Soviet Republics, Gail W. Lapidus, Victor ZaSlavsky and Philip Goldman, (der.) Cambridge University Press, London, 1992, s.114-115.

[75] Andrey Saharov, Saharov'un İsyanları, Çev. İvi Özerel, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1974, s.38.
[76] A.g.e., s.126, 150, 289.

[77] Aleksander Soljenitsin, Sovyet Liderlerine Açık Mektup, Çev. İsmet Giritli, Nebioğlu, 1974, s.35-37.

70'li yıllardan itibaren Sovyetler Birliği, siyasi olarak sistem krizinin ve ekonomik krizle birlikte sosyal krizin sürekli hale geldiği bir ülke olmuştur. Çok boyutu olan bu krizde, boyutların her biri diğerinden beslenmekte ve sistemin çöküşü günden güne hızlanmaktaydı. Sovyet sisteminin siyasal meşruiyeti konusundaki kriz, ekonomik üretim ve sosyal şartlarda meydana gelen bir krizle birbirini etkileme süreci içine girmiş, her ikisi de etnik ve kültürel ilişkilerde ortaya çıkan bir krizle daha şiddetli hale gelmişti.[78]

Gorbaçov'un ifadesiyle, "Yetmişli yılların ikinci yarısından itibaren ülke gelişme hızını kaybetmeye başlamış, ekonomik başarısızlıklar sıklaşmış, ulusal gelir ve büyüme oranları azalmaya başlamıştı. Seksenli yılların başında ise, ekonomi iyice tıkandı. Ekonomideki bu gerileme halkın ideolojik ve manevi değerlerini de aşındırıyordu. Kominist Parti'nin rehberliği de gevşemişti..."[79]

C. Gorbaçov ve Reformları

1980'li yıllarda acil bir şekilde ihtiyaç duyulan bazı reformları 1982'de Brejnev'in ölümünden sonra iktidara gelen Andropov başlattı. Reformlar Andropov'un 1984'deki ani ölümüyle yarım kaldı. Andropov'dan sonra yerini Çernenko aldıysada onun gibi yaşlı ve hasta olan Çernenko'nun başkanlığı bir yıl bile sürmedi. Çernenko'nun ölümü üzerine zaten bürokraside en üst düzeye ulaşmış olan Gorbaçov 11 Mart 1985'de Merkezi Komitenin olağan üstü toplantısında Genel Sekreterliğe seçildi. Gorbaçov, göreve gelir gelmez Andropov'un yolundan gideceğini, ülkesinin teknolojik gelişimi ve ekonomik büyümesi için çalışacağını Sovyetler Birliği'ne ve tüm dünyaya duyurdu.

Göreve geldiğinde 56 yaşında bulunan ve Sovyet tarihindeki en genç Genel Sekreter olan Gorbaçov'un ilk girişimleri ekonomik alanda oldu ve ekonomiyi

---

[78] Paul Kennedy, Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlanırken, çev.Fikret Üçcan, Ankara, 1995, s.298.

[79] Mihail Gorbaçov, Peretsroyka: Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce, Güneş Yayınları, İstanbul, 1998, s.18-21. Gorbaçov'un siyasi fikirlerinin ve reformlarının çoğunu 1960'lı yıllardan "Barış ve Sosyalizm Problemleri" dergisinde çalışanlar tarafından hazırlanmıştı. Avrupa'dan ve Üçüncü Dünya'dan entellektüellerinde yer aldığı bu dergi kapitalizmle Stalinizm arasında üçüncü bir yol amaçlıyorlardı ve bunu "insancıl ve demokratik sosyalizm" olarak adlandırıyorlardı. 1968 Prag Baharı düşüncelerini gerçekleştirmeye çalışan bu insanları hayal kırıklığına uğrattı. Aradan 20 yıl sonra bu insanlar Gorbaçov'la yeni bir fırsat yakaladılar. Anatoly Chernayev dış ilişkilerde, Georgy Şahnazarov hukuk ve anayasa konularında, İvan Frolov kültür, eğitim ve parti tarihi konularında uzmandılar. Steele, a.g.e., s.25.

düzeltme doğrultusunda adımlar atıldı. Nisan 1985'de KP Merkez Komitesi Genel Kurulu'nda verimliliği ve ürün kalitesini yükseltmek için yeni tedbirler açıklandı. Bu tedbirler doğrultusunda üretimde teknolojik yeniliği, rekabet gücünü vs. hedefleyen 12. Beş Yıllık Plan 25 Şubat- 6 Mart 1986 günlerinde Moskova'da yapılan SBKP 27. Kongresi'ne sunuldu.

Gorbaçov, SBKP Merkez Komitesi'nin Nisan 1985 Genel Kurulu'nu ve SBKP'nin 27. Kongresi'ni "perestroyka" (yeniden yapılanma)nın oluşturulmasında birer dönüm noktası olarak değerlendirmektedir.[80] Gorbaçov'un Genel Sekreterliğe seçilmesinden sonra düzenlenen ilk planlı toplantı olan ve "Nisan plenyumu" olarak adlandırılan Nisan 1985'de yapılan Komunist Parti Merkezi Komitesi genelde "perestroyka"nın başlangıcı olarak görülür. Ancak burada onaylanan program Andropov döneminde hazırlanmış ve sınırlı reformları öngören bir belgedir.[81]

1985 ve 1986'da Gorbaçov, Andropov'un yolunu takip ederek, Sovyet insanını daha sıkı çalışmaya zorlayan idari kararlar üzerinde odaklanmıştır. Alkol karşıtı kampanya ve "emek dışı tüm gelirleri" elimine etme kampanyası bu çerçevede başlatılmıştır. 1985'de Stakhanov Hareketi'nin 50. Yıl dönümü görkemli bir şekilde kutlanmıştır.[82] Sanayide devlet kalite kontrolü, tarımda bürokratik yönetimi yeniden düzenleme gibi tüm yeni önlemler sosyalist, totaliter devletin ideoloji ve pratiğine uygundu. Bu yıllarda yapılan Sovyet sisteminin temel ilkelerini değiştirmeden Sovyet toplumunu Leninist idealler doğrultusunda modernleştirme girişiminden başka bir şey değildi. Perestroyka olarak adlandırılan radikal siyasi ve ekonomik reformlar 1987'den itibaren başlatılmıştır.[83]

Gorbaçov sisteme yönelik, demokratikleşme ve siyasi reformlar konusunda ilk radikal çıkışını Ocak 1987'de gerçekleşen Merkez Komitesi Genel Kurul'unda yapmıştır. 27-28 Ocak 1987 tarihlerinde yapılan Merkez Komitesi Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmasında, Gorbaçov, Parti hayatında reformlar ve özellikle

---

[80] Gorbaçov, a.g.e., s.59.

[81] Jack F. Matlock, Jr., Autopsy on an Empire: The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union, Random House, New York, 1995, s.57.

[82] Stakhanov, Don Kömür Madenlerinde çalışan bir işçidir. 1935 yılında bu işçi yeni bir metod uygulayarak üretimi yedi kat artırmıştır. Tutucu mühendisler ve idareciler bu metoda karşı çıkarak onu safdışı etmeye çalışmıştır. Ancak onun metodu hızla benimsenerek eski teknolojinin yerini almıştır. Resmi tarihe göre Stalin, Stakhanov'u ödüllendirmiştir. Bknz. Vladimir Shlapentokh and Neil F. O'Donnell, The Last Years of the Soviet Empire, Praeger, London, 1993, s.10.

[83] A.g.e., s.37.

demokratikleşme yapılması gerektiğini savunarak, devlet hayatında açıklık (glasnost) ilkesini ileri sürmüştür. Ülkesinin kalkınma düzeyini Brejnev'in formüle ettiği gibi "gelişmiş bir sosyalizm" olarak değil, daha ziyade "gelişmekte olan bir sosyalizm" olarak tanımlayan Gorbaçov, gizli oy kullanılan gerçek seçimlerin yapılması gerektiğini açıklamıştır. Siyasi değişiklik önerilerine kıyasla 1987 yılı içinde glasnot sahasında hızlı mesafe kat edilmiştir.

1. Glasnost

Gorbaçov'un kendi ifadesiyle "Yeniden yapılanmanın ilk adımı uykuya daldırılmış halkı uyandırmak ve kişilerin tüm süreçlere katılımını sağlamak" olacaktı. Glasnost politikası bu amaçla başladı.[84] Ekonominin modernizasyonu konusunda daha ilk adımları atar atmaz, nomenklatura (KP yönetici sınıfı) Gorbaçov'un karşısına çıktı. Bu nedenle Gorbaçov, glasnosta yönelerek durumu halka açıklayıp politik destek almayı amaçladı. Gorbaçov, Parti organlarındaki rüşvetin ülkenin gelişimi önündeki en büyük engel olduğunu söylüyordu. Tabandan desteği sağlayamasaydı Kruşçev gibi bir saray darbesine maruz kalabilirdi.[85] Öncelikle krizin ekonomik boyutunu aşmayı hedefleyen Gorbaçov, bunun ancak halkın desteğiyle sağlanabileceğinden hareketle glasnost politikasını başlattı.

Aslında, 1986'da yaşanan Çernobil faciası glasnost politikasının tetikleyicisi oldu. Bu olaydan sonra propaganda amaçlı Sovyet basını iyice güvenilirliğini kaybetti ve gerçeklerin halktan gizlendiği gerekçesiyle yönetim bağımsız basın yaratma girişimi başlattı. Haftalık Moskovskie Novosti ve Literaturnaya Gazeta, aylık Noviy Mir ve Znamya, günlük İzvestia gibi gazetelerin editörleri değiştirildi. Birlik cumhuriyetlerinde ise, çevre sorunlarıyla ilgili örgütler oluştu. Kazakistan'daki Semiplatensk Hareketi gibi bu örgütler daha sonra ki muhalefetin çekirdeğini oluşturmuşlardır. 1986-1988 yılları arasında kominist olmayan basın da yarı gizli faaliyete geçti. Haftalık çıkan Moskovskie Novosti (Moskova Haberleri) gazetesi glasnostun bayraktarlığını yaptı. Gazete, adi suçlar, yolsuzluklar, uyuşturucu, fahişelik gibi haberlerin yanında GULAG Esir Kampları gibi Sovyet tarihinin

---

[84] Gorbaçov, a.g.e., s.29-31.
[85] Gorbaçov Türkiye'de (İstanbul ve Ankara Konferansları), YKY, İstanbul, 1997, s.51.

karanlıkta kalan yanlarını da halka bildiriyordu. Böylece eski dönemin kirli çamaşırları sergilenmeye başlanmıştı. Lenin'in Stalin hakkındaki görüşleri yayınlanıyor ve daha başka yollarla Stalin uygulamaları eleştiriliyordu. Gorbaçov, Stalin dönemini eleştirmekte Kruşçev'den de öteye gitti. Gorbaçov döneminde yeni nesillerin Stalin zulmünden haberdar olması için halk gösterileri düzenlendi ve bu zulme maruz kalanlar dini törenlerle anıldı.[86]

Moskova'da anti-komunist ilk toplu halk gösterileri 1987 yazında görülmeye başlandı. Çevreci gruplar, aşırı milliyetçiler, anti-semitistler Ekim Meydanı'nda sürekli bir şeyleri protesto ettiler. Kırım Tatarları da itibarlarının iadesi ve vatanlarına geri dönmelerine izin verilmesi için Kızıl Meydan'ın bir köşesinde toplanarak oturma eylemi yaptılar. Alışılmışın dışında yönetim bu gösterileri ciddiye aldı. Yüksek Sovyet Başkanı Andrey Gromiko Kırım Tatarlarını kabul etti ve taleplerini dinledi.[87] Tüm bunlar Gorbaçov döneminin farklılığını gösteriyordu.[88]

1988 yazında SSCB'nin en saygın aylık dergilerinden Noviy Mir'de Vasily Selyunin'in Lenin'i sert bir şekilde eleştiren makalesi yayınlandı. Selyunin, Lenin'i devrim karşıtlarına karşı terör uygulamakla, binlerce kişinin esir kamplarında ölmesine neden olmakla, zengin çiftçilerin topraklarına el koymakla ve ülkede pazar ekonomisini yıkmakla suçluyordu. Selyunin'in makalesi SSCB'de Sovyet devletinin kurucularını hedef alan ilk akademik nitelikteki yayındı.[89] Gorbaçov, Stalin döneminde 1930'larda ve 1940'larda oluşturulan yönetim sisteminin ekonomik ilerlemenin önünde engel olduğunu ifade ederek ekonomideki sorunlardan Stalin'i

---

[86] Jonathan Steele, Eternal Russia: Yeltsin, Gorbachev and the Mirage of Democracy, Harvard University Press, USA, 1995, s.3-14.

[87] Kırım Tatar halkının yoğun mücadeleleri sonucunda 1989 yılında SSCB üst yönetim organları, Kırım Tatar halkına karşı yürütülen politikaların kanuna aykırı ve suçlu olduğunu kabul etti. Çıkartılan kanunla Kırım Tatar halkının bütün hukuklarını korumak, mal ve mülkünü geri vermek üzere yurtlarına geri dönmelerine izin verildi. Fakat SSCB'nin dağılması ve ardından Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanmasıyla bu defa Ukrayna Kırım'ın milli otonomi talebini görmezden geldi. 2003 yılında kabul edilen bir kanun ile Kırım Tatar halkına "milli azınlık" statüsü verilmiş, Tatar dili de "milli azınlık dillerinden birisi" haline getirilmiştir. 18 Mayıs 2004'de Kırım Tatarlarının vatanlarında zorla çıkarılmalarının 60. yılı tamamlanacaktır. Kırım Tatar Halkı "sosyal, ekonomik ve kültürel rehabilitasyon" talebiyle mücadelelerini sürdürmektedir. Bknz. Üner Sel, "Kırım Tatar Türklerinin Dünya Kamuoyuna Çağrısı", Bizim Kırım, 2/2003, s.3-4.

[88] Steele, a.g.e., s.10.

[89] A.g.e., s.41-42.

sorumlu tutuyordu. Gorbaçov hiç bir zaman Lenin'e yönelik eleştiride bulunmadı, aksine perestroykanın Leninist esaslara dönüşü hedeflediğini savundu. [90]

[90] Gorbaçov, a.g.e, s.46.

2. Perestroyka

Gorbaçov'un 1985 ile 1987 arasındaki izlediği politikanın öncekilerden farkı yoktu. Sadece sistemde yüzeysel iyileştirmeler yapılıyordu. Gorbaçov'un 1987 yılı boyunca önerileri ise, doğrudan sistemin kendisine yönelik oldu.[91] O zamana kadar sürekli ekonomik yenilikler ve bir dizi kadro değişiklikleri ile meşgul olan Gorbaçov, ilk defa 2 Kasım 1987'de devrimin 70. Yılı kutlamaları öncesinde yapılan Yüksek Sovyet toplantısında etraflı bir şekilde perestroyka üzerinde durdu.[92] Peretsroykayı, Ekim Devrimi'nin devamı niteliğinde bir devrim olarak nitelendiren Gorbaçov, sosyalist sistemin değiştirilmesine karşı çıkıyordu. Sosyalist toplumda da tıkanma olabileceğini hatta büyük sosyo-politik buhranlar yaşanabileceğini kabul eden Gorbaçov, "devrim" niteliğindeki reformlarıyla bu tıkanıklığı aşmayı hedefliyordu.[93] İddiasına göre ülkedeki kriz sistemin aslından kaynaklanmıyor, sosyalizmin aslından uzaklaşılmasından kaynaklanıyordu. Peretsroykanın ideolojik dayanağının Lenin olduğunu vurgulayan Gorbaçov, ülkede daha çok demokrasinin, daha fazla sosyalizmle sağlanacağını belirtmekteydi. Gorbaçov'un ifadesiyle, "daha çok sosyalizm demek daha dinamik ilerleme ve yaratıcı teşebbüs, daha iyi örgütlenme, kanun ve nizam, daha çok bilimsel yöntem ve ekonomik yönetimde insiyatif, yönetimde etkinlik ve halk için daha iyi ve maddi bakımdan zengin bir yaşam demektir."[94]

Gorbaçov, Peretsroykayı şöyle izah etmekteydi: "Peretsroyka devrim demektir. Devrim, inşa etmek demektir. Fakat daima yıkımı da içerir. Devrim, işe yaramaz hale gelmiş, tıkanmış ve hızlı ilerlemeyi engelleyen her şeyin yıkılmasını gerektirir. Peretsroyka aynı zamanda sosyal ve ekonomik ilerlemeyi aksatan engellerin, ekonomi yönetiminin modası geçmiş yöntemlerinin ve kalıplaşmış dogmatik zihniyetin kararlılık ile ve radikal bir biçimde ortadan kaldırılması demektir."[95]

---

[91] Matlock, a.g.e., s.65-66.
[92] Gorbaçov'un Peretsroyka adlı kitabı ilk olarak Ekim 1987'de hem Rusça hem de İngilizce olarak yayınlandı. Aynı yıl Türkiye'de de Güneş Gazetasi'nde tefrika edildi.
[93] Gorbaçov, a.g.e., s.50.
[94] A.g.e., s.36.

[95] A.g.e., s.51.

Gorbaçov, hayati reformlara ilişkin ilk önemli kararları, en son 1941 yılında yapılan ve 46 yıldır toplanmamış olan "Komunist Parti Konferansı"nı toplayarak aldı. 28 Haziran-1 Temmuz 1988 günlerinde beş bine yakın üye ile toplanan XIX. Parti Konferansı'nda yaptığı açılış konuşmasında Gorbaçov perestroykayı ayrıntılı bir şekilde halka duyurdu. Gorbaçov, konuşmasında siyasi sistemin, devlet teşkilatının ve hükümet organlarının yeniden yapılandırılması gerektiği üzerinde durdu. [96]

Gorbaçov, aslında XIX. Parti Konferansı'nı tedricen Politbüronun yetkilerini kısıtlamak niyetiyle toplamıştı. Normalde ülkenin her köşesinden delegeler her beş yılda bir Parti Kongresi'nde buluşurdu. Parti Kongresi'nde yeni Merkez Komitesi seçilir, geçen dönemin bilançosu çıkarılır ve gelecek dönemde yapılacak işler onaylanırdı. Parti Kongresi iki sene önce 1986'da yapılmış, Gorbaçov burada reformlara karşı Parti yetkililerinin ve yerel yöneticilerin muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştı. Bunun üzerine Gorbaçov, radikal değişiklikler yaparak Parti engelini aşmayı hedefledi. [97]

XIX. Parti Konferansı'nda Gorbaçov'un talepleri doğrultusunda seçim sisteminin daha demokratik hale getirilmesi, ülkede genel seçimlerin yapılması, Halk Temsilcileri Meclisi'nin kurulması ve başkanlık sistemine geçiş gibi önemli kararlar alındı.[98] Alınan bütün bu kararlar Anayasa değişikliğini gerektirmekteydi. Bu anayasa değişiklikleri de Yüksek Sovyet tarafından Kasım-Aralık 1988 toplantısında kabul edildi.[99]

---

[96] Gorbaçov'un konuşması için bknz. SBKP 19. Parti Konferansı Belgeleri, Çev. M. Coşkun, Amaç Yayınları, İstanbul, 1988. SBKP MK'nin 23 Mayıs 1988 tarihli plenyumunda kabul edilen "19. Konferansı Tezleri" başlıklı belgenin girişinde perestroykanın oluşum sürecinden bahsedilmektedir: "SBKP MK 1985 Nisan Plenumu ve 27. Parti Kongresi, Partimizin rotasını sosyal-ekonomik gelişmelerin hızlandırılması, Sovyet toplumunun her alanda yenilenmesi ve sosyalizmin yeni bir düzeye yükseltilmesi şeklinde belirledi. Bu strateji SBKP MK'nın 87 Ocak ve Haziran Plenumlarında, Ekim Devriminin 70. yılı kutlamalarında ve MK'nın 88 Şubat Plenumunda daha da somutlaştırıldı. Böylece yaşamın her alanında yenilenme politikasının teorik ve bilimsel ilkeleri saptanmış oldu." SBKP 19. Parti Konferansı Belgeleri, Çev. M. Coşkun, Amaç Yayınları, İstanbul, 1988, s.7.

[97] Steele, a.g.e., s.89.

[98] SBKP 19. Parti Konferansı Belgeleri, Çev. M. Coşkun, Amaç Yayınları, İstanbul, 1988, s.171-230.

[99] Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi(C.II), Ankara, 1991, s.113.

XIX. Parti Konferansı Sovyetler Birliği'nde taşları yerinden oynatmıştır. Burada alınan genel seçim kararı ile Komunist Parti'nin hegemonyası sarsılmaya başlamış ve bu suretle tek parti sistemi zayıflatılmıştır.[100]

3. Gorbaçov ve Yeltsin Arasında İktidar Mücadesi

Ekim Devriminin 70. Yıl dönümü kutlamaları çerçevesinde yapılan KP Merkez Komitesi (Politbüro) toplantısında Boris Yeltsin de Moskova Komunist Parti I. Sekreteri olarak yeralmış ve burada yirmi dakika kadar Gorbaçov'un konuşmasını eleştirmişti. Yeltsin'in eleştirisi perestroykanın parti örgütlerinde yapılmadığı, Partinin reformlara engel olduğu ve Gorbaçov'un da buna göz yumduğu şeklindeydi. Bu eleştirileri üzerine Gorbaçov, Yeltsin'i derhal Moskova Komunist Parti I. Sekreterliği görevinden aldı.[101]

Yeltsin, XIX. Parti Konferansı'na Karelia delegesi olarak katılmıştır. Burada yaptığı konuşmada Yeltsin, Gorbaçov'un önerilerini desteklemiş ancak Parti'ye yönelik eleştirilerini sürdürmüştür. Yeltsin XIX. Parti Konferansı'nda ayrıca Ekim 1987 Plenyum'unda olup biteni anlatarak siyasi itibarının hayattayken geri iadesini istemiştir.[102]

Yüksek Sovyet, XIX. Parti Konferansı kararlarına uyarak Halk Temsilcileri Meclisi kurulmasını kararlaştırmıştı. Halkın Temsilcileri Meclisi yeni yasama organının alt kanadı olacaktı. Bu meclisin üyeleri arasından ise, üst meclis niteliğinde Yüksek Sovyet oluşturulacaktı. 26 Mart 1989'da tüm Birlik cumhuriyetlerinde gerçekleştirilen Sovyetler Birliği'ndeki ilk ve son serbest parlemento seçimlerinde 750'si atama yoluyla belirlenen 2250 üyeli Halk Temsilcileri Meclisi'nin geri kalan 1500 üyesi seçildi. Komunist Parti, Sendikalar, Komsomol (KP Gençlik Teşkilatı), Kadın Örgütleri, Bilimler Akademisi gibi toplum örgütleri tarafından atanan 750 üyenin çoğu eski nomenklatura olmakla birlikte, doğrudan seçimler neticesinde Moskova ve Leningrad'da Kominist Parti yöneticilerinin çoğu parlementoya giremedi. Baltık ve Kafkas cumhuriyetlerinde ise, milliyetçiler seçildi. Bu seçimlerde

---

[100] Steele, a.g.e.,, s.xıı.

[101] Yeltsin 1989'da yazdığı kitabında bu olayı anlatmakta, bu olaydan yaklaşık bir ay önce Gorbaçov'a gönderdiği istifa mektubuna yer vermektedir. Bknz. Boris Yeltsin, Bu Gidişe Karşıyım, Çev. Belkıs Çorakçı, Altın Kitaplar, İstanbul, 1990, s.13-22, 184-197.

[102] Yeltsin'in konuşma metni için bknz. Yeltsin, a.g.e., s.210-221.

Moskova'dan adaylığını koyan Yeltsin de seçmenlerin %89,6'sının oylarını alarak Meclis'e girdi.

Halkın Temsilcileri Meclisi ilk toplantısını 30 Mayıs- 3 Haziran 1989 günlerinde yaptı. Meclisteki oturumlar baştan sona televizyondan canlı olarak yayınlandı. Bu toplantısında Meclis, üst kanat olan Yüksek Sovyet üyelerini seçti. Yüksek Sovyet'e seçilenlerin çoğunluğunu tutucular oluşturuyordu. Yeltsin ise seçilmemekle birlikte Sibirya delegesi seçilen Alexei Kazannik'in yerini kendisine bırakması üzerine Yüksek Sovyet'e girdi.

Halk Temsilcileri Meclisi toplanmaya başladıktan sonra, Sovyet tarihindeki ilk yasal muhalefet de oluştu. 29-30 Temmuz 1989'da Bölgelerarası Grup (Mejregionalnaya gruppa) adıyla bir oluşum meydana getirildi. Yapılan seçimlerde Akademik Andrey Saharov, tarihçi Yuri Afanasyev, ekonomist Gavril Popov ve Estonya'lı Yuri Palm'la birlikte Yeltsin bu grubun ortak başkanı oldu. Bu hareket programında; özel mülkiyet, "köylüye toprak" sloganı ile toprak reformu, Parti reformu, vicdan özgürlüğü çerçevesinde Kilise'nin eski yerini kazanması, profesyonel ordu gibi reformlar yanında Sovyetler Birliği'nin sıkı bir federasyon yerine bir konfederasyona dönüştürülmesini öneriyordu.[103] Gorbaçov, birlik cumhuriyetlerine daha geniş ekonomik ve siyasi haklar verilmesi gerektiği üzerinde duran bu gurubun önerilerini kabul etmedi. Bölgelerarası Grup, mecliste Gorbaçov'a karşı bir tutum aldı ve onu sürekli eleştirdi. Eleştiriler daha çok Gorbaçov'un reformlardan ve demokratikleşmeden giderek uzaklaştığı şeklindeydi.[104]

27 Şubat 1990'da Yüksek Sovyet, Gorbaçov'un yetkilerini daha da artırdı. Bu şekilde Sovyetler Birliği'inde ABD benzeri "başkanlık" sistemi kuruluyordu. Yüksek Sovyet'in aldığı karara göre, Gorbaçov 4 yıl için başkan seçilmekle beraber, bundan sonraki başkanlık seçimi halk tarafından yapılacak ve başkanlığın süresi 5 yıl olacaktı. Yüksek Sovyet'in kararının Halk Temsilcileri Meclisi tarafından onaylanması gerekiyordu. Halk Temsilcileri Meclisi bu kararı 15 Mart 1990'da yaptığı üçüncü toplantısında, 495 aleyhte 350 çekimser oya karşılık 1329 oyla

---

[103] Bölgelerarası Grup'un programı için bknz. Yeltsin, a.g.e., s.233-246.
[104] Steele, a.g.e., s.32.

onayladı.[105] Ortaya çıkan bu tablo Gorbaçov'a karşı oluşan muhalefetin gücünü de gösteriyordu.[106]

Gorbaçov, başkanlık yetkilerini kullanarak reform karşıtı Komunist Parti üst düzey yöneticilerinden kurtulabilirdi. Ancak o ne Komunist Parti Genel Sekreterliği'ni bıraktı ne de Parti'nin rolünü azalttı. 9 Temmuz 1990'da yapılan Komunist Parti'nin XXVIII. ve son toplantısında Gorbaçov, muhalefete rağmen devlet başkanlığı postu sayesinde KP Genel Sekreterliğine yeniden seçildi.[107]

Komunist Parti'nin XXVIII. toplantısında Yeltsin ise, Parti üyeliğinden istifa etti. Yeltsin, Kominist Parti'den istifasından önce, 29 Mayıs 1990'da RSFSC[108] (Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti) Parlemento başkanlığına seçilerek siyasi kavgaya daha güçlü bir şekilde dönmüştü. Böylece Yeltsin, hem 15 cumhuriyetten biri olan Rusya Cumhuriyeti Parlamento Başkanı hem de Yüksek Sovyet üyesi sıfatını taşıyordu. Bundan dolayı Moskova'da Rusya ve Birlik olmak üzere iki iktidar merkezi oluştu. Yeltsin bu merkezin ağırlığını kendi tarafına kaydırmaya yönelik adımlar atmaya başladı. Bu gücüne dayanarak 12 Haziran 1990'da Rusya'nın egemenliğini ilan etti. Sovyet basınında önem verilmeyen bu olay, Baltık cumhuriyetlerinden sonra Birliğe en ağır ölümcül darbeyi vurmuş oluyordu. Rusya'nın egemenliği diğer cumhuriyetlerin egemenlik sürecini hızlandırarak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasında etkili oldu. Eğer, Rusya diğer birlik cumhuriyetlerinin başlattığı egemenlik sürecine katılmasaydı ve bağımsızlık yönünde adım atmasaydı, Sovyetler Birliği'deki bağımsızlık girişimleri etkisiz olur ve büyük ihtimalle başarıya ulaşamazdı.[109]

---

[105] Gorbaçov'un devlet başkanlığına halk oyu ile değilde, meclisçe seçilmesi o gün olduğu gibi daha sonra da eleştirilmiştir ve iktidarını zayıflatıp ülkede kontrolünü kaybettiren en önemli nedenlerden biri olarak gösterilmiştir.

[106] Armaoğlu, a.g.e., s.115.

[107] O dönemde Gorbaçov'un dışişleri bakanlığını yürüten Eduard Şevardnadze, XXVIII. Parti Konferansı sırasında gerici güçler saldırıya geçerken Gorbaçov'un sessiz kaldığını belirtmekte, şiddete dayalı eski dogmaların yerini siyasi yöntemlere terk etmesi düşüncesinin ve serbest seçimler ilkesinin sonunda geleneksel süper güç diktası uğruna feda edildiğini savunmaktadır. Bknz. Eduard Şevardnadze, Gelecek Özgürlüktür, Çev. Ayşe Akarsu, Afa, 1992, s.9, 24.

[108] Çalışmanın bundan sonraki kısmında RSFSC (Rusya Sovyet Federatif Sovyet Cumhuriyeti) yerine Rusya Federasyonu tabiri kullanılacaktır. Rusya Federasyonu'nun bağımsızlığına kadar olan süre içerisinde Rusya Federasyonu tabirinde RSFSC anlaşılmalıdır.

[109] 12 Haziran tarihi, 1992'den itibaren Rusya Federasyonu'nda bağımsızlık günü olarak kutlanmaktadır. Rus toplumunun bir türlü benimseyemediği bu bayramda her defasında bağımsızlığın kime karşı kazanıldığı sorusu gündeme gelmektedir. Nostalji yanlılarına göre; SSCB'ye son veren Belovejsky anlaşmasını da 12 Haziran'da egemenlik için oy verenler imzalamıştır. Bu görüşü

Egemen Rusya'nın parlementosunda reformistler çoğunluktaydı. Bunlar Gorbaçov'un girişimlerini sürekli eleştirdiler. Gorbaçov, ülkede yürütülen reformlara uygun projeler hazırlanması için ülkenin en iyi ekonomistlerinden Şatalin, Abalkin, Petrakov gibi kişileri kadrosuna alıp, farklı modeller hazırlatmıştı. Bakanlar Konseyi başkanı Rıjkov'un bu önerilerin sentezinden hazırladığı bir planı Halk Temsilcileri Meclisi'nden geçirerek yürürlüğe soktu. Bu arada, Yeltsin ise, Abalkin'in grubundan olan genç reformist Yavlinski'nin hazırladığı özelleştirmeye dayalı "400 Gün Planı"nda küçük değişiklikler yaparak "500 Gün Planı" adı altında merkezi hükümetin planına karşı bir program geliştirdi. Böylece başlangıçta sadece uzmanlar arasında başlayan tartışma siyasi çatışmaya dönüştü. Gorbaçov, "şok terapi" adıyla da anılan ve pazar ekonomisine hızla geçilmesini öngören "500 Gün Planı"na yanaşmazken, Rus radikal reformistler ise, bu modelin tüm Sovyetler'de uygulanmasını istediler ve bu planı 1991'in başından itibaren Rusya'da uygulamaya başladılar.

Yeltsin'in ekibi 30-40 yaşlarında teknokratlardan oluşuyordu. Türk modernleşmesinden etkilenerek, Batı gazeteleri Yeltsin'in etrafındaki genç politikacıları "Jön Türkler" (Mladoturki- Young Turks) olarak adlandırdı.[110] Rusya'da ise bazı kesimler Yeltsin'in yakın çevresini "kısa pantalonlu, kırmızı papyonlu çocukların" sardığını söylüyorlardı.[111] Bu grupta Rusya'da uzun süre başbakanlık yapan ve ülkenin serbest pazar ekonomisine geçişi için çalışan İgor Gaydar, 1995'e kadar dışişleri bakanlığı görevini yürüten Andrei Kozirev, Yeltsin'in danışmanlarından Sergei Stankeviç gibi isimler yer alıyordu. Bunların ortak amacı Rusya'nın yollarını Sovyetlerden ayırmak ve komunist sistemin yerine Batı tarzı demokrasiyle liberal ekonomiyi tesis etmekti.[112]

---

savunanlar, eğer Rusya egemenliğini ilan etmeseydi, ne Ağustos 1991 ne de Ekim 1993 darbeleri olurdu, ne birinci ve ikinci Çeçen savaşı çıkardı, ne de ülke yağmalanıp büyük güç statüsünü kayderdi demektedirler.

[110] Jön Türklerin Avrupa'da bıraktığı etkinin sonucu olarak özellikle Fransız araştırmacılar Jön Türk tabirini eski düzene başkaldıran yenilikçiler anlamında kullanılmaktadır. 70'li yıllarda Latin Amerika ülkelerindeki devrimcileri de Fransız basını Latin Amerika'nın Jön Türkleri olarak adlandırıyordu.

[111] Cenk Başlamış, Son Çar Jirinovski: Rusya'da Bir Çılgın, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s.85.

[112] Alexander Rahr, "Russia'a Young Turks in Power," Report on the USSR, no.47, 1991, s.20'den aktaran Ulaş Mangıtlı, Russia, Turkey and Eurasia: Intersection of Turkish and Russian Foreign Policy Spheres in Eurasia," Master Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, Eylül 2001, s.8.

Boris Yeltsin hırslı, kararlı ve populist lider kişiliğiyle ülkede sürekli Rus milliyetçiliğini öne çıkartmaktaydı.[113] Yeltsin'in başkanı olduğu Demokratik Rusya Hareketi, 1991'in başından itibaren Gorbaçov'a karşı muhalefetini iyice artırdı.[114] Demokratik Rusya Hareketi, Rus halkının kendi siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmesi için Rusya'nın egemenliği yolunda mücadele edeceğini ilan ediyordu. O dönemde sık sık düzenlenen mitinglerde Yeltsin, Gorbaçov'u dikdatörlükle suçlamakta ve onu halk önünde istifaya çağırmaktaydı.[115] Yeltsin, halka yönelik konuşmalarında, Gorbaçov'un tersine Birliği korumak için değil, Sovyet geçmişinden kurtulmak için iktidara geldiğini söylüyor ve "Kurmak için yık" sloganını kullanıyordu. Yeltsin, "Herşeyden önce Rusya", "Bağımsız Rusya" gibi sloganlarla bir yandan Rusya'nın bağımsızlığını dile getirip Rus insanının desteğini almaya çalışırken, "herkese istediği kadar egemenlik" vaadiyle de Rusya Federasyonu içindeki Rus olmayan halkların da desteğini kazanmaya çalıştı.[116]

17 Mart 1991'de Rusya Federasyonu dahil 9 Birlik cumhuriyetinde "Yeni Birlik Anlaşması"na ilişkin referandum yapıldı. Bu referandumda, Rusya Federasyonu'nda devlet başkanının halk tarafından seçilmesi de halka soruldu.[117] Evet oylarının fazla çıkması neticesinde Rusya'da 12 Haziran 1991'de başkanlık seçimleri yapılması kararlaştırıldı. Yeltsin, "halk temsilciliğinden halkın başkanlığına" sloganıyla seçimlere adaylığını koydu. İcraat programı olarak sunduğu açık mektubunda ise Rus halkına şu vaadlerde bulunmaktaydı: "Rusya kesinlikle yeniden dirilecektir. Bunun için her şeye sahiptir. Rusya dirilişini çok uluslu ve yetenekli halkı, zengin doğal kaynakları, köklü tarihi geçmişi, ruhani potansiyeli ve

---

[113] Yeltsin'in, anti-semitist ve aşırı milliyetçi "Pamyat" (Bellek) ile yakın olduğu söylenmiştir. Bu iddiaları reddeden Yeltsin, örgütün Rus dilini koruma gereği, Rus tarihinin çarpıtılmasına itirazlar , tarihi binaların korunması gibi sağlam fikirlerinin olduğunu belirtmektedir. Bknz. Yeltsin, a.g.e., s.122-23.

[114] Demokratik Rusya Hareketi'nin kuruluşu 1988'e kadar gitmektedir. Bu hareketin başlangıçtaki amacı, Komünist Partisi'nin ve KGB'nin halk arasındaki itibarını düşürmek ve siyasi hayattakini etkinliğini azaltmaktı. Demokratik Rusya Hareketi bu yıllarda belirlediği hedefler arasında şu ikisi Komünizmi Rusya ve bütün Sovyetler Birliği'nde yok etmek, Rus toplumunu "Batı Modeli" çerçevesinde siyasi ve kültürel yönde geliştirmek, bunun için ise Batı'nın desteğini kazanmak bulunuyordu. Bknz. Fikret Olgun, "Rusya'nın Bugünkü Durumu Üzerine," Yeni Forum, Ağustos 1994, s.23'den aktaran Yaşar Onay, Rusya ve Değişim, Nobel, Ankara, 2002, s.108.

[115] İlk defa 17 Şubat 1991'de televizyonda yayınlanan bir röportajında Yeltsin, Gorbaçov'u istifaya davet etmiştir. Vladimir Shlapentokh and Neil F. O'Donnell, The Last Years of the Soviet Empire, Praeger, London, 1993, s.171.

[116] Epoha, No.10, Mayıs 1991, (Leningrad)

halkın çoğunluğunun desteğini arkasına almış kararlı lider Boris Yeltsin'le gerçekleştirecektir. Rusya'ya, Rusya'nın çıkarlarına hizmet edecek, halkın desteğini kazanmış güçlü ve adaletli bir başkanlık iradesi lazımdır." Yeltsin, bu proğram çerçevesinde amaçlarını şu şekilde sıralamaktaydı:

a) Rus halkının haklarının korunması,
b) Ülkenin sahip olduğu doğal kaynakları Rus halkının çıkarları doğrultusunda kullanılması,
c) Barış ve huzur içinde yaşam koşullarının sağlamlaştırılması,
d) Vatandaşlık haklarının garanti altına alınması,
e) Rus köylüsünün yeniden canlanması için toprak reformu,
f) Özel mülkiyet reformu,
g) Özel teşebbüsün yaratılması,
h) Kültürün canlandırılması."[118]

Yeltsin tüm bu hedeflere ulaşılabilmesi için ise, Rusya'nın egemenliğinin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamakta ve kendisinin bu amaçlar doğrultusunda çalışacağını dile getirmekteydi. Yeltsin seçim kampanyası sırasında diğer cumhuriyetlere bir "kopek" (kuruş)luk bile yardım yapılmayacağını ilan ediyordu. Diğer cumhuriyetlerden ayrılınca Rusya'nın kuvvetleneceğini iddia ediyordu. Yeltsin'in bu propagandaları halkın çoğunluğu tarafından benimsendi. 12 Haziran 1991'de yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde Yeltsin oyların %57'sini alarak Rusya'nın halk tarafından seçilmiş ilk devlet başkanı oldu.

Rus halkının çoğunluğunun bu tercihi, artık birliğin muhafazası için fedakarlık yapmayı istemedikleri anlamına geliyordu. Bu yüzden Rus halkı daha iyi yaşam beklentisiyle ülke kaynakları üzerinde söz sahibi olmak gerektiğini savunan Yeltsin'i destekledi.[119]

12 Haziran 1991'de Yeltsin'in resmen Rusya devlet başkanı olmasıyla, Moskova'da biri seçimle işbaşına gelmiş Rusya Federasyonu başkanı diğeri ise, Sovyetler Birliği'ni temsil eden Halkın Temsilcileri tarafından seçilmiş olan

---

[117] 14 Mart 1991'de yapılan referandumda Yeltsin'in önerdiği devlet başkanının halk oyuyla seçilmesi sorusuna ise Rus halkı %70-75 destek verdi.
[118] Demokratiçeskaya Rossiya, Moskova, 1991.
[119] Dominic Lieven, Empire: The Russian Empire and the Rivals, Yale Un. Press, London, 2000, s.379.

Sovyetler Birliği başkanı olmak üzere iki devlet başkanı ortaya çıkmış oldu, Rusya ve Sovyet hükümeti arasındaki siyasi ayrılıklar giderek derinleşti ve nihayet Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yol açtı. Bazı bilim adamları Gorbaçov'un en büyük hatasının, Yeltsin'in Rusya Federasyonu başkanlığına seçilmesine göz yumması olduğunu söylemektedir. Primakov'a göre ise, "SSCB içinde Rusya'nın gerçek ekonomik ve siyasi yerinin belirlendiği bu andan itibaren, gerçek güç ve iktidar Gorbaçov'dan Yeltsin'e geçmiş oluyordu.[120]

III. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI

1991 yılı Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde çok önemli olayların gerçekleştiği bir yıl oldu. Bir yandan çeşitli formüllerle birliğin muhafazası sağlanmaya çalışılırken, öte yandan birlik cumhuriyetlerinin bağımsızlık yönünde artan faaliyetleri birliği sona yaklaştırdı. 17 Mart'ta, "Egemen Devletler Birliği Anlaşması" için halk oylaması yapıldı. 19 Ağustos'ta, Gorbaçov'a yönelik darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Ağustos-Aralık ayları arası, birlik cumhuriyetlerinin tamamı bağımsızlığını ilan etti. Nihayetinde, Aralık ayı içerisinde gerçekleştirilen Minsk ve Almaata anlaşmaları ile Sovyetler Birliği ortadan kalktı ve yerine Bağımsız Devletler Topluluğu kuruldu.

A. Egemen Devletler Birliği Anlaşması

Siyasi ve ekonomik reformların orantılı olarak yürütülememesi neticesinde ekonomik zorlukların yanında halkın siyasi özgürlüklerdeki artış, 100'den fazla değişik halkların yaşadığı, 15 birlik cumhuriyeti, 20 özerk cumhuriyet, 9 özerk *oblast* ve 9 özerk *okrug* olmak üzere toplam 53 ayrı milli idare biriminden oluşan yaklaşık 287 milyon nüfuslu Sovyetler Birliği'nde etnik kıpırdanmaları başlattı. 1980'li yılların sonlarında milliyetçilik konusu ülkedeki ekonomik krizin de önüne geçerek Sovyet siyasi hayatının en önemli sorunu haline geldi. Gorbaçov da ilk kez Temmuz

---

[120] Yevgeniy Primakov, Kapalı Kutu Rusya" Çev. Nuri Eyüpoğlu, Der. Ayşe Edirne, Ring Reklamcılık A.Ş., 2002, s.78.

1989'da televizyonda yayınlanan konuşmasında meydana gelen etnik çatışmaların ülkenin istikrarı için büyük tehdit oluşturduğunu ifade etti.[121]

Sovyetler Birliği'ndeki milliyetçi hareketler değişik şekillerde kendini gösterdi. Baltık cumhuriyetlerinde milliyetçilik, Moskova'nın yönetimi terk etmesini sağlamak amacıyla yapılan barışçı ve anayasaya uygun mücadeleler şeklinde ortaya çıkarken, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan gibi cumhuriyetlerde ise, etnik gruplar arası çatışmalar şeklinde gelişti.[122] Sovyet cumhuriyetlerinde ilk "milli cephe" ya da "halk cephesi" Saiudis adı ile 3 Haziran 1988'de Litvanya'da kuruldu. 1 Ekim 1988'de Estonya'da, 8 Ekim 1988'de de Letonya'da halk cepheleri oluşturuldu. Batlık ülkeleri bu hareketkeri birbirleriyle yakın temas içinde başlattılar. Mayıs 1989'da ise, kendi aralarında koordinasyon amacıyla "Baltık Halk Cepheleri Konseyi" kuruldu.[123] Daha sonra diğer cumhuriyetlerde de benzeri nitelikli örgütler ortaya çıktı.

Gorbaçov döneminde etnik karakter taşıyan olayların ilki 16 Aralık 1986'da Kazakistan'ın başkenti Almaata'da meydana geldi.[124] Kazakistan Komünist Partisi birinci sekreterliğine Kazak asıllı Dinmuhammed Kunayev'in yerine Rus asıllı Gennady Kolbin'in getirilmesi üzerine Kazak halkı Moskova'ya karşı milli sloganlar içeren protesto gösterileri düzenledi. Sovyet yönetimi ise, olayları güç kullanarak bastırma yoluna gitti.[125] 1988-89 yılları boyunca Dağlık Karbağ, Güney Osetya, Fergana ve Trans-Dnyester gibi azınlıkların yoğunlukta bulunduğu bölgelerde yerli halk ile azınlık halklar arasında kanlı çatışmalar meydana geldi. Nisan 1989'da Tiflis'te bağımsızlık yanlısı gösterilerde merkezi güçlerin kuvvet kullanması sonucu 19 kişi öldü, 200 kişi de yaralandı. Haziran 1989'da Fergana'da Özbeklerle Ahıska Türkleri arasında toprak ve iskan anlaşmazlığı yüzünden çıkan çatışmada ise, bilanço

---

[121] Ian Bremmer and Ray Taras (ed.), Nations and Politics in the Soviet Successor States, Cambridge Un. Press, 1993, s.540.

[122] Zbigniew Brzezinski, Büyük Çöküş, Çev. Gül Keskin ve Gülsev Pakkan, İş Bankası Kültür yayınları, Ankara, 1992, s.223.

[123] Leo Cooper, Russia and the World, Macmillan Pres Ltd., London, 1999, s.62.

[124] Kazakistan'ın SSCB'den ayrılış ve bağımsızlığını ilan tarihi de 16 Aralık 1991'dir. Bu açıdan 16 Aralık tarihinin Kazak milli kimliğinde önemli yeri vardır. 16 Aralık her yıl Kazakistan'da bağımsızlık bayramı olarak kutlanmaktadır. Karpat, a.g.e., s.272.

[125] Kazkistan olayları için bkz. Nadir Devlet, "Kazak Türklerinin ayaklanması", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, N.48, Haziran 1987,s.151-162.

daha ağırdı: 79 ölü, 800 yaralı.[126] Dağlık Karabağ sorunu yüzünden Azerbaycan'da devam eden grevler ve demiryollarının bloke edilmesi dolayısıyla 20 Ocak 1990'da Sovyet tankları Bakü'ye girdiler. Bu olaylar sırasında 100-150 Azeri hayatını kaybetti. Bakü'deki kanlı olayların ardından Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de milliyetçi gösteriler meydana geldi. 15.000 genç protestocu Moskova karşıtı sloganlar atarak, mevcut yönetimin derhal istifasını istediler. Burada da ordu devreye girdi ve bir çok kişi tutuklandı. 19 Ağustos 1990'da Moldavya'nın güneyinde yaşayan Gagauzlar özerklik talebiyle ortaya çıktılar ve Gagauzlarla Moldavyalılar arasında çatışma çıktı. 25 Kasım 1990'da Trans-dnyester'de Ruslarla Moldavyalılar çatışmaya başladılar. Ukrayna'da milliyetçi "*Rukh*" grubu ülkenin bağımsızlığını talep ediyordu. Ekim 1990'da Kiev'de öğrenciler açlık grevi yaptılar ve Moskova'nın uşağı olarak nitelendirdikleri başbakanın istifasını istediler.[127]

1988 yılı sonunda ilk olarak Estonya'nın egemenliğini ilan etmesiyle başlayan çözülme süreci, 1989 yılının ortalarından itibaren Baltık cumhuriyetleri öncülüğünde diğer cumhuriyetlerin de egemenlik ilanlarıyla ivme kazandı. Özellikle Estonya'nın başkenti Riga ve Litvanya'nın başkenti Vilnüs tüm Sovyet cumhuriyetlerinde anti-komünizmin ve milliyetçiliğin artmasında önemli rol oynamıştır.[128] 27 Temmuz 1989'da Sovyet Parlamentosu çıkardığı bir yasa ile üç Baltık cumhuriyetinin ekonomik özerkliğini tanımıştır.[129] Bunun peşinden Sovyetler Birliği'nde, 1990 yılının sonuna kadar Birlik cumhuriyetlerinin tamamı kağıt üzerinde egemenliklerini ilan ettiler.[130] Egemenlik ilanları Sovyet cumhuriyetlerinin

---

[126] Fergana'daki çatışmalar sırasında Almanya'da bulunan Gorbaçov, isabetsiz bir yorumla gazetecilere "İslam köktenciliği dişlerini gösterdi" şeklinde demeç vermiştir. Bknz. Ahmed Raşid, Orta Asya'nın Dirilişi, Çev. Osman Ç. Deniztekin, Cep Kitapları, İstanbul, 1995, s.49. 1986-1991 yılları arası Sovyetler Birliği'nde meydana gelen etnik nitelikli olaylar için bknz. Ian Bremmer and Ray Taras (ed.), "Appendix A (Chonology of ethnic Unrest in the USSR, 1986-1991)", Nations and Politics in the Soviet Successor States, Cambridge Un. Press, 1993.

[127] Vladimir Shlapentokh and Neil F. O'Donnell, The Last Years of the Soviet Empire, Praeger, London, 1993, s127-128.

[128] Alfred Erick Senn, Gorbachev's Failure in Lithuania, St. Martins Press, New York, 1995, s.vii.

[129] Cooper, a.g.e., s.63.

[130] 1990 sonuna kadar birlik cumhuriyetlerinin egemenliğe ilişkin ve benzeri nitelikte aldığı önemli kararlar ve tarihleri: Estonya SSC Yüksek Sovyeti 16 Kasım 1988 egemenliğe ilişkin karar aldı, 30 Mart 1990'da ise, Estonya'nın bağımsızlık sürecinin başlatılması ilişkin kararı kabul etti. Litvanya SSC Yüksek Sovyeti 18 Mayıs 1989 egemenlik kararı aldı, 11 Mart 1990'da ise, bağımsız Litvanya'nın yeniden tesis edilmesine ilişkin kanun çıkardı. Letonya SSC Yüksek Sovyeti 28 Temmuz 1989'da egemenlik kararı aldı, 4 Mayıs 1990'da ise, Letonya'nın bağımsızlığının yeniden tesis edilmesi yönünde bildiri yayınladı. 23 Eylül 1989'de Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti egemenlik beyannamesi yayınladı. Gürcü SSC Yüksek Sovyeti 18 Kasım 1989'da anayasasında

çoğunda, Birlik kurallarının cumhuriyet kurallarına olan üstünlüğünün tanınmaması anlamına geliyordu. Fakat egemenlik zengin cumhuriyetler için milli bağımsızlığa yönelik olmaktan ziyade liderlerin ekonomi ve doğal kaynaklar üzerinde daha fazla otonomi talebine yönelikti.[131]

Ülkedeki gelişmelerden endişe duyan yöneticiler, Eylül 1989'da Komünist Parti Merkez Komitesi toplantısında milletler sorununu ele aldılar. Bu toplantıda Komünist Parti, federalizmi ön plana çıkaran "Çağdaş Koşullarda Milletler Politikası"nı benimsedi. 3 Nisan 1990'da ise, bu konuda yeni bir kanun çıkarıldı. Bu kanun birlikten ayrılmak isteyen cumhuriyette referandum yapılmasını, ayrılma yönünde bir sonuç çıktığı takdirde ise beş yıllık görüşme sürecinin başlatılmasını öngörüyordu. Bu kanun cumhuriyetlerin self-determinasyon hakkına dayanarak Sovyetler Birliğini kurduklarını ifade eden Anayasası'nın 70. Maddesinden esinlenerek hazırlanmıştı. Sovyet anayasasının 70. Maddesine göre cumhuriyetler egemen birer devletti. Ancak bu egemenlik hiç bir zaman siyasi gerçeklik kazanmadı. Aslında Sovyet Anayasası kağıt üzerinde kalsa da cumhuriyetlere birlikten ayrılma hakkı zaten veriyordu. Anayasanın 72. maddesi ise "her Sovyet cumhuriyetinin SSCB'den ayrılma kararını almakta özgür" olduğunu açıkça ifade ediyordu. Yeni kanun sadece birlikten ayrılma prosedürünü ortaya koydu. Pek somut bir içeriği olmasa da, bu kanunla merkezin fiili olarak kuvvet kullanmayacağı anlaşılınca cumhuriyetlerdeki bağımsızlık faaliyetleri aksine daha da hızlandı.[132]

1989-1991 yılları arasında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan gelişmeler Birlik cumhuriyetlerinin bağımsızlık çabalarına önemli etkide bulundu. Polonya'da daha önce başlayan ve diğer Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde 1989'dan itibaren hızlanan antikomünist hareketler iktidarı ele geçirmeye başladılar. Bu ülkelerdeki Sovyet yanlısı iktidarlar Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'da olduğu

---

değişiklik yaparak SSCB kanunlarını veto etme hükmü getirdi, 9 Mart 1990'da ise, egemenliğin korunmasına ilişkin kararname yayınladı. 12 Haziran 1990 Rusya SFSC egemenliğini ilan etti. Rusya'nın egemenlik ilanından sonra 20 Haziran 1990 Özbek SSC, 23 Haziran 1990 Moldavya SSC, 16 Temmuz 1990 Beyaz Rusya SSC, 22 Ağustos 1990 Türkmen SSC, 23 Ağustos 1990 Tacik SSC, 25 Ekim 1990 Kazak SSC, 31 Ekim 1990 Kırgız SSC egemenliklerini ilan ettiler. Ermenistan SSC ise, 23 Ağustos 1990'da bağımsızlık kararnamesi yayınladı. Bkz., Nadir Devlet, Büyük İslam Tarihi Ek Cilt, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, s.133.

[131] Zbigniev Brzezinski and Paige Sullivan Ed., Russia and the CIS: Documents, Data and Analysis, CSIS, New York, 1997, s.13.

[132] John Miller, Mikhail Gorbachev and the end of Soviet Pover, St.Martin's Press, US, 1993, s.80.

gibi, ya seçimlerde kaybederek kavgasız bir şekilde, ya da Romanya ve Bulgaristan'da olduğu gibi kanlı olaylar sonunda yönetimden uzaklaştırıldılar. Doğu Avrupa'nın kendisini Moskova'nın kontrolünden kurtarma çabaları özellikle Sovyetler Birliği'nin batı kesimindeki Rus olmayan uluslar için tecrübe sağladı. Polonya'daki Solidarnost (dayanışma) hareketinin komünist yönetime karşı uyguladığı tedrici strateji onlar için bir model teşkil etti ve Rus olmayan cumhuriyetlerin çoğunda Halk Cepheleri mantar gibi çıkmaya başladı.[133] Ayrıca Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan gelişmeler, sosyalist sistemin korunması amacıyla Sovyetler Birliği'nin müttefiklerinin iç işlerine müdahale edebileceğini öngören Brejnev Doktrini'ne uymayan nitelikte ve Birlikten ayrılmak isteyen cumhuriyetlere de cesaret verici oldu.

Gorbaçov glasnost ve perestroyka ile birlikte dış politikada da "yeni düşünce" (novaya mışleniya, new thinking) olarak adlandırılan demokratikleşme süreci başlatmıştı. Dış politikada "yeni düşünce" yaklaşımı, Sovyetler Birliği'nin dış dünyaya açılarak diplomatik ilişkiler yoluyla siyasi etkinin artırılmasını öngörüyordu. "Yeni düşünce" politikasının temelinde insan hakları, açıklık ve demokrasi gibi ortak insanlık değerlerinin komünist ve kapitalist toplumları arasındaki rekabetten ve sınıf savaşından daha önemli olduğu felsefesi yatmaktaydı. Bu yaklaşımlar sonucu Soğuk Savaşı sona erdiren önemli anlaşmalar imzalandı. Silahsızlanma, Avrupa güvenliği, iki Almanya'nın birleşmesi konularında Sovyet dış politikası köklü değişim gösterdi. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ile başlayan, Ekim 1990'da tamamlanan Almanya'nın birleşmesi ve Doğu Avrupa'daki demokratikleşme süreçlerinde Gorbaçov'un başlattığı "yeni düşünce" inisiyatifi önemli rol oynadı. Tüm bu gelişmeler, Gorbaçov ile birlikte Sovyet dış politikasının, müdahaleci "Brejnev doktrini"nden uzaklaştığını göstermekteydi.[134]

"Yeni düşünce" politikasının uygulayıcılarından biri olan Sovyet Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze, "ideolojinin politika ve hukuka üstünlüğünün ortadan kaldırılması" şeklinde özetlediği "yeni düşünce" yaklaşımının ilkelerini şu şekilde sıralıyordu: Silahlanma yarışına son verme; Batıyla ilişkileri işbirliği ruhu içinde

---

[133] Brzezinski, Büyük Çöküş, s.222.
[134] Mike Bowker and Cameron Ross (Ed.), Russia After the Cold War, Longman, Ebgland, 2000, s.6-7.

yeniden biçimlendirme; Bölgesel çatışmaların durdurulması(öncelikle Afganistan'da); Çin'le ilişkileri normalleştirme; Üçüncü dünya ile ilişkilerin yeniden düzenlenmesi.[135]

Ancak Sovyet cumhuriyetlerindeki ayrılıkçı akımlar ve etnik çatışmalar, Doğu Avrupa'daki Sovyet uydularının elden gitmesi ve sosyalist bloğun çöküşü, iki Almanyanın birleşmesi, Batı'ya verilen ödünler, tutucu kesimlerde memnuniyetsizliği artırdığı gibi, Gorbaçov politikalarına karşı muhalefeti de hızlandırdı. Sovyet sistemi temelden sarsılmaya başlayınca ve Sovyet sınırları dışındaki geleneksel egemenlik alanları da elden çıkınca reform karşıtları halktan da destek alarak güçlendi. Bunun üzerine Gorbaçov, tutuculara meyletmeye başladı. [136]

Gorbaçov'un temel hedefi Sovyet cumhuriyetlerini bir arada tutmaktı. Bunun için de her yola başvurdu. İlk bağımsızlık kararını Ocak 1990'da Litvanya Komünist Partisi almıştı. Gorbaçov Litvanya'lı yöneticileri bu kararlarından geri çevirmek için 11-14 Ocak 1990 tarihleri arasında Litvanya'ya gitti. Ancak Litvanya parlamentosu, Mart 1990'da resmen bağımsızlığını ilan edince bu defa Gorbaçov bu cumhuriyete karşı ekonomik abluka uygulamaya başladı ve bunun üzerine Litvanya üç ay sonra bağımsızlık kararını dondurduğunu açıkladı.[137] Gorbaçov, 1990'dan itibaren "tutucu" kesimle bağlarını güçlendirmişti. Bu çerçevede Aralık 1990'da içişleri bakanlığına, sert yönetimiyle adını duyurmuş Letonya'lı KGB Şefi Boris Pugo'yu atadı. Ocak 1991'de ise, bir başka tutucu Valentin Pavlov'u başbakanlık görevine getirdi. Pavlov ve Pugo'nun emriyle özel KGB birlikleri ve askerler 13 Ocak 1991'de Litvanya'nın başkenti Vilnüs'e tanklarla girdiler. Bundan bir hafta sonra ise aynı şekilde Letonya'nın başkenti Riga'da siviller üzerine tanklarla yüründü ve göz dağı verildi. Toplam 20 kişinin ölümü ve yüzlerce kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan bu iki olaylardan sonra Gorbaçov'un yurt dışındaki imajı büyük ölçüde gölgelenmiştir. Bu arada Yeltsin ise Rusya adına üç Baltık cumhuriyetiyle "karşılıklı destek anlaşmaları" imzalamıştır.[138]

---

[135] Şevardnadze, a.g.e., s.13.
[136] Şevardnadze, a.g.e., s.14-24.
[137] 1988-1991 arası Vilnüs-Moskova rekabeti için bknz. Senn, Gorbachev's Failure in Lithuania, St. Martins Press, New York, 1995.
[138] Cenk Başlamış, Sovyetleri Yıkan Darbe: Kuğu Gölü Operasyonu, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1992, s.154-157.

Gorbaçov, Birlik cumhuriyetlerinin egemenlik ve bağımsızlık taleplerine "Yeni Birlik Anlaşması" taslağıyla cevap verdi.[139] Gorbaçov, egemenliğin vurgulandığı, ülkedeki ekonomik reformların hızlandırılmasını ve cumhuriyetlerde özerkliklerin artırılmasını öngören "Yeni Egemen Devletler Birliği Anlaşması" taslağını, 23 Kasım 1990'da Yüksek Sovyet'e sundu. Taslağın ülkede gittikçe artan anarşinin durdurulmasına yönelik olduğu ifade edildi. Cumhuriyetlerde yetkilerin artışını sağlamaya yönelik bir çok kez değiştirilen bu taslak, Moskova'nın merkez olarak kalmasını, savunma, maliye politikası, dış ekonomik faaliyetler gibi konularda da sadece merkeze söz hakkı tanınmasını ön görüyordu. [140]

"Yeni Egemen Devletler Birliği Anlaşması" ile Birlik daha gevşek bir federasyon modelinde korunmuş oluyordu. Anlaşma Taslağı kabul edildiği takdirde, SSCB'yi kuran 1922 tarihli birlik anlaşmasının yerini alacaktı. Yeni Birlik modeli konusunda halk desteğini sağlamak amacıyla 17 Mart 1991'de referandum yapılması kararlaştırıldı. Referandumda halka şu soru soruldu: "SSCB'nin, tüm ulus ve halklara eşit hak ve özgürlükler sağlayan yeni bir Egemen Cumhuriyetler Federasyonu olarak korunmasını gerekli görüyor musunuz?" Bu referanduma 15 birlik cumhuriyetinden sadece 9'u katıldı. Başından beri bu tasarıya soğuk yaklaşan ve tek taraflı bağımsızlık için mücadele edeceklerini bildiren Baltık cumhuriyetleri Estonya, Letonya ve Litvanya ile birlikte, Gürcistan, Ermenistan ve Moldavya bu referanduma katılmadı. Diğer cumhuriyetlerden Rusya Federasyonu ve Ukrayna ilave sorularla, Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan ise, referandum sorusunu değiştirerek referandumu gerçekleştirdi. Sovyetler Birliği'nin bu ilk ulusal referandumunda Sovyet halkının çoğunluğu birliğin korunması yönünde oy kullandı. Referandum sonunda, 136 milyon seçmenden 105 milyonunun (%77) evet oyu kullandığı açıklandı.[141] Rus oylarıyla diğer halkların oyları arasındaki fark bu referandumun

---

[139] Gorbaçov'un kararlarına ne ölçüde etki ettiği bilinmez ama Carter döneminde Başkan Yardımcılığı yapmış Brzezinski, 1989'da yazdığı Büyük Çöküş adlı eserinde, reform hareketleri sonucunda Sovyetler Birliği'nde gerçek bir konfederasyon kurulabilirse Batı'nın bunu sadece alkışlamakla kalmayacağını, elinden geldiğince yardımcı olup katkıda bulunacağını; çoğulcu bir Sovyet Konfederasyonunun ortaya çıkmasının soğuk savaşı bitireceğini söylüyordu. Bknz. Brzezinski, Büyük Çöküş, s.233-34.

[140] Yetsin, 24 Kasım1990'da Gorbaçov'un Yeni Birlik Anlaşması Taslağını Yüksek Sovyete sunduktan bir gün sonra, bu taslağa ters düşen, cumhuriyetlerin doğal kaynakları üzerinde kontrol, dış politikayı yürütme ve ordu oluşturma hakkı içeren yeni bir anayasa taslağı hazırladı. Bknz. Facts on File, V.51,N.2625,March 14,1991,s.176.

[141] Facts on File, V.51, N.2626, 21 Mart 1991, s.181.

çarpıcı sonuçlarından birisi oldu. Orta Asya cumhuriyetleri ve Kazakistan'da halkın %90-95'i SSCB'nin korunmasına evet derken, Rusya'da halkın %53.5'i bu yönde oy kullandı.

Altı birlik cumhuriyeti bu referanduma katılmayı boykot etmiş olsalar bile Gorbaçov, çıkan sonuçtan memnundu. Çünkü, üç Baltık cumhuriyetinin o günün koşullarında istedikleri an ayrılamayacaklarını biliyordu. Çünkü anayasal yolla bağımsızlık sürecinin tamamlanması neredeyse imkansız gibiydi. Diğer üç cumhuriyet olan Gürcistan, Ermenistan ve Moldavya'nın ise tek başlarına ayakta duramayacaklarını biliyor, referandumu boykot etmelerinin sembolik olduğuna inanıyordu.[142]

Referandumda ülke genelinde Birliğin korunması yönünde oy çıkınca referanduma katılan 9 Birlik cumhuriyeti lideri 8 Mayıs'ta bir araya gelerek, Egemen Devletler Birliği Anlaşması taslağına nihai şeklini verdi. Anlaşmanın 20 Ağustos 1991'de imzalanması kararlaştırdı. Yeni Birlik Anlaşmasına yanaşmayan diğer 6 Birlik cumhuriyeti lidelerleri ise, 9 Mayıs 1991'de, Moskova'nın baskılarına karşı dayanışma ve nihai bağımsızlık doğrultusunda yardımlaşma anlaşması imzaladılar.[143]

"Nova-Ogarevskova Anlaşması" veya "9+1 anlaşması" (dokuz cumhuriyet + Moskova) olarak da adlandırılan bu yeni birlik anlaşması taslağı her kesimi memnun etmemişti. Başından itibaren reform karşıtı muhafazakarlarca eleştirilen bu girişime en sert tepki, anlaşmanın imzalanacağı tarihten üç gün önce 19 Ağustos 1991'de başlatılan darbe ile geldi ve anlaşma imzalanamadı.

B. Ağustos Darbesi

1989'dan itibaren tedricen ülke yönetiminden tasfiye edilen Komünist Parti nomenklaturası[144] ülkedeki değişimden rahatsızlık duymaktaydı. 22 Ağustos 1991'de imzalanması planlanan Yeni Egemen Devletler Birliği Anlaşması bu kesim için bardağı taşıran son damla oldu. Üstelik altı Birlik cumhuriyetinin, Merkezin yetkilerini iyice kısıtlayan böyle bir anlaşmaya dahi yanaşmaması ve bağımsızlıkta ısrar etmesi yurtsever komünistler için kabul edilemez bir durumdu. Bu nedenlerle

---

[142] Başlamış, a.g.e., s.161.
[143] RFE/RL,9 Mayıs 1991.

yönetimdeki reform karşıtları Egemen Devletler Birliği Anlaşması'nın imzalanmasını engellemek ve Sovyetler Birliği'ni parçalanmaktan kurtarmak için harekete geçtiler. 19 Ağustos 1991'de ülkede sıkı yönetim ilan edildi. Moskova sokaklarına tanklar girdi. Pravda, İzvestiya ve Truda hariç tüm merkezi yayın organları yasaklandı. Birinci Kanal dışındaki tüm radyo ve televizyon kanalları kapatıldı, Komünist Parti dışındaki tüm partilerin faaliyetleri durduruldu. Darbecilerin başında KGB şefi Vladimir Kryuçkov bulunuyordu. Kryuçkov, Gorbaçov'un yardımcısı Yanayev'i yanına almıştı. Yanayev ilk bildirisinde Gorbaçov'un sağlık durumunun görevini sürdürmesine engel olduğunu, bu nedenle Anayasa'nın 127/7 maddesine göre başkanlık görevini kendisinin üstlendiğini duyurdu. Yanayev, daha sonra Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı (TASS) ile tüm dünyaya, Sovyetler Birliği'nin bazı bölgelerinde olağan üstü hal uygulaması başlatıldığını, Olağan Üstü Hal Komitesi'nin ülke yönetimini ele aldığını duyurdu. Olağan Üstü Hal Komitesi, geçici Devlet Başkanı Gennady Yanaev, Savunma Komitesi Başkanı Birinci Yardımcısı Oleg Baklanov, KGB Şefi Vladimir Kryuçkov, Başbakan Valentin Pavlov, İçişleri Bakanı Boris Pugo ve Savunma Bakanı Dimitry Yazov gibi isimlerden oluşmaktaydı.[145] Gorbaçov'a göre darbenin arkasında asıl şu dört isim bulunmaktaydı: KGB Şefi Vladimir Kryuçkov, Savunma Bakanı Dimitry Yazov, İçişleri bakanı Boris Rugo ve Başbakan Valentin Pavlov. Olağan Üstü Hal Komitesi 19 Ağustos günü yaptığı açıklamada, temel görevlerinin Sovyetler Birliği'nde 1985'e kadar olan düzenin yeniden kurulması olduğunu ilan etti.

Darbe liderlerince anavatanda düzenin sağlanması ve Birliğin korunmasına yönelik başlatıldığı açıklanan bu girişimin Gorbaçov ve reformları ile bir gün sonra imzalanması planlanan Yeni Birlik Anlaşması'nı hedef aldığı son derece açıktı.[146] Gorbaçov'un Kırım'da olması fırsat bilinerek, hazırlıksız bir şekilde, acelece başlatılan darbe girişimi, tankların üzerine çıkarak darbecilere karşı koyan Yeltsin

---

[144] Sovyet sisteminde devletin ve partinin idari yapısına ve bu yapı içerisindeki kişilerin oluşturduğu zümreye verilen ad.
[145] Başlamış, a.g.e., s.24-26.
[146] Olağan Üstü Hal Komitesi'nin Sovyet halkına çağrısının tam metni için bknz. Başlamış, a.g.e., s.29-31.

sayesinde başarısızlığa uğradı.[147] Darbenin başarısız olmasının diğer nedenleri arasında; dış dünyadan kabul görmemesi, Moskova'da büyük halk kitlelerinin karşıt gösterileri, birlik cumhuriyetlerinin liderlerinin darbecileri tanımaması[148] ve en önemlisi ordunun destek vermemesi sıralanmaktadır. Yine de, darbe girişiminin, hedeflerinden en azından birisinin gerçekleştirdiği söylenebilir. Çünkü, 22 Ağustos'ta Gorbaçov Moskova'ya ülke yönetimindeki zayıflayan kontrolünü iyice kaybetmiş bir şekilde döndü.[149] Gorbaçov'un darbeden sonra iktidarda kaldığı 125 gün içerisindeki çabalarından hiç biri Sovyetler Birliği'ni dağılmaktan kurtaramadı.[150]

Bu olay Gorbaçov'un sadece ülke içinde değil, dışarda da itibarını sarsmıştır. O zamana kadar Yeltsin'e mesafeli ve soğuk yaklaşan Batı dünyası desteğini Yeltsin'e kaydırdı.[151] Yeltsin darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra, 25 Ağustos'ta televizyon konuşmasıyla halka seslendi. Bu konuşmasında daha önceden imzalanması planlanmış olan Yeni Egemen Devletler Birliği Anlaşması'nın imzalanmayacağını, böyle bir anlaşmanın federasyona yönelik değil, bir konfederasyon oluşturacak şekilde hazırlanması gerektiğini belirtti.[152]

Darbe girişimi getirdiği sonuçlar itibariyle Sovyet tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir. Gorbaçov'un kendi ifadesiyle bu darbe girişimiyle perestroyka en önemli anında kesilmiş oluyordu. Yeltsin ise, bu durumdan faydalanarak kendi politikasını yürütmeye başladı. [153] Bu olay birlik cumhuriyetlerinin bağımsızlık taleplerine yeni bir ivme kazandırdı ve Sovyetler

---

[147] Yeltsin'in Gorbaçov'u kurtararak safdışı bırakmayı planladığı, Rutskoy gibi adamlarını bu amaçla Foros'a yolladığı konusunda görüşler bulunmaktadır. Bknz. A.S. Çernyaev, Şest Let s Gorbaçevım Po Dnevkikovım Zapisyam, Moskva, Izdatelskaya Gruppa "Progress" "Kultura", 1993, s.488.

[148] Birlik cumhuriyetleri liderleri arasında darbecilere destek veren tek lider Özbekistan SSC KP Birinci Sekreteri İslam Kerimov olmuştur.

[149] Gorbaçov'un Kırım'dan Moskova'ya döndüğünde niye parlamento önünde toplanmış ona destek olan kalabalığa değil de doğrudan daçasına (bağ evi) gittiği sorusuna ilişkin farklı yanıtlar verilmektedir. Ancak bu hareketi Gorbaçov'un popülaritesinin düşmesinde etkili olan faktörlerden biri olmuştur. Bknz. Çernyaev, a.g.e., s.489.

[150] Gorbaçov'un darbe girişiminden sonraki faaliyetleri hakkında bknz. Çernyaev, a.g.e., s.489-517.

[151] Dış politikada Avrupa-Atlantik çizgisi izleyen Yeltsin, Nisan 1991'de Strazburg'da Avrupa Parlementosu toplantısına katılmış, oradan Paris'e geçerek görüşmelerde bulunmuştu. Yeltsin Haziran 1991'de de Washington'a gitti. Bu ziyaretlerde Yeltsin'i soğuk bir şekilde karşılayan Batı, Ağustos 1991'deki başarısız darbeden sonra Yeltsin'e önem vermeye başladı. Bknz. Hannes Adomait, "Konseptualnıe Napravleniya Vneşney Politiki Possii," Vneşnyaya Politika Rossii: Ot Yeltsina k Putinu, Stefan Kraitsberger vd. (der.), Kiev, Optima, 2002, s.15.

[152] RFE/RL, 26 Ağustos 91 N.161.

[153] Gorbaçov Türkiye'de (İstanbul ve Ankara Konferansları), YKY, İstanbul, 1997, s.14.

Birliği'nin devam etmekte olan dağılma sürecini hızlandırdı. Bugün dahi, "Eğer Ağustos Darbesi başarısızlıkla sonuçlanmasaydı, Sovyetler Birliği'nin dağılması engellenebilir miydi?" sorusu tartışılmaktadır. Rus ve yabancı gözlemcilerin bu sorunun cevabına ilişkin üzerinde birleştikleri nokta; Sovyetler Birliği'nin çok önceden dağılma sürecine girdiği ve ülkenin yıkımının er yada geç kaçınılmaz olduğu, Ağustos Darbesi'nin ise, sadece bu sürece hızlandırıcı etki yaptığı şeklindedir. Bu görüşü paylaşanlara göre, eğer darbe bu şekilde bastırılmasaydı, devam eden etnik çatışmaların boyutu daha da artar, ülke geniş çaplı bir iç savaşın içine düşer ve Sovyetler Birliği kanlı mücadelelerle parçalanırdı. Zbigniev Brzezinski'nin tabiriyle, "500 yıllık imparatorluk, demokratik ve kansız bir şekilde gerçekleştirilen bu son Rus devrimiyle dağılmıştır."[154]

C. Birlik Cumhuriyetlerinin Bağımsızlık İlanları

1991 Ağustos ayı sonlarında darbe günlerini takiben birlik cumhuriyetleri peş peşe bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu yönde ilk hareket Baltık ülkelerinden geldi. 20 Ağustos'ta Estonya Yüksek Sovyeti olağan üstü toplanarak, 30 Mart 1990'da başlatılan bağımsızlık sürecinin tamamladığını ve halk egemenliğine dayalı bağımsız Estonya Cumhuriyeti kurulduğunu ilan etti. Bunu 21 Ağustos'ta Litvanya ve Letonya'nın bağımsızlık ilanları takip etti. Bu cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilk tanıyan ise, Rusya oldu. Rusya Federasyonu devlet başkanı olarak Boris Yeltsin, Estonya'nın bağımsızlık ilanından bir gün sonra ülkesinin Estonya'nın bağımsızlığını tanıdığını ilan etti. Bundan üç gün sonra, 24 Ağustos'ta ise, Rusya üç Baltık cumhuriyetinin bağımsızlığını resmen tanıdığını deklere etti ve dünya kamu oyunu da bu ülkeleri tanımaya davet etti. Paul Globe, Yeltsin'in Estonya'nın bağımsızlığını tanımaya ilişkin 21 Ağustos 1991 tarihli bildirisini, Sovyetler Birliği'nin ölüm sertifikası olarak yorumlamaktadır.[155]

---

[154] Zbigniev Brzezinski and Paige Sullivan Ed., Russia and the CIS: Documents, Data and Analysis, CSIS, New York, 1997, s.42.

[155] Paul Globe, RFE/RL, 21 August 1997. "Yeltsin, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin başkanı sıfatıyla, 24 Ağustos'ta Estonya'nın bağımsızlığını tanıyan bildiri yayınladı, Gorbaçov'u ve dünya kamu oyunu da aynı şekilde Baltık cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanımaya davet etti. Bu bildiri Estonya için önemli olduğu kadar Sovyetler Birliği, Rusya ve tüm uluslararsı toplum açısından da önem taşımaktadır. Her ne kadar 4 ay daha varlığını sürdürse de, Yeltsin'in bildirisi SSCB'nin ölüm sertifikası niteliğindedir."

Diğer birlik cumhuriyetleri de Baltık cumhuriyetleri doğrultusunda hareket etti. 24 Ağustos 1991'de, Ukrayna Yüksek Sovyeti olağan üstü toplanarak bağımsızlık deklarasyonu yayıladı. Bu deklerasyonda bağımsızlık kararının, 1 Aralık 1991'de yapılacak, cumhurbaşkanının da seçileceği referandumda halk oyuna sunulması öngörülmekteydi. 1 Aralık'ta yapılan referandumda halkın çoğunluğunun bağımsızlık yönünde oy kullanması neticesinde Ukrayna bağımsızlığını ilan edecektir ve Ukrayna'nın bağımsızlık kararı Sovyetler Birliği'ne gelen son darbe niteliğinde olacaktır.

25 Ağustos'ta Beyaz Rusya, 27 Ağustos'ta ise Moldavya bağımsızlıklarını ilan ettiler. 30 Ağustos'ta ise, Azerbaycan Yüksek Sovyeti 28 Mayıs 1918'deki bağımsızlığını tekrar yürürlüğe koyma kararı alarak Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etti. Orta Asya cumhuriyetlerinden Özbekistan ve Kırgızistan 31 Ağustos'ta, Tacikistan 9 Eylül 1991'de bağımsızlık kararı aldılar. 21 Eylül 1991'de, Ermenistan'da da bağımsızlığa ilişkin referandum düzenlendi ve çıkan sonuca göre bağımsızlık ilan edildi. 30 Eylül'de Türkmenistan'da Yüksek Sovyet, 26 Ekim'de ülkenin bağımsızlığına ilişkin halk oylaması yapılmasını kararlaştırdı. Belirlenen tarihte yapılan oylamada halkın %94.1'inin bağımsızlık yönünde oy kullanması sonucu Türkmenistan da 27 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etti.[156]

Rusya ve Kazakistan ise, son ana kadar bağımsızlık kararı almayan iki cumhuriyet oldu. Kazakistan Yüksek Sovyeti, 8 Aralık tarihli, BDT'yi kuran Minsk Anlaşması yapıldıktan sonra ancak 16 Aralık 1991'de bağımsızlık bildirisi yayınladı. Bu bir bakıma Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ortaya çıkan fiili durumun kabulü niteliğindeydi. Fakat yine de Rus nüfusun yoğunlukta olduğu ülkenin kuzey kesiminde bağımsızlık aleyhinde tepkiler meydana geldi. Rusya ise, 12 Haziran 1990 tarihli egemenlik bildirisinden ayrı bir bağımsızlık ilanında bulunmadı. 1992 yılından itibaren, 12 Haziran tarihi ülkede Rusya Federasyonu'nun bağımsızlık yıl dönümü olarak kutlanmaya başladı.

Milli bilinci kuvvetli olan Kafkas cumhuriyetlerinden Gürcistan ise, Ağustos darbesinden önce 9 Mayıs 1991'de, 31 Mart 1991'de yapılan halk oylamasının

---

[156] Türkiye, Gorbaçov yönetiminin Türkiye ile ilişkilerine gölge düşürecek bir acelecilikte görünmemeye özen göstererek, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını simgeleyen bağımsızlık kararlarını

sonucuna dayanarak bağımsızlık ilan etmişti. Gürcistan da Rusya gibi bunun haricinde bağımsızlığa ilişkin yeni bir karar almadı, ancak ülkede 1918'deki bağımsızlık ilanınına dayanarak 26 Mayıs'ı bağımsızlık günü olarak kutlamaya başlandı. Bu şekilde tüm Birlik cumhuriyetlerinin bağımsızlık kararı almasıyla, 1991 yılının ikinci yarısında Sovyetler Birliği fiilen dağılmış duruma geldi. 8 Aralık 1991'de Minsk'te, 21 Aralık'ta ise Almaata'da imzalanan belgeler bu fiili duruma hukuki nitelik kazandırdı.

D. Sovyetler Birliği'nin Sonu

Ağustos darbesinden sonra, başta Sovyetler Birliği Yükek Sovyeti ve Halk Temsilcileri Meclisi olmak üzere Moskova'daki tüm merkezi hükümet kurumları fiilen işlemez hale geldi. Bu dönemde Sovyet halkının %72'si Gorbaçov'un ülke yönetiminde kontrolü kaybettiğine inanıyor ve yeni bir darbe girişimi bekliyordu. 2-5 Eylül 1991'deki son toplantısında Halk Temsilcileri Meclisi, "Geçiş Döneminde Sovyetler Birliği'nde Devlet Kurumları ve Yönetim" başlığı altında bir kanun çıkararak *de fakto* kendi kendini fesh etti.

Yüksek Sovyet ise, darbeden sonra üyelerinin yenilenmesine rağmen, yetkilerini kaybetmiş durumdaydı. Gorbaçov, birlik cumhuriyetleri başkanlarından oluşan yeni bir organ olarak 2 Eylül'de "Devlet Konseyi"ni kurdu. "Devlet Konseyi", yeni bir Egemen Devletler Birliği anayasasının hazırlanması için çalışacaktı. Ancak 6 Ekim 1991'deki konseyin ilk toplantısına sadece 7 birlik cumhuriyeti temsilci gönderdi. Baltık Cumhuriyetleri bir kenara, Gürcistan, Moldavya, Ermenistan ve Azerbaycan'ın başından itibaren katılmadığı bu toplantılara, daha sonra ise, Ukrayna lideri L. Kravçuk katılmaz oldu. Devlet Konseyi'nin aldığı ilk karar Baltık cumhuriyetlerinin bağımsızlığının tanınması oldu.[157]

Bunun üzerine Gorbaçov birliği koruma çabalarına yeni bir şekil kazandırdı. Gorbaçov, bu defada, cumhuriyetlerin ekonomik birlik anlaşması çatısı altında bir araya toplanmasını önerdi. Hatta bu konuda oldukça mesafe kat etti. Baltık

---

hemen tanımadı. Türkiye, ilk önce Baltık Cumhuriyetlerinin bağımsızlık kararlarını tanıdı. Bunu da Gorbaçov'un ve ABD'nin bu doğrultuda hareket etmesi üzerine yaptı. Bknz. Milliyet, 3 Eylül 1991.

[157] Senn, Gorbachev's Failure..., s.IV.

cumhuriyetleri ve Gürcistan haricinde 11 cumhuriyet 18 Ekim'den itibaren, genç reformist Gregory Yavlinsky öncülüğünde hazırlanan Ekonomik Topluluk Anlaşması'nı imzaladılar. Bu anlaşmanın imzalanması, yeni şekliyle konfederatif bir yapı öngören siyasi birlk anlaşması için de ümitleri artırdı. Aralık başında Gorbaçov'un cumhuriyetlere Birlik Anlaşması'nın beşinci versiyonunu göndermesine rağmen, sonraki gelişmeler Birlik Anlaşması'nın hayata geçirilmesine olanak sağlamadı.[158]

Birliğin parçalanma süreci devam ederken, 1 Aralık 1991'de Ukrayna'da ülkenin geleceğine ilşkin referandum yapıldı. Referandumda oy kullananların %90,3'ünü Ukrayna'nın bağımsızlığını destekledi. Bu şekilde, birliğin en önemli parçalarından biri olan Ukrayna'nın ayrılışı, Sovyetler Birliği'ne ağır bir darbe vurdu. Referandum'dan sonra yaptığı açıklamalarda Ukrayna Devlet Başkanı Kravçuk, siyasi birliğin devletler üstü bir yapıda olmaması gerektiğini, ancak bu şekilde bir oluşuma ülkesinin katılabileceğini söyledi.

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinin tamamlanması 8 Aralık 1991'de imzalanan Minsk Anlaşması (Belovejski Anlaşması) ile gerçekleşti. 7 Aralık 1991'de Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kravçuk ve Beyaz Rusya Parlamento Başkanı Stanislav Şuşkeviç, Beyaz Rusya'nın Brest kenti yakınlarında Belovejski ormanlığındaki devlet konağında buluştu. Yeltsin, bu toplantıya Kazakistan devlet başkanı Nazarbayev'i de davet etmişti. Ancak Nazarbayev, Gorbaçov'a destek verdiği için bu daveti geri çevirdi. Basına kapalı olarak yürütülen görüşmelere ilişkin, gazeteler üç liderin Gorbaçov'un en son sunduğu Birlik Anlaşması modeli konusunda fikir alış verişi yapacaklarını yazdı. Fakat görüşmeler sonunda, liderler yaptıkları açıklamada; Yeni Birlik Anlaşması hazırlık çalışmalarının çıkmaza girdiğini vurgulayarak, cumhuriyetlerin Sovyetler Birliği'nden ayrılması ve bağımsız devletlerin kurulması objektif sürecinin gerçeklik kazandığını belirttiler. Bu bağlamda üyelerin bağımsızlığı ve işbirliği ilkelerine dayalı bir bütünleşme şeklinde Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kurulduğunu ilan ettiler. Üç liderin imza koyduğu Minsk Anlaşması, açık bir şekilde SSCB'nin bir uluslararası hukuk sujesi olarak varlığının sona erdiğini belirtiyordu.

---

[158] M.H.Zuyeva, İstoriya Rassii, Vışaya Şkola, Moskova, 1998, s.596-597.

Gorbaçov'dan önce ABD başkanı George Bush'un haberdar edildiği bu gelişme, ülkede şok etkisi yarattı. Fakat ne Moskova'da ne de diğer cumhuriyetlerin başkentlerinde halk çapında her hengi karşıt bir hareket meydana gelmedi. [159]

Gorbaçov, olaylar netlik kazanır kazanmaz Minsk Anlaşması'nın hukuka aykırı olduğunu bildirerek, çok uluslu bir devletin kaderinin üç liderin isteğine göre belirlenemeyeceğini ve bu insiyatifi tanımadığını açıkladı. Daha sonra, Sovyetler Birliği'nin hali hazırdaki başkanı Gorbaçov'la, Rusya Federasyonu devlet başkanı ve Minsk Anlaşmasının imzacılarından Boris Yeltsin arasında Moskova'da destek arama yarışı başladı. 10 Aralık'ta Yeltsin ve Gorbaçov askeri liderlerle ayrı ayrı görüştüler. Gorbaçov birliğin korunması yönünde ısrar ederken; Yeltsin, BDT'nin istikrar ve savunma birliği olarak tek yol olduğunu savundu. Gorbaçov'un pozisyonunun zayıflamasında askeri liderlerin Yeltsin'in Rusya, Ukrayna, ve Beyaz Rusya arasında Slav siyasi birliği önerisini tercih etmeleri önemli rol oynadı.[160] Bunun dışında Gorbaçov'un daha önceki kararsız politikaları ve Yeltsin'in halkın oyları ile seçilmiş birisi olması askerlerin kararlarında etkili oldu.

Slav özlü yeni birlik önerisinin asıl sahibi ve Yeltsin politikalarının fikir babası Rus göçmenlerinden Nobel ödülü sahibi Slav milliyetçisi Aleksandr Soljenitsin idi.[161] Soljenitsin daha 1970'li yıllarda yurt dışında yayınladığı "Sovyet Liderlerine Mektuplar" adlı kitabında imparatorluk yükünün ağırlığını vurgulayarak, evrensel ülkülerin (kominizm) Rus insanını ahlaki çöküntüye sürüklediğini ve bu nedenle komünist imparatorluktan vaz geçilmesi gerektiğini yazmaktaydı. Soljenitsin 1990'da, "Rusya Nasıl Kurtulur" (Kak nam abustroit Rossiyu) adlı teziyle de Rus siyasi hayatını ciddi bir şekilde etkiledi.[162] Bu tezinde Soljenitsin, "Kominizmin sonunu haber veren saat vuruşlarını tamamladı. Ama betondan yapı henüz yıkılmadı. Molozların altında kalacağımıza özgürlüğe kaçmalıyız" diyordu. Bir çok yayın evi

---

[159] Giuseppe Boffa, At SSCB k Rassii: Neakonçennova Krizisa 1964-1994, çev. L.Y. Haustovoy, Mejdunarodnıe Atnaşeniya, Moskova, 1996, s.254.

[160] Gerard Holden, Russia After the Cold War: History and the Nation in Post-Soviet Security Politics, Westview Press, US, 1994, s.33.

[161] Yeltsin, Soljenitsin'in görüşlerini paylaştığını ve "Rusya Nasıl Kurtulur" adlı eseri fotokopi yaptırarak Rusya Federasyonu Yüksek Sovyet üyelerine dağıttığını ifade etmiştir. Bknz. Fikret Ertan, "Soljenitsin'in Çözümü", Zaman, 15 Aralık 1991'den aktaran Abdullah Demir, Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler, 1998, s.193.

[162] Bu eser Türkçe'ye de çevrilmiştir. Bknz. Aleksandr Soljenitsin, Rusya Nasıl Kurtulur?, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

tarafından basılan ve gazetelerde yayınlanan bu küçük kitapçıkta Soljenitsin'in getirdiği ve Yeltsin'in yürürlüğe koymaya çalıştığı temel tez şuydu: "Periferide yer alan cumhuriyetlerin bir çoğunda ayrılıkçı güçler öylesine gelişti ki, onları kan dökmeden durdurmak mümkün değildir. Gidişat öyle gösteriyor ki Sovyetler Birliği her türlü şıkta yıkılacaktır. Bizim de kendimize dönmekten başka çaremiz yok. Bakın ben durumu nasıl görüyorum: Üç Baltık cumhuriyetinin, üç Kafkas cumhuriyetinin, Orta Asya'saki dört cumhuriyetin, (Kazakistan'a gelince, her zamanki yurtları, gerçektende Kazakların yoğun olarak yaşadıkları alanlar ülkenin doğu ucundan hemen hemen Hazar Denizi'ne uzanan güney eyaletleri sınırları içerisinde bağımsızlığa razıysalar ne ala, o zaman Allah Kabul etsin.) aynı şekilde Moldavya'nın mutlak ve geri dönülmez bir şekilde ayrılabilecekleri, hiç zaman yitirilmeden yüksek sesle ve açıkça ilan edilmelidir. Ancak bu on iki ulus çıkarıldığı zamandır ki, Rus Birliği ile karşı karşıya gelinecektir. Yüz yıllar boyunca Rus sözcüğü hem Küçük Rus (Ukraynalılar), hem Büyük Rus (Rusyalılar), hem de Beyaz Ruslar için kullanıldı. Rusya imparatorluk kamburundan kurtulmalı ve kendi sınırlarına çekilmelidir. Bu takdirde, Rusya doğal zenginlikleri ve yetenekli halkı sayesinde hızla kendine çeki düzen verecek ve kalkınacaktır. Her zaman Rusya'ya muhtaç olan diğer birlik cumhuriyetleri ise, kendiliğinden Rusya'nın kapısını çalacaklardır."[163] Rus entellektüelleri arasında bir kısmı hegemonyaya dönüşü ve ulusal sınırlarının genişlemesini önerirken, Soljenitsin, gelecek milli kimlik oluşumunun Slavik öz içindeki gelişmelerde yattığını ileri sürmekteydi. Bu görüş karşısında o dönemde çok aktüel olan Batıcı ve Avrasyacı ekol arasındaki mücadele dahi sönük kaldı.[164]

Minsk Anlaşması, diğer Sovyet cumhuriyetlerini de bu anlaşmayı imzalamaya davet ediyor olmasına rağmen, açıkça dışlayıcı bir nitelikteydi. Slav birliği şeklinde yorumlanan Topluluğun kuruluşu sırasında, diğer cumhuriyetler ayrı tutulmuştu. Bu nedenle diğer Birlik cumhuriyetlerinin liderleri bu girişimi kınadı. Başından beri eski birliğin korunması taraftarı olan ve Gorbaçov'un önerilerini

---

[163] Aleksandr Soljenitsin, Kak nam abustroit Rassiyu, Leningrad, 1990, passim. Soljenitsin, 21 Haziran 1994'de Moskova'ya dönmüştür. Bir süre basın ve yayın organlarında boy gösteren Soljenitsin, özellikle Çeçenistan konusunda pasif tutumu ile eski popularitesini yitirmiştir.

[164] Tezin üçüncü bölümünde yer alan "Rusya'da Kimlik Bunalımı ve BDT'ye Yansımaları" başlıklı kısımda Avrasyacılık ve Atlantikçilik daha ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir.

destekleyen Orta Asya Cumhuriyetleri liderleri yeni topluluğa katılıp katılmamayı değerlendirmek üzere 13 Aralık'ta Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat'ta buluştu. Bu toplantıda Türkistan Cumhuriyetleri Birliği kurulması önerisi gündeme geldi. Ancak buluşmanın nihai sonucu olarak, 5 cumhuriyet lideri BDT'nin kuruluşunu desteklediler, kurucu üyelik şartıyla yeni topluluğa katılma kararı aldılar.[165] Diğer cumhuriyetlerin de kurucu üyelik statüsünü desteklemeleri ve Rusya'dan bu konudaki talepleri üzerine 21 Aralık 1991'de Almaata'da 12 Birlik cumhuriyeti lideri bir araya geldi. Burada imzalanan Almaata Deklarasyonu ile, BDT 11 üyenin kurucusu olduğu bir örgüte dönüştürüldü. Böylece Almaata Deklarasyonu'nda Sovyetler Birliği'nin varlığının sona erdiği bir kez daha teyid edilmiş oldu.

17 Aralık'ta Gorbaçov, Yeltsin'le görüşmesinden sonra, son toplantısını yapmak üzere Yüksek Sovyet'e çağrıda bulunmuştu. Bu Sovyetler Birliği'nin sona erdiği gerçeğinin Gorbaçov tarafından da tanınması demek oluyordu. 25 Aralık'ta Yüksek Sovyet son toplantısını yaptı ve Sovyetler Birliği'nin varlığının ortadan kalktığını, bu nedenle kendi kendini feshettiğini açıklayan bir bildiri yayınladı. Aynı günün akşamı Gorbaçov, Kremlin'den canlı yayında 25 dakika süren bir istifa konuşması yaptı. Daha konuşmasını bitirmeden Kremlin'deki orak çekiçli kızıl Sovyet bayrağı indirilerek yerine beyaz, mavi ve kırmızı renkli Rus bayrağı çekilmişti. Bu bayrak yeni bir ulus devletin doğuşunu simgeliyordu.[166] Bu şekilde Sovyetler Birliği tarih sahnesinden silinerek, yerini toprakları üzerinde oluşan 15 bağımsız cumhuriyete bırakmış oldu.[167]

Gorbaçov yaptığı istifa konuşmasında altı buçuk yıllık kendi dönemini şöyle resmediyordu: "1985 yılında işbaşına geldiğim zaman, Sovyetler Birliği zengin

---

[165] Raşid, a.g.e., s.10-12.

[166] İlk defa Büyük Petro döneminde Hazar Denizi'ndeki Rus filosunda kullanılan bu bayrakta kırmızı renk Büyük Rus (Velikiy Rus), mavi renk Küçük Rus (Malıy Rus- Ukrayna) ve beyaz renk Beyaz Rus'u (Beliy Rus) simgeliyordu. Ancak Rusya Federasyonu belgelerinde, kırmızının kahramanlığı, mavinin özgürlüğü ve beyazın saflığı sembolize ettiği şeklinde bir izah bulunmaktadır.

[167] ABD, bu cumhuriyetlerin bağımsızlığını resmen tanıdığı 25 Aralık'taki Gorbaçov'un istifa konuşmasından sonra açıklamıştır. ABD başlangıçta sadece altı cumhuriyete (Ermenistan, Beyaz Rusya, Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve Kırgızistan) diplomatik ilişki kurmayı teklif etmiş, diğer altı cumhuriyetin bağımsızlığını tanımakla beraber diplomatik ilişkiye geçmek için bu ülkelerin daha sorumlu bir güvenlik politikası izlemeleri ve demokratik prensiplere uygun hareket etmeleri ön koşulunu koymuştur. Bknz. Martha Brill Olcott, Anders Aslund ve Sherman W. Garnett, Getting it Wrong: Regional Cooperation and the Commonwealth of Independent States, Carnegie Endowment, Washington, 1999, s.213-14.

kaynaklarına rağmen gelişmiş ülkelere göre iyi durumda değildi. Bunun sebebi merkezi bir yönetim mengenesi içinde ve aşırı bir silahlanma yükünün altında olması idi. Kökten değişiklik gerekiyordu. Demokratik reformlar başladı. Totaliter sistem tasfiye oldu. Halk hürriyetine kavuştu. Çok çeşitli bir ekonomiye adım atıldı. Soğuk savaş bitti. Silahlanma yarışı durduruldu. Halk ve milletler geleceklerini seçme yolunda gerçek bir hürriyete kavuştular. Çok milletli bir devleti, demokrasi içinde değiştirme çabaları, bizi yeni bir birlik anlaşması yapma eşiğine getirdi. Bütün bu değişiklikler büyük bir gerginlik meydana getirdi. Korkunç mücadeleler oldu. Tutucular karşı geldiler. Bu yüzden zaman kayboldu. Rusya gibi tarihi eski ve büyük bir memlekette kökten değişiklikler acısız, kolay ve sarsıntısız olmuyor. Son yıllarda kazandığımız demokratik başarıları korumak çok önemlidir. Hiç bir şart veya bahane ile demokrasiden vazgeçilmemelidir. Aksi halde iyi bir gelecek gömülmüş olur."[168]

Gorbaçov'un altı buçuk yıllık iktidarı bir yandan reformların başarılı olduğu diğer yandan da hataların yapıldığı bir trajedi dönemidir. Ekim Devriminden sonra ülkedeki en büyük değişimi gerçekleştiren Sovyet lideri yanlışları nedeniyle hazin bir şekilde iktidardan uzaklaşmıştır. Bu hataların bir kısmı Gorbaçov'un kararsızlığı ve dar görüşlülüğünden kaynaklanmakla beraber reform sürecinin bazı neticeleri de Gorbaçov'un yenilgisinde etkili olmuştur. Perestroyka yaşam standardını yükseltmede başarılı olamayınca Gorbaçov'a halk desteği azalmıştır. Gorbaçov'un ilk hatası ülke çapında içki yasağı getirerek alkol karşıtı kampanya başlatması olmuştur.[169] Mayıs 1985'de ilan edilen alkol karşıtı kampanya sonucu Rus kültüründe derin izler taşıyan vodkanın yasaklanması Gorbaçov'un Ruslar arasındaki imajını büyük ölçüde zedelemiştir.[170]

---

[168] Suat Bilge, "Bağımsız Devletler Topluluğu ve Türkiye", Avrasya Etüdleri, C.1, S.4, Kış 1995, s.70.

[169] "Alkolizme karşı mücadele" kampanyasını eleştiren iki lider Yeltsin ve Şevardnadze bu konuda şunları söylemektedirler: Yeltsin'e göre; "Gorbaçov'un alkolizme karşı yürüttüğü kampanya şaşılacak kadar yanlış ve gülünçtü. Hiç bir şey dikkate alınmıyordu... ne ekonomik sonuçlar ne de sosyal sonuçlar. Aslında kimsenin bu yasağa uyduğu yoktu. Yanlızca alkol satışından gelen paralar devlete geleceği yerde karaborsaya gidiyordu. Yasadışı kimyasal maddelerin satışı ve alkol zehirlenmeleri felaket sayılacak düzeye yükselmişti." Bknz. Yeltsin, Bu Gidişe Karşıyım, s.128-29. Şevardnadze konuya kendi cumhuriyeti açısından yaklaşmaktadır: "Alkole karşı mücadele aynı zamanda Gürcistan ulusal ekonomisinin ana kaynağını oluşturan bağcılığa karşı açılan savaş anlamına geliyordu. Bu gerekçeyle ülkeye verilen zarar 15 milyar rubleyi geçti. Üstelikte hiç işe yaramadı. İllet daha da arttı." Bknz. Şevardnadze, a.g.e., s.31.

[170] Kiev Knyazı Vladimir (Svyatoslav) 988'de Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul etmiştir ve Hıristiyanlık bundan sonra Rus halkı arasında yayılmıştır. Efsaneye göre daha önce Müslümanlar

Gorbaçov'un en büyük hatalarından biri de reforma direnen Komunist Parti'yi dışlamaması olmuştur. Parti içinde değişime karşı güçlü bir direnç olduğunu bile bile Gorbaçov reformcularla açık bir ittifak içine girmekten kaçınmıştır. Hem kararsızlığı yüzünden hem de Parti'yi tasfiye düşüncesine karşı olduğu için sürekli denge politikası izlemiştir. Gorbaçov, toplumun beklediği ekonomik reformlar ve demokratikleşme sürecinde SBKP Merkez Komitesi'nin öncü rolünü koruduğu ve işlevi değişmediği sürece tamamlanamayacağını görmezden gelmiştir.[171] Gorbaçov'un diğer bir hatası ise, birliğin dağılacağından korkarak Rus olmayan halklardan yükselen egemenlik taleplerini reddetmesi olmuştur. Onun bu stratejisi korktuğu ve kaçındığı dağılma sürecini daha da hızlandırmıştır.[172]

Primakov'un tespitine göre, Birlik yönetimi ile Rusya Federasyonu arasında (yani Gorbaçov ile Yeltsin arasında) cumhuriyetlerin egemenliğinin sağlanması, Birlik sınırları içinde ortak ekonomik alanın korunması ve her alanda piyasa ekonomisine geçilmesi konularında ortak hareket edilseydi başarılı olunabilirdi. Ancak Gorbaçov bu konuda bir girişimde bulunmadı. [173]

Sovyetler Birliği içinde yaşayan halkları zorla bir arada tutma kaygısı Gorbaçov'un siyasi geleceğini de büyük ölçüde belirledi. En önemlisi Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği'nin Rus olmayan milletleri üzerinde kontrol sağlamaya çalışırken Gorbaçov'a yardım etmedi. Bu açıdan Rusya, imparatorluğun dağıtılmasında kilit rol oynadı. Ancak bu, Rus halkının çoğunluğunun Sovyetler Birliği'ni yıkmayı istediği anlamına gelmemektedir. Rus halkı sadece birliğin muhafazası için fedakarlık yapmayı istemiyordu. Bu yüzden Rus halkı daha iyi yaşam beklentisiyle ülke kaynakları üzerinde söz sahibi olmak gerektiğini savunan Yeltsin'i destekledi.[174] Yeltsin ve ekibinin birlik yönetimi ile iktidar mücadelesi dağılmada belirleyici oldu.[175]

Öte yandan Şubat 1986'dan Aralık 1991'e kadar Gorbaçov'un Uluslararası İlişkiler Danışmanlığını yapan A.C.Çernyaev'e göre ise; "Gorbaçov altı yıllık

---

Vladimir'e İslam'ı tebliğ etmiştir. Vladimir'in buna verdiği cevap "Ruslar içerken daha neşeli olurlar ve içmeden yaşayamazlar. Sizin dininiz ise bunu yasaklıyor. Bu yüzden kabul edemem." şeklinde olmuştur.

[171] Primakov, a.g.e., s.75.
[172] Steele, a.g.e., s.18-22.
[173] Primakov, a.g.e., s.79.
[174] Riasanovsky, a.g.e., s.598.

liderliği ile dünya tarihindeki büyük reformcular arasında yerini aldı. O, Stalinist-komunist ilkeler üzerine inşa edilmiş mevcutlar arasında en totaliter olan bir rejimi dağıtmıştır. Kendi hayatını tehlikeye atarak milyonlarca insana özgürlüğünü kazandırmıştır. Demokrasi, hukuk devleti, pazar ekonomisi, insan hakları, konuşma özgürlüğü, inanç özgürlüğü vs. gibi temel insani değerler temelinde Sovyet insanın modern dünyaya katılımının önünü açmıştır. Soğuk Savaşın sona erdirilmesi ve nükleer silahlanma yarışını durdurmak için herkesten fazla çalışmıştır. Sovyet buz dağını tek başına yerinden oynatan ve dünyanın Sovyet insanını normal insan gibi görmesini sağlayan Gorbaçov'dur.[176]

Görüldüğü üzere, Ekim 1990'da Nobel Barış Ödülü ile ödüllendirilen Gorbaçov'un politikalarının başarılı mı yoksa felaket mi olduğu bakış açısına göre değişmektedir. Aleyhte ve lehte söylenenler biryaba, Gorbaçov döneminde taşlar yerinden oynamış, oklar yayından çıkmıştı. Gorbaçov, 70 yıldan sonra işlemeyen bir rejimin çöküşünü ne önleyebilir ne de durdurabilirdi.

---

[175] Lieven, a.g.e., s.379.
[176] Çernyaev, a.g.e., s.519-521.

İkinci Bölüm

BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU: KURUMSAL YAPI VE İŞBİRLİĞİ ALANLARI(1991-2004)

I. BDT'NİN TEMEL BELGELERİ VE HUKUKİ STATÜSÜ

A. Minsk Anlaşması ve Almaata Protokolü[177]

8 Aralık 1991 tarihli Minsk Anlaşması ve 21 Aralık 1991 tarihli Almaata Protokolü BDT'nin kurucu belgeleri niteliğindedir. Bu anlaşmalarla bir yandan "sarsılmaz birlik" diye tanımlanan Sovyetler Birliği'ne son verilirken, bir yandan da yeni bir bütünleşmeye gidildi.[178]

Minsk Anlaşması, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kravçuk ve Beyaz Rusya Parlamento Başkanı Aleksandr Şuşkeviç tarafından imzalanmıştır. Üç lider Minsk Anlaşması'nın takdimi niteliğindeki bir deklarasyonla öncelikle BDT'yi kurma sebeplerini açıkladılar. Buna göre:

1. Yeni Birlik Anlaşması taslağı görüşmelerinin başarısız olması;
2. Cumhuriyetlerin kendi bağımsız devletlerini oluşturarak SSCB'den ayrılmaları;
3. Merkezin dar görüşlü politikalarının ülkede ciddi siyasi ve ekonomik kriz yaratması;
4. Birliğin bir çok bölgesinde toplumsal gerilimlerin ve etnik çatışmaların artması.

---

[177] BDT'yi kurucu anlaşmalar, BDT Tüzüğü, Ekonomik Birlik Anlaşması gibi tüm hukuki belgelere Rusça ve İngilizce olarak www.cis.minsk.by adresinden ulaşmak mümkündür. 8 Aralık ve 21 Aralık'ta imzalanan belgelerin tam metni için ayrıca bkz. International Legal Materials, V.31, N.3, May 1992, s.138-154. Çalışmada anlaşma metinlerinin kullanıldığı kısımlarda tekrar atıfta bulunulmayacaktır.

[178] BDT'yi bütünleşme teorileri açısından inceleyen Çınar Özen BDT'nin sistemsel bir bütünleşmenin özelliklerini taşımakta olduğu sonucuna varmaktadır. Bknz. Çınar Özen, "BDT ve Bütünleşme Olgusu", Yeni Forum, Haziran 1995, s.18., Yine konuya uluslararası ilişkiler teorileri açısından yaklaşan Alaeddin Yalçınkaya, "Eski Sovyet cumhuriyetlerinin kendi aralarında ve Rusya ile olan ilişkilerinde idealizm-realizm çatışmasının belli düzeylerde devam ettiğini ve BDT denemesinin uzatılmış idealizm yaklaşımının yeni bir uzatması olarak karşımıza çıktığını iddia etmektedir. Bknz. Alaeddin Yalçınkaya, Yetmiş Yıllık Kriz: Sovyetler Birliği'nde Moskova-Türkler İlişkileri, İstanbul, 1999, s.18. Tezimizde BDT, uluslararası ilişkiler ya da entegrasyon teorileri açısından incelenmeyecektir.

Bu nedenlerle üç lider kendilerini sorumlu sayarak BDT'yi kuran anlaşmayı imzalama kararı aldılar. BDT'yi ilan eden deklarasyonda ayrıca, örgütün anlaşma koşullarını üstlenen diğer Sovyet cumhuriyetlerine de açık olduğu, topluluk üyesi ülkelerin nükleer silahlar üzerinde ortak kontrol ve silahsızlanma başta olmak üzere Sovyetler Birliği'nin imzaladığı uluslararası antlaşmalardan doğan tüm yükümlülükleri üstlendiği bildiriliyordu.

BDT'yi kuran Minsk Anlaşması, giriş bölümü ve 14 maddeden oluşmaktadır.

Anlaşmanın giriş bölümünde, 1922 Birlik Anlaşması'nın imzacısı[179] ve Minsk Anlaşması'nın yüksek akit tarafları sıfatıyla Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya, uluslararası hukuk sujesi ve jeopolitik bir varlık olarak SSCB'nin ortadan kalktığını ilan etmekte; Topluluk üyesi ülkeler arasındaki ilişkilerin egemenlik, eşitlik, birbirlerinin iç işlerine karışmama, kuvvet kullanmama, uyuşmazlıkların anlaşmalarla çözümlenmesi ve uluslararası hukukun diğer evrensel ilke ve kurallarına dayalı olarak geliştirileceği; BM Şartı'na, Helsinki Nihai Senedi'ne ve diğer AGİK belgelerine bağlı kalınacağı bildirmektedir.[180]

14 maddelik anlaşmada özetle, akit taraflar arasında BDT'nin kurulduğu; topluluğa üye ülke vatandaşlarının eşit hak ve özgürlüğü; bu ülkelerin topraklarında yaşayan etnik azınlıkların hakları; siyasi, ekonomik, kültürel ve sağlık gibi diğer sahalarda karşılıklı işbirliği; toprak bütünlüğü yanında, sınırların açıklığı garantisi; daha sonra anlaşmalarla düzenlenmek üzere nükleer silahlar dahil silahlar üzerinde ortak kontrol; dış politikanın koordinasyonu dahil ortak faaliyet sahaları öngörülmekte ve topluluğun merkezi olarak Minsk kenti tayin edilmektedir. Anlaşmanın 11. Maddesinde, akit ülkelerde SSCB dahil, hiç bir üçüncü ülke hukukunun uygulanmayacağı teyit edilmektedir.

Minsk Anlaşması'nda ortak faaliyet sahaları olarak aşağıdaki konular sıralanmıştır:

- Dış politika faaliyetlerinin koordinasyonu;

---

[179] SSCB'yi kuran 1922 tarihli Birlik Anlaşmasının imzacısı bir diğer taraf ta "Traskafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti"dir. Daha sonra bu federasyon dağıtılarak Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan SSC'leri kurulmuştur.

[180] Her ne kadar kurucu anlaşmalarda üye ülkeler arasındaki ilişkilerin sınırların dokunulmazlığı, iç işlerine karışmama, egemenlik, eşitlik gibi uluslar arası hukuk ilkeleri çerçevesinde yürütüleceği

- Ortak ekonomik sahanın, tüm Avrupa ve Avrasya pazarının oluşturulması ve geliştirilmesinde, gümrük politikalarının hazırlanmasında işbirliği;
- Ulaşım ve iletişim sistemlerinin geliştirilmesinde işbirliği;
- Çevre koruması sahasında işbirliği;
- Göç politikasında işbirliği;
- Örgütlü suçlarla mücadelede işbirliği.

Almaata Protokolü[181]; 21 Aralık 1991'de Kazakistan'ın başkenti Almaata'da Minsk Anlaşması'na imza koyan Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya ve Ukrayna ile birlikte sekiz eski Sovyet cumhuriyetinin (Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldavya, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) devlet başkanları tarafından imzalanmıştır. Minsk Anlaşması'nın bütünleyici parçası şeklinde olan Almaata Protokolü'nde Minsk Anlaşması hükümleri tekrarlanmıştır. Bununla birlikte Almaata Protokolü, imzacı 11 ülkenin BDT'nin kurucu üyesi olarak kabul edilmesi[182] ve antlaşmanın imzacı ülkelerin parlamentolarında onaylandıktan sonra yürürlüğe girmesi konusunda yenilikler getirmiştir. Nitekim Almaata Protokolü'ne imza koyan Azerbaycan, anlaşmayı daha sonra parlamentosunda onaylamadığı için topluluk dışında kalmıştır.[183]

21 Aralık'taki buluşmada imzalanan bir diğer belge de Almaata Deklarasyonu'dur. Bu belgede de, Minsk Deklarasyonu'nda olduğu gibi ülkelerin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve uluslararası hukuka riayete ilişkin ilkeler vurgulanmıştır.

Almaata toplantısında ayrıca Topluluk yüksek organı olarak Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi oluşturulmasına ilişkin antlaşma imzalanarak kurumsallaşma yolunda ilk önemli adım atılmıştır.

---

belirtilse de Rus tarafı sık sık bu ilkeleri çiğnemekle suçlandı. İlerideki bölümlerde de görüleceği gibi Gürcistan, Azerbaycan, Moldavya'lı yetkililer Rusya'yı iç işlerine karışmakla itham etti.

[181] 21 Aralık 1991'de Almaata'da imzalanan belgenin asıl adı, "Minsk Anlaşmasına Ek Protokol" dür. Almaata Protokolü'nden kastedilen de bu belgedir.

[182] Almaata buluşması öncesinde BDT'ye kurucu üyelik konusunda tartışmalar yaşanmıştır. İlk kuruluş aşamasında BDT'ye davet edilmeyen diğer eski Sovyet cumhuriyetleri, ancak kendilerine de kurucu üyelik sıfatı tanındığı takdirde bu birliğe katılabileceklerini bildirmişlerdir. Neticede Almaata'da, Almaata Protokolü'nün tüm imzacılarının BDT'nin kurucu üyesi olacağı hükmü protokole eklenmiştir.

[183] 1993 yılı sonunda Azerbaycan ve Gürcistan, bu anlaşmaları imzalayıp, parlamentolarında onaylayarak Topluluğa üye olmuşlardır. Böylece BDT'ye üye ülke sayısı 12'ye çıkmıştır.

Devlet Başkanları Konseyi aldığı ilk kararla, SSCB'nin BM Güvenlik Konseyi üyeliği dahil tüm uluslararası örgütlerdeki üyeliklerini Rusya Federasyonu'nun devam ettirmesini; halihazırda 1945'den beri BM üyesi olan Ukrayna ve Beyaz Rusya dışındaki cumhuriyetlerin ise, BM ve diğer örgütlere üyeliğinin desteklenmesini kararlaştırmıştır.[184] Boris Yeltsin 24 Aralık 1991'de BM Genel Sekreteri'ne bir mektup göndererek, 11 BDT üyesi ülkenin desteği ile, SSCB'nin Güvenlik Konseyi dahil tüm BM organlarındaki üyeliklerini Rusya Federasyonu'nun üstleneceğini bildirmiştir. [185]

Almaata'da, nükleer silahlara sahip dört eski Sovyet cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan aralarında nükleer silahlara ilişkin "Ortak Önlemler" antlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşmayla, nükleer silaha sahip olan dört eski Sovyet cumhuriyeti Sovyet stratejik silahlarının ortak bir merkezi komuta altında toplanmasını, nükleer silahların ABD'li uzmanlar nezaretinde 1994'e kadar merkez dışındaki cumhuriyetlerden Rusya'ya taşınmasını ve nükleer silahların imhası için yapılan planların icrasını kararlaştırdı.[186] Bu şekilde

---

[184] BM Güvenlik Konseyi, 7 Şubat 1992'de Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldavya, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın BM'ye üyelik müracatını kabul etti ve bu şekilde bu ülkeler için üyelik prosedürü başlatıldı. Bknz. Abdullah Demir, Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler, 1998, s.104. Yeni bağımsız cumhuriyetlerin BM'ye resmen kabul edildikleri tarihler ise şu şekildedir: Ermenistan, Moldavya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan 2 Mart 1992, Azerbaycan 9 Mart 1992, Gürcistan 31 Temmuz 1992. Baltık cumhuriyetleri 17 Eylül 1991'de BM'ye kabul edilmişlerdi. Bknz. Martha Brill Olcott, Anders Aslund ve Sherman W. Garnett, Getting it Wrong: Regional Cooperation and the Commonwealth of Independent States, Carnegie Endowment, Washington, 1999, s.30.

[185] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.30.

[186] Ahmed Raşid, Orta Asya'nın Dirilişi, s.275. Nükleer silah sorunu kısa zamanda Rusya'dan daha fazla ödün ve ABD'den daha fazla yardım koparmak isteyen Ukrayna ve Kazakistan'ın elinde bir koz haline gelmiştir. İlerki yıllarda Ukrayna ve Kazakistan yönetimi nükleer silahlar kartını dış politikalarında başarılı bir şekilde kullanmışlardır. Şöyleki; Kazakistan'da 104 adet nükleer başlıklı CC-18 füzesi ve daha değişik çok sayıda hafif nitelikli roketler kalmıştı. Tüm bunların demontajının maliyeti 1 milyar doları bulmaktaydı. Kazakistan ve Ukrayna yönetimi maddi gerekçeleriyle demontajda acele etmediler. Hatta, Kazakistan 1993'de yeni bir öneriyle topraklarındaki nükleer silahların kalmasını fakat ortak idaresini talep etti. Bu dönemde Ukrayna ise, nükleer güç olarak kalmayı ve nükleer varlıklarının "özelleştirilme"sini göndemde tutmaktaydı. Daha sonra, Kazak parlamentosu Nükleer Silahların Yayılmasının Engellenmesi anlaşmasını onayladı. ABD yönetimi Sovyet nükleer varlıklarının demontajını ve tek elde (Rusya'da) toplanmasını desteklemekteydi. Bu amaçla 1,2 milyar dolarlık bir yardım paketi hazırlamıştı. Daha sonra Ukrayna ve Kazakistan uzlaşmayı kabul ettiler. 13 Aralık 1993'de yapılan ikili anlaşmayla Kazakistan 84 milyon dolarlık bir yardım elde etti. 1994'de ise, ABD, İngiltere ve Rusya Federasyonu aralarında yaptıkları anlaşma ile Ukrayna, Kazakistan ve Beyaz Rusya'nın güvenliklerini garanti altına alan bir anlaşma yaptılar. 1994 ve 1995 yılları içerisinde Rusya dışında kalan tüm nükleer silahların Rusya'ya transfer işlemi tamamlandı. Günümüzde, Kazakistan Orta Asya bölgesinin nükleer silahlardan arındırılmış güvenlikli bir bölge olarak tanınması için diplomasi faaliyetlerine devam etmektedir. Tüm bölge ülkeleri bu öneriyi desteklemektedirler. 1999 yılı içerisinde 5 bölge ülkesi dış işleri bakanının imza koydukları

uluslararası topluma güvence verilerek, yabancı ülkelerin Sovyet nükleer silahlarının akıbeti konusundaki endişeleri giderilmeye çalışılmıştır.

BDT'yi kuran anlaşmalarda, Mart 1990'da Letonya'nın bağımsızlık ilanıyla başlayan ve 16 Aralık 1991'de Kazakistan'ın bağımsızlık ilanıyla tamamlanan süreç içerisindeki tüm cumhuriyetlerin bağımsızlık ilanları tanınarak ve ülkelerin egemenlikleri vurgulanarak yetki konusuna özen gösterilmesi dikkat çekicidir. Bunun dışında anlaşmada insan haklarına, uluslararası hukuka yapılan vurgu öne çıkmaktadır. Ekonomik, ekolojik, askeri sorunların çözümünde ve her alanda üyeler arasında işbirliğini öngörmesine rağmen yeni işbirliği yapısının belirsizliği şüphe doğurucu nitelikte olmuştur. Hatta bu nedenle BDT'nin Sovyet İmparatorluğu'nun yeni bir şekli olduğu savı sık sık tekrarlanmıştır. BDT'yi kuran anlaşmalara ilişkin genel kanaat, çalkantılı bir dönemde istikrar sağlama amacıyla alelacele düşünülmüş ve hazırlanmış belgeler olduğu şeklindedir.[187]

B. BDT Tüzüğü

BDT'nin kurucu belgeleri niteliğindeki Minsk Antlaşması ve Almaata Protokolü, Ocak 1993'de Minsk'te kabul edilen ve Ocak 1994'de yürürlüğe giren BDT Tüzüğü'nün de temelini oluşturmuştur. BDT Tüzüğü, topluluğun kuruluşundan bir yıldan fazla bir süre sonra 22 Ocak 1993'de Minsk'te yapılan Devlet Başkanları Konseyi toplantısında kabul edilmiştir. 3 Ağustos 1994'de ise, Tüzük BM Şartı'nın 102. maddesi uyarınca çok taraflı bir uluslararası anlaşma niteliğinde BM Sekreterliği'ne kaydedilmiştir. Topluluğun faaliyet sahalarını ve işbirliği ilkelerini belirleyen BDT Tüzüğü, giriş bölümü ve 35 maddenin yer aldığı 9 ayrı bölümden oluşmaktadır.

Tüzük maddelerine geçmeden önce yapılan giriş niteliğindeki kısımda yer alan ibare şöyledir:

"BDT'ye gönüllü olarak katılan ülkelerin halkları arasındaki tarihi ortaklıklar temelinde; uluslararası hukukun genel ilke ve prensiplerine, BM Şartı'na,

---

anlaşma ile, Orta Asya nükleer silahlardan arındırılmış bölge olarak ilan edilmiştir. Ukrayna'da ise, 2000'li yıllara gelindiğinde tartışılan konulardan biri nükleer silahların imhasının stratejik bir hata olup olmadığıdır. Çoğu Ukrain bunu iktidarın en büyük yanlışı olarak nitelendirmektedir.

[187] Martha Brill Olcott, "Russian Place in the CIS", Current History, V.92, N.576, October 1993, s.319.

Helsinki Nihai Senedi'ne, Avrupa güvenliği ve işbirliğine ilişkin diğer belgelere uygun hareket ederek; halklarının ekonomik ve toplumsal gelişmesinin ortak koşullarını oluşturmayı amaçlayarak; BDT'yi kurucu anlaşma ve bu anlaşmaya ek protokol ve ayrıca Almaata Deklerasyonu'nun şartlarını yerine getirerek; uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında üyeler arasındaki işbirliğini artırarak; üye ülke halklarının kültürlerinin korunması ve geliştirilmesi için gerekli ortamı oluşturmayı arzu ederek; Topluluk içinde işbirliği mekanizmasını tamamlamak ve etkinliğini artırmayı hedefleyerek BDT Tüzüğü kabul edilmiştir."

Birinci bölüm "Hedefler ve İlkeler" başlığını taşımakta ve altı maddeden oluşmaktadır. Birinci maddede, üye ülkelerin egemen eşitliği belirtilmekte ve topluluğun "uluslarüstü" bir nitelik taşımadığı vurgulanmaktadır. Diğer maddelerde ise siyasi, ekonomik, ekolojik, insani, kültürel ve diğer alanlarda işbirliği amaçları sıralanarak, bu hedeflere ulaşmada izlenecek ilkeler belirtilmektedir. Bu ilkeler; egemenliğe saygı, mevcut sınırların tanınması ve dokunulmazlığı, toprak bütünlüğü, siyasi bağımsızlığa karşı güç kullanmama, anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesi, devletlerarası ilişkilerde uluslararası hukukun üstünlüğü, birbirlerinin iç işlerine karışmama, insan haklarının sağlanması, ahde vefa, topluluk çıkarlarının ve bireysel çıkarların karşılıklı gözetilmesi, yardımlaşma, entegrasyon sürecinde işbirliklerinin geliştirilmesi ve halkların bütünlüğü olarak sıralanmaktadır.

BDT'yi uluslararası hukuk açısından inceleyen Kemal Başlar, kurucu belgelerde ifade edilenin aksine örgütün amaç ve hedeflerinin açık olmadığını iddia etmektedir.[188] Benzer düşüncedeki çoğu araştırmacılar ise, BDT'yi Rus İmparatorluğunun yeni bir modeli olarak görmektedirler.

Tüzük'te kurucu anlaşmalardaki konulara ek, yeni ortak faaliyet sahaları da sıralanmaktadır. Dördüncü maddeye göre bunlar:

- Temel insan hak ve özgürlüklerinin sağlanması,
- Dış politika faaliyetlerinin koordinasyonu,
- Ortak ekonomik sahanın, ortak Avrupa ve Avrasya pazarının ve gümrük politikalarının oluşturulması ve geliştirilmesi için işbirliği,

- Ulaşım ve iletişim sisteminin geliştirilmesinde işbirliği,
- Çevre koruması,
- Sosyal ve göç politikaları sorunları,
- Örgütlü suçlarla mücadele,
- Savunma politikaları ve dış sınırların korunması sahasında işbirliğidir.

Beşinci maddede ise, Topluluk ilkelerine aykırı olmamak şartıyla, üye ülkeler arasındaki ikili ve çok taraflı anlaşmaların Topluluk bünyesindeki devletlerarası ilişkilerin temel hukuki bazını oluşturduğu ifade edilmektedir.

İkinci bölüm "üyelik" başlığını taşımaktadır. Burada "kuruculuk", "üyelik", "ortak üyelik" ve "gözlemcilik" statüleri arasında tasnif yapılmıştır. Buna göre, BDT Tüzüğü'nün kabul edildiği zamana kadar geçen süre içerisinde, 8 Aralık 1991 tarihli BDT'yi kuran anlaşmayı ve 21 Aralık 1991 tarihli Kurucu anlaşmaya ek protokolü imzalayan ve onaylayan ülkeler Topluluğun "kurucusu" statüsündedir. "Üye" ülkeler ise, Tüzüğü Devlet Başkanları Konseyi'nde kabul edildiği tarihten itibaren, bir yıl içerisinde benimseyen kurucu ülkelerdir. Bunun dışında Topluluğun hedef ve ilkelerini paylaşan, Topluluk gereklerini yerine getirmeye razı olan üçüncü ülkeler ise, üye ülkelerin oy birliği ile üye olabilmektedir. "Ortak üyelik" ve "gözlemcilik" konusunda, Devlet Başkanları Konseyi'nin kararı gereklidir. Üyelikten ayrılma konusunu düzenleyen BDT Tüzüğü'nün 9. Maddesi, ayrılma niyetinde olan ülkenin, bu süre içerisinde üyelik yükümlülükleri devam etmek şartıyla, 12 ay önceden yazılı müracaatını öngörmektedir. Topluluk Tüzüğü'ne, BDT içinde kabul edilen anlaşmalara ve Devlet Başkanları Konseyi kararlarına aykırı hareket eden üye ülkelere ise, uluslararası hukuk çerçevesinde yaptırımlar söz konusudur.

BDT Tüzüğü'nün diğer bölümleri şu başlıklar altındadır:[189]

- Kollektif güvenlik ve askeri-siyasi işbirliği
- Çatışmaların önceden önlenmesi ve anlaşmazlıkların çözümü
- Ekonomik, sosyal ve hukuk sahalarında işbirliği
- Topluluk organları

---

[188] Kemal Başlar, "The Commonwealth of Independent States: Decayed Within a Decade," The Turkish Yearbook of International Relations, Ankara University Faculty of Science, Number XXXII, 2001, s.123.

[189] Bu başlıklar altındaki Tüzük maddelerine çalışmanın ilgili bölümlerinde yer verilmektedir.

- Parlamentolararası işbirliği
- Finansman
- Son kısım

Son bölümde, Tüzüğü kurucu ülkelerin anayasal süreçten geçirerek onaylamaları ve onay belgelerini Minsk'e göndermeleri öngörülmektedir. Bu şekilde tüm üye ülkeler onay belgelerini teslim ettikten sonra, yada onaylayan ülkeler için Tüzüğün kabul edildiği tarihten bir yıl sonra yürürlüğe girmektedir. Ukrayna, Moldavya ve Türkmenistan halen BDT Tüzüğü'nü onaylamamışlardır. Buna ilişkin BDT Ekonomi Divanı 31 Mart 1994'de, "Minsk ve Almaata kurucu belgelerini imzalayan veya onaylayan ülkelerin BDT üyesi sayılacağı" şeklinde bir karar vermiştir. Bu karara göre bu gün BDT'ye üye ülke sayısı 12'dir. Bu ülkeler: Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Beyaz Rusya, Moldavya, Rusya Federasyonu, Ukrayna'dır.[190]

II. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU'NUN KURUMSALLAŞMASI VE TOPLULUK ORGANLARI

BDT, Aralık 1991'de kurulduğu zaman şekilsiz bir örgüttü ve zamanla yapı kazanmaya başladı. İlk BDT organı olan Devlet Başkanları Konseyi, Gorbaçov'un Eylül 1991'de kurduğu "Devlet Konseyi"nden esinlenilerek oluşturuldu. Devlet Başkanları ve Hükümet Başkanları Konseylerinin kurulmasıyla başlayan kurumsallaşma süreci neticesinde, bu gün BDT bünyesinde 10'dan fazla asli organ, 60'a yakın da alt organ faaliyet göstermektedir. Aradan geçen on yıllı aşkın bir süreye rağmen örgütün yapılanma süreci halen devem etmektedir. Nisan 1999'da Moskova'da gerçekleştirilen Devlet Başkanları Konseyi toplantısında örgütsel reformlara ilişkin konular ön planda olmuştur.

Topluluk organları güçlendirildiği takdirde dışarıda kalan ülkelerin de er ya da geç birlik içine çekileceği düşüncesinden hareketle 1992'nin ortalarından itibaren BDT'nin örgütsel yapısının oluşturulması çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmaların

neticesi ise, 22 Ocak 1993'de Misk'teki Devlet Başkanları Konseyi toplantısında kabul edilen Topluluk Tüzüğü'nde görülmüştür. Tüzüğün, 21 ile 37. Maddeleri arası topluluk organlarına ilişkin olarak düzenlenmiştir.

Topluluk Tüzüğü kabul edildiği tarihten bir yıl sonra geçerlilik kazanacak olmasına rağmen, topluluk organlarının oluşturulmasına ilişkin faaliyetler hemen başlatılmıştır. Mart 1993'de Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin, BDT üyesi ülkelerin devlet başkanlarına topluluğun sağlamlaştırılmasına ilişkin seslenerek, etkin bir güvenlik sistemi oluşturulması, dış politikanın koordinasyonu ve BDT'nin kurumsallaşması için işbirliği çağrısında bulunmuştur. Bunu takiben 14 Mayıs 1993'de Moskova'da gerçekleştirilen Devlet Başkanları Konseyi toplantısında yeni topluluk organları kurulmasına ilişkin kararlar alınmıştır. Bu kararlar doğrultusunda Eylül'e kadar geçen süre içerisinde Yürütme Sekreterliği, Dış İşleri Bakanları Konseyi, İnsan Hakları Komisyonu, Sınır Kuvvetleri Komutanlığı Kurulu gibi topluluk organları oluşturulmuştur.

Topluluk kurumlarının artırılması Rusya'nın BDT içerisindeki özel konumunu zayıflatmayıp aksine güçlendirmiştir. Eski birlik, yeni Rus teşkilatlarının çoğu BDT organlarının iskeletini oluşturmaktadır. Örneğin, merkezi Moskova'da bulunan BDT bünyesindeki Örgütlü Suçlarla Mücadele Bürosu pratikte tamamıyla Rus İstihbarat Teşkilatı MVD'ye (eski KGB) bağlı faaliyet göstermektedir.[191] Öte yandan Topluluk organlarının çoğunda başkanlıklarda Rus yetkililer yer almış ve bu görevlerinde sürekli kalmışlardır. Oysa, 15 Nisan 1994'de alınan Devlet Başkanları Konseyi kararı ile topluluk temel organlarında başkanlık her üye ülke için bir yıl olarak tespit edilmişti. Topluluğun en üst organı olan Devlet Başkanları Konseyi'nin başkanlığını kuruluşundan 2003 yılına kadar on iki yıl Rusya Federasyonu devlet başkanları yürütmüştür. Rusya Federasyonu başkanı olduğu sürece BDT Devlet Başkanları Konseyi başkanlığını da yürüten Boris Yeltsin'den sonra, Konsey başkanlığına oy birliği ile Yeltsin'in görevini devralan Vladimir Putin seçilmiştir. Devlet Başkanlığı Konseyi yanında Rus yetkililer Hükümet Başkanları Konseyi, Dış

---

[190] BDT Tüzüğü'nü parlementolarında onaylamayan Ukrayna, Moldavya ve Türkmenistan'ın BDT'nin yasal üyesi olmadıkları iddia edilmektedir.

[191] Andrey Vladimiroviç Zagorsky, SNG: Ot Dezintegratsii k Reintegratsii, Moskava, MGİMO, 1994, s.11.

İşleri Bakanları Konseyi, Savunma Bakanları Konseyi, Sınır Birlikleri Komutanları Konseyi gibi temel organlarda da başkanlık makamında bulunmaktadırlar.

BDT'yi küçültülmüş de olsa eski Sovyet sahasında Rus çıkarlarının devam ettirilmesi için bir aracı kurum olarak nitelendiren H. Kuliyev, Moskova'nın "yakın çevre" çıkar stratejisini belirlerken, BDT'nin varlığına önem verdiğini, topluluk içinde Rusya'nın kilit rol oynamasının koşullarını oluşturduğunu belirterek, Yeltsin'in oy birliğiyle Konsey başkanlığına seçilmesini, Moskova'nın Topluluk merkezine çevrilmesini, Devletlerarası Ekonomik Komite'de Rusya'ya veto hakkı verilmesini buna yönelik olaylar olarak nitelendirmektedir.[192]

Mevcut yapı karşısında bazı üye ülkeler ise rahatsızlık duymaktadırlar. Örneğin, Şubat 1995'daki Almatı zirvesinde ekonomi politikalarının koordinasyonundan sorumlu, üyelerini başbakan yardımcılarının oluşturduğu Devletlerarası Ekonomik Komite başkanlığına, bazı devlet başkanlarının itirazlarına rağmen, Rusya Federasyonu Başbakan Yardımcısı Aleksey Bolşakov getirilmesine Ukrayna Bevlet Başkanı Kuçma, BDT'nin tek taraflı kararlarla başarılı olamayacağını söyleyerek tepkisini göstermiştir.[193] Rusya Federasyonu'nun tek taraflı kararlarını olumlu karşılayanların belirttikleri görüş ise, örgütün tüm yükünü sırtlanan bir ülkenin bazı ayrıcalıklara sahip olması kadar haklı bir şey olmadığı yönündedir.

BDT'de işbirliği, topluluk bünyesinde kurulan asli organlar aracılığıyla yürütülmektedir. Tüzük, ayrıca asli organlar yanında tali organlara ilişkin bir maddeyi de içermektedir. Tüzük'e göre bu organlarda çalışma dili sadece Rusça'dır.

BDT'nin belki de en başarılı olduğu hususların başında örgütün çalışmasına ilişkin oluşturulan resmi yönetim yapısının ortaya çıkarılması gelmektedir. Ancak bunların işlevselliği konusunda ise tam tersi söylenebilir.[194]

BDT'nin asli organları şunlardır:

a) Devlet Başkanları Konseyi

b) Hükümet Başkanları Konseyi

c) Dış İşleri Bakanları Konseyi

---

[192] Hasan Hüseyinoğlu Kuluyev, "Rusya'nın Azerbaycan Stratejisi", Avrasya Dosyası, Kış 1996, C.3, S.4, s.191.

[193] Facts on File, V.55, N.2832, March 9, 1995, s.172.

d) BDT Yürütme Sekreterliği
e) Develetlerarası Ekonomi Komitesi
f) Savunma Bakanları Konseyi
g) Sınır Birlikleri Komutanları Konseyi
h) Kollektif Güvenlik Konseyi
ı) Ekonomi Divanı
i) BDT İnsan Hakları Komisyonu
j) BDT Parlementolararası Asamble

BDT Tüzüğü'nün 34. Maddesi topluluğun tali organlarına ilişkindir. Bu maddeye dayanarak topluluk bünyesinde 70'den fazla yardımcı nitelikli özel uzmanlık organları kurulmuştur. Bunlardan ilki Aralık 1991'de'kurulan Topluluk İstatistik Komitesi'dir. Ekonomi, askeri işbirliği, sınır güvenliği ve örgütlü suçlarla mücadele, ulaşım, iletişim, ekoloji, kültür, turizm gibi sahalarda faaliyet gösteren tali organlardan başlıcaları şunlardır:

a) Sanayi alanında faaliyet gösteren, Devletlerarası Avrasya Kömür ve Metal Birliği.
b) Tarım sahasında, Tarım Sanayii Sorunları Hükümetlerarası Kururlu.
c) Ulaşım ve iletişim konusunda, BDT Üyesi Ülkeler Demir Yolları Kurulu.
d) Bilim sahasında, Hükümetlerarası Bilim Teknik Kurulu.
e) Enerji ile ilgili, Hükümetlerarası Petrol ve Gaz Kurulu.
f) Hükümetlerarası Ekoloji Kurulu.
g) Devletlerarası Radyo ve Televizyon Kuruluşu "MİR".

[194] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.80.

h) Organize Suçlarla ve Her Türlü Suçla Mücadelede Koordinasyon Bürosu.
i) BDT Üyesi Ülkeler Kültürel İşbirliği Kurulu.
j) Göçmenler Bürosu.

A. Devlet Başkanları Konseyi:

Üye ülkelerin ortak çıkarları doğrultusunda temel sorunların görüşüldüğü ve çözüme bağlandığı, Topluluğun en üst organıdır. Yılda iki kez toplanır ancak üye ülkelerden herhangi biri olağan dışı toplantıya çağırabilir. Karşılaşılan yoğun sorunlar nedeniyle 1991-1993 yılları arasında Devlet Başkanları Konseyi on üç defa toplanmıştır. Her türlü konuda en üst düzeyde kararlar alan Devlet Başkanları Konseyi örgütün gelişme stratejilerini de belirlemektedir. Devlet Başkanları Konseyi'nde kararlar konsensüs ile alınmaktadır. Kararlardan herhangi birini çıkarlarına uygun görmeyen üye ülke bu karara katılmayabilir; bu durum o kararın alınmasında engel teşkil etmez. Topluluk bünyesinde ilişkilerin hukuki temelini çok taraflı ve ikili anlaşmalar oluşturmaktadır. Nisan 1999 yılında alınan Devlet Başkanları Konseyi kararı ile BDT organlarında başkanlık bir yılı geçmemek üzere rotasyonla gerçekleştirilecektir. Devlet Başkanları Konseyi Başkanlığı görevini Yeltsin ve Putin'den sonra Konsey'in 12 üyesinin de 25 Ocak 2003'de oy birliği ile aldığı karara göre Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kuçma yürütmektedir.

B. Hükümet Başkanları Konseyi

Hükümet Başkanları Konseyi, yılda dört kez toplanarak, üye ülkelerin yürütme organları arasında ekonomik, sosyal ve diğer sahalarda ortak çıkarlar doğrultusunda işbirliğinin koordinasyonunu sağlamak için çalışmalar yürütür. Hükümet Başkanları Konseyi, Devlet Başkanları Konseyi'nin kendisine verdiği görevleri yerine getirir; Ekonomik Birlik Anlaşması'nın öngördüğü hükümlerin gerçekleşmesi için çalışır; sanayi, tarım ve ekonominin diğer sahalarında ortak programlar hazırlar; ulaşım, iletişim ve enerji sistemlerinin geliştirilmesi için kararlar alır; topluluk organlarının faaliyetlerini finanse eder ve bunun gibi daha başka görevleri ifa eder.

Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi'nin faaliyetleri, 8 Aralık 1991 BDT'nin kurulmasına ilişkin Minsk anlaşması, 22 Ocak 1993 tarihli Topluluk Tüzüğü ve 17 Mart 1996 tarihli "Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi Prosedür Kurallarına İlişkin Devlet Başkanları Konseyi Kararı" ile düzenlenmiştir. Hükümet Başkanları Konseyi'nde de kararlar oy birliği ile alınmaktadır. Herhangi bir konuda alınan karara katılmak istemeyen üye ülke bu kararı imzalamama konusunda serbesttir.

C. Dışişleri Bakanları Konseyi:

BDT üyesi ülkelerin dışişleri bakanlarından oluşan ve üye ülkelerin dış politikaların koordinasyonu amacıyla faaliyet gösteren Dışişleri Bakanları Konseyi, 24 Eylül 1993'de Devlet Başkanları Konseyi kararı ile resmileştirilmiştir. Devlet Başkanları Konseyi bu organın rolünü yükseltmek amacıyla 2 Nisan 1999'da yeni bir karar almıştır. Bu kararla Dışişleri Bakanları Konseyi doğrudan kararlar alıp uygulayabilen topluluğun yürütme organlarından biri haline getirilmiştir.

Dışişleri Bakanları Konseyi toplantılarında görülen başlıca konular şunlardır: Üye ülkelerin karşılıklı çıkarları doğrultusunda dış politikaların koordinasyonunu sağlamak; uluslararası problemlere ilişkin Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi kararlarını hayata geçirmek; siyasi, ekonomik, sosyal, insani, ekolojik ve diğer sahalarda BDT'nin BM, AGİT ve diğer uluslararası örgütlerle işbirliğini güçlendirmek.

Dışişleri Bakanları Konseyi barışı koruma faaliyetleri konusuna özel önem göstermektedir. Bu konuda Savunma Bakanları Konseyi ile ortaklaşa çalışılarak hazırlanan "BDT'de Barışın Desteklenmesi İçin Kollektif Kuvvetler ve BDT Üyesi Ülkelerin Sınırları İçindeki Çatışmaların Önceden Önlenmesi ve Düzene Koyulması Konsepti" Devlet Başkanları Konseyi tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Dışişleri Bakanları Konseyi Abhazya, Gürcistan, Dağlık Karabağ, Tacikistan'daki çatışmaların yatıştırılmasına ilişkin kararlar almakta ve bu sorunların çözümüne ilişkin siyasi girişimlerde bulunmaktadır. Anlaşmaların hayata geçirilmesi için Dışişleri Bakanları Konseyi bünyesinde "Barışı Koruma Faaliyetleri Sürekli Danışma Komisyonu" kurulmuştur.

Dışişleri Bakanları Konseyi BDT'nin en önemli temel organlarından biridir. Dışişleri Bakanları Konseyi başkanlığını 2003 yılına kadar Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanları yürütmüştür. 12 Nisan 2003'de Duşanbe'de Konsey başkanlığını Ukrayna Dışişleri Bakanı A.M.Zlenko'nun üstlenmesi kararlaştırmıştır.

D. Yürütme Sekreterliği:

16 Ocak 1992'de yapılan zirvede devlet başkanları, Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi toplantılarının teknik hazırlığından sorumlu merkezi Minsk olmak üzere geçici bir Çalışma Grubu'nun oluşturdular. 14 Mayıs 1993'de Devlet Başkanları Konseyi'nde alınan kararla bu Çalışma Grubu temelinde BDT Yürütme Sekreterliği kuruldu.

Sekreterliğin başlıca görevleri şunlardır: BDT organlarının toplantı gündemlerinin düzenlenmesi; analitik, kılavuz ve diğer materyallerin hazırlanması; belgelerin hukuki incelemesinin ve ekspertizinin gerçekleştirilmesi; temel organların karalarının kaydının tutulması; Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi kararlarının yerine getirilmesini sağlamak amacıyla projeler hazırlanması; BDT organlarının toplantılarının teknik organizasyonunun sağlanması; BDT üyesi ülkeler arasında bilgi alış verişinin gerçekleştirilmesi ve BDT bünyesinde kabul edilmiş tüm belgelerin saklanması. Sekreterlik, çok taraflı anlaşmalar, BDT organlarında alınan kararlar gibi 3000'in üzerinde belgeyi muhafaza etmektedir.[195]

Sekreterliğe Devlet Başkanları Konseyi'nin atadığı BDT Yürütme Sekreteri başkanlık etmektedir. Yürütme sekreteri BDT'yi diğer uluslararası örgütlerle olan temaslarında da temsil etmektedir. Yürütme sekreteri 1998'e kadar Vladimir Korotchenya'ydı. Korotchenya'nın yerine Ukrayna Devlet Başkanı Kuçma'nın teklifiyle liberal görüşlü Rus işadamı olan Boris Berezovski getirildi. Ancak oligark Berezovski'nin BDT sekreterliği Rusya'nın iç politikasında rahatsızlık yarattı. Devlet Başkanları Konseyi kararıyla 2 Nisan 1999'da Berezovski'nin yerine daha muhafazakar bir bürokrat olan Yuri Yanov getirildi. 2 Nisan 1999'da DBK, sadece BDT sekreterini değiştirmekle yetinmedi, Yürütme Sekreterliği'nin statüsünü de yeniden düzenledi. Devletlerarası Ekonomik Komite ve dokuz tali organ sürekli,

---

[195] http://www.cis.minsk.by/russian/ispolkom_sng/is.htm

idari ve koordinasyon organı olarak BDT Yürütme Komitesi adı altında tek bir çatı altında toplandı. BDT Yürütme Komitesi başkanlığını görevi de BDT Yürütme Sekreteri'ne verildi.

Sekreterlik, BM, AGİT, BM Ticaret ve Gelişme Konferansı, Avrupa Ekonomi Komisyonu, AB Komisyonu ve diğer kurumlarla sıkı teması desteklemektedir. Sekreterlik merkezi Beyaz Rusya Cumhuriyeti'nin başkenti Minsk'te bulunmaktadır. Burada ekonomistler, hukukçular, askeri uzmanlar ve diğer sahalardan uzmanlar çalışmaktadır.

E. Devletlerarası Ekonomik Komite (Ekonomik Birlik)

Devletlerarası Ekonomik Komite BDT çerçevesinde entegrasyon sürecinin sağlıklı gelişmesi, ekonomik birlik kurulması faaliyetlerinin düzenlenmesi ve etkinliği amacıyla kurulmuştur. Devletlerarası Ekonomik Komite'nin kurulmasına ilişkin anlaşma Topluluk üyesi ülkelerin devlet başkanlarınca 21 Ekim 1994'de imzalanmıştır. Devletlerarası Ekonomik Komite ekonomik birliğin sürekli faaliyet gösteren koordinasyon ve yürütme organıdır.

Devletlerarası Ekonomik Komite'nin faaliyet gösterdiği başlıca konular şunlardır: Ekonomik birliğin gereği olan ödemeler birliği mekanizmasının, serbest ticaret bölgelerinin, gümrük birliğinin, ortak pazarın ve nihai olarak para birliğinin oluşturulması için çalışmak; ekonomik ilişkileri düzenlenmek; ortak pazar yapısının gelişmesine yardımcı, uluslararası şirketleri, finans-sanayi gruplarını, finans-kredi ve sigorta kuruluşlarını, her türlü ortak girişimi desteklemek; ortak çıkarlara ilişkin sosyal sorunların birlikte çözümüne katkıda bulunmak.

Devletlerarası Ekonomik Komite'ye BDT organlarında kabul edilen kararların yerine getirilip getirilmediğini kontrol hakkına sahiptir. Ekonomik Birlik Anlaşması'na üye ülkelerin başbakan yardımcılarından oluşan "Prezidyum", Devletlerarası Ekonomik Komite'nin üst organı niteliğindedir. Prezidyum'a, üyeler arasından 1 yıllığına seçilen başbakan yardımcılarından birisi başkanlık eder.

Devletlerarası Ekonomik Komite bünyesinde ayrıca Prezidyum toplantılarını hazırlayan çalışma grubu, ortak ekonomik, sosyal ve diğer işbirliği konularında devletlerarası ve hükümetler arası koordinasyon ve danışma organları faaliyet göstermektedir.

Devletlerarası Ekonomik Komite 2 Nisan 1999'da alınan kararla BDT Yürütme Komitesi'ne dönüştürülmüştür. Yürütme Komitesi'nin başkanlığını BDT Sekreteri yapmaktadır.

F. Savunma Bakanları Konseyi

Savunma Bakanları Konseyi, askeri politikalardan ve Topluluk üyesi ülkelerin askeri yapılarının oluşturulmasından sorumlu, Devlet Başkanları Konseyi'ne bağlı bir organdır. Konsey üyeleri, Ukrayna, Türkmenistan ve Moldavya dışındaki diğer üye ülkelerin savunma bakanlarıdır. Askeri İşbirliğinin Koordinasyonu Dairesi, Savunma Bakanları Konseyi'nin sürekli faaliyet gösteren çalışma organıdır. Savunma Bakanları Konseyi toplantıları üç ayda birden az olmamak şartıyla gereklilik durumunda yapılmaktadır. Savunma Bakanları Konseyi'nin asli görevi, Topluluk üyesi ülkelerin askeri işbirliğinin koordinasyonunu sağlamaktadır. Konsey, bu amaçla Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi'ne öneriler sunmakta, devletlerarası anlaşmalar hazırlamaktadır. Savunma Bakanları Konseyi, BDT içinde ortak barış gücü birliklerinin ve askeri gözlemcilerin faaliyetlerini organize etmektedir.

G. Sınır Birlikleri Komutanları Konseyi

Topluluk üyesi ülkelerin dış sınırlarının ve ekonomik bölgenin korunması konusunda Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi'nin ortak organıdır. Üyeleri Ukrayna, Türkmenistan, Moldavya dışındaki diğer üye ülkelerin sınır birlikleri komutanları ve Sınır Birlikleri Komutanları Konseyi'nin sürekli çalışma organı olan Koordinasyon Dairesi başkanıdır. Sınır Birlikleri Komutanları Konseyi senede üç defadan az olmamak üzere ve gerekli durumlarda toplanmaktadır.

H. Kollektif Güvenlik Konseyi

15 Mayıs 1992 tarihli Kollektif Güvenlik Anlaşması'na üye ülkelerin üst siyasi organı niteliğindedir. Konsey üyeleri bu anlaşmaya üye ülkelerin devlet başkanlarıdır. Kollektif Güvenlik Anlaşması 1999 Nisan'ında Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın anlaşmadan çekilmesi ile 6 ülke, Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında devam etmektedir.

Kollektif Güvenlik Konseyi bünyesinde çalışma kolu olarak Sekreterlik faaliyet göstermektedir. Konsey, Kollektif Güvenlik Anlaşması'nın amaçlarının gerçekleştirilmesi için üye ülkelerin faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlamakla görevlidir.

İ. Ekonomi Divanı

Ekonomi Divanı, BDT bünyesinde ekonomik yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamak amacıyla, Devlet Başkanları Konseyi kararıyla 6 Temmuz 1992'de kurulmuştur. Devlet Başkanları Konseyi 26 Mayıs 1995'de Divan'ın faaliyet sahaları ve statüsünün belirlenmesine ilişkin karar almış ve Dışişleri Bakanları Konseyi bu konuda bir çalışma grubu oluşturmuştur. Üye ülkeler yada topluluk organları, resmi belgelerin yorumu ve ekonomik yükümlülüklerin yerine getirilmesinden kaynaklanan ihtilafların çözümü için Divan'a gidebilirler. Uyuşmazlık taraflarının başvurusu söz konusu olduğunda Divan karar almaktadır. Ancak bu kararlar sadece tavsiye niteliği taşımaktadır. Fazla işlerliği olmayan Divan'a, daha çok resmi belgelerin yorumu için müracaat edilmektedir.

J. BDT İnsan Hakları Komisyonu

Devlet Başkanları Konseyi kararıyla 24 Eylül 1993'de kuruldu. Topluluğun asli danışma organlarından biridir. Görevi BDT ülkelerinde insan hakları ihlallerini gözlemlemektir. Komisyon şu anda çalışmamaktadır.

K. Parlementolararası Asamble

Parlementolararası Asamble; Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Rusya Federasyonu parlamento başkanlarının 27 Mart 1992'de imzaladığı Almaata Anlaşması temelinde oluşturulmuştur. 1993-1995 yılları arasında, Azerbaycan, Gürcistan ve Moldavya delegasyonları üye sıfatıyla, Ukrayna delegasyonu ise, gözlemci statüsünde Parlamentolararası Asamble çalışmalarına katılmıştır. Ukrayna da Mart 1999'dan itibaren üye olmuştur.

Danışma organı niteliğindeki Parlamentolararası Asamble'nin temel görevi, BDT üyesi ülkelerin yasalarının birbirine yakınlaştırılmasını sağlamaktır. Bu amaçla tavsiye niteliğinde kanun maddeleri çıkarmaktadır. Parlamentolararası Asamble,

milli kanunların BDT çerçevesinde kabul edilen uluslararası anlaşmalara uygun olarak hazırlanmasına özel özen göstermektedir. Ortak ekonomik saha yaratılmasının hukuki koşullarını oluşturmada, üye ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin düzenlenmesine katkıda bulunmaktadır.

Parlamentolararası Asamble bünyesinde Asamble Konseyi ve Sekreterlik faaliyet göstermektedir. Tavsiye niteliğindeki kanun maddelerinin ve diğer belgelerin hazırlanmasında kurum bünyesinde kurulmuş olan Sürekli Komisyonlar önemli rol oynamaktadır. Bu nitelikte faaliyet gösteren dokuz Sürekli Komisyon bulunmaktadır. Bunlar; hukuk komisyonu; ekonomi ve finans komisyonu; sosyal politikalar ve insan hakları komisyonu; çevre sorunları komisyonu; savunma ve güvenlik komisyonu; kültür, bilim, eğitim ve enformasyon komisyonu; dış politika komisyonu; yerel yönetimler ve bütçe kontrolü komisyonlarıdır.

L. BDT Organlarına Katılım ve Karar Alma Sistemi

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere BDT organlarına gönüllü katılım esastır. Bunun neticesi olarak üye ülkelerin tamamının bir arada katıldığı organ sayısı çok azdır. Özellikle askeri işbirliğiyle ilgili organlarda üyelerin yarıya yakını yer almamaktadırlar. Savunma Bakanları Konseyi'ne Ukrayna, Türkmenistan ve Moldavya katılmamaktadır. Kollektif Güvenlik Konseyi'nde ise sadce Kollektif Güvenlik Anlaşması'nı imzalayan altı ülke bulunmaktadır. Tam egemenlik taraftarı olan ve örgütün uluslar üstü nitelik kazanmasına muhalif olan Türkmenistan 31, Gürcistan 28, Azerbaycan 22, Ukrayna 16, Moldavya 12 ve Özbekistan 8 organda yer almamaktadır.[196]

Topluluk Tüzüğü, 17 Mayıs 1996'da kabul edilen "Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi Prosedürü Kuralları" BDT'nin asli ve tali organlarında karar almayı düzenleyen temel belgelerdir. BDT asli ve tali organlarında her üye ülke eşit sayıda temsilci bulundurmaktadır. Her temsilci bulunduğu kurumda kendi ülkesinin çıkarlarının savunulmasını sağlamakla yükümlüdür. 1992'den itibaren, BDT'de siyasi kararların ilgili tarafların konsensüsü

[196] R. Sakwa and M. Weber, "The Commonwealth of Independent States, 1991-1998: Stagnation and Survival," Europa-Asia Studies, Vol.51(3), 1999, s.395. BDT içinde tam egemenlik yanlısı olan ve

ile alınması kuralı pratik kazanmıştır. Bu şu şekilde gerçekleşmektedir: Kendilerini ilgilendirmeyen konularda üyeler tarafsız kalarak hazırlanan belgelere imza koymamaktadırlar. Her hangi bir belge sadece imzacılar için yükümlülük getirmektedir. Karar almada böyle bir metodun benimsenmesinin örgütün gelişimi önündeki en büyük engellerden biri olarak değerlendirilmektedir. Konsensüsle karar alma zor bir metot olmakla birlikte, gönüllü katılım sistemi de alınan kararların işlerlik kazanmasını engellemektedir.[197] BDT içinde 12 üyenin de birlikte imzaladığı belgelerin sayısı oldukça azdır. Özellikle Ukrayna, Moldavya, Türkmenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Özbekistan BDT organlarının uluslarüstü yetkiler kazanmasına yönelik kararları desteklememektedirler.[198]

Tali organların kararları bağlayıcı olmayıp tavsiye niteliğindedir. Bu organlarda kararlar salt çoğunluk ya da basit çoğunlukla alınmaktadır.

Bugüne kadar BDT organlarında alınan 3000 civarında karardan %10 kadarı uygulamaya konulmuştur. Örgütün bu karakteri entegrasyonu zorlaştırıcı niteliktedir. Bu sorunun çözümüne ilişkin alternatif yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin, Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev 1994'de ortaya attığı "Avrasya Bütünleşmesi" tezinde, gönüllü katılımcıların milli egemenliklerinden fedakarlık ederek, kuracakları yeni bir örgütün işlevsel olması için, kararların üçte iki çoğunlukla ve tüm üye ülkeler için bağlayıcı olacak şekilde alınması gerektiğini savunmuştur.

Kuruluşundan bu yana on üç yıl geçen BDT'de bir çok karar da eskimesinden dolayı kullanılmamaktadır. 1991-1993 yılları arasında kabul edilen 300 kadar belge, 1 Aralık 2000'de Minsk'te yapılan Devlet Başkanları Konseyi toplantısında eskidiği ve uygulanmadığı için iptal edilmiştir.[199]

Rusya merkezli uluslarüstü bir entegrasyonu destekleyen üye ülkeler konusunda bknz. Martha Brill Olcott, "Sovereignty and the Near Abroad", Orbis, V.39, N.3, Summer 1995.

[197] Başlar, a.g.m., s.123.

[198] Sovremennıe Mejdunarodnıe Otnaşaniya, Moskova, 2000, s.523.

[199] "Vstrechi Rukovoditeley Gosudarstv Uchasnikov SNG", www.cis.minsk.by/russian/cismeet.htm

III. BDT BÜNYESİNDE SİYASİ VE ASKERİ İŞBİRLİĞİ

Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine bağımsızlıklarına kavuşan ülkelerde eski Sovyet kurumlarının tasfiyesi ve ulusal egemenliğe dayalı yeni bir devlet inşası doğrultusunda zorlu bir süreç başladı. Tüm eski Sovyet ardılı ülkeler bağımsızlıkla birlikte benzer nitelikli sorunlarla karşılaştılar. Özellikle 70 yıllık merkezi yönetim ve ekonominin bıraktığı miras, bu sorunların aşılmasında yeni bağımsız cumhuriyetleri birbirlerine muhtaç kılıyordu. Sovyet İmparatorluğu'nun dağılması bu coğrafyadaki sorunları ortadan kaldırmamış, hatta yeni sorunlar yaratmıştı. Bunlar arasında en çarpıcı olanı Sovyet coğrafyasında patlak veren "matriyoşka milliyetçiliği" oldu. Bir Rus matriyoşka kuklasının içinden daha küçük kuklaların çıkması gibi, yeni bağımsız devletlerin içinde alt birimler bağımsızlık talebiyle ortaya çıktı. Gürcistan'da Abhazya ve Güney Osetya sorunu; Moldavya'da Trans-Dnyester sorunu; Ukrayna'da Kırım sorunu; Rusya'da Çeçenistan sorunu; Azerbaycan ile Ermenistan arasında Dağlık Karabağ sorunu yeni bağımsız cumhuriyetlerde siyasi istikrarı bozdu. Bu ortamda daha Sovyetler Birliği resmen son bulmadan ortaya atılan Bağımsız Devletler Topluluğu fikrine genel yaklaşım Sovyetlerin dağılmasıyla ve bağımsızlık sürecinde karşılaşılan sorunların ortak platformda çözüleceği bir örgüt olması şeklinde oldu.

Öte yandan bir çoğuna göre, Sovyetler Birliği'nin dağılması aşamasında oluşturulan BDT, Sovyetler Birliği'nden daha az merkezi, fakat onun devamı olarak Rusya merkezli askeri ve ekonomik birliği sürdüren ve değişen dünya şartları altında hayatta kalabilecek olan yeni bir imparatorluktu. Rusya, BDT'yi ekonomisinin ihtiyacı olan sömürüyü devam ettirecek bir zemin olarak düşünmüştü. En basit şekliyle, BDT değişen coğrafi durum nedeniyle gerekliydi. Rusya Federasyonu, Avrupa, Baltık, Karadeniz ve güneyi ile bağlarını diğer eski Sovyet cumhuriyetleri üzerinden sağlayabilir duruma gelmişti.

Tam olarak açık bir nitelik taşımasa da başlangıçta Moskova'nın BDT'den beklentisi cumhuriyetlere karşı hiçbir yükümlülük üstlenmeden en üst düzeyde çıkarlarını güvence altına almaktı. Bu nedenle BDT'nin kuruluşu sırasında, sömürge

sonrası bir yapı olan İngiliz Milletler Topluluğu (Commonwealth of Nations) [200] modeli, yeni birlik için en uygun model olarak görüldü. Milletler Topluluğu modeline göre, üye devletlerin egemenlikleri hiç bir şekilde sınırlandırılmamakta, ancak tüm eski sömürgeler İngiltere'nin otoritesini tanımakta ve İngiliz kralını "commonwealth"in değişmez başkanı olarak kabul etmekteydi. Sovyetler Birliği için de tüm birlik cumhuriyetleri bir ölçüde Rusya'nın kolonileri olduğundan ve diğer cumhuriyetler açısından Moskova özel bir statü taşıdığından, post-Sovyet bir oluşum için "commonwealth" modeli benimsendi ve yeni oluşum "topluluk" sodrujestvo (commonwealth) olarak adlandırıldı. Ancak aradan bir kaç yıl geçtikten sonra, siyasi ortamdaki değişim doğrultusunda, BDT için Avrupa Birliği modeli ve tecrübesinden bahsedilmeye başlandı. Avrupa Birliği stratejisi, "Commonwealth" modelinin sosyal ve kültürel açıdan uygun olduğu, fakat ekonomik entegrasyon sahasında yetersiz kaldığı gerekçesiyle 1993'ün sonlarından itibaren ağırlık kazanmaya başladı. Avrupa Birliği'ndeki kurumlar benzeri topluluk organları oluşturulmasının yanında, belli süreçlerden geçerek para birliğine ulaşılmasını hedefleyen Eylül 1993 tarihli Ekonomik Birlik Anlaşması, Avrupa Birliği tecrübesinden mülhem hazırlandı. 1996 yılının ilk çeyreğinde gerçekleştirilen Rusya-Beyaz Rusya Topluluğu, Dörtlü Gümrük Birliği gibi gelişmelerde, Avrupa Biriliği tecrübesinden esinlenilerek benimsenen farklı hızlarda entegrasyon stratejisine göre gerçekleştirildi. Ancak serbest pazara sahip, demokratik ülkelerin entegrasyonu olan Avrupa Birliği modelinin, ekonomileri ve demokrasileri henüz dönüşüm içinde olan ülkelerin entegrasyonu olan BDT içinde işlemesi güçlüklerle karşılaştı.[201]

---

[200] Commonwealth 1965 yılından buyana Londra'da bulunan bir sekreteryaya sahiptir. Commonwealth'ın en önemli organı yılda iki defa toplanan Başbakanlar Konferansıdır. Günümüzde 54 ülke bu örgüte üyedir. Örgütün küçük üyelerinin BM'de faaliyette bulunmalarını kolaylaştırmak amacıyla New York'ta bir Ortak Commonwealt Ofisi bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bknz. www.thecommonwealth.org Hüseyin Pazarcı, commonwealth türü örgütlenmelerin devletler birliği ile uluslararası örgütler arasında kendine özgü (sui generis) bir yeri olduğunu belirtmektedir. Bknz. Hüseyin Pazarcı, Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap, II. Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara, 1990, s.95.

[201] Kemal Başlar BDT hukuki statüsünün belirsiz olduğuna işaret ederek, BDT'nin ne Commonwealth ve La Francophonie gibi post kolonyal örgütlere ne de AB, Avrupa Konseyi veya NATO gibi uluslararası örgütlere benzetilemeyeceğini iddia etmektedir. Başlar, a.g.m., s.101-119. Ekonomik hedef ve stratejideki benzerlikler yanında BDT ile AB arasında çok belirgin farklılıklar mevcuttur. Bunların en başında AB'nin uluslarüstü nitelikli bir örgüt olması gelmektedir. İki örgüt arasındaki benzerlikler ya da farklılıklar konusunda daha ayrıntılı bilgiye, AB konusunda mevcut çalışmalar incelenerek ulaşılabilir.

BDT'nin kuruluşuyla birlikte, yeni bağımsız cumhuriyetlerin bu yeni oluşuma karşı yaklaşımları da farklılık gösterdi. Ukrayna Devlet Başkanı Kravçuk ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Yeltsin'in öncülüklerini yaptıkları iki farklı temel bakış açısı ortaya çıktı. Ukrayna başta olmak üzere tam egemenlik taraftarı ülkeler, topluluğu kesin ayrışım için geçici "medeni boşanma" kurumu olarak değerlendirirken; Rusya Federasyonu ve Orta Asya ülkeleri ise, topluluğu kalıcı bir şekilde, eskisini ikame eden bir birleşme şekli olarak benimsediler. BDT bir guruba göre yeniden bütünleşmenin ilk durağıydı, diğer gruba göre ise tamamen ayrılmanın son durağı.[202]

Ukrayna lideri Leonid Krauçuk, Minsk Anlaşması'nın imzalanmasından sonra yaptığı açıklamada, bu topluluğun Sovyet sonrası geçiş dönemi sorunlarının bir arada çözülmesine imkan sağlayacak bir yapı olduğunu belirtti. 10 Aralık 1991'de ise, Ukrayna parlamentosu ülkesinin egemenliğine aykırı olduğu gerekçesiyle, Minsk Anlaşmasını bazı hükümlerine çekince koyarak onayladı. Bu çekinceler; a) açık sınırlar ilkesi, b) dış politikanın koordinasyonu, c) kendi para birimi d) toprakları üzerindeki konvansiyonel silahların kontrolü konusundaydı.

Ukrayna, Rusya Federasyonu'nun Sovyetler Birliği'nin yasal halefi olarak tüm Sovyet varlığına sahip olması görüşüne karşı çıkıyordu. Bunun üzerine Mart 1992'de yapılan Hükümet Başkanları Konseyi'nde Sovyetler Birliği'nin borçlarının ödenmesinde ortak sorumluluk kabul edildi. Buna göre Rusya Sovyet borçlarının %61'ini; Ukrayna %16'sını, diğer cumhuriyetler de ekonomik güçleri oranında paylarına düşeni ödeyeceklerdi. Bu anlaşmadan sonraki iki yıl boyunca Rusya diğer BDT ülkeleriyle ikili anlaşmalar yaparak tüm Sovyet imkanları ve borçlarını devraldı. Ukrayna'nın tüm itirazlarına rağmen bu şekilde Rusya fiilen tüm Sovyet varlığı üzerinde kontrol sağladı.[203]

BDT'nin kurulması, Yeltsin için Gorbaçov'dan kurtulması ve bir çeşit işbirliği yapısında Ukrayna'nın muhafaza edilmesi aracı olarak kısa vadede uygundu. Bu nedenle BDT, Yeltsin için bir çeşit nefes alma noktası oldu. Statü kaybından endişe eden Rusya, BDT sayesinde Batı'nın gözünde kendini Sovyetler Birliği'nin

---

[202] Abdullah Demir, Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler, 1998, s.195.
[203] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.8.

güvenilir halefi olarak kabul ettirmeyi de başardı.[204] Öte yandan Rusya da, tepki görmekten çekinerek örgüt için başlangıçta uluslar üstü bir yapı görünümü vermek istemedi. Halbuki o dönemde Rusya ile birlikte, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Ermenistan eski Sovyetler Birliği benzeri bir oluşuma da olumlu bakmaktaydılar.[205] İlerleyen yıllarda ise, Rusya Federasyonu lideri Yeltsin, topluluğun Avrupa Birliği benzeri konfederatif bir yapıda düzenlenmesini savunarak, BDT'nin post-Sovyet yeni bir bütünleşme modeli olarak şekillenmesine öncülük ederek tutumunu değiştirdi.[206] 2000'li yıllara gelindiğinde ise, Rusya eski Sovyet coğrafyasında baskınlığını (dominant) sürdürme aracı olarak uluslar üstü bir yapılanmaya gidilmesi için çabalarını artırdı. Uluslar üstü bir bölgesel örgüte öncülük ederek Rusya, BDT coğrafyasını kendine ait, ayrı bir jeopolitik sahaya dönüştürmeyi istemektedir.

Tam egemenlik yanlısı ülkeler, (Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan, Moldavya ve Türkmenistan) baştan itibaren ekonomik işbirliğini desteklemekle birlikte, BDT'nin kurumsallaşmasına temkinli yaklaşarak, topluluğun tavsiye ve istişare nitelikte olmasını savundular. Bu ülkeler geleceklerini, BDT'nin değil kendi egemenliklerinin güçlendirilmesi ve Rusya'ya olan bağımlılıklarının zayıflatılmasıyla ilişkilendiriyorlardı. Bu nedenle, bu ülkeler Rusya Federasyonu'nun BDT'ye komünist dönemdeki gibi uluslar üstü bir kontrol sistemi getirme girişimlerinden endişe duyarak, Rusya'nın BDT'yi bağımsızlıklarını yeni kazanmış cumhuriyetleri etki alanında tutma aracı olarak kullanmasına engel olmaya çalıştılar.[207]

BDT çatısı altında sıkı siyasi işbirliğini destekleyenlerin savunduğu argümanların başında, köklü tarihi birliktelik, 70 yıllık komünist idare nedeniyle oluşmuş ve giderilmesi güç olan ekonomik, askeri, siyasi ve kültürel sahalardaki iç içe geçmişlik ve karşılıklı bağımlılık geliyordu. Eski birlik özlemi içindeki Rus politikacıları, "BDT'nin bin yıllık Rus tarihinin yüklediği sorumluluk olduğu" görüşünü benimsemişlerdi. Bu görüşü savunanlar; savunma, enerji ve Rus nüfusu

---

[204] Gerard Holden, Russia After the Cold War: History and the Nation in Post-Soviet Security Politics, Westview Press, US, 1994, s.32, s.47.
[205] Zagorsky, a.g.e., s.5.
[206] Yeltsin'in BDT'ye bakışı ve BDT politikası için bknz. Boris Yeltsin, Geceyarısı Günlükleri, Çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.205-217.

açısından başta Orta Asya cumhuriyetleri olmak üzere tüm eski Sovyet cumhuriyetlerinin Rusya'ya muhtaç olduğunu, bu nedenle BDT'nin tüm eski birlik cumhuriyetleri açısından vazgeçilmezliğini ileri sürüyorlardı.

BDT'ye karşı bu farklı yaklaşımlar örgütün daha sonraki şekillenmesinde de etkili olmuştur. Üyeler arasındaki görüş ayrılıkları hedeflerin farklılığından olduğu kadar, BDT'yi kuran anlaşmaların doğasından da kaynaklanmıştır. Şöyle ki, anlaşmalarla bir yandan güçlü bir entegrasyon yapısı dağıtılırken, bir yandan da yeni bir bütünleşme meydana getiriliyordu.[208] Topluluk terimi, tüm üyeler için aynı anlamı taşımasada, tarafların hepsinin de üzerinde uzlaştığı nokta, BDT'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan sorunların çözülmesi için ortak platform sağlaması olmuştur.[209]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının nispeten kanlı çatışmalardan uzak bir şekilde gerçekleşmesi, sorunların uzlaşma ile çözümüne uygun ortam sağlayan BDT sayesinde olduğu ve bu neticenin BDT'nin en büyük siyasi getirisi olduğu ileri sürülmektedir. Her ne kadar SSCB dağıldıktan sonra beş eski Sovyet cumhuriyetinde (Azerbaycan, Ermenistan, Moldovya, Tacikistan, Rusya Federasyonu) silahlı çatışmalar yaşandıysa da Yugoslavya'nın dağılması sırasında olduğu ölçüde kanlı çatışmaların eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşanmaması BDT'nin başarısı olarak değerlendirilebilir. İngiltere, Hindistan'dan çekildikten sonra Pakistan'ın oluşumu sırasında bir milyondan fazla insan ölmüştü. Bu örnek BDT'nin eski imparatorluğu gömüp, mirasının paylaşımı konusundaki başarısını göstermektedir. Buna karşın konunun uzmanı olan M. Olcott'un şu değerlendirmesi ilginçtir:

"*BDT, Baltık ülkeleri dışındaki tüm eski Sovyet sınırlarını kapsadı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan boşluğu BDT doldurdu ve eski birlik cumhuriyetleri üzerindeki Rus kontrolü BDT adıyla devam etti. BDT merkezi olarak Beyaz Rusya'nın başkenti Minsk seçilmesine rağmen, yeni bir örgüt merkezi için yeterli maddi imkan ve insan kaynağı olmadığından gerçek güç merkezi Moskova'da, örgütün teknik kadrosu ise, Sovyet dönemi Rus hükümet danışmanlarından oluştu. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonrada Rus kökenli bürokratlar bağımsızlığını*

---

[207] Olcott, "Sovereignty ..., s.354-456.
[208] Çınar Özen, "Bağımsız Devletler Topluluğu ve Bütünleşme Olgusu", Yeni Forum, Haziran, 1995, s.16-17.

yeni kazanmış BDT üyesi cumhuriyetlerde bakanlık gibi üst düzey görevlere geldiler. Örneğin, Rus asıllı Oleg Soskovets bir yıl Kazakistan'da başbakan yardımcılığı yaptıktan sonra, bu görevinden istifa ederek, Rusya'da başbakan yardımcısı oldu. Sovyet stili politika koordinasyonu da devam etti. Eski Sovyet idarecilerinin özel dahili hattı (naçalstvo telefonları) ilk yıllarda bu amaçla kullanıldı."[210]

Daha kuruluşunun ilk yıllarında örgütün kurumsal yapısının hızlı bir şekilde inşası da, BDT'nin siyasi başarıları arasında sıralanmaktadır. BDT'nin kurumsal yapısı oluşturulurken daha çok BM, AB ve AGİT gibi evrensel nitelikli örgütler örnek alınmıştır. Aslında örgütün kurumsallaşması da iddia edildiği gibi sorunsuz ve hızlı bir şekilde olmamıştır. Yukarıda da değinildiği üzere 12 üyenin de birlikte yer aldığı topluluk organı çok azdır. Bunun yanında BDT resmi organlar kurmada çok başarılı olduğu, fakat bu organların hiç bir fonksiyonu yerine getirmediği de söylenebilir.

BDT'nin siyasi saygınlığına ilişkin sürekli tekrarlanan diğer bir unsur, örgütün uluslararası kabul görmesidir. BDT'ye, Mart 1994'de, BM Genel Kurulu'nda gözlemci statüsü tanınmıştır. Rusya Federasyonu'nun BM daimi temsilcisi S. Lavrov'un belirttiğine göre; *"Topluluk delegasyonu, BM Genel Sekreteri'nin 1995 ve 1996'da dünyanın çeşitli bölgelerindeki çatışmaların çözümüne yönelik kurdurduğu özel bölgesel danışma örgütlerinde aktif olarak yer aldı. BM başta olmak üzere evrensel nitelikli bu örgütlerde BDT üyesi ülkeler birlikte hareket ettiler ve ortak çıkarların sağlanmasında çok taraflı diplomasi etkili oldu."*[211] Ancak Lavrov'un belirttiğinin aksine, kurucu anlaşmalar ve Tüzük'te de öngörülen üye ülkeler arasındaki dış politika koordinasyonu gerçeklikten uzaktır.

BDT ülkeleri devlet başkanları aralarındaki siyasi dayanışmayı her fırsatta dile getirmektedirler. Tüm sahalarda işbirliğine ilişkin temel prensipler daha en başından kurucu anlaşmalarla ortaya konulmuştu ve daha sonra da bir çok belge imzalandı. Bunlar arasında 10 Şubat 1995'de Almatı Zirvesi'nin sonunda, 12 üye

---

[209] M.B.Olcott, "Russian Place in the CIS", Current History, V.92, N.576, October 1993,315.

[210] Martha Brill Olcott, Central Asia's New States, US Inst. of Peace Press, Washington, 1996, s.44. Olcott'un örgüt kurumlarının yönetici kadrolarının sürekli Ruslardan seçilmesi konusundaki tespitine ilişkin son dönemdeki değişimlerden bir örnek olarak, Ocak 2000'deki Devlet Başkanları Konseyi zirvesinde, Askeri İşbirliğinin Kordinasyonu Dairesi başkanlığına general Viktor Prudnikov'un yerine general Leonid İvaşov getirimesi gösterilebirlir.

[211] Sergey, "SNG v Obyedinennıh Natsiyah", Mejdunarodnaya Jizn, N.2, 1997, s.78.

ülke devlet başkanının imza koyduğu, *"BDT'de Barış ve İstikrarın Desteklenmesine İlişkin Memorandum"* siyasi işbirliği açısından en önemli belgelerden biridir ve örnek olarak bunu incelemek yeterli olacaktır. Bu memorandum ile BDT ülkeleri birbirlerine karşı siyasi, askeri, ekonomik veya diğer türlü baskılardan kaçınacaklarını ilan ettiler. Memorandumda, üye ülkelerin birbirlerinin iç işlerine doğrudan yada dolaylı müdahalelerden kaçınması gibi evrensel normlar yanında, üyeler arasında var olan mevcut sınırların dokunulmazlığı ve sınır konularında doğabilecek tüm anlaşmazlıkların yalnızca barışçıl yöntemlerle çözümlenmesi, üye ülkelerin her hangi bir BDT ülkesine karşı olan birlik ya da bloğa dahil olmaktan sakınması gerektiği gibi ilkeler vurgulandı. Rusya'nın Çeçenistan'daki operasyonlarının sürdüğü o dönemde göze çarpan diğer bir husus da, memorandumda ayrılıkçılıkla mücadeleye verilen özel önem oldu. Buna göre, "topluluk ülkeleri topraklarında beliren ayrılıkçılığa, milliyetçiliğe, faşizme ve şovenizme karşı milli kanunlara ve uluslararası normlara uygun olarak gerekli önlemleri alacaklardır. Üye ülkeler, topluluk üyesi diğer bir ülkenin topraklarındaki ayrılıkçı hareketleri ve ayrılıkçı rejimleri desteklememek; bu türde ortaya çıkanlarla siyasi, ekonomik veya herhangi başka bir tür irtibat kurmamak; onlara ekonomik, mali, askeri ve hiçbir şekilde yardımda bulunmamakla yükümlüdürler."[212]

BDT içinde siyasi dayanışmanın diğer bir göstergesi ise, Rusya Federasyonu devlet başkanının sürekli olarak Devlet Başkanları Konseyi başkanlığını yürütmesidir. 1999 yılı sonunda Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in istifası ile boşalan Devlet Başkanları Konseyi Başkanlığı'na oy birliği ile Yeltsin'in görevini devralan Putin getirildi. Tacikistan Devlet Başkanı İmamali Rahmanov oylamanın ardından yaptığı açıklamada topluluğun tüm yükünü Rusya'nın çektiği, Rus devlet başkanının bu göreve seçilmesi kadar doğal bir şey olmayacağı yönünde görüş bildirdi.

BDT içerisinde askeri işbirliğinin geliştirilmesi, üye ülkeler arasındaki siyasi ilişkilerin niteliğiyle birebir ilişkili bir konudur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, eski askeri yapı bir müddet korunmaya çalışıldı. Rusya Federasyonu güvenilir bir savunma sistemi için Sovyetler Birliği'nin askeri yapısının, BDT çatısı altında

---

[212] Diplomatiçeskiy vestnik, N.3, 1995, s.32. Tezin ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere bu memorandumda belirlenen yükümlülükler kağıt üzerinde kalmıştır.

devam ettirilmesini destekledi. Bu amaçla, daha ilk Devlet Başkanları Konseyi toplantısında, Mareşal Şapoşnikov BDT askeri kuvvetleri komutanlığına getirildi ve nerede konuşlandırılmış olursa olsun nükleer silahlar dahil tüm eski Sovyet stratejik kuvvetleri Rusya Federasyonu'nun yetkisine bırakıldı. Şubat 1992'de Devlet Başkanları Konseyi toplantısında Savunma Bakanları Konseyi kuruldu ve BDT ortak silahlı kuvvetlerine resmi bir nitelik kazandırıldı. Mart 1992'de Kiev zirvesinde BDT içinde ortak barışı koruma gücü oluşturulmasına ilişkin anlaşmaya varıldı. Böylece eski Sovyetler Birliği'nin silahlı kuvvetleri BDT silahlı kuvvetleri haline geliyordu.[213]

Sovyet askeri sistemi korunarak, BDT içinde ortak güvenlik politikalarının kendiliğinden oluşturulacağı düşünülmüştü. Fakat çok geçmeden tüm atılan adımlara rağmen özellikle BDT sahasında devam eden çatışmaların artması nedeniyle, bu işin o kadar kolay olmayacağı anlaşıldı. Öte yandan yeni bağımsız cumhuriyetler kendi milli ordularını kurmaya başladılar. Cumhuriyetleri, bağımsızlığın sembolü olan milli orduların kurulmasına büyük ölçüde şartlar zorladı. Dağlık Karabağ konusunda savaşan Azerbaycan ve Ermenistan, ülkesindeki iç savaşı durdurmaya çalışan Tacikistan, Abhazya ve Güney Osetya'da ayrılıkçılarla mücadele eden Gürcistan, Trans-dnyester sorunu yüzünden Moldavya, profesyonel manada olmasa da kendi silahlı kuvvetlerini oluşturmuşlardı. Diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinde de çeşitli güvenlik hizmetleri için oluşturulmuş bazı paramiliter birimler bulunuyordu.

Ülkeler kendi ordularını kurarken, topraklarındaki Sovyet askeri teçhizatlarını kullandılar. Sovyet silahlı kuvvetlerinin bölüşülmesi her bir devlete bazı askeri birimler sağlamaktaydı; kendi topraklarında yer alan birlikler ulusal orduların bir parçası haline gelecekti. Bu paylaşım da Sovyet askeri yapısının korunmasına olumsuz etkide bulundu. Her üye ülkenin kendi milli ordusunu oluşturmada bencil davranması ve en sonunda Rusya Federasyonu'nun milli ordusunu kurduğunu ilan etmesiyle, BDT ortak silahlı kuvvetleri girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. BDT'nin ortak askeri komutası ise 15 Haziran 1993'den itibaren terk edildi. BDT birleşik

---

[213] Stephen Foye, BDT silahlı kuvvetlerinin birlik üstü bir kurum olarak kaldığını iddia etmiştir. Bknz. Stephen Foye, "The CIS Armed Forces", RFE/RE Report, C.2, No.1, 1 Ocak 1993, s.42'den aktaran Kemal H. Karpat, "Orta Asya Devletlerinin Dış Politikasını Şekillendiren Ortam", Kemal H. Karpat, Türkiye ve Orta Asya, Çev. Hakan Gür, İmge, Ankara, 2003, s.289.

silahlı kuvvetleri komutanı olan Şapoşnikov ise, Rusya Güvenlik Konseyi sekreterliğine atandı.

A. Taşkent Anlaşması: Kollektif Güvenlik

"Kollektif Güvenlik", buna dahil olanların tümünün herhangi bir devletin silahlı saldırı tehdidi veya kullanmasına maruz kalan devlete yardım sözü verdikleri devletlerarası düzenlemedir.[214] 15 Mayıs 1992'de Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Ermenistan arasında imzalanan Taşkent Anlaşması'nın 4. Maddesi, anlaşmaya taraf olan ülkelerden birine yönelecek bir saldırının tüm taraf ülkelere yönelik bir saldırı sayılacağını öngördüğü için kollektif güvenlik anlaşması niteliğindedir. Zaten Anlaşma'nın beşinci maddesi de imzacı ülkeler arasında Kollektif Güvenlik Konseyi kurulmasına ilişkindir.[215]

Rusya Federasyonu, Sovyet ordusunun BDT silahlı kuvvetlerine dönüştürülemeyeceğini anlayınca, kendi milli ordusunu kurma yoluna gitti. 7 Mayıs 1992'de, "Rusya Federasyonu Silahlı Kuvvetlerinin Kuruluşuna İlişkin Bildiri" yayınlandı. Bu bildiriye göre; Rus ordusu, Rusya Federasyonu sınırları içindeki birliklerden, Almanya, Polonya, Baltık ülkelerindeki Rus kuvvetlerinden ve diğer BDT üyesi ülkelerde bulunan kara ve deniz birliklerinden oluşmaktaydı. Bildiride, BDT üyesi ülkelerdeki Rus kuvvetleri statüsünün (Karadeniz filosu, Gürcistan'daki askeri üsler vs.) daha sonra yapılacak uluslararası anlaşmalarla tayin edileceği belirtilmekteydi. Bu bildiriyle, ayrıca BDT üyesi ülkeler ortak güvenlik anlaşması yapılmaya davet ediliyordu.[216]

Ortak güvenliğe ilişkin Rusya'nın talebi doğrultusunda, 15 Mayıs 1992'de Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te Devlet Başkanları Konseyi toplandı. Taşkent Zirvesi'ne tüm topluluk üyesi ülkelerin devlet başkanları davet edilmesine rağmen Azerbaycan, Tacikistan ve Kırgızistan devlet başkanları mazeret ileri sürerek,

---

[214] Canan Ateş, Birleşmiş Milletler'in Uluslararası Barış ve Güvenliğin Korunmasındaki Rolü, Doktora Tezi, GÜ SBE, Ankara, 1997, s.2.

[215] FBIS-SOV, 26 Mayıs 1992, s.53.

[216] Yeltsin milli ordunun kurulmasına ilişkin kararnameyi komutanların baskısıyla imzalamıştır. Kararname Rusya topraklarında bulunan eski Sovyet ordusu temelinde kurulacak yeni silahlı kuvvetlerin, bir buçuk milyon kişilik bir güçten oluşmasını öngörüyordu. Ancak dört milyonluk Kızıl Ordu'nun böyle küçültülmesinden komutanlar rahatsız olmuşlardır. Bu kararnameye göre Rusya ordularının başkomutanı devlet başkanıdır. Bknz. Cenk Başlamış, Son Çar Jirinovski: Rusya'da Bir Çılgın, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s.98.

Ukrayna ve Moldavya Devlet Başkanları ise, Rusya'yı protesto ederek katılmadılar. Bu zirvede altı üye ülke (Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Ermenistan) Kollektif Güvenlik Anlaşması'nı imzaladılar. Anlaşmanın Birinci Maddesi; imzacı ülkelerin diğer üyeleri hedef alan her hangi bir başka askeri ittifaka yada gruba katılmayacağı şartını getiriyordu. İkinci Madde; her hangi bir imzacı tarafa bir tehdit söz konusu olduğunda üye ülkelerin derhal konuyu ele almasını öngörmekteydi. Bu şekilde anlaşma tarafları kendi aralarında yeni bir askeri ittifak kurmuş oluyordu.[217]

Kollektif Güvenlik Anlaşması'na katılmayan Ukrayna, Moldavya, Gürcistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın BDT'nin siyasi nitelikli bir örgüt olmasına karşı çıktıkları ve bu tür girişimleri desteklemedikleri açıklamıştı. Bu genel nitelikli nedenle birlikte bu cumhuriyetlerin özel konumları da Taşkent Anlaşması'ndan uzakta kalmalarında etkili oldu. Ukrayna'nın, Karadeniz filosunun bulunduğu Sivastopol'un statüsü konusunda Rusya ile ihtilafı bulunmaktaydı.[218] Moldavya, Trans-dnyester'de Rus ayrılıkçılarla mücadele etmekteydi ve bu savaşta 14. Rus Ordusu doğrudan ayrılıkçıların tarafında yer almaktaydı. Gürcistan ve Azerbaycan, BDT üyesi dahi değillerdi ve her iki ülke de Rusya'nın politikalarından rahatsızlık duymaktaydılar. Türkmenistan ise, benimsediği tarafsızlık ilkesi doğrultusunda askeri ittifaklara girmeyi doğru bulmuyordu.

Rusya Federasyonu'nun "yakın çevre"ye daha sert yeni yaklaşımları neticesinde, 1993 yılının ikinci yarısında, 9 Eylül'de Azerbaycan; 9 Aralık'ta Gürcistan ve 31 Aralık'ta Beyaz Rusya Kollektif Güvenlik Anlaşması'na dahil oldular. Daha sonra anlaşma, katılımcı dokuz ülkenin tümünün parlamentolarında onaylandıktan sonra 20 Nisan 1994'de yürürlüğe girdi. Ukrayna, Moldavya ve Türkmenistan bu anlaşmanın BDT içinde yapılan diğer anlaşmalarla uyuşmadığını gerekçe göstererek bu anlaşmanın dışında kaldılar. 5 yıllık bir süreyi kapsayan Kollektif Güvenlik Anlaşması, bu süre dolduktan sonra parlamentoların yeniden

---

[217] Taşkent Andlaşması'nın metni için bknz. Rossiyskaya Gazeta, 23 Mayıs 1992 ve FBIS Daily Report, 26 Mayıs 1992.

[218] Kırım yarımadası 1964 yılına kadar Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'nin sınırları ve idari altındaydı. Ukrayna'nın Rusya'ya katılışının 300. Yıldönümünde, Sovyetler Birliği Kominist Parti Genel Sekreteri Kruşçev burayı Ukrayna SSC'ye bağladı. O dönemde hiç bir itirazla karşılaşılmamıştı fakat, bağımsızlıkla birlikte Kırım'ın statüsü sorunu ortaya çıktı.

onaylaması ile uzatılabilecekti. Anlaşma, 1995'de BM Genel Sekreterliği'ne de kaydedildi.

Amerikalı askeri uzman William H. Lewis, Kollektif Güvenlik Anlaşması ile yaratılan modelin, milli askeri varlıklar ve yapılar üzerine kurulmuş NATO modeline yakın olduğunu belirtmekte, bununla beraber bir çok detayın belirsiz olduğuna dikkat çekerek bu anlaşmayla bütünleşmiş bölgesel askeri sistemin devamının sağlanmasının zor olduğuna işaret etmektedir. Kollektif Güvenlik Anlaşması'nda üye ülkeler arasında çıkan bir çatışma durumunda ne yapılacağına ilişkin hiç bir hüküm bulunmamaktadır. Dahası bazı uzmanlara göre dış tehditlere karşı da anlaşmada net ifadeler bulunmadığı için etkin değildir ve oldukça zayıftır.[219]

Rus uzmanlar Narinsky ve Malgin'e göre ise, mevcut anlaşmada sadece 7. Madde Rusya'nın çıkarlarına hizmet etmektedir. Buna göre "kollektif güvenlik sistemi birimlerinin anlaşmaya üye ülkelerin topraklarına yerleştirilmesi ve fonksiyonları özel anlaşmalarla düzenlenir." Bu madde Rusya'nın KGA'na üye ülkelerle ikili anlaşmalar yapmasını ve bu sayede Rus askeri birimlerinin statüsünün düzenlenmesini kolaylaştırmaktadır.[220]

Taşkent Anlaşması'nın metninden de anlaşılacağı üzere BDT'de güvenlik tartışmalarının retoriği üye ülkelere üçüncü ülkelerden gelebilecek tehditlere odaklanmıştı. Ancak BDT üyelerinin güvenliklerine ve istikrarlarına yönelik en büyük tehdit yine örgüt içerisinden gelmekteydi. Amaç ve çıkar arasındaki bu çelişkiye bir de mali yetersizlikler eklenince BDT içinde askeri konularda işbirliğinin zorluğu ortaya çıkıyordu.[221]

15 Haziran 1993'de Moskova'da yapılan Savunma Bakanları Konseyi toplantısında BDT ortak silahlı kuvvetleri üst komutanlığının dağıtılması, bunun yerine askeri işbirliğinin koordinasyonu için merkezler kurulması kararlaştırıldı. Ortak birliklerin komutanı Şapaşnikov ise, bu ordular tamamen ortadan kalkana kadar görev başında kalacaktı. Böylece, BDT birleşik kuvvetleri ortadan kalktı. Aynı

---

[219] William H. Lewis and Edward Marks, Searching for Partners: Regional Organizations and Peace Operations, INSS (institute for national strategic studies), Washington, 1998.
[220] M.M. Narinsky ve A.V. Malgin, "Problemı Razvitiya Sodrujestva Nezavisimıh Gosudarstv na Sovremennom Etape," www. rami.ru/publication/2001-09-25/narinsky-malgin.rtf
[221] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.79.

dönemde, Rusya o zamana kadar BDT ülkelerinde kalan stratejik kuvvetlerin idaresini devraldı.

2 Kasım 1993'de Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi'nde kabul edilen "Yeni Rus Askeri Doktrini" BDT güvenlik politikalarını büyük ölçüde etkiledi. Yeni askeri doktrin, "yakın çevre"ye yönelik stratejilere önem vermekteydi. Bu doktrine göre, asıl tehlike iç savaşlar ve silahlı çatışmalardı. Bu tehlikeleri engellemek için, Rusya'nın topluluk üyesi ülkelerin topraklarında kuvvet bulundurması, hem Rusya'nın hem de BDT üyesi ülkelerin güvenliği açısından önemli görülmekteydi. Hatta gerektiği takdirde Rus ordusu, diğer üye ülkelerin topraklarında barışı koruma operasyonları düzenleyebilecekti. Rusya Federasyonu yeni askeri doktrini ile nükleer silahları ilk kullanan ülke olmama prensibini de terk etti. Rusya müttefiklerinin çıkarları doğrultusunda üçüncü ülkelere karşı nükleer silahları dahi kullanabilecekti.[222]

Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile muhalifleri arasındaki kavgada Yeltsin'i destekleyen generallerin iç politikada söz sahibi olduğu ve Rus dış politikasının sertleştiği bir dönemde ilan edilen yeni askeri doktrin sadece BDT üyesi ülkelerde değil tüm dünyada endişe uyandırdı. BDT sınırları içindeki çatışmalara herhangi bir şeklide dahil olabilecek üçüncü ülkelere gözdağı verilmiş olunuyordu. Örneğin Türkiye, Dağlık Karabağ sorununa müdahil olmasının bedelini çok ağır ödeyebilirdi.[223]

Kayba uğrayan prestijini nükleer silahlar tehdidini savurarak gidermeye çalışan Rusya Federasyonu'nun demokratik dış politika ilkelerinden iyice uzaklaştığı 1994 yılı başında askeri ve siyasi alandaki başlıca hedefleri şunlardı:[224]

a) Kollektif Güvenlik Anlaşması'nın hayata geçirilmesi,
b) Askeri işbirliği sahasında üçüncü ülkelerin etkilerinin engellenmesi,
c) SSCB silahlı kuvvetlerinin paylaşımının tamamlanması ve BDT ülkelerindeki Rus askerlerinin hukuki statüsünün düzenlenmesi,

---

[222] Facts on File, V.53, N.2763, November 11, 1993, s.841.
[223] Şubat 1992'deki Hocalı katliamının ardından Türkiye'de binlerce kişinin katıldığı gösteriler yapıldı ve halk hükümetin Azerileri desteklemesini istedi. Mayıs 1992'de ise, Ermeniler Laçin'i ele geçirdiketen sonra Türk Silahlı Kuvvetleri Ermenistan sınırında manevralar düzenleyerek Ermenilere göz dağı vermiştir. Bunun üzerine BDT Silahlı Kuvvetleri Komutanı Şapoşnikov, "Türkiye'nin savaşa karışmasının Üçüncü Dünya Savaşı'na yol açacağı" tehdidinde bulunmuştur.
[224] Rusya'nın demokratik dış politikası konusunda bknz. Kök, a.g.m., s.19-24.

d) BDT ülkeleriyle askeri-teknolojik işbirliğinin artırılması ve Rus silahlarının pazarının korunması
e) BDT içindeki barış gücü faaliyetlerinin sonuçlandırılması
f) Baltık ülkeleri hariç eski SSCB sınırlarında ortak sınır kontrollerinin sağlanması.[225]

Rusya için bölgede alması gereken güvenlik önlemleri arasında ise; BDT ülkelerini etki sahasında tutmak ve BDT ülkelerinin Rusya'nın izolasyonuna yönelik tampon bölgelerin parçası olmalarını önlemek amacıyla her türlü tedbire başvurmak ilk sırada yer almaktaydı. NATO bir yana ECO gibi ekonomik nitelikli bölgesel örgütler dahi bu kapsamda tehdit olarak görülmekteydi.[226]

BDT'nin askeri politikaları büyük ölçüde Rusya'nın belirlediği hedefler doğrultusunda gelişti. 10 Şubat 1995'de BDT Kollektif Güvenlik Konseyi, "*Taşkent Anlaşması'na Taraf Ülkeler Arasında Kollektif Güvenlik Konseptinin Gerçekleştirilmesi ve Askeri İşbirliğinin Temel İlkeleri*" (**Kollektif Güvenlik Konsepti**) başlıklı bir taslağı onaylanarak yürürlüğe koydu. Taşkent Anlaşması'nın BM ve AGİT prensiplerine uygun olarak hazırlandığının altını çizildiği bu taslakta; egemenlik ve toprak bütünlüğünün korunması, çatışmaların önlenmesi, saldırı durumunda ortak savunma ve genel istikrarın sürdürülmesi, kollektif güvenliğin temel amaçları olarak sıralanıyordu. Bu belgeyle Kollektif Güvenlik Konseyi, Dış İşleri Bakanları Konseyi ve Savunma Bakanları Konseyi kollektif güvenlik sisteminin organları olarak görevlendirildi.

Kollektif Güvenlik Konsepti'ne göre, kollektif güvenlik sisteminin kademeli olarak üç etapta tamamlanmasını öngörülüyordu. İlk etapta, tüm üye ülkelerin silahlı kuvvetlerinin kurulması süreci tamamlanacak, askeri-teknik işbirliği programları hazırlanarak faaliyete geçirilecek, işbirliğinin hukuki temeli oluşturulacaktı. Bu safhada askeri yapının inşası ve kadroların yetiştirilmesi, ulusal hukukların yakınlaştırılması, ortak askeri politikalar hazırlanması hususlarında sürekli görüş alışverişinde bulunulacaktı. İkinci etapta, muhtemel saldırıları püskürtmek için koalisyon birlikleri oluşturulacak, ortak hava savunma şemsiyesi kurulacak, birleşik

---

[225] Zagorsky, a.g.e., s.23.

silahlı kuvvetlerin inşasına çalışılacaktı. Tüm bunlar sağlandığı takdirde üçüncü etapta, kollektif güvenlik sisteminin kurulması süreci tamamlanarak faaliyete geçmiş olacaktı. Bu belgeyi Taşkent Anlaşması'na taraf ülkelerden Azerbaycan hiç imzalamazken, Beyaz Rusya ise, çekince koyarak imzaladı.[227]

10 Şubat 1995'deki zirvede imzalanan diğer önemli bir belge ise, "*Ortak Hava Savunma Sistemi*" kurulmasına ilişkin anlaşmaydı. Azerbaycan, Gürcistan, Özbekistan ve Moldavya'nın katılmadığı bu anlaşmaya, Beyaz Rusya, Türkmenistan ve Ukrayna ise çekince koyarak dahil oldular. Bu anlaşmanın hayata geçirilmesi, yani BDT ortak hava savunma sisteminin kurulması süreci ise, şu şekilde gerçekleşti. 19 Ocak 1996'da Devlet Başkanları Konseyi'nde ortak hava savunmasının temel ilkelerini tespit eden bir taslak kabul edildi. Daha sonra her üst düzey toplantıda bu konu gündeme alındı ve görüşüldü. Ancak mali yetersizlikler nedeniyle ortak hava güvenliği anlaşması askıda kalmaya devam etti. Mevcut ortak hava savunma şemsiyesi altında ise halen Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Ermenistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan bulunmaktadır. Bu sayede altı ülke bilgi alış verişinde bulunmaktadırlar ve herhangi bir hava sahası ihlali söz konusu olduğunda ortak hareket etmekte kararlıdırlar. Rusya böylece son on yılda beş kat azalan kendi radyolokasyon sahasını genişletmeyi amaçlarken, diğer ülkeler ise, maliyeti yüksek olan ve tek başlarına altından kalkamadıkları bu faaliyeti birlikte gerçekleştirmeyi istemektedirler.

Askeri alanda üzerinde hassasiyetle durulan iş birliği konularından bir diğeri ise, BDT dış sınırlarının güvenliğidir. Sınırların korunması topluluk ortak güvenlik politikalarının bir parçasını oluşturmaktadır. Bu konuda daha çok ikili anlaşmalar dikkati çekmekle birlikte, topluluk bünyesinde çok taraflı düzenlemelerde bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi 26 Mayıs 1995'de Devlet Başkanları Konseyi'nin kabul ettiği "*Topluluk Üyesi Ülkelerin Üçüncü Ülkelerle Olan Dış Sınırların Korunması Sözleşmesi*"dir. Sözleşme, sınır güvenliğinde sınır kuvvetleri arasında işbirliği ve koordinasyonu, ortak sınır güvenliği politikalarının hazırlanarak hayata geçirilmesini öngörmektedir. Sınır politikasının temel hedefleri olarak ise,

---

[226] Roman Viktoroviç Balaşov, Rossiya i SNG: Problemı i Perspektivı İntegratsionnova Razvitiya, (Avtoreferat), Moskova, 1996, s.15.
[227] Bülleten Mejdunarodnıh Dogovorof, N.10, 1995, c.3.

şunlar sıralanmaktadır: Sınırların istikrarının, güvenliğinin ve dokunulmazlığının sağlanması; topluluk tek ekonomik ve gümrük sahasının oluşturulması için gerekli koşulların yerine getirilmesi; uyuşturucu kaçakçılığı ile etkin mücadelenin sağlanması; sınır uyuşmazlıklarının barışçı bir şekilde giderilmesi. Sözleşme, belirlenen hedeflere ulaşılması için yapılması gerekli olan şeyler arasında, sınır sorunlarında işbirliğinin hukuki yapısının sağlamlaştırılması; milli sınırların inşası ve sınır kuvvetlerinin oluşturulması sürecinin tamamlanması; sınır korumasında bilgi merkezinin kurulması ve bu sahada ikili ve çok taraflı anlaşmaların gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Bu sözleşmeyi Azerbaycan, Moldavya, Ukrayna ve Türkmenistan imzalamamıştır.[228] Ukrayna Devlet Başkanı Kuçma bu sözleşmeye ilişkin "BDT'nin dış sınırları yoktur. Her ülkenin kendi iç ve dış sınırları vardır" şeklinde cevap vererek ülkesinin BDT'de askeri işbirliğine yönelik bakışını yansıtmıştır.

10 Şubat 1995 tarihli Kollektif Güvenlik Konsepti, büyük ölçüde Rusya Federasyonu Savunma Bakanı Pavel Graçev'in istekleri doğrultusunda hazırlanmıştır. 1993-1996 yılları arasında Savunma Bakanlığı görevini yürüten Graçev dört ayaklı yaklaşımla Rusya'nın çıkarları doğrultusunda BDT askeri işbirliği stratejisi çizmiştir. Graçev, öncelikle ortak hava savunma sistemi kurulması için harekete geçti. Moldavya ve Azerbaycan dışında tüm ülkeler buna katıldı. Ancak asıl ilerleme ikili anlaşmalar yoluyla sağlandı. Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan ve Kazakistan'la bu konuda anlaşma yapıldı. 1996'da Beyaz Rusya, Kazakistan ve Gürcistan'da hava savunma devriyeleri dolaşmaya başladı. Graçev, ikinci olarak BDT'nin dış sınırlarının savunmasını çok taraflı hale getirmeye çalıştı. Eylül 1993'te Rusya Güvenlik Konseyi, Rus sınırları boyunca pahalıya mal olacak savunma sistemi kurmaktansa BDT sınırlarını korumayı sürdürmeyi tercih etti. Azerbaycan, Moldavya, Özbekistan, Türkmenistan ve Gürcistan'ın itirazları nedeniyle bu konuda bir BDT mekanizması geliştirilememiştir. Ancak ikili anlaşmalar temelinde Rus sınır birlikleri Orta Asya ve Kafkasya'nın dış sınırlarına yerleştirilmiş durumdadır. Üçüncü olarak Graçev, ileri karakol ağı kurmaya çalıştı. Ermenistan'da iki; Gürcistan'da dört askeri üs uzun süreli kiralandı. Şubat 1995'de Kazakistan'la bazı

[228] Bülleten mejdunarodnih dogovorof, N.7, 1996, c.34.

askeri tesislerin ortak kullanımına ilişkin anlaşma imzalandı. Graçev'in stratejisinin son ayağını kollektif BDT Barış Gücü'nün oluşturulmasıydı. Bu kuvvetlerin gelecekteki kollektif güvenlik sisteminin parçasını oluşturacağı söylendi. Rusya, ortak silahlı kuvvetlerin muhafazasını maliyetli olduğu için devam ettirmemişti, BDT bünyesinde askeri ve siyasi işbirliği şemsiyesi altında buna yaklaşmaya çalıştı. Ancak 1996'da Graçev'in görevden alınmasından sonra Rusya, BDT bünyesinde askeri işbirliğini daha da sınırlandırma yoluna gitti.[229] Ancak asıl Rus ordusunun Çeçenistan'da sergilediği performans, Rusların hırslarına gem vurmasına neden oldu.[230]

B. Kollektif Güvenlik Örgütü: Moskova Antlaşması (Mayıs 2002)

Eski birlik topraklarında istikrarın sağlanmasına yönelik kollektif güvenlik yapısını kuran Taşkent Anlaşması, beş yıllık bir yürürlülük süresi öngörmekteydi ve bu sürenin sonunda parlamentolarda yeniden onaylanmak suretiyle devamı sağlanacaktı. Bu beş yıllık süre Nisan 1999'da doldu. 21 Mayıs 1999'da Ermenistan'ın başkenti Erivan'da yapılan Savunma Bakanları Konseyi toplantısında anlaşmanın süresinin uzatılması görüşüldü. Bu toplantıda Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan, Kollektif Güvenlik Anlaşması'nın bölgede oluşan yeni jeopolitik yapıya uymadığını gerekçe göstererek, anlaşmayı uzatmayacaklarını ve BDT'nin kollektif güvenlik yapısından ayrılacaklarını bildirdiler. Ayrılma yönündeki eğilimler daha önceden bilinmekteydi. Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov, Kollektif Güvenlik Anlaşması'nın etkisiz kaldığını ve işlemediğini çeşitli vesilelerle defalarca dile getirmişti. Kerimov'un eleştirisi daha ziyade Afganistan'daki gelişmelere seyirci kalınması ve Rusya'nın Orta Asya'da Özbekistan'dan bağımsız dış politika yürütmesine yönelik idi. Gürcü tarafı ise, anlaşmanın ülke bütünlüğünü sağlanmakta hiç bir katkısı olmadığını ileri sürüyor ve anlaşmanın şartlara uygun hale getirilmesini talep ediyordu. Azeri tarafı ise, Rusya'nın Ermenistan'la olan yakınlığından, S-300 füzeleri, MİG-29 savaş uçakları dahil silah satışını ve Ermenistan'a Rus birliklerinin konuşlandırılmasını öngören 29 Ağustos 1997 tarihli

---

[229] Dov Lynch, Russian Peacekeeping Strategies in the CIS, Palgrave, New York, 2000, s.7-8.
[230] Meryem Kırımlı, "Soğuk Savaş Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası, XXI. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, İdris Bal (der.), Alfa, İstanbul, 2001, s.368.

"Rusya-Ermenistan Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması"ndan rahatsızlık duyuyordu. Azerbaycan bu ittifakı tehdit olarak algılayıp protesto ederken, Rusya ise sadece bu askeri işbirliğinin herhangi bir tarafa yönelik olmadığını açıklamayı yeterli görüyordu. BDT'nin Azerbaycan ve Ermenistan arasında on yılı aşkın bir süredir devam eden toprak ihtilafının çözümünde etkisiz olması yanında, bu sorunda Rusya'nın açık bir şekilde karşı tarafı desteklemesi Azerbaycan'ı örgütün askeri kanadından çekilmeye itti.

Kollektif güvenlik yapısının işlemediğine ilişkin getirilen eleştirilere rağmen, bu eleştirileri haksız bulan ve kollektif güvenlik yapısını istikrar açısından nispeten de olsa etkinliğinin ve devamının gerekli olduğunu savunanlar çoğunluktadır. Bu kesimin ileri sürdükleri başlıca argümanlar ise şunlardır: Kollektif Güvenlik Anlaşması 1 Kasım 1995'de BM Sekreterliğine kaydedilmiştir. Bunun anlamı, BM Şartı'nın 51. Maddesine uygun olarak, akit taraflardan herhangi birine bir saldırı durumunda, üye ülkeler askeri müdahale dahil her türlü yardımda bulunabileceklerdir. Bu husus anlaşmanın etkinliğini göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda Afganistan'daki gelişmelere karşı kayıtsız kalınmamıştır. Taliban'ın BDT sınırlarını ihlali söz konusu olduğunda, Kolektif Güvenlik Anlaşması çerçevesinde ortak önlemler alınması kararlaştırılmıştır. Tacikistan'da istikrar bu çerçevede sağlanmıştır. Rus, Kazak ve Kırgız askerlerinden oluşan barış gücü birliği uzun süre Tacikistan'da istikrarın garantörü olmuştur. Gürcü-Abhaza çatışma bölgesinde BDT barış gücü faaliyet göstermektedir. Tüm post-Sovyet sahası ortak hava savunma sistemi şemsiyesi altında bulunmaktadır. Bunları görmezlikten gelerek askeri işbirliğinin işe yaramadığını söylemek taraflı bir bakış açısı olur.

Madalyonun öbür yüzünü göstermek gerekirse; BDT içindeki barış gücü operasyonlarının %80'i Rusya tarafından finanse edilmektedir. Tacikistan'da barış gücünden ziyade 201. Rus motorize zırhlı birliğinin varlığı etken faktör olmuştur. Abhazya'da ise, barış gücü tek taraflı olarak sadece Rus askerlerinden oluşmakta ve bu birlikler, sorunun çözümünden ziyade sürüncemede kalmasına neden olmaktadır. Rus strateji uzmanları, BDT sahasındaki ihtilafların çözülmesinde çatışmaların olduğu bölgelerde Rus etkisini zayıflatacağından Rusya'nın çıkarlarıyla

uyuşmayacağını açıkça ifade etmektedirler. Hatta neo-emperyalist görüşün hazırladığı stratejiler etkinliğin zayıflayacağı bölgelerde yeni huzursuzlukların yaratılmasını en faydalı araç olarak sunmaktadır. Örneğin 1997 yılının ortalarında Kafkasya bölgesindeki Rus hakimiyetinin devamı için ileri sürülen görüşler şöyledir: "Azerbaycan karşısında Ermeni askeri üstünlüğünün devamı sağlanmalıdır. Azerbaycan'ın kuzeyinde ve Dağıstan'da yaşayan dağınık vaziyetteki Lezgin halkının birleştirilmesi desteklenmeli, Talış'ın otonomi sorunu güncel hale getirilerek Azerbaycan'ın federasyona sürüklenmesi için çalışılmalıdır. Böylece Hazar petrollerinin üretimi ve ihracatına da darbe vurulmuş olacaktır."[231] Doğal olarak hiç bir resmi nitelik taşımayan ve resmen destek görmeyen bu görüşlerin Rusya'da karar alma mercilerini ne derece cezbettiği bilinmez. Ancak BDT sahasındaki sorunların bir türlü çözüme bağlanamaması düşündürücüdür.

Bütün olarak bakıldığında, BDT'nin askeri yapısı, üye ülkeler arasındaki başta tehdit algılayışı ve çıkar farklılıkları nedeniyle çatlaklar gösterse de, örgütün çekirdeği olarak görülen Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Ermenistan, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında sıkı askeri işbirliği sürdürülmektedir. Kollektif Gövenlik Anlaşması'na taraf olan bu altı devletin ittifakı, küçük Varşova Paktı olarak dahi adlandırılmaktadır. 24 Mayıs 2000'de Misk'te Kollektik Güvenlik Anlaşması'na taraf ülkelerin devlet başkanları toplantısı yapıldı. Bu toplantı neticesinde 1992'deki Taşkent Anlaşması'nın sınırlarını oldukça aşan hükümler içeren yeni bir memorandum imzalandı. Bu memorandum Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan'ın ayrılmasıyla altı BDT üyesi arasında (Rusya, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan) devam eden ittifakın yeni bir askeri ittifaka dönüştüğünü doğrular nitelikte oldu. Nitekim 13 Ekim 2000'de Bişkek'te yapılan Kollektif Güvenlik Konseyi toplantısında daha önce imzalanan memorandum doğrultusunda yeni bir Kollektif Güvenlik Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma, üye ülkelerden herhangi birinin silahlı kuvvetlerinin gerektiğinde diğer bir üye ülkenin topraklarına gönderilmesini mümkün kılıyordu. Savunma nitelikli olduğu ve hiç bir üçüncü ülkeyi hedef almadığı vurgulanan bu anlaşmaya taraf ülkeler, ayrıca Rus silahlarını ve savunma teknolojilerini daha ucuz fiyattan satın

[231] Nezavisimaya Gazeta, 26.3.1997., Vadim Makarenko, Kto soyuzniki Rossii?, Moskova, 2000, s.201.

alma şansına sahip oldular. 2004 yılından itibaren Kolektif Güvenlik Anlaşması'na üye ülkeler Rus silahlarını ucuz bir şekilde satın almaya başladı. Ancak bu silahlar satın alan ülke tarafından üçüncü ülkelere ihraç edilemeyecekti. En önemlisi Rusya istediği zaman bu silahların kontrolü hakkına da sahip olacaktı. Bu şekilde Rusya Kolektif Güvenlik Anlaşması'na üye ülkelerin silahlı kuvvetlerini kendi kontrolü altına almış oluyordu.[232]

Üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ise, yeni Kollektif Güvenlik Anlaşması'nın Nisan 2000'de kabul edilen Rus Askeri Doktrini'ni tamamlayıcı nitelikte olmasıdır. Yeni askeri doktrinde 1993'de olduğu gibi nükleer silah tehdidi sürdürülmekte ve konvensiyonel silahların kullanımına ilişkin yeni tehditler savrulmaktadır. 1993'deki askeri doktrinden farklı olarak ortaya çıkan diğer bir husus ise, en az 25 defa tekrarlanan "çok kutupluluk esasında adil bir uluslararası düzen" kurulması yönündeki vurgudur. Yukarıda belirtildiği üzere Ekim 2000'de imzalanan Kollektif Güvenlik Anlaşması, yeni Rus askeri doktrininin boş bıraktığı yerleri doldurmaktadır. BDT kollektif güvenlik yapısının güçlendirilmesine öncelik tanıyan Yeni Rus Askeri Doktrini, Rusya ile birlikte müttefiklerinin güvenliğini de garanti ederken, Yeni Kollektif Güvenlik Anlaşması ise Rusya'nın gerektiğinde tek taraflı olarak müttefiklerinin "yardımına" koşabilmesine, dolayısıyla müdahalesine imkan sağlamaktadır.[233]

Kollektif Güvenlik Anlaşması'na taraf ülkelerin 11 Eylül'den sonra ABD'nin Afganistan operasyonu sırasında izledikleri politika ilgi çekicidir. Ekim ve Kasım 2001'de BDT Kollektif Güvenlik Konseyi olağanüstü olarak Duşanbe'de toplandı. Bu toplantılarda askeri operasyonların bir an önce bitirilmesi ve Afganistan'da siyasi düzenleme konusunda ortak hareket edilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca Tacikistan'daki 201. Rus Motorize Tümeni'nin BM himayesinde barış gücü olarak Afganistan'a girmeye hazır olduğu bildirildi.[234]

ABD'nin Afganistan'a yerleşmesi Orta Asya ve Kafkasya bölgelerindeki etkinliğinin artmasını sağladı. Bunun üzerine Mayıs 2002'de Kollektif Güvenlik

---

[232] : Viktoriya Panfilova "Naçalo Balşova Puti" Nezavisimaya Gazeta, 13 Kasım 2003. http://ng.ru/cis/2003-11-13/5_odkb.html

[233] Yeni Rus Askeri Doktrini'nin içeriği konusunda bknz. Prof.Dr. Osman Metin Öztürk, Rusya Federasyonu Askeri Doktrini, ASAM yayınları, Ankara, 2001.

Konseyi, Moskova'da yaptığı toplantıda üye ülkeler arasında askeri ve askeri-teknik işbirliğinin derinleştirilmesi amacıyla Kollektif Güvenlik Anlaşması'nın Kollektif Güvenlik Örgütü'ne dönüştürülmesini kararlaştırdı. Aynı gün yapılan KGÖ'ne üye ülkeler devlet başkanları toplantısında Beyaz Rusya Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenko, KGÖ'nün NATO karşıtı bir birlik olduğunu söylerken; Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin ise, aksine NATO ve Şangay İşbirliği Örgütü gibi örgütlerle yakın işbirliğinin amaçlandığını belirtti.[235]

Her ne kadar Putin, Rusya'nın Orta Asya'da ABD ile işbirliğinden söz etse de, Kolektif Güvenlik Örgütü'nü güçlendirmeye yönelik somut adımlar atarak, ABD'ye karşı koymaya çalıştı. Rusya 2003 sonlarında Kırgızistan'ın Kant şehrinde hava üssü kurdu. Ayrıca benzeri bir üssün Tacikistan'da 201. Zırlı Tugay çerçevesinde kurulması gündeme getirildi. Afganistan'ın hem Rusya hem de Orta Asya ülkeleri için tehdit oluşturmaya devam ettiği gerekçesiyle, Orta Asya'da bu tür üslerin gerekli olduğu belirtildi. Ekim 2003'de kamuoyuna duyurulan yeni Rus askeri doktrini güvenlik tehdidi karşısında önleyici saldırıyı öngörüyordu.[236]

Nisan 2003'de, BDT Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın taraf ülkelerce Kolektif Güvenlik Örgütü'ne dönüştürülmesiyle BDT coğrafyasında ilk askeri-siyasi blok ortaya çıkmış oldu. Bu örgüt bünyesinde koalisyon kuvvetleri kurulması kararlaştırıldı. Kurucu anlaşmaya göre, üye ülkeler başka bir askeri birliğe üye olamayacaklar, müttefiklerine yönelik her hangi bir faaliyete katılmayacaklardır. Üyelerden her hangi birine yapılacak saldırı tüm üyelere yapılmış sayılacaktır.

Rusya'da bazı çevreler, ABD'nin bölgede etkinliğini artırması üzerine atılan bu adımların geç kaldığı ve yetersiz olduğu yorumunu yapmaktadır. Vladimir Muhin'e göre Moskova'nın attığı çoğu adım Washington'un BDT coğrafyasında elde etmeye çalıştığı askeri-siyasi hedefleri engellemeye yöneliktir.

"Kırgızistan'ın Kant şehrindeki hava alanına Pentagon ilgi gösterene kadar Rus yönetimi hiç önem vermiyordu. Pentagon Kant'a gözünü dikince Putin, Kant hava alanı için Kırgız yönetimiyle anlaşma yaptı ve burada yeni bir Rus askeri üssü

---

[234] Kamoludin Abdullaev and Shahram Akbarzadeh, Historical Dictionary of Tajikistan, The Scarecrow Press, London, 2002, s.xxv.

[235] Sergey Luzyanin, "Şanhayskaya Şestyörka uje ne kovo ne Ustraivaet," Nezavisimaya Gazeta, 6 Haziran 2002.

[236] http://ng.ru/cis/2003-11-13/5_odkb.html

kurulacağını açıkladı. 2003 yılı başında ABD, terörle mücadele koalisyonu himayesinde Tacikistan'da daimi askeri üs kurulması için bu ülkeye yaklaşınca, Rusya buradaki askeri üssünü genişleteceğini açıkladı. 2003 Nisan sonunda Putin, Tacikistan'daki 201. Zırhlı Tümeni ziyaret etti ve Rahmanov'la yaptığı görüşme sonunda da 201. Zırhlı Tümen'deki asker sayısının artırılacağını açıkladı. Ayrıca kurulan KGÖ'nün Konsey Başkanlığı'na Tacikistan Devlet Başkanı getirilmeside bu açıdan değerlendirilebilir." [237]

Kolektif Güvenlik Örgütü Genel Sekreterliği'ne ise, General Nikolay Bordyuja getirildi. Bordyuja yaptığı ilk basın toplantısında, KGÖ'nün NATO'nun BDT coğrafyasındaki faaliyetlerine karşı koyacağını bildirdi. Bordyuja'nın ifadesiyle NATO'nun "Gürcü Planı" KGÖ üyelerini korkutmamaktadır. Böyle bir yeni gelişme olursa gerekli cevap verilecektir. Afganistan'da istikrar sağlanana kadar NATO güçlerinin Orta Asya ülkelerinde üslenmesinin ise Genel Sekreter'e göre sağlam dayanakları bulunmaktadır. [238]

KGÖ'ye üye ülkeler ABD ile de askeri işbirliği yapmaktadırlar. Rusya ve Beyaz Rusya dışında tüm BDT ülkeleri ABD veya NATO'dan askeri yardım almaktalar.[239] ABD ile Tacikistan arasında askeri işbirliği konusunda bir anlaşma imzalandı ve Duşanbe'deki havaalanının yenilenmesini ABD üslendi. Kazakistan Hazar Denizi'ndeki güvenliği için ABD'den askeri destek aldı. Bu açıdan konuya yaklaşıldığında KGÖ'yü sıkı bir askeri blok olarak değerlendirmek pek mümkün gözükmemektedir. 19 Kasım 2003'de Kırgızistan'da yapılan KGÖ Savunma Bakanları toplantısında da bölgede istikrar için NATO ile işbirliği tartışılmıştır.[240] Nisan 2004'de NATO'nun Baltık cumhuriyetlerini de içine alarak genişlemesinden sonra 15 Nisan'da St. Petersburg'da yapılan KGÖ'ye üye ülkeler Güvenlik Kurulları Sekreterleri toplantısında Genel Sekreter Nikolay Bordyuja KGÖ'nün NATO'yu

---

[237] Vladimir Muhin, "Nekollektivnaya Bezapasnost", Evraziya Sevodnya, 16.06.2003 http://www.gazetasng.ru/article.cgi?id=43967

[238] A.g.m.

[239] Vladimir Muhin, "Bespatnaya İntegratsiya Bıvaet Tokla v SNG", Nezavisimaya Gazeta, 21.5.2004., http://ng.ru/cis/2004-05-21/5_integration.html

[240] Vladimir Tsene, "ODKB i NATO Stroyat Sovmestnie Planı", http://www.gazetasng.ru/article.cgi?id=48440

potansiyel düşman olarak görmediğini, iki örgütün terörizm ve uyuşturucu ile mücadelede işbirliği yaptığını söylemiştir.[241]

C. BDT Barış Gücü Operasyonları

Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde iyice artmaya başlayan Sovyet halkları arasındaki gerginlikler birliğin dağılmasını takiben hat safhaya ulaştı ve bir çok noktada kanlı çatışmalar halini aldı. Yeni bağımsız devletlerdeki siyasi ve ekonomik krizler ve yerel silahlı çatışmalar nedeniyle BDT coğrafyası bir istikrarsızlık denizine dönüştü. 1992'i yılı başında, BDT sınırları içinde, Dağlık Karabağ yüzünden Azeriler ve Ermenilerle; Abhazya ve Güney Osetya'da Gürcüler, Abhaza ve Osetinlerle; Transdinyester'de ise, Moldavyalılar ayrılık taraftarları Rus gruplarıyla mücadele ediyordu. Mayıs 1992'de tüm Orta Asya'yı tehdit eden Tacikistan iç savaşı patlak verdi. Bu cumhuriyetlerde iktidarı elinde bulunduran yöneticiler konumlarını güçlendirmek için Rusya ile ikili güvenlik anlaşmaları imzaladılar. Topluluk liderlerinin tamamı, örgüt içerisinde tek etkili siyasi arabulucu ve cumhuriyetler arası güvenlik anlaşmalarının tek garantörü olarak Rusya'yı tanıyordu. Bu ortamda barışı koruma operasyonları Rusya'nın BDT'ye yönelik politikasında önemli bir araç olarak ortaya çıktı. Rusya, cumhuriyetlerdeki karışıklıklarda söz sahibi olmaktan memnundu ve bu çatışmaları eski uydularındaki azalan nüfuzunu korumak için kullandı.[242]

Post-Sovyet sahasında barış ve istikrarın desteklenmesi, daha topluluğun kuruluş aşamasında örgütün en önemli varlık sebebi olarak gösterilmişti. 20 Mart 1992'de Kiev'deki Devlet Başkanları Konseyi toplantısında "BDT İçinde Askeri Gözlemciler ve Ortak Barışı Koruma Kuvvetleri Anlaşması" imzalandı. Türkmenistan söz konusu anlaşmaya katılmamış, Azerbaycan ve Ukrayna ise, "her olayı bireysel olarak ele alıp değerlendireceği" konusunda çekince koyarak anlaşmayı imzalamıştır. Mayıs 1992'deki Taşkent zirvesinde ise, barış gücü birliklerinin statüsü, yapısı ve finansmanına ilişkin belgeler imzalandı. Bu şekilde topluluk bünyesinde barış gücü operasyonları için hukuki zemin hazırlanmış oldu.

---

[241] Aleksey Matveev, "Protyagiavet NATO Ruku Drujbu" GazetaSNG.ru, 19 Nisan 2004.
[242] Martha Brill Olcott, Central Asia's New States, US Inst. of Peace Press, Washington, 1996, s.51.

Rusya, BDT'nin barışı koruma yetkisini kullanmaya ilişkin ilk girişimini Temmuz 1993'de Tacikistan'da gerçekleştirdi. Rusya daha önce Trans-dnyester ve Güney Osetya'da barış gücü operasyonları düzenlemişti. Ancak bunlar BDT bünyesinde değil, yapılan ikili anlaşmalara göre yürütülmüştü. Tacikistan yönetiminin talebi üzerine BDT Barış Gücü kuruldu. Barış Gücünde, Rusya'nın Tacikistan'daki 201. Zırhlı Tümeni; 500 Kazakistan, 500 Kırgızistan ve 300 Özbekistan askeri yer almaktaydı.

13 Temmuz 1993'de, Rus-Tacik sınırında 23 Rus sınır birliği askeri öldürülünce, Rusya, Tacikistan'daki iç savaşa aktif olarak katıldı. Rusya, BM Güvenlik Konseyine, Tacikistan'da operasyon başlatacağını ve Dışişleri Bakanı Kozirev'i bu operasyonu koordine etmekle görevli "özel temsilci" olarak atadığını bildirdi. Eylül 1993'de Kozirev BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, BDT içinde Rusya'ya özel barışı koruma rolü tanınmasını ve Rus barış gücü birliklerine BM statüsü verilmesini talep etti. Bu talebini desteklemek için ayrıca, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'dan barışı gücüne asker göndermelerini sağladı ve diplomatik kampanya başlattı. BM, Rusya'nın taleplerini reddetti ve bölgeye BM gözlemcileri ve BM Genel Sekreteri temsilcileri gönderilmesini kararlaştırdı. Rusya'nın bu çabaları, Rusların BDT maskesi altında güç kullanma isteğini açığa çıkardı.

Rusya, Tacikistan'a ilk müdahalesini Ocak 1993'de yapmıştı. Siyasi istikrar sağlama adı altında gerçekleştirilen bu operasyona sadece Rus birlikleri katılmıştı. İkinci ve asıl girişim aynı yıl Temmuz ayında gerçekleştirildi. Bu operasyon Rus generali komutanlığında, çoğunluğunu Rus askerlerinin oluşturduğu 25.000 kişilik "Barış Gücü Koalisyonu" (Rusya, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan) birlikleri tarafından gerçekleştirildi. W.Lewis'e göre, bu faaliyetler barışı koruma niteliğinden çok, barış yapıcı nitelik taşımaktaydı.[243] Bazı gözlemciler ise, bu operasyonu o dönemde Rus-Özbek müdahalesi olarak nitelendirdi. Rusya ve Özbekistan'ın bölgedeki politikalarının ayrılık göstermesi üzerine Özbekistan 1999 yılı başında birliklerini bu koalisyondan çekmiştir. Kazakistan ve Kırgızistan ise, asker sayısını azaltmıştır. Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de ve Tacikistan-İran sınırında

[243] W.Lewis, a.g.e.

yoğunluklu olarak bulunan barış gücü birlikleri daha ziyade Rusya yanlısı Rahmanov hükümetini destekleyen bir bölgesel koalisyon halindeydi. Tacikistan'da BDT Barış Gücü dışında Kasım 1994'den itibaren BM Gözlemciler Misyonu (UNMOT) görev yaptı. Nisan 2000'de UNMOT'un bürosu kapatıldı. Haziran 2000'de ise, BDT Devlet Başkanları Konseyi Moskova Zirvesi'nde BDT Barış Gücü'nün yerine Rus Askeri Üssü kurulmasını onayladı. Bu şekilde görevi, Tacik-Afgan sınırını korumak, iç savaşın barışçı bir şekilde sona erdirilmesine katkı sağlamak, Afganistan'dan göçmenlerin geri dönüşünü hızlandırmak olarak belirlenen BDT Barış Gücü görevini başarıyla yerine getirerek Haziran 2000'de son bulmuştur.[244]

1992'de Abhazya'nın bağımsızlığını ilan edip, Gürcistan'dan ayrıldığını bildirmesiyle, Abhazalarla Gürcü merkezi hükümeti arasında ipler koptu ve şiddetli çatışmalar meydana geldi. BDT barış gücü operasyonu ise, Haziran 1994'de taraflar arasında ateşkes sağlanmışken ve ülke fiili olarak bölünmüş bir haldeyken gerçekleştirildi. Rus ve Tacik askerlerinden oluşan 3000 kişilik bir birlik Abhazya-Gürcistan sınırına yerleştirildi. Rusya, barış gücüne BM statüsü tanınmasına yönelik talepte bulundu ise de bu isteği kabul edilmedi. Bununla birlikte bölgeye BM gözlemcileri, BM Genel Sekreteri elçisi ve AGİT temsilcileri gönderildi.

Gürcistan'da, Kasım 1995'de yapılan başkanlık seçimlerinden Edvard Şevardnadze'nin galip çıkması ile ülke genelinde siyasi durum nisbeten istikrar kazanmıştı. Abhazya'lı ayrılıkçılar ise, "federal birlik" ilkelerini tanıdıklarını çeşitli defalar dile getirmiş olmakla birlikte mücadelelerini sürdürmektedirler. Abhazya hükümeti halen sürgünde varlığını devam ettirmektedir. 2003 yılının sonlarında, Gürcistan-Abhazya sınırındaki ateşkes hattında, 1600 kişilik barışı gücü birlikleri konuşlanmış durumdadır. Abhazya sorununun kesin çözümüne ilişkin bir barış anlaşması henüz imzalanamamıştır. Abhazya fiilen bağımsız ve Gürcistan'dan kopmuş durumdadır.

BDT topraklarında iki yerde daha barış gücü operasyonları düzenlenmiştir. Fakat bu ikisi barış gücü operasyonlarına ilişkin Kiev Anlaşması kapsamı dışındadır. Bunlar Güney Osetya ve Trans-Dnyester'deki operasyonlardır.

---

[244] Abdullaev and Akbarzadeh, a.g.e., s.40.

Güney Osetya sorunu 1989'da başladı. Sovyetler zamanında Kuzey Osetya Rusya Federasyonu'na bağlıydı; Güney Osetya ise Gürcistan içerisinde otonom bir bölgeydi. Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine Güney Osetya kuzeyle birleşerek Rusya Federasyonu'na katılmak istedi ve bu doğrultuda bağımsızlık ilan etti. Güney Osetya'nın bağımsızlık ilanı üzerine, Gürcistan hükümeti Güney Osetya'nın otonom statüsünü de kaldırdı. 1991'in ortasında ise çatışmalar füzeli saldırılar seviyesine ulaştı. 1992 yılı başlarından itibaren Rusya'nın açık müdahalesi sonucu Gürcistan Devlet Başkanı Gamsahurdiya'nın ülkeden kaçması ve yerine Meclis Başkanı olarak E. Şevardnadze'nin gelmesiyle, çatışan taraflar arasında görüşmeler başlatıldı. 22 Haziran 1992'de Soçi'de ateşkes sağlandı ve bölgeye ortak barış gücü yerleştirilmesi kararlaştırıldı.

Güney Osetya sorunu, Rusya'nın müdahalede bulunduğu sırada Gürcistan'ın BDT üyesi olmaması nedeniyle, BDT dışı bir sorundu. Bu nedenle Güney Osetya'daki barış gücü operasyonu BDT bünyesinde yapılmadı. Moskova'nın tabiriyle "lokal koalisyon" modeline göre gerçekleştirildi. Rusya ve çatışan iki grubun katılımıyla 1500 kişilik bir birlik oluşturuldu. Bu birlik Güney Osetya ile Gürcistan arasında yaratılan tampon bölgeye yerleştirildi. Barış gücü halen mevcudiyetini korumaktadır. Rusya'nın Haziran 1992'de Güney Osetya-Gürcistan sınırına yerleşmesinden bu yana çatışmalar durmuştur. Ancak Gürcü Hükümeti Güney Osetya'da kontrolü tamamen kaybetmiştir. Soruna ilişkin henüz bir barış anlaşması imzalanmamıştır.

BDT statüsü dışında, Rusya'nın ikili anlaşma yaparak "lokal koalisyon" modelinde gerçekleştirdiği operasyonlardan diğeri Transdnyester'de olmuştur. Uzmanlara göre, barış gücü operasyonu olarak sunulsa da, bu faaliyet Rusya'nın eski Sovyet cumhuriyetlerinden birinin iç işlerine doğrudan müdahalesinden başka bir şey değildir.

Trans-Dnyester'de olaylar Moldavya'nın bağımsızlık ilanıyla başladı. Dnyester ırmağının doğusunda yoğunlukta olan Ruslar da kendi devletlerini kurarak, Moldavya'dan ayrılmak isteyince Moldavyalılarla Trans-Dnyesterli Ruslar arasında çatışmalar baş gösterdi. Bu arada Moldavya'daki 14. Rus Ordusu, Trans-Dnyester birliklerini destekledi ve çatışmalar etnik nitelikten çok, siyasi bir nitelik kazandı. Rusya, Moldavya ve Dnyester otoriteleri arasındaki müzakereler sonucunda,

Temmuz 1992'de ateşkes sağlandı ve 1992 Temmuz ve Ağustos aylarında barış gücü kuvvetleri oluşturulan tampon bölgeye yerleştirildi. 1996 yılının başında imzalanan ve Rus askerlerinin Moldavya'dan çekilmesini öngören anlaşma ise, Rusya Parlementosu'nun onaylamayı sürekli reddetmesi üzerine bir türlü yürürlüğe konamadı. Trans-Dnyester sorunun çözümünde daha sonra Ukrayna aktif rol oynadı. 20 Mart 1998'de Ukrayna'nın bölgedeki BDT Barış Gücü'ne asker göndermesi kararlaştırıldı. Temmuz 1999'da da Ukrayna ve Moldavya barış gücü taburu oluşturuldu.[245]

19 Ocak 1996 tarihli "BDT Üyesi Ülkelerin Topraklarında Çatışmaların Önlenmesi ve Yatıştırılması Konsepti" BDT bünyesinde askeri işbirliğiyle ilgili ve daha çok barış gücü faaliyetlerine ilişkin ilkeler getirmektedir. Bunlar:

a) BDT üyesi ülkeler çatışmaların barışçı bir şekilde yatıştırılmasında Topluluğun rolünün güçlendirilmesi için çalışacaktır.
b) Topluluk sınırları içindeki çatışmaların ortadan kaldırılmasında BM ve AGİT'in katılımı sağlanmalıdır.
c) Barışı koruma operasyonları BM Şartı, BDT anlaşmaları, AGİT belgeleri ve ilgili diğer uluslararası hukuk belgelerine uygun olarak düzenlenecektir.
d) BM Şartının 7. Bölümüne göre, BDT uluslararası bölgesel bir örgüt olarak üye ülkelerin topraklarında meydana gelecek çatışmaların yatıştırılması için barışı gücü faaliyetlerinde bulunacaktır.
e) BDT'de barışı koruma faaliyetlerine ilişkin Devlet Başkanları Konseyi yetkili kılınmıştır.

ABD'li askeri uzman W.Lewis konseptin bu haliyle, barış gücü operasyonlarının sınırlandırılmasına ilişkin uluslararası normları yeteri kadar benimsediğini ifade etmektedir. Öte yandan bir çok gözlemci bu ilkelerin Rusya'nın ola gelen müdahalelerine meşruiyet kazandırma amacıyla kabul edildiğini belirtmektedir.[246]

---

[245] Trans-Dnyester'de nüfusun %28'ini Ukrainler oluşturmasına rağmen Ukrayna, özellikle Kırım ve Trans-Karpatya nedeniyle bu sorun karşısında uzun süre pasif kalmıştır.
[246] W.Lewis, a.g.e.,

Rusya'nın BDT'de Barışı Koruma Stratejileri üzerine doktora çalışması yapan Dov Lynch ise, 1996'dan itibaren Rus barışı koruma operasyonları müdahaleci faaliyet olmaktan çıkarak kısa vadeli çıkarı korumaya yönelik geleneksel uluslararası *peace keeping* çizgisine doğru kaydığını belirtmektedir. Dolayısıyla Ocak 1996 tarihli "BDT Üyesi Ülkelerin Topraklarında Çatışmaların Önlenmesi ve Yatıştırılması Konsepti" değişen stratejinin bir yansımasıdır. Rusya 1996'dan itibaren çatışmaların çözümü için siyasi araçlarına ağırlık vermeye başlamıştır. Örneğin Moldavya'da Mayıs 1997'de "Karşılıklı Anlayış Memorandumu" imzalandı, 1997'de Tacikistan'da da barış süreci başladı. Bu evrimde Primakov'un Dışişleri Bakanlığı'na gelmesiyle başlayan BDT politikalarında Dışişleri Bakanlığı'nın etkinliğinin artması etkili olmuştur.[247]

Uluslararası hukuka göre, barış gücü operasyonları çatışan tarafların onayı ile kollektif birlikler kurularak gerçekleştirilebilir. Genel bir değerlendirme yapacak olursak, BDT sahasındaki barış gücü operasyonlarının tümünün uluslararası hukuka uygunluğu şüphe götürür niteliktedir. Rusya, eski sovyet sahasının özel karakterini ve eski bağların tek taraflı koparılamayacağını bu operasyonlara gerekçe olarak göstermiştir. Rusya, BM Tüzüğü'nün 33. Maddesinden yola çıkarak Trans-dnyester'de ve Güney Osetya'da önceden yapılan ikili anlaşmalarla barış gücü operasyonlarını tek taraflı olarak yürütmüştür. Tacikistan ve Abhazya'da ise operasyonlar BDT ortak barış gücü inisiyatifinde yürütülmesine rağmen, barış gücünün temeli Rus birliklerinden oluşturulmuş, diğer cumhuriyetlerin kendi bölgelerindeki operasyonlara sembolik olarak katılımı sağlanmıştır. Moskova'nın BDT sahasında barış gücü operasyonlarını siyasi koz olarak kullanmasına karşı Batı dünyası sessiz kalarak dolaylı bir şekilde bu faaliyetlere göz yummuştur.[248] BM ve AGİT barış operasyonlarından hiç birini onaylamamıştır. Ancak BM ve AGİT gözlemcilerinin ve insani misyonlarının çatışma bölgelerine gönderilmesi bir bakıma Rusya'nın operasyonlarını *de facto* olarak meşrulaştırmıştır.[249]

O dönemde NATO'nun muhtemel genişleme sınırları içerisinde Baltık cumhuriyetleri dışında hiç bir eski Sovyet cumhuriyetlerine yer verilmemesi,

---

[247] Lynch, a.g.e., s.2-3.
[248] Zagorsky, a.g.e., s.29.
[249] Lynch, a.g.e., s.13.

Batı'nın Rusya'nın etki sahasını kabul ettiği ve etki sahasının paylaşımına ilişkin yeni "Yalta" olarak yorumlanmaktaydı. Gerçekten de Rusya BDT'yi kendi sınırları olarak gördü. Kafkasya'daki ve Tacikistan'daki savaş, Rusya'ya tüm eski Sovyet coğrafyası üzerinde barış gücü faaliyetlerine girişmesini haklı göstermek için gerekçe sağladı.

BDT coğrafyasında barışı koruma operasyonları, Rusya'nın Sovyetlerin dağılmasından sonra bölgeye yeniden dönüşünün aracı ve sembolü oldu. 1996'dan itibaren bu operasyonların güçlükleri ve sarsıcı maliyeti ortaya çıktı. Çeçen Savaşı'nın Rus silahlı kuvvetlerine yaşattığı acı tecrübenin de etkisiyle Rusya öncülüğündeki BDT barışı koruma faaliyetleri yeni bir safhaya girdi. 1997'den itibaren Rusya'nın BDT içindeki askeri işbirliği politikası hız kaybetmeye başladı.[250]

Rusya Federasyonu'nun BM daimi temsilcisi Sergey Lavrov, Topluluğun çıkaralarının BM ile aktif işbirliğinde yattığını ileri sürerek, barış gücü faaliyetleri içinde BDT-BM ortaklığının önemini vurgulamaktadır. Lavrov, BM temsilcilerinin başlangıçta BDT bölgesindeki barış gücü faaliyetlerini Moskova'nın planları olarak değerlendirdiğini; ancak Rusya ve diğer BDT ülkelerinin birlikte gerçekleştirdiği barış gücü operasyonlarının netice vermesiyle BM desteğinin kazanıldığını belirtmektedir. Lavrov, Batılıların bölgede uzun süreli barışı ancak Rusya'nın sağlayabileceğini gördüğünü ifade etmektedir. Lavrov'a göre, "BM ve AGİT Moldavya'da başarısız olurken, Rusya hiç değilse geçici bir istikrar getirmiştir. Gürcistan'da uzlaşma formülünü Rusya bulmuştur. Tacikistan arabuluculuk için Rusya'ya başvurmuştur."[251]

Rusya'nın inisiyatifinde düzenlenen BDT barış operasyonları daha ziyade bir büyük gücün müdahale şekli olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu operasyonların kriz bölgelerinde sağladığı nisbi istikrar düşünüldüğünde bu operasyonların aynı zamanda amaca yönelik barışı destekleme aracı olduğu da doğrudur. Görünen o ki, Rusya bölgedeki varlığını yerel krizler (Tacikistan, Dağlık Karabağ, Abhazya) sayesinde sürdürebildiği için bu krizleri çözmeye yanaşmayacaktır.

---

[250] Lynch, a.g.e., s.ix. Çeçen savaşı hiçbir şekilde barışı koruma operasyonu olarak nitelendirilemez. Bu nedenle bu çalışma çerçevesinde ele alınmayacaktır. Ancak Çeçen tecrübesi Rusya'nın BDT bünyesindeki barışı koruma operasyonları açısından önemli etkiye sahiptir.

D. BDT Bünyesinde Terörle Mücadele

BDT coğrafyasında 1990'ların başında etnik çatışmalar başlıca istikrarsızlık unsuru iken, 90'ların ortalarından itibaren artan terör hareketleri ciddi bir tehdit haline gelmiştir. BDT coğrafyasındaki terör genelde Afganistan ve Çeçenistan'la bağlantılı görülmüş ve kaynağının İslam fundamentalizmi olduğu iddia edilmiştir. Çeçenistan'da bağımsızlık için savaşanlar ayrılıkçı teröristler olarak nitelendirilirken, 1996'dan itibaren Afganistan'a hakim olan Taliban rejimi de Rusya tarafından meşru görülmemiştir. Afganistan, ayrıca Tacik ve Özbek rejim muhaliflerinin sığınağı olmuştur. 1998'de Taşkent'te düzenlenen bombalı süikast girşimi ve 1999 yazında Kırgızistan'ın güneyinde yaşanan terörist eylemler BDT'nin dikkatini ayrılıkçılar ve terörle mücadele üzerine yoğunlaştırmasına neden olmuştur.

Haziran 1999'da Minsk'te, tüm BDT üyelerinin katıldığı zirvede Terörle Mücadelede İşbirliği Anlaşması imzalandı. Bir yıl sonra Haziran 2000'de ise, Devlet Başkanları Konseyi 2003'e kadar sürecek olan bir terörle mücadele programı kabul etti. 1 Aralık 2000'de ise, terörle mücadele programında öngörülen hedeflerin hayata geçirilebilmesi amacıyla sürekli faaliyet gösterecek bir uzmanlık organı olarak Anti-terör Merkezi kurulması kararlaştırıldı. 18 Nisan 2001'de Anti-terör Merkezi'nin operatif grubunun Bişkek'te faaliyete geçmesi kararlaştırıldı ve bu merkez Haziran 2001'de faaliyete geçti. Anti-terör Merkezi, üye ülkelerin istihbarat birimlerinin terörle mücadele konusunda koordinasyon ve işbirliğini sağlayacaktı. Merkezin başına Rus Boris Mılnikov getirildi. Mılnikov'un ifadesiyle, "Antiterör Merkezi'nin kurulması BDT ülkeleri arasında askeri ve siyasi işbirliğinin geliştirilmesi açısından önemli bir gelişmedir. Özellikle güneyden gelen tehdit BDT ülkelerini etkin bir güvenlik sistemi kurmaya zorlamaktadır."[252]

Terörle mücadele konusunda üye ülkeler her hangi bir dini ya da kültürü hedef almadıklarını sürekli vurgulamaktadırlar. Öte yandan Rus yetkililer, "terörist enternasyonel"den bahsetmektedir. Bu görüşe göre, "Filipinler'den Kosova'ya uzanan bir terör ağının mevcuttur. Bu ağın merkezi Afganistan ve başı ise Usame Bin Ladin'dir. Çeçen teröristler bu merkezden destek almaktadırlar."

---

[251] Lavrov, a.g.m., s.78.
[252] Vyaçeslav Trubnikov, "Borba bez Kompromisov," Nizavisimaya Gazeta, 23 Ekim 2001.

11 Eylül hadiselerinden sonra ilk BDT zirvesi Kasım 2001'de Moskova'da yapıldı. Burada Afganistan'a ilişkin 12 üye devlet başkanının imza koyduğu bir bildiri yayınlandı. Bu bildiride, Afganistan'da ABD öncülüğündeki müttefik güçlerin düzenlediği operasyonların global terör yapısına ciddi bir darbe vurarak, bölgesel güvenliği ve uluslararası istikrarı sağlamlaştırdığı belirtiliyor, bununla birlikte global teröre karşı savaşın uzun vadeli iyi hazırlanmış bir plan çerçevesinde uluslararası hukuk, öncelikle de BM Şartı'na uygun olarak, yürütülmesi gerektiğinin altı çiziliyordu. Terörün her hangi bir ulusa ya da dine mal edilemeyeceği vurgulanarak, terörle mücadelede sadece güç kullanarak değil siyasi, ekonomik ve hukuki önlemler alarak başarılı olunacağını belirtiliyordu. Son olarak siyasi sürecin BM himayesinde sürdürülmesi öneriliyor ve Afganistan halkının kendi geleceğine kendisinin karar verme hakkının olduğu önemle vurgulanıyordu. Kasım 2001'de Moskova'da yapılan Devlet Başkanları Zirvesi'nde kabul edilen BDT'nin 10. yılına ilişkin analitik değerlendirmede de aynı şekilde uluslararası terörizmle ancak birlikte baş edilebileceğinin altı çiziliyordu.[253]

IV. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU BÜNYESİNDE EKONOMİK VE SOSYAL KONULARDA İŞBİRLİĞİ

Sovyetler Birliği herhangi üniter bir devlette olduğu gibi, bütün ve tek bir ekonomik yapıya sahipti. Bu yapının ayırt edici özelliği katı merkeziyetçi olmasıydı. Yetmiş yıllık komünist sistemin mirası olan ekonomik yapı, özellikle üretim ve hammadde ilişkileri açısından yeni bağımsız cumhuriyetleri birbirine bağımlı kılmaktaydı. Sovyetler Birliği'nde ulaşım, iletişim gibi alt yapılar Moskova'ya dönük olarak tesis edilmişti. Mevcut ekonomik yapı içerisinde Rusya özel bir konuma sahipti. Bu yüzden Sovyetler Birliği dağılınca, eski birlik cumhuriyetleri ekonomik açıdan çok kötü duruma düştüler. Ulaşım ve iletişim gibi sosyal hizmetler açısından ise bu ülkelerde tam bir kaos yaşandı. SSCB'yi entegre etmek üzere düzenlenmiş tüm yapılar kendi ihtiyaçlarına hizmet etmiyordu. Bu nedenlerle, en azından başlangıçtaki ekonomik ve sosyal kaosu önlemek için işbirliği gerekiyordu.

---

[253] http://www.cis.minsk.by/russian/cis_meet.htm

Bağımsızlıkla birlikte tüm eski Sovyet cumhuriyetlerini kuşatan siyasi, ekonomik ve mali kriz, BDT ekonomisinin nasıl harekete geçirileceği sorununu geri plana itti. Öncelikle kaosun önlenmesi için acil tedbirler alınması gerekiyordu. Bu ortamda özelleştirme ve pazar ekonomisine geçiş gibi dönüşüme ilişkin sorunlar geleceğe bırakıldı. Bağımsızlıktan 1994 yılına kadarki olan dönemde, eski birlik cumhuriyetleri ekonomik ilişkilerini eski usullerle sürdürdüler.

BDT'nin ekonomik sisteminin gelişmesinde üç farklı aşama ve üç model uygulandı. Bunlardan ilki, Sovyet bloğu içinde ticareti düzenleyen Sovyet dönemi "Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi" modeli oldu. Bu modelin özünü, "devletler arası ticaret devam ettirilmeli ve tüm BDT ülkeleri ruble bölgesinde kalmalı şeklindeydi". 1994 yılına kadar uygulanan bu model BDT'nin gelişmesinde güçlü etki etti. Çünkü BDT bürokratlarının çoğunu GOSPLAN'dan (Devlet Planlama Komitesi) gelen Rus bürokratlar oluşturuyordu. İlk BDT ticaret sistemi Gosplan çalışanları tarafından hazırlandı. BDT ülkeleri Rus kurumları tarafından kontrol edilen tek para sisteminin (ruble bölgesi) parçası oldukları için ilk başlarda BDT ekonomi politikasına Rus kurumlarınca yön verildi. Bu dönemde, BDT ülkeleri birbirleriyle dünya piyasa fiyatlarının çok altında alış veriş yaptılar. Bu alış verişten en fazla Rus petrol, doğal gaz ve ham maddelerini ucuza alan BDT ülkeleri karlı çıktılar. Hatta bazı ürünleri Rusya'dan ucuza alıp, üçüncü ülkelere daha pahalıya sattılar ve BDT ülkelerinde re-eksporting yaygınlaştı. Rusya da BDT ülkelerinden ucuza aldığı petrolü üçüncü ülkelere daha pahalıya ihraç etti. "Ruble bölgesi" içinde kalmak yeni cumhuriyetlerin ulusal ekonomilerini kurmasında ve ekonomilerini istikrara kavuşturmalarında olumsuz bir unsurdu, ancak ucuz Rus kredileri ve enerji ithalatı onları bu sistemde kalmaya itti. [254]

Ancak 1991-1994 arası üye ülkeler arasındaki ticaret eskiye oranla %70 oranında azalma gösterince bu modelin başarısızlığı ve sürdürülemez oluşu anlaşıldı. Bağımsızlığın ilk yıllarında ekonominin tüm alanlarında yaşanan istikrarsızlıklar bu düşüşte en önemli etkendi. 1994'ün sonlarında Rusya BDT ülkelerine sağladığı tüm avantajlı fiyatları kaldırdı. Bu arada Rusya, Kazakistan ve Ukrayna gibi BDT içinde kilit ülkeler pazar ekonomisi kurma yolunda oldukça mesafe kat etmişlerdi. İç

[254] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.38-45.

ekonomik yapıların dönüşümü de Sovyet stili ticarete son verilmesinde etkili oldu. 1994'den itibaren BDT üyeleri arasında sağlıklı olmasa da pazar ilişkileri başladı. Bundan sonra BDT içi ekonomik ilişkilerde ikinci model olan bağımsız ve serbest konvertibil paralarla ülkeler arasında serbest ticareti öngören pazar modeli geçerli olmaya başladı. Tüm Baltık cumhuriyetleri 1992'de "ruble bölgesi"nden çıkarak bu modeli uygulamışlardı. Onların sağladığı tecrübe BDT üyesi ülkelere örnek teşkil etti.[255]

BDT'nin ekonomi sistemi için benimsenen üçüncü model AB modeliydi. AB modeli BDT'nin kuruluşu sırasında da ilham kaynağı olmuştu. Bu nitelikte çok taraflı bir yapı kurmaya yönelik ilk adım ve BDT ülkelerinin ekonomik entegrasyonu yolunda atılan en önemli adım Eylül 1993'de imzalanan Ekonomik Birlik Anlaşmasıdır. Ekonomik Birlik Anlaşması BDT'yi kurucu anlaşmalar ve BDT Tüzüğü'nden sonra Topluluğun en temel belgesi olarak gösterilmektedir. Bu anlaşma "ruble bölgesi"nin (ruble zone) dağılmasından sonra imzalanmıştır.

7 Temmuz 1993'de Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan imzaladıkları anlaşma ile Rusya Merkez Bankası politikaları altında, para birimi olarak Ruble kullanmaya devam etmeyi kararlaştırdılar. Ancak aradan iki ay geçmeden Kazakistan, Özbekistan ve Ermenistan, Rusya'nın sıkı para politikaları yüzünden zarar gördüklerini söyleyerek Ruble bölgesinden ayrılacaklarını açıkladılar. 1993'ün sonlarından itibaren ise, bu ülkeler peş peşe kendi ulusal paralarını çıkardılar.

1993 sonunda Ruble bölgesinin tamamıyla dağılmasıyla, eski Sovyet tek ekonomik sahasının korunamayacağı da iyice netlik kazandı. Bu gelişmeler üzerine 24 Eylül 1993'de Ekonomik Birlik Anlaşması imzalandı. Pazar ilişkileri temelinde ekonomik entegrasyonu ve "nihai hedef olarak" tek parayı hedefleyen bu anlaşmayı başlangıçta Türkmenistan dışında, Ukrayna ortak üye olmak koşuluyla tüm üye ülkeler imzaladı. Daha sonra Türkmenistan'ın da ortak üye olarak katıldığı Ekonomik Birlik Anlaşması, BDT'de ekonomik entegrasyon açısından dönüm noktası oldu. Uzun vadeli bu stratejinin gerçekleşmesi için, peşinden çeşitli bir çok ikili ve çok taraflı anlaşmalar yapıldı.

---

[255] A.g.e., s.38-45.

A. Ekonomik Birlik Anlaşması

24 Eylül 1993 tarihli Ekonomik Birlik Anlaşması, giriş ve 34 maddeden oluşmaktadır. Giriş kısmı şu şekildedir:

"Sözleşme tarafları, halklarının ortak tarihi temelinde; çok taraflı ve karşılıklı çıkara dayalı ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin öneminin bilincinde olarak; egemenliğe saygı ve temel BDT belgelerine aykırı olmamak kaydıyla, nüfuslarının hayat standartlarını yükseltme doğrultusunda ekonomik reformlar için uygun koşullar sağlayarak; ortak ekonomik sahanın oluşturulması ve geliştirilmesi gerekliliğinin bilincinde olarak; ekonomilerini dünya ekonomisinin organik bir parçası yapmak için çalışarak; uluslararası hukukun genel prensipleri doğrultusunda, malların, hizmetlerin, iş gücü ve sermayenin serbest dolaşımı temelinde ekonomik birlik oluşturmayı kararlaştırmışlardır."

Anlaşmanın ilk kısmı "Amaç ve İlkeler" başlığı altındadır ve bu başlık altında, 1. Maddede ekonomik birliğin dayanacağı ilkeler sıralanmaktadır. Tarafların kendi rızası ile katılımı, egemenliğe saygı, eşitlik gibi klasik ifadeler yanında birbirlerine karşı ekonomik baskı tedbirleri kullanılmaması, üçüncü ülkelere ekonomik yaptırımlar uygulanması söz konusu olduğunda ise karşılıklı konsultasyon ilkeleri yer almaktadır. Anlaşma maddelerinden ekonomik birliğin, pazar ilişkileri bazında ortak ekonomik saha oluşturulmasını amaçladığı, bununsa önce Serbest Ticaret Bölgesi, sonra Gümrük Birliği, Ortak Pazar ve en son aşamada Para Birliği kurarak etap etap gerçekleştirileceği anlaşılmaktadır. Ekonomik birlik malların, hizmetleri, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımını; üzerinde uzlaşılmış para-kredi, bütçe, vergi, fiyat, dış ticaret, gümrük ve para politikalarını, tarafların ekonomi mevzuatlarının yakınlaşmasını öngörmektedir. Anlaşmada öngörülen nihai hedef para birliği olmasına rağmen, BDT'nin hukuki ve kurumsal yapısı buna müsait değildir. AB örneğinde de görüldüğü gibi para birliği ancak supranasyonelite ile gerçekleşebilecek bir olgudur. Oysa BDT supranasyonaliteyi kabul etmemektedir.

Ekonomik Birlik Anlaşması'nın ikinci kısmı, "ticari-ekonomik ilişkiler" başlığı altında, ekonomik entegrasyonun etaplarında gerçekleştirilmesi gereken hususları izah etmektedir. Anlaşmada, girişimcilik ve yatırımlar; para-kredi, finans ve parasal ilişkiler; sosyal politikalar; ekonomik ilişkilerde hukuksal düzenlemeler

konuları ayrı ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Anlaşmanın 27. ve 28. maddeleri, ekonomik birliğin organlarına ilişkindir: *"Devlet Başkanları Konseyi yada Hükümet Başkanları Konseyi ekonomik birliğin fonksiyonları ile ilgili kararları konsensus ile alınacaktır. İstemeyen ülke Konsey kararının dışında kalabilir. Ekonomik birliğin organları ise, ayrı anlaşmalarla düzenlenecektir."*

Son kısımda, ekonomik birliğe taraf ülkelerin üçüncü ülke ya da gruplarla ekonomik ilişkilerini sürdüreceği belirtilmekte, ortak üyelik statüsü düzenlenmekte, Ekonomi Divanı'nın yetkilerinden bahsedilmektedir. Ekonomik Birlik anlaşması on yıllığına imzalanmıştır. On yıllık süre dolduğunda, birlikten çekildiğini ilan etmedikçe üyelik kendiliğinden beş yıllığına yenilenmiş olacaktır. Bu anlaşmaya çekince koyarak katılım mümkün değildir.

Ekonomik Birlik Anlaşması'nın belirlediği hedeflere üye ülkelerin 1994 yılı sonlarına kadar sürdürdüğü eski Sovyet Ticaret Sistemi ilkeleriyle ulaşmak mümkün değildi. 1995 ve 1996 yıllarında yeni bağımsız cumhuriyetlerde eski düzenlemelerin çoğu kaldırıldı ve BDT içinde hiç gümrük tarifesi uygulanmadı. Bu gelişmeler Ekonomik Birlik Anlaşması'ndaki hedefleri en azından teoride gerçekleştirilebilir kılıyordu. Her ne kadar zayıf ödemeler sistemi ve mali yetersizlikler BDT ülkeleri arasında ticareti olumsuz etkilemeye devam etse de, teknik olarak BDT ülkeleri kendi aralarında gümrüksüz ithalat yaparak EFTA yada NAFTA benzeri bir serbest ticaret sahası kurmuş oluyordu. Bir sonraki adım ortak dış ticaret rejimi temelinde gümrük birliği yaratılmasıydı. Zaten, 28 Ocak 1995'de Moskova'da Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında üçlü gümrük birliği kurulmuştu. Bu birliğin BDT içinde ekonomik entegrasyonun çekirdeğini oluşturacağı belirtiliyordu. Ancak 1996 yılı ortalarından itibaren üye ülkeler ulusal pazarlarını koruma gayesiyle dış ticarette gümrük ve kota uygulamaya başladılar. İzlenen tek taraflı dış ticaret politikaları üye ülkeler arası ticareti azaltarak, BDT'yi gümrük birliği idealinden uzaklaştırmak bir yana 1995-1996 yılları arasında başarılmış serbest ticaret hedefinin de gerisine götürüyordu. Tek taraflı ticaret uygulamalarının başlatıcısı da Mayıs 1996'da ithalat tarifelerini artıran Rusya olmuştur.[256]

---

[256] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.56.

Mart 1997'de Moskova'da yapılan DBK toplantısında Ekonomik Entegrasyon Konsepti benimsenmiştir. Liberal kesime göre eski beş yıllık Sovyet kalkınma planlarını çağrıştıran bu belgenin BDT ekonomik entegrasyona hiçbir katkısı olmamıştır.

29 Nisan 1998'de BDT Genel Sekreterliği Boriz Berezovski'nin atanması BDT içinde ekonomik entegrasyona yeni bir ivme kazandırmıştır. Berezovski ekonomik entegrasyon doğrultusunda ilk ve en önemli acil gerçekleştirilmesi gereken hedef olarak çok taraflı serbest ticaret bölgesi oluşturulmasını koymuştur. Ekonomik Birlik Anlaşması'na taraf ülke devlet başkanları da bu hedefi desteklemişlerdir.

B. Serbest Ticaret Bölgesi Kurma Çabaları

Ekonomik Birlik Anlaşması doğrultusunda tüm hazırlıkların tamamlanarak 2000 yılı başından itibaren BDT Serbest Ticaret Bölgesi kurulması kararlaştırılmıştı. Serbest ticaret sayesinde Rus enerji kaynaklarını gümrüksüz olarak daha ucuza alabilecekleri için Ukrayna başta olmak üzere enerji ihtiyacını Rusya'dan sağlayan diğer BDT ülkeleri de, bu anlaşmayı bir an önce hayata geçirmek için tüm hazırlıkları yaptılar. Ancak, Rusya Federasyonu'nun BDT'den Sorumlu Devlet Bakanı Vladimir Pokrovsky 1999 Kasım'ında yaptığı sansasyon sayılacak açıklamasında, Rusya'nın BDT ülkeleriyle Serbest Ticaret Bölgesi'ne tam olarak geçişe henüz hazır olmadığını söyledi. Bakanın verdiği rakamlara göre Rusya Serbest Ticaret Bölgesi'ne dahil olduğu takdirde kaybı yılda 300 milyonla 1 milyar dolar arasında olacaktı.[257] Bundan sonra Rusya, enerji kaynaklarının serbest satışına çekince koyarak Serbest Ticaret Bölgesi kurulması fikrini gündeme getirmiştir. Serbest Ticaret Bölgesinin sınırlı olarak uygulanması ise, hedeften uzaklaştırıcı rol oynayacağı açıktır.

Siyasi lobi faaliyetleriyle örgütün hiç değilse ekonomik entegrasyon boyutunu yaşatmaya gayret eden BDT Yürütme Sekreteri Yury Yarov, 2000 yılının başında Serbet Ticaret Bölgesi kurulması çalışmalarına ilişkin şunları söylüyordu. *"2000 yılının ilk çeyreği Serbest Ticaret Bölgesi'nin tüm üye ülkeler için resmen faaliyete geçmesi gereken son tarihtir."* Ekonomik Birlik Anlaşması'nı imzalayan 11

---

[257] Simyon Novoprudsky, İzvestiya, 23 Kasım 1999.

BDT üyesi ülkeden Rusya, Azerbaycan ve Gürcistan hariç sekizi o zamana kadar Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması'nı onaylamış bulunuyordu. Yury Yarov bu ifadesiyle kendi ülkesinin de (Rusya Federasyonu) aynı yönde harekete geçtiğini bildiriyordu. Zira, Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması'nın hayata geçmesi büyük ölçüde Rusya'nın kararına bağlıydı. Son dönemde Rus Maliye Bakanlığı, anlaşmanın gaz ve petrol gümrüklerine çekince koyarak katılmayı gündeme getirmişti. Öte yandan temel ticari ortak Ukrayna için bu şekilde bir serbest ticaret hiç bir anlam ifade etmeyecekti.[258]

1 Aralık 2000'de Minsk'te gerçekleştirilen zirvede Serbest Ticaret Bölgesi oluşturulmasına ilişkin ciddi adımlar atıldı. Rusya Federasyonu, BDT üyelerinden bir kaçı ile gümrük vergilerinin kaldırılmasına ilişkin bir dizi ikili anlaşmalar imzaladı. Bu nitelikteki anlaşmaların 1 Temmuz 2001'e kadar tamamlanacağı ve ondan sonra Serbest Ticaret Bölgesi anlaşmasının taslağı ortaya çıkacağı açıklandı.[259]

Serbest Ticaret Bölgesi'nin kurulması konusu daha sonraki tüm toplantılarda gündem maddesi olmaya devam etti. Ekim 2002 Kişinev Zirvesi'nde alınan kararın uygulanması çerçevesinde 19 Eylül 2003'de Yalta zirvesinde Serbest Ticaret Bölgesine ilişkin yeni bir anlaşma daha imzalandı. Yalta Zirvesi'nde ayrıca BDT üyeleri arasında ekonomik işbirliği konusunda 2003-2010 yıllarını kapsayan bir plan kabul edildi. Tüm bunların yanında Yalta Zirvesi'nde Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Ukrayna arasında Tek Ekonomik Saha Anlaşması imzalanması BDT bünyesinde ekonomik işbirliği için onaylanan planın ciddiyetine gölge düşürdü.[260]

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından günümüze BDT üyeleri arasıdaki ekonomik ilişkileri dört döneme ayırabiliriz. 1) 1991-1994 arası eski yöntemlerle ekonomik ilişkilerin sürdürüldüğü ve karşılıklı ticaretin %70 oranında azaldığı dönem. 2) 1995-1996 arası Pazar ekonomisi temelinde serbest ticaretin geliştiği dönem. 3) 1997'den itibaren korumacı politikalar ve Ağustos 1998 Rusya mali krizi nedeniyle karşılıklı ticaretin yeniden düşüşe geçtiği dönem. 4) 2000'den itibaren Serbest Ticaret Bölgesi'nin yaratılmaya

---

[258] Simyon Novoprudskiy, "Zona Budet-Dayte srok", İzvestiya, 19 Ocak 1999.
[259] Nezavisimaya Gazeta, 2 Aralık 2000.
[260] Tek Ekonomik Saha konusu III. Bölümde ayrı bir başlık altında incelenmektedir.

çalışıldığı ve ikili serbest ticaret anlaşmalarıyla BDT içi ticaretin daha sağlıklı gelişmeye başladığı dönem.

Ekonomik entegrasyonu zorlaştıran unsurların başında üye ülkeler arasında yetersiz olan ticaret hacminin günden güne daha da azalması gelmektedir. 1991-1994 yılları arası Rusya'nın üye ülkelerle olan ticareti altı kat küçülmüştür. 1996'da, önceki yıla oranla %17 lik bir artış görülmesine rağmen, 1998'de Rusya'da yaşanan ekonomik krizden sonra 1999'da Rusya'nın BDT ülkeleriyle olan ticaret hacmi 1998'e oranla %25-30 oranında düştü.[261] BDT Serbest Ticaret Bölgesi kurulması üye ülkeler arasında günden güne düşen ticaret hacmini artırmaya yönelik bir girişimdi. Yukarıda anlatıldığı üzere Serbest Ticaret Bölgesi kurulması için 1 Ocak 2000'den itibaren siyasi açıdan her şey tamamlanmış olacaktı. Ancak, üyeler arasındaki çıkar çatışması nedeniyle bu gerçeklemedi. Serbest Ticaret Bölgesi kurulsa dahi bunun amacına uygun işlev gösteremeyeceği anlaşılmaktadır.

2000'li yılların başında BDT ülkelerinin ekonomilerinde genel bir büyüme eğilimi söz konusu oldu. Bu büyüme karşılıklı ticarete olumlu etki etti. Ancak yine de 1990'daki rakamlarla karşılaştırıldığında ekonomik ilişkilerin eski seviyesinde çok uzakta olduğu görülür. 1990'da Rusya'nın Ermenistan'la olan ticareti 4 milyar dolardan fazlaydı şimdi 20 kat daha az. Moldavya ile 5 milyar dolar civarındaydı, şimdi 600 bin dolar. Ukrayna ile 70 milyar dolardan 12 milyara düştü.[262]

Son dönemde üye ülkeler arasındaki ticarette bir istikrar gözlense de, üye ülkelerin bağımsızlıktan itibaren dış dünya ile kurdukları ticari bağlar BDT içi ticaretten daha hızlı geliştiğinden, göstergelerde BDT ülkeleriyle yapılan ticaretin genel yüzdesi günden güne düşmektedir. 1992'de BDT ülkeleri ile yapılan ticaretin oranı %57 iken, 1997'de %33'e düşmüştür. Karşılıklı ticaret içinde mamul malların oranı 2/3 düzeyindedir. Kalitesiz, düşük standartlı ve rekabet gücü bulunmayan ürünleri birbirlerine satmaktadırlar. BDT ülkelerinin Rusya'nın dış ticareti içerisinde

---

[261] 1996 ve 1997 yıllarında Rusya'ya büyük miktarda dış portföy yatırımları oldu. Rusya'nın bondları ve borsası zenginleşti. Fakat yabancı yatırımlardaki bu artış reel ekonomiye yansımadı. Ekim 1997'de Doğu Asya'da yaşanan mali kriz tüm dünyada büyümekte olan pazarları vurdu. Rusya borsasında da dikine bir düşüş meydana geldi ve yabancılar paralarını çekmeye başladılar. Mayıs 1998'de Rusya mali krizin içine düştü. IMF'nin 22,6 milyar dolarlık yardım paketi bile bütçe açığını ve kısa vadeli borçları ödemeye yetmiyordu. 17 Ağustos 1998'de hükümet Ruble de devaluasyona gitti, dış borçları için moratoryum ilan etti.

[262] http://www.gazetasng.ru/article.php?id=89

ağırlığı fazla değildir. Rusya'nın tüm ticareti içerisinde BDT ülkelerinin payı %22'dir. Bu oran tüm BDT üyeleri arasında en düşüğüdür.

Bugün Rusya dahil tüm üye ülkelerin dış ekonomik çıkarları ve temel ticari ortakları topluluk sınırları dışında bulunmaktadır. Dış dünya ile ticaret, birbirleriyle olan ticaretten daha fazla kar sağlamaktadır. Ekonomileri dönüşüm içerisinde olan BDT ülkelerinin yaşadığı ödemeler sorunu Rusya'nın bu ülkelerle alış verişini karlı kılmamaktadır. Örneğin, Rusya'nın 1997'nin başında BDT ülkelerinden yaklaşık 5 milyon ruble alacağı bulunuyordu. BDT ülkeleri içinde Rusya'ya borcu olmayan tek ülke bulunuyordu. O da Özbekistan'dı. Borç tahsilinde bulunan metod ise, daha ilginçti. Borçlu ülkelerin bir kaçı Rusya'ya toprak satarak ödeme yaptı. 1996'da Ermenistan, başkentteki Rus elçiliğinin mülkiyetini 3 milyon dolara sattı. Moldavya ve Tacikistan da aynı yöntemle borçlarının bir kısmını ödediler.

Ekonomik entegrasyona yönelik getirilen eleştirilerden bir diğeri ise, Rusya'nın kredi politikasının yanlış olduğuna ilişkindir. Rusya 1995 ve 1996'da BDT ülkelerine hiç kredi ayırmamıştır. Öte yandan Batılı finans kuruluşların BDT ülkelerinde giderek aratan yatırımları pazarın yabancıların eline geçmesine ve karşılıklı bağımlılığın azalmasına yol açmıştır. Bölgeyle ilgili üçüncü ülkelerin BDT'deki olayların gelişmesine etkisine ilişkin A. Rıbakov, Uluslararası finans kuruluşları ve donör ülkelerin diğer BDT üyeleri için sağladıkları kredilerin Rusya'ya sağlanan kredilerden 2.4 misli daha fazla olduğuna dikkat çekerek, bunun üye ülkelerle ortaklık sistemi içersinde Rusya'nın konumunu değiştirdiğini belirtmektedir.[263]

Geçirdikleri ekonomik dönüşüm neticesinde sektörlerin büyük kısmının özelleştirildiği BDT ülkelerinin entegrasyonunda özel teşebbüsün ihmal edildiği belirtilmektedir. Bu konuda da 17 Ocak 1997'de "Küçük Ölçekli İşletmelerin Desteklenmesi Anlaşması" imzalanmıştır. Son dönemde hükümetler arası ortak girişimlerin yanında, uluslararası şirketlerin faaliyetleri artış göstermektedir. Büyük ölçekli ortaklıkların daha çok enerji sektöründe olduğu göze çarpmaktadır. Özel sektör arasındaki bu ilişkiler ekonomik entegrasyonun sağlam temellere oturtulması açısından çok önemlidir.

---

[263] Aleg Konstantinoviç Rıbakov, "Pervoe Pyatiletie SNG", Mejdunarodnaya Jizn, N.9, 1996,s.17-25.

Üye ülkeler arasında enerji alışverişi BDT'nin ekonomik entegrasyonu için münhasır bir yere sahiptir. Ekim 2002'de Moskova'da BDT Enerji Kurulu oluşturulmuştur.

BDT'nin kuruluşundan itibaren siyasi ayrılıkların hakim olduğu bir örgüt olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ekonomik işbirliği konusunda ise, hemen hemen tüm üye ülkelerin olumlu yaklaşımlarına rağmen, yeni bağımsız cumhuriyetlerde yaşanan ekonomik krizler bu alanda da entegrasyonu zorlaştırdı. En son 17 Ağustos 1998'de Rusya'da yaşanan ekonomik kriz topluluğa ekonomik entegrasyon alanında ağır darbe vurmuştur. Rus ekonomisinin çökmesi başta Beyaz Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan olmak üzere ekonomileri Rusya'ya bağımlı üye ülkeleri de krize sokmuştur. Yaşanan ekonomik krizler, BDT içindeki ekonomik nitelikli alt bölgesel örgütleri (Beşli Gümrük Birliği ve Orta Asya Birliği) işlevsiz hale getirirken, yürümeyen Ekonomik Birlik Anlaşması'nın hayata geçirilmesi iyice zorlaştırmıştır. 1998 ekonomik krizi Rusya'nın dünya piyasalarında rekabet şansı olmayan ürünlerine pazar olarak yeniden BDT'ye dönmesine neden olmuştur. Ancak diğer yandan da bu kriz BDT'nin ekonomik entegrasyon projelerini askıya uğratmıştır.

BDT içinde anlaşmalarla öngörülen bir şekilde ekonomik entegrasyon için öncelikle üye ülkelerde pazar ekonomisi sisteminin kurulması gerekmektedir. BDT'nin 12 üyesinden sadece Kırgızistan kriterlere uyduğu için 1998 Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuştur. ABD ve AB 2002 yılında Rusya Federasyonu'nu pazar ekonomisine sahip ülke olarak tanımıştır. Beyaz Rusya, Türkmenistan ve Özbekistan ise ekonomik sistem olarak serbest piyasa modelini kullanmamaktadırlar. Böyle olunca BDT'nin ekonomik entegrasyonu oldukça yavaş ilerlemektedir. Rusya, Ukrayna ve Kazakistan gibi kilit BDT ülkelerindeki ekonomik durgunluk da örgüt içinde ekonomik entegrasyonu olumsuz etkilemektedir.

V. Kirişenko, BDT içinde siyasi, askeri ve sosyal sahalarda çok taraflı anlaşmalar yoluyla olumlu gelişmeler sağlandığını, fakat ekonomik alanda çok taraflı yaklaşımların başarılı olamadığını belirterek, Topluluğun ekonomik entegrasyon kanadının zayıf kaldığını ifade etmektedir. Krişenko'ya göre, yeni bağımsızlık kazanmış bu cumhuriyetlerin miras paylaşımı ve bunların millileştirilmesi ile meşgul olmaları, kendi iç pazarını komşularından korumak istemeleri ve dünya pazarına tek başına açılmak arzuları ekonomik entegrasyonu geri plana itmiştir. Ancak bu ülkeler

tek başlarına ekonomik sorunlarının üstesinden gelemeyeceklerini bildikleri içinde işbirliğini devam ettirmektedirler.[264] Genel bir değerlendirmeyle, tüm üye ülkeler eski alt yapıdan faydalanmayı ve BDT pazarını kullanmayı istemekle beraber dış ticaret bağlarını çeşitlendirmek, uluslararası finans kuruluşlarının desteğini sağlamak ve en önemlisi üye ülkelerin mali problemlerinde etkilenmemek istemektedirler.

C. İnsani Konularda İşbirliği

Siyasi ve ekonomik transformasyon sürecinde benzer sorunlarla mücadele eden BDT üyesi ülkeler, toplumsal ve insani konularda da etkin bir şekilde işbirliğini desteklemektedirler. BDT bünyesinde insani işbirliği için belirlenen stratejik hedef ortak eğitim, kültür ve enformasyon sahasının geliştirilmesidir. Bu çerçevede BDT nüfusunun çoğunun ya anadili ya da ikinci dili olan; Tüzük'e göre de BDT'nin çalışma dili Rusça'nın Sovyet sonrası sahada iletişim dili olarak desteklenmesi ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Eski yapının dağılması yeni bağımsız cumhuriyetlerde siyasi ve ekonoik olarak bir sürü sorun çıkardığı gibi insani sorunlarda hat safhada oldu. En basit örnek olarak, SSCB'nin dağılmasıyla 286 milyon insanın vatandaşlığı da birden bire değişti. Milyonlarca Sovyet vatandaşı birbirinden farklı yeni ülkelerin vatandaşları haline geldiler. 18 Mayıs 1991'de Mir İstasyonunda bilimsel deneyler yapmak üzere uzaya gönderilen Kozmonot Sergey Krilyakov, 313 gün sonra Dünya'ya döndüğünde artık Sovyetler Birliği ortadan kalkmıştı ve kendisi de artık Sovyet vatandaşı değildi.[265] Şubat 1992'de Fransa'da yapılan kış olimpiyatlarına Sovyet atletleri "Unified Team" adı ile katıldılar. Altın madalya kazandıklarında ise milli marş ve bayrak yerine olimpiyat marşı çalındı ve olimpiyat bayrağı göndere çekildi.[266] Bu şekilde traji-komik örnekler bir yana yeni bağımsız cumhuriyetlerin her birinde ciddi insani sorunlar yaşandı.

BDT bünyesinde insani konularda işbirliği söz konusu olunca Rusya dışında kalan Rusça konuşan azınlığın durumu ilk akla gelen konudur. SSCB'nin dağılmasından sonra 25 milyona yakın etnik Rus, Rusya Federasyonu dışında

---

[264] Vadim Kirichenko, " A Tendency to Economic Reintegration in the CIS", Russia in Transition, N.G.Bugenli (der.), Nova Science Pub., New York, 1997, s.193.
[265] Cenk Başlamış, Son Çar Jirinovski, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s.94.

kalmıştır. Bu Rusya nüfusunun %17'sine denk gelmektedir. 1998 rakamlarına göre bunların 20 milyondan fazlası BDT ülkelerinde yaşamaktadır. Rusya Dış İşleri Bakanlığı verilerine göre 1991-2002 yılları arasında BDT üyesi ülke vatandaşı 4,5 milyon kişi Rus vatandaşlığına geçmiştir.[267] BDT ülkelerinde yaşayan soydaşlarının durumu Rus dış politikasının öncelikleri içerisinde önemli bir yer tutmaya devam etmektedir. Rusya, diyasporanın sorunlarını BDT içinde insani işbirliği ile doğrudan ilgili görmektedir. Narinski ve Malgin'in ifadesiyle *"Malesef belirtmek gerekirki günümüzde BDT bünyesinde dahi soydaşların çıkarlarını savunmak için gerekli hukuki bir zemin sağlanamamıştır. İmzalanan belgeler ise, hayata geçirilmemektedir."* [268]

Rusya BDT ülkelerinde yaşayan soydaşlarının daha önceki ayrıcalıklı konumunu koruyabilmek için mücadele etmiştir. Çifte vatandaşlığı kabul ettirmek için uzun süre BDT üyesi ülkelere baskı yapmıştır. Ancak Türkmenistan ve Tacikistan dışında hiçbir BDT üyesi ülke Rusya'nın bu isteğine olumlu yaklaşmamıştır. Nihayet, 31 Mayıs 2002'de Rusya yeni vatandaşlık kanunu çıkardı.[269] Yeni vatandaşlık yasası Rus vatandaşlarının ikinci bir vatandaşlık edinmesine imkan tanıyor ancak Rus vatandaşlığına geçenlerin eski vatandaşlığını terk etmesini öngörüyordu. [270] Bu kanunla Türkmenistan ve Tacikistan ile çifte vatandaşlığa ilişkin imzalanan anlaşmalarda fiilen geçerliliği kalmayacaktı. Putin yeni kanuna ilişkin yaptığı açıklamada BDT ülkeleri vatandaşları için Rus vatandaşlığına geçişin kolaylaştırılması gerektiğini belirtmiştir.[271]

1993'de Devlet Başkanları konseyinde İnsan Hakları Deklarasyonu kabul edilmiş ve temel insan hak ve özgürlüklerin gözetimi ile görevli topluluk asli organı

---

[266] Riasanovsky, a.g.e., s.584-85.
[267] http://www.ln.mid.ru/ns-osndoc.nsf/0e9272befa34209743256c630042d1aa/432569fa003a249c43256bd8002c64c1?OpenDocument
[268] Narinsky ve Malgin, www. rami.ru/publication/2001-09-25/narinsky-malgin.rtf
[269] http://www.ln.mid.ru/ns-osndoc.nsf/0e9272befa34209743256c630042d1aa/f79bbe944eac903943256bd00029138e?OpenDocument
[270] http://www.ln.mid.ru/ns-osndoc.nsf/0e9272befa34209743256c630042d1aa/f79bbe944eac903943256bd00029138e?OpenDocument
[271] http://www.ln.mid.ru/ns-osndoc.nsf/0e9272befa34209743256c630042d1aa/432569fa003a249c43256bf3002e04c7?OpenDocument

olarak İnsan Hakları Komisyonu kurulmuştur. 26 Mayıs 1995'de Devlet Başkanları Konseyi giriş ve 39 maddeden oluşan "İnsan Hak ve Özgürlükleri Konvansiyonu"nu benimsemiştir.[272] Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Ukrayna'nın imza koymadığı konvansiyonu, Rusya imzaladığı halde parlamentosunda onaylamadığı için yürürlüğe sokmamıştır. BDT ülkelerinin hepsinde temel insan hakları ihlalleri söz konusudur. İnsan Hakları Örgütünün çalışmalarında BDT'de insan hakları ihlalleri ayrı bir dosyada incelenmektedir. Olcott'un ifadesiyle "İnsan hakları karnesi kırık olan BDT ülkeleri, korunmasından çok insan haklarının çiğnenmesi konusunda işbirliği yaptılar."[273]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan sorunlardan bir diğeri de azınlıklar sorunudur. 21 Ekim 1994'de Devlet Başkanları Konseyi'nde "Milli Azınlıkların Haklarının Gözetilmesi Konvansiyonu" imzalanmıştır. Bu konvansiyonda milli azınlık olarak; etnik köken, dil, kültür, din ve gelenekleri ile yerli halktan ayrılan ülke vatandaşları gösterilmektedir ve bu durumda olan kişilerin hakları düzenlenmektedir. Türkmenistan ve Özbekistan'ın imzalamadığı konvansiyon, imza koyan ülkelerin parlamentolarında onaylamamaları nedeniyle hayata geçmemiştir. Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Aleksandr Yakovenko'nun ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Rusya son dönemde BDT ülkelerinde yaşayan soydaşları için milli azınlık statüsü kazandırmak stratejisi uygulamaktadır.[274]

BDT içinde göçmenler sorunu üye ülkelerin yaşadığı en sancılı sorunlardan biridir. Azeri, Ermeni, Çeçen, Gürcü, Rus mülteciler gibi savaş nedeniyle oturdukları yerleri terk edenler dışında ekonomik nedenlerle de milyonlarca insan ülkelerini terk etmiştir. Azeri emek gücünün 1/3'ü ülke dışında çalışmaktadır. Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın iç ekonomileri Rusya'da çalışan işçilerine bağlıdır.[275] Göçmenler konusu Rusya ve BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin inisiyatifinde 30-31 Mayıs 1995 tarihlerinde Cenevre'de düzenlenen bir uluslararası konferansta

---

[272] Konvensiyon için bkz. Diplomatiçeskiy Vestnik, N.7, 1995, s.30.
[273] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.21.
[274] Aleksandr Yakovenko, Vneşnaya Politiki Rossii: Otsenki i Podrobnosti, http://www.rian.ru/yakovenko/ 01.04.2004
[275] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.19.

ele alınmıştır. Konferansın genel sonucu, ilgili uluslararası kuruluşlarla ortak stratejilerin yürütülmesi şeklinde olmuştur.

Göçmenler bulundukları ülkenin iç istikrarı açısından da ciddi sorun teşkil etmektedirler. Örneğin Gürcistan'da Abhazya'dan göç eden 270.000 ve Güney Osetya'dan göç eden 28.000 Gürcü göçmen normal yaşam standartlarının çok altında hayat sürmektedirler. Bu insanlar ülke ekonomisine getirdiği yük yanında, ülkenin iç politikasına ciddi etkide bulunmaktadırlar. Kendi aralarında paramiliter gruplar oluşturarak Abhazya'da ya da Güney Osetya'da saldırılar düzenlemektedirler. Bu sığınmacıların oturdukları yerlere geri dönmesi konusu ise barış görüşmelerini tıkayan en çetin konu olmaktadır.[276]

Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan arasında, 29 Mart 1996'da imzalanan "Ekonomik ve İnsani Sahalarda Entegrasyonun Derinleştirilmesine İlişkin Anlaşma" da BDT içinde sosyal ve insani konularda işbirliğine verilen önemi gösteren en önemli belgelerden biridir. Bu anlaşmada üye ülkelerin halklarının ortak değerlerine vurgu yapılarak bunların korunması; ekonomi, bilim, eğitim, kültür, sosyal alanlarda aşama aşama bütünleşmeden bahsediliyordu.

Narinski ve Malgin'in BDT üyelerinin insani konularda işbirliğine ilişkin görüşleri Rusya'nın konuya bakışını anlamak açısından bize ışık tutmaktadır:

"Bağımsızlıkla birlikte eski Sovyet cumhuriyetlerinde tarih başta olmak üzere insani sosyal ve bilimsel bilginin millileştirilmesi ile Sovyet eğitim sistemi terk edilmiştir. Son dönemde ise, Rusça'dan uzaklaşılarak toplumlar arası diyalogun aracı ortadan kaldırılmaktadır. Bağımsızlığın ilk heyecanın sona erdiği günümüzde yeni bir kimlik olarak Topluluk kimliği oluşturulabilir. Ortak geçmiş, aynı coğrafyanın parçası olmak gibi nedenler bunu gerektiren objektif gerekçelerdir. Bunu AB özel bilimsel projeler ve eğitim programları, farklı konferanslar ve seminerler düzenleyerek başarmıştır. Floransa'da Avrupa Üniversitesi faaliyet göstermektedir. Biz de bundan örnek alabiliriz. Tabiki bu kimliğin gelişimi entegrasyon sürecinin gelişimine doğrudan bağlıdır."[277]

---

[276] A.g.e., s.138.

[277] Narinsky ve Malgin, Problemı Razvitiya Sodrujestva Nezavisimıh Gosudarstv na Sovremennom Etape,

V. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU'NUN GEÇİRDİĞİ EVRELER VE ENTEGRASYON SÜRECİNDE GELİNEN NOKTA

Geride kalan on yıl içerisinde BDT'nin bir kaç safha geçirdiği görülmektedir. 1996 yılında Rusya'nın BDT'den Sorumlu Devlet Bakanı Aleg Rıbakov'un BDT'nin ilk 5 yılına ilişkin görüşleri şu şekildedir: "1992 yılını ve 1993'ün başlarını kapsayan ilk etapta eski birlik cumhuriyetlerinin "medeni boşanma"sının tamamlanmasının yanında, devletler arası ilişkilerin temelini oluşturma çalışması başlatıldı. Bu kısa süre içerisinde Topluluğun örgütsel yapısı içinde Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Parlementolararası Asamble gibi temel organlar oluşturuldu. 1993'de Minsk'te kendi binasında Genel Sekreterlik faaliyete geçti. Dış ekonomik ilişkiler Yöneticiler Kurulu, Petrol ve Gaz sahasında Parlementolararası kurul gibi ekonominin bir çok dalında uzmanlık kurulları oluşturuldu. 1993 yılının ortasından itibaren başlatılabilecek ikinci safhada ise, yoğun bir şekilde BDT üyesi ülkeler arası işbirliğinin hukuksal temeli düzenlendi. Ekonomik, sosyal, güvenlik ve diğer alanlarda yüzlerce çok taraflı ve iki taraflı anlaşmalar imzalandı. Bu arada BDT üyesi ülkelerin ekonomik entegrasyonu yolunda en önemli adım 1993'de Ekonomik Birlik Anlaşması'nın imzalanmasıyla atıldı. Bu politikalar 1995'den itibaren meyvelerini vermeye başladı. 1992-1994 yılları arası Rusya'nın BDT ülkeleriyle olan karşılıklı ticaret hacmi sistematik olarak düşüş göstermiş, 1991'e oranla altı kat azalmıştı. Fakat göstergeler değişmeye başladı ve karşılıklı ticaret 1995'de bir önceki yıla oranla %15, 1996'da ise bir önceki yıla oranla %50'lik bir artış gösterdi. Sonuç olarak 1996 yılının ilk çeyreğinde Rusya'nın dış ticareti içinde BDT ülkelerinin payı %26 civarında gerçekleşti. 14 Eylül 1995'de Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin yayınladığı kararname ile BDT ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesinin dış politika öncelikleri listesinde ilk sıraya yerleştirilmesini bildirdi. Dış işleri bakanlığı da bu kararnameye göre BDT içinde yeni bir entegrasyon stratejisi oluşturdu."[278]

Rıbakov'un sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla Mart 1996'da imzalanan Dörtlü Gümrük Birliği Anlaşması ve Nisan 1996'daki Rusya-Beyaz Rusya topluluğu kuran

---

www. rami.ru/publication/2001-09-25/narinsky-malgin.rtf

[278] Rıbakov, a.g.e. s.17-25.

anlaşma bu yeni entegrasyon stratejisinin sonucu ve BDT sürecinde yeni bir safhanın başlangıcıdır. Gerçekten de, BDT'nin "medeni boşanma" kurumundan gerçek bir entegrasyon yapısı niteliği kazanmasının bu iki anlaşmadan sonra gerçekleştiğini belirtmektedir.[279]

A. Devletlerarası Forum ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Reformasyonu Çabaları

Eski birlik taraftarı muhafazakar kesimde subjektif nedenlerin Sovyet topraklarında ayrışma sürecinin devam ettirdiğini ileri sürerek, liderlerin hataları, Rusya'nın ortaklarının uyuşmazlığı, siyasi iradenin olmaması ve BDT yürütme sekreterinin kötü çalışması gibi temel nedenler yüzünden topluluğun bu günkü işlemeyen objektif ve doğal duruma geldiğini belirtmektedir. Bu durumu değiştirmek içinse, topluluğa gerçekçi bir yapı oluşturularak yeni temele dayalı yeni ilişkiler kurulaması gerekmektedir. Devletlerarası Forum bu yönde atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.[280]

BDT'nin hukuki temelin hazılanması, örgüt yapısının kurulma sürecinde önemli adımlar atılmasına rağmen, örgüt ciddi bir entegrasyona dönüşemedi. Bu gerçeğe ilişkin 1997'den itibaren tartışmalar başlatıldı ve BDT'nin reformasyonu sorunu gündeme oturdu. Ekim 1997'de Moldavya'nın başkenti Kişinev'deki soğuk geçen devlet başkanları zirvesinde topluluğun yeni konseptinin hazırlanmasına ilişkin uygar bir mekanizma olarak özel bir devletlerarası forum kurulması görüşü benimsendi. Yeltsin'in dördüncü kez Devlet Başkanları Konseyi Başkanlığına seçildiği zirvede Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Moldavya liderleri Rusya'yı suçladılar. Liderler ikili ilişkilerin çok taraflı ilişkilerden daha etkin olduğundan hareketle, BDT'nin işbirliği aracı olarak başarısızlığını kanıtladığını söylediler.[281] Yeltsin'in ifadesiyle Kişinev Zirvesi BDT'nin kaderi belirlendiği için en dramatik zirvelerden biriydi.[282] Bunu takiben 29 Nisan 1998'de Moskova'da Devletlerarası Forum kuruldu.

---

[279] Balaşov, a.g.e., s.9.
[280] Sergey Kazenov ve Vlademir Kumaçev, " Ne speşit hranit codrujestvo", Vlast, N.8-9, s.81.
[281] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.25.
[282] Boris Yeltsin, Geceyarısı Günlükleri, Çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.211.

Forum, topluluğun önceliklerinin, gelişme perspektifi ve stratejisinin belirlendiği ve tüm sorunların tartışıldığı bir yer olarak; BDT'nin nasıl ilerleyeceği, entegrasyon probleminin nasıl çözüleceği, kurumsal yapının revizyonu konularında yeniden yapılanmaya yönelik kararların alındığı bir yer olarak düşünüldü. Devlet başkanları Forum'un yeni kişilerce ve yeni fikirlerle hazırlanması gerektiğini belirttiler.

Haziran 1999'da altıncı toplantısını gerçekleştiren Forum'da alınan kararlar daha çok ekonomik işbirliği konusunda oldu. Tavsiye niteliğinde olan bu kararlar, Devlet Başkanları Konseyi'nde onaylandığı takdirde geçerlilik kazanacaktı. Forum'da 15 Nisan 1994'se hayata geçen Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın ön gördüğü Serbest Ticaret Bölgeleri kurulmasına ilişkin ilişkin hükümlerin hayata geçirilmesinin sağlanarak, 1 Ocak 2000 yılından itibaren BDT'de Serbest Ticaret Bölgelerinin oluşturulması kararı alındı. Buna ilişkin 2 Nisan 1999'da yapılan Moskova zirvesinde devlet başkanları tüm üye ülkelerin Serbest Ticaret Bölgesi oluşturulması için yıl sonuna kadar gerekli tüm hazırlıkları yapmasını kararlaştırıldı.

Forum'un üzerinde çalıştığı diğer sorunlar arasında Topluluk kurumlarının reformasyonu bulunuyordu. Buna ilişkin Yürütme Sekreterliği ile Devletlararası Ekonomik Komite'nin birleştirilip, ikisinin yerine Topluluk Yürütme Komitesi oluşturulması ve elaman sayısının 1300'den 710'a indirilmesi önerisi kararlaştırıldı. Ayrıca başbakan yardımcılarından oluşan Devletlerarası Ekonomik Komite'nin Topluluk Ekonomik Komisyonuna dönüştürülmesi önerisi üzerinde çalışıldı.

Forum'a her ülkenin farklı seviyelerde temsilci göndermesi ise, dikkat çeken bir nokta oldu. Ermenistan ve Beyaz Rusya Cumhuriyeti bakanlar seviyesinde katılırken, Azerbaycan'ı ise, diplomatlar temsil etti.

Dönemin BDT Yürütme Sekreteri Boris Berezovsky, BDT'ye ilişkin yeni gelişme konseptlerinin hazırlanmasının, faydasız olduğunu, bunların eski kafayla hazırlanmış, daha çok Sovyet dönemi devlet kalkınma planlarına benzediğini ifade etmektedir. Berezovsky'e göre pazar ekonomisine dayalı yeni bir bağımsız devletler ekonomik işbirliği modeli hazırlanamadı, topluluk siyasi ihtiraslardan da zarar gördü ve AB'de olduğu gibi entegrasyon iç dinamikleriyle ilerlemedi. Berezovsky, neticede gelinen noktada, planlı zihniyete göre imzalanmış ve işlemeyen bine yakın belge, değişmesi gereken örgüt kurumları, mevcut ekonomik engeller, karşılıklı güvenden

yoksun siyasi elitle birlikte entegrasyon çabalarının sürmekte olduğunu belirterek 1998'de kurulan Devletler Arası Forum'un faaliyetlerinin sonucunu ise, *"Dağ fare doğurdu"* şeklinde değerlendiriyordu.[283]

2 Nisan 1999'da Moskova'da yapılan devlet başkanları konseyinde BDT yürütme sekreteri Boris Berezovski görevden alındı ve yerine bir başka Rus Yuri Yarov getirildi. Rusya Başbakanı Primakov ile aralarındaki çekişme nedeniyle Yeltsin'in teklifiyle ve diğer BDT üyesi devlet başkanlarının da onaylamasıyla görevden alınan iş adamı Berezovski, liberal reformları savunması nedeniyle Rusya'da eski birlik taraftarı tutucu siyasilerce de başarısızlıkla suçlanıyor ve istifası isteniyordu. Bürokrasi içinden gelen Yuri Yarov'un genel sekreterliğe seçilişi bu yüzden komünistlerce olumlu karşılandı. Bu koltuğa Rus olmayan birinin seçilmesi ise, gündeme dahi gelmedi.[284]

B. Kuruluşunun Onuncu Yıl Dönümünde Bağımsız Devletler Topluluğu

8 Aralık 1999'da Yalta'da BDT ülkeleri Hükümet Başkanları Konseyi toplantısı yapıldı. Toplantıda başlıca şu üç konu ele alındı: Topluluk yürütme organının reformasyonu, serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması, ekonomik, askeri ve finansal sorunlar. Rusya Federasyonu Başbakanı Putin, tüm kararların milli çıkarlar doğrultusunda alındığını belirterek, ülkesinin gümrüksüz ticaretten doğan kaybını ifade etti. Böylece, yakın zamanda Topluluk serbest pazarının kurulamayacağı açıklık kazandı. Öte yandan Putin Ukrayna Başbakanı'yla doğal gaz alacakları, Gürcistan Başbakanı ile de iki ülke arasındaki devlet sınırlarının sağlamlaştırılması konusunda ikili görüşmeler yaptı.

Yalta buluşmasına Beyaz Rusya Cumhuriyeti temsilcisi katılmadı. Gözlemciler bunun nedenini Minsk'le Kiev arasındaki ilişkilerin soğuk olmasına bağladılar. Belarus tarafının ayrıca buluşmadan bir gün önce kamuoyu tartışmasına sunulan birlik anlaşması tasarısına ilişkin de memnuniyetsizliği söz konusuydu. Eylül 1999'da Beyaz Rus ile Ukrayna arasında yaşanan olaylar BDT içi ilişkilere

---

[283] Berezovsky, a.g.m.
[284] Nezavisimaya Gazeta, 3 Nisan 1999.

yeni bir nitelik kazandırdı. Olayların gelişimi kısaca şu şekilde oldu. 1999 Eylül başında Ukrayna'nın Yalta şehrinde, "Baltık-Karadeniz İşbirliği: 21. Yüzyılda Avrupa'yla Entegrasyon ve Birleşik Sınırlar" konulu bir uluslararası konferans düzenlendi. Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kuçma ev sahibi olarak, Beyaz Rusya Devlet Başkanı Lukaşenko'yu da bu konferansa davet etti. Ancak daha sonra Ukrayna bu davetini iptal etti. Lukaşenko'ya göre bunun gerekçesi Batı'nın baskı yapması idi. Buna tepki olarak, Belarus tarafı, 8 Aralık 1999'da Yalta'da yapılan BDT Hükümet Başkanları Konseyi toplantısını protesto ederek temsilcisini göndermedi. Öte yandan en sıkı entegrasyon taraftarı Lukaşenko'nun BDT'nin yapısına ve Ukrayna devlet başkanına ilişkin açıklamaları, topluluk ilişkilerine yeni bir çehre kazandırdı. Lukaşenko'ya göre, *"BDT ayrı ayrı politikacıların kişisel çıkarları için kullandıkları bir oyuncaktır. Yalta'daki BDT hükümet başkanları konseyi toplantısı, bilinçli olarak Kuçma'nın himayesinde yapılmıştır. Kuçma, bu sayede yaklaşan devlet başkanlığı seçimleri için prestij kazanacaktır. Kendisi ise, gidip birilerine destek verecek bir kukla olmadığı için, başbakanını bu toplantıya göndermemiştir."* Lukaşenko'ya göre, bu zamana kadar BDT Tüzüğü'nü parlamentosunda onaylamamış bir ülke, zaten topluluk üyesi dahi sayılamaz.[285] Bu örmekte de görüldüğü gibi basit diplomatik pürüzlerin kazandığı ciddiyet, BDT karar alma yapısının zayıflığını ve üye ülkeler arası ilişkilerdeki hassasiyeti ispatlar niteliktedir.

25 Ocak 2000'de Moskova'da BDT Devlet Başkanları Konseyi toplantısı gerçekleştirildi. Toplantı öncesi Serbest Ticaret Bölgelesi kuran protokolün onaylanması konusunun neticelendirilmesi beklenmekteydi. Ancak bu zirvede ele alınan konular; topluluk organları reformasyonunun neticelendirilmesi, çatışma tarafların Abhazya sorununun çözümüne ilişkin Topluluğun aldığı kararlara uygun hareket edip etmediğinin incelenmesi, Transdnyester'deki (Moldavya) durumun gözden geçirilmesi gibi rutin konular oldu. Yeltsin'in istifasından sonra Vladimir Putin'in devlet başkanlığı vekaleti dönemine rastlayan bu zirve de öncekilerden farklı bir nitelik göstermedi. Zirvede en fazla göze çarpan nokta, Rusya'nın son dönemde ağırlık verdiği BDT içinde ikili ilişkilerini geliştirme stratejisi oldu. Yeni

[285] İzvestiya, 12 Ekim 1999.

başkan hemen hemen tüm liderlerle teke tek ön görüşme gerçekleştirdi, Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanlarını bir araya getirerek görüştü. Tacikistan Cumhurbaşkanı Emamali Rahmanov'un, BDT'yi ayakta tutanın büyük Rusya olduğu, bu nedenle de Devletbaşkanları Konseyi başkanlığına Putin'in seçilmesi gerektiğine ilişkin görüşü ise, doğal bir şekilde destek buldu ve bu göreve Putin seçildi.

Ocak 2000 tarihli Moskova zirvesinde de bölgesel güvenliğe ilişkin konuların öncelik taşıdığı görüldü. Beklenenin aksine Serbest Ticaret Bölgelerinin kurulmasına ilişkin ise, her hangi bir somut gelişme gerçekleşmedi. Öte yandan BDT'nin en ağırlıklı yanını oluşturan askeri kanadında da bir zayıflama söz konusudur. Askeri sahadaki dezentegrasyon, BDT içi alt örgütlenmelerin doğal bir sonucu olarak devam etmektedir. Örneğin, Kollektif Güvenlik Anlaşmasına (Rusya, Beyaz Rusya, Ermenistan, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan) GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldavya) ülkelerinden hiç biri dahil olmazken, bu ülkeler kendi aralarında askeri işbirliğine gitmektedirler. 25 Ocak 2000 tarihli BDT zirvesinin hemen ertesinde, 28-30 Şubat 2000'da Tiflis'te GUAM Savunma Bakanları toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda askeri işbirliği ile boru atlarının korunmasına yönelik ortak askeri birlik kurulması konuları görüşülmüştür.[286]

1 Aralık 2000'de Minsk'te Devlet Başkanları ve Hükümet Başkanları Konseyleri toplantıları gerçekleştirilmiştir. Bu zirveye Türkmenistan devlet başkanı hariç diğer 11 üye ülke devlet başkanları ve başbakanları katılmıştır. Zirve öncesinde Serbest Ticaret Bölgesi oluşturulması, Anti-terör Merkezi'nin finansmanı ve 1991-1993 yılları arasında imzalanmış ve işlevini yitirerek eskimiş olan 300'e yakın anlaşma ve kararın iptali gibi konular gündeme alınmıştı. Serbest Ticaret Bölgesi oluşturulması için Rusya Federasyonu ile Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Moldavya, Özbekistan ve Tacikistan arasında serbest geçiş rejimine ilişkin ikili anlaşmalar imzaladı. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in fikir babalığını yaptığı ve zirve öncesi alt yapısını hazırladığı anti-terör merkezine oluşturulması çalışmalarına ilişkin Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov, bu konunun topluluğun

[286] Vladimir Georgiyev, "Aboronnıy Vektor Moskovskovo Sammita", Nezavisimaya Gazeta, 26 Ocak 2000.

çalışma organlarında halledilebilecek basit bir konu olduğu; asıl Serbest Ticaret Bölgesi kurulmasının neticelendirilmesi gerektiği şeklinde karşı çıktı. Ukrayna, Azerbaycan ve Gürcistan ise, Anti-terör Merkezi oluşturulmasına ilişkin düzenlemeye çekince koyarak katıldılar.[287]

Kasım 2001'de Moskova'da BDT'nin kuruluşunun 10. yıl dönümü çerçevesinde Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konsey, ve Dışişleri Bakanları Konseyi toplantıları yapıldı. Toplantıya 12 üye ülkenin devlet başkanlarının da gelmesiyle uzun süreden sonra devlet başkanları zirvesinde tam katılım sağlandı. Devlet Başkanları bu toplantıda "BDT'nin 10 Yıllık Faaliyetlerinin Değerlendirmesi ve Geleceğe Yönelik Hedefler" başlıklı analitik belgeye ve bu belge doğrultusunda hazırlanmış bir bildiriye imza koydular. Bu iki belgede özet olarak belirtilen hususlar şunlardır; BDT, tarihi görevler yerine getirmiştir ve geçen on yıl BDT'nin eski Sovyet cumhuriyetleri arasında çok taraflı işbirliği için optimal form olduğunu ispatlanmıştır. Ancak örgüt bünyesinde etkin bir işbirliği mekanizması kurulamadığı ve başlangıçta gerçekçi hedefler tespit edilmediği için BDT'nin başarısızlığından da söz edilebilir. Geçen on yıl yeni bağımsız devletlerin oluşum süreci için uygun koşulların hazırlanması süreci oldu, bundan sonra gerçek sosyo-ekonomik başarıların başlangıç yılları olacaktır. BDT, XXI. yüzyılın başında, üyelerinin istikrarlı sosyo-ekonomik gelişimi hedefi doğrultusunda çok önemli pozitif potansiyele sahip bölgesel bir entegrasyondur. Bundan sonra da BDT, pragmatik bir yaklaşımla, karşılıklı çıkar temelinde ticari ve ekonomik işbirliği sayesinde küreselleşmenin getirdiği olumsuzluklara karşı koyarak üyelerinin dünya toplumunda saygın bir yer edinmesi için çalışacaktır.[288]

Aradan geçen on üç yıla yakın sürede BDT'nin etkin bir işbirliği yapısı kurabildiğinden bahsetmek zordur. Topluluğa üye ülkeler arasında giderekte derinleşen bariz çıkar ayrılıkları mevcuttur. Topluluk bünyesinde imzalanmış 3000'e yakın işlerlik kazanmamış belgeler ise, gelecek işbirliği fikri adına güvensizliğin delilidir.

---

[287]"SNG v poiskah çasovşika", www.gazetasng.ru , 04.12.2000.

[288] "BDT'nin 10 yıllık faaliyetlerinin değerlendirmesi ve geleceğe yönelik hedefler" başlıklı analitik belge için bknz. http://www.cis.minsk.by/russian/novemb2001/10921035.html
Devlet başkanlarının BDT'nin kuruluşunun 10. yıl dönümü nedeniyle yayınladıkları dekrelasyon için bknz. http://www.cis.minsk.by/russian/novemb2001/1110815.html

15 Kasım 2003'de St. Petersburg'da "Eski Sovyet Coğrafyasında Demokrasinin Gelişiminde Farklı Yollar" konulu uluslararası bir konferans düzenlendi. Burada Rusya, Ukrayna ve Kazakistan'ın birleşerek Avraysa üçlüsü oluşturması gerektiği ve eski Sovyet sahasında yeni bir çekim merkezi oluşturması gerektiği fikri ortaya atıldı. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in kızı Darina Nazerbayev, BDT'nin kriz içinde olduğunu, BDT'nin aslında tarihi görevini tamamladığını, artık Kazakistan, Rusya ve Ukrayna'nın "ortak liderliği" temelinde etkin bir ortaklık sistemi kuracak yeni bir entegrasyon mekanizması yaratılması gerektiğini ileri sürdü.[289]

BDT'nin reformasyonunda "ortak liderlik" tezi yeni bir kavram olarak ortaya çıkmıştı. Bu tezin ana fikri şöyleydi: *"BDT içinde tek ülkenin hegemonyası imkansız ve etkisiz. Üçlünün ortak liderliği ise, tüm BDT üyelerine bir çok fayda sağlar. Bu sağlanırsa ilk olarak ABD, Çin, AB gibi dünya güç merkezleriyle ilişkilerde konumumuz sağlamlaşır; ikinci olarak "büyük üçlü" bölgede istikrarın garantörü olur; üçüncü olarak uygar dünya değerlerinin geliştirilmesi misyonunu üstlenir. BDT medeni boşanma aracı olarak görevini ifa etti, "büyük üçlü" ise bölgede istikrar ve demokrasiyi sağlayabilir."* Rusya Federasyonu Dış ve Savunma Politikaları Komisyonu Başkanı Sergey Karaganov'a göre ise Ukrayna, Kazakistan ve Rusya birliği vatandaşlar düzeyinde dahi mümkün değildir, çünkü çıkarlar uyuşmamaktadır.[290]

C. BDT'nin Başarısızlığı ve Nedenleri

Görevden alınmasından bir kaç ay önce 1998 yılının sonlarında dönemin BDT yürütme sekreteri Boris Berezovsky, topluluğun geçirdiği sürece ilişkin görüşlerini şu şekilde ifade ediyordu:

"Aralık 1991'de BDT'nin kurulması aşamasında, katılımcı ülkeler yeni örgütün önüne temel iki hedef koydular: En asgari masraflarla SSCB'nin ilgası sürecini atlatmak; eski birlik cumhuriyetleri arasında ortak ekonomik, sosyal ve iletişim sahası kurmak. BDT ilk görevi büyük ölçüde başardı, fakat entegrasyona

---

[289] Elena Rotkeviç, "Na Territorii SNG mojet bıt sozdana novaya evraziyskaya troyka", İzvestiya, 17 Kasım 2003, http://www.gazetasng.ru/article.cgi?id=48324

[290] A.g.m.

yönelik etkili bir birlik oluşturma fonksiyonunu gerçekleştiremedi. Bu nedenle geçen süreyi dezentegrasyon süreci olarak adlandırabiliriz." [291]

Berezovsky bütünleşme konusunda başarısız olunmasının nedenlerini ise, şöyle sıralıyordu:

1) BDT üyesi ülkeler bütünleşmeyi nihai amaç olarak belirlemeden "önce kavgaya karışalım" diyerek bolşevik mantığıyla hareket ettiler. Nihai hedef tayin edilmeden başarı beklemek yanlış olur.
2) Entegrasyonu "milli bencillik" gölgeledi. Hiç bir üye ne egemenlikten ne de finans kaynaklarından fedakarlıkta bulunmaya yanaşmadı.
3) Bütünleşmenin kurumsal şekli tam tesbit edilmedi.
4) Alınan kararların hayata geçirilmesi için gerekli mekanizmanın kurulması sağlanamadı.

BDT'nin kuruluşuyla eş zamanlı olarak işbirliği retoriği ortaya çıkmıştı. Ancak topluluk, işbirliğine uygun bir platform sağlamada etkisiz kaldı. Aradan geçen on yılı aşkın süre sonunda BDT'nin "başarısız bir uluslararası örgüt nasıl olur"a en güzel örnek teşkil ettiği görüşü hakim oldu.

Bu sonucu doğuran siyasi nedenleri bir kaç madde halinde şöyle özetlemek mümkündür: a) Üye ülkelerin farklı yaklaşımları; b) Örgütün gücüyle orantılı somut hedeflerin olmaması; c) Egemenliklerinin sınırlandırılması konusunda üye ülkelerin isteksiz olması dolayısıyla örgütün hükümetler üzerinde yaptırım gücünün olmaması; d) Üye ülkeler arasındaki ikili sorunlar ve çıkar ayrılıkları (Özellikle Ukrayna'nın itirazları ve Rusya'yı BDT içinde dengeleme çabaları.); f) İkili sorunların çözümünde ve krizle mücadele de belirli etkin bir prosedürün olmayışı; g) Örgüt içinde etkili bir karar alma mekanizmasının kurulamaması ve onaylanan kararların daha sonra yürürlüğe konmaması; g) Üye ülkeler arasında ilişkilerde topluluk belgelerinden çok ikili anlaşmalara önem verilmesi (Örneğin, Rusya'nın diğer cumhuriyetlerle arasındaki güvenlik ilişkilerinde Kolektif Güvenlik Anlaşması ile yetinmeyerek ikili anlaşmalarla da garanti sağladı.); h) Siyasi iradenin zayıf olması.

Kemal Başlar, Sovyet sonrası devletleri bütünleştirmede BDT'nin başarısız olmasının temel nedeninin "örgütsel klonlama" yapılmaya çalışılması olduğunu ileri

---

[291] Berezovsky, a.g.m.

sürmektedir. "Ruslar Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra eski imparatorluğun DNA'larını BDT'nin hücrelerine yerleştirmeyi uygun gördüler. Döllenme aşamasında ise AB'nin genetik koduna başvuruldu. Bu nedenle BDT Rus toplum mühendislerinin bir hatası oldu."[292]

BDT teorik temeli olmayan bir örgüttür. Birleşik bir devletten konfederasyona ya da ayrı devletlerin federasyonuna gidişe ilişkin bir örnek mevcut değildir. BDT'nin hukuki ve siyasi niteliği ise, açık değildir. AB benzeri bir entegrasyon hedeflenmekle birlikte, karar alma mekanizması ve kurumsal yapı bu hedefe uygun olmadığı için AB'den farklılık göstermektedir. Öte yandan BDT'ye üye ülkeler Sovyetler Birliği içinde 70 yıl boyunca AB'nin günümüzde ulaştığı düzeyden daha sıkı bir entegrasyon içerisinde birarada yaşamışlardır. Bu nedenle bazı eski kafalılar "madem AB'yi örnek alıyoruz, Sovyetler Birliği'ni niye dağıttık" diye sormaktadırlar.

BDT'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bir ayrışma mekanizması olarak işlev gördüğü söylenebilir. SSCB'nin dağılması sırasında Sovyet nüfusun büyük bir kısmı böyle bir olaya psikolojik olarak hazır değildi. Bu ortamda BDT'nin kurulması önemli bir psikolojik amortizör rolü oynadı. Hatta BDT'nin yeni birlik mi, entegrasyon mu bölgesel örgüt mü konusundaki belirsizlik insanlarda birlik coğrafyasının korunacağı ve eski ilişkilerin devam ettirileceği ümidini sürdürdü. BDT'nin Sovyet cumhuriyetleri arasında yeni birlik şekli olacağı konusunda beklentilerin ve yaşanan hayal kırıklığının kaynağı bu psikolojidir.[293] BDT'nin başarılı olmadığına yönelik eleştiriler ise, beklentilerin aşırı olmasından kaynaklanmaktadır. Halbuki BDT bir entegrasyon olmaktan uzaksa da bir çok bölgesel örgütten de daha başarılıdır. Entegrasyonlarda ulusal yetkilerin minimal de olsa devri söz konusudur. Bu anlamda BDT'nin entegrasyona dönüşebilmesi için hukuki-normatif temelinde bir değişiklik gereklidir.[294]

Günümüzde tüm BDT üyesi ülkeler, farklı formatlarda ve farklı hızlarda entegrasyon girişimleriyle birlikte "büyük BDT"nin korunması konusunda ortak görüştedirler. BDT'nin bölgesel örgütten gerçek bir entegrasyona dönüşmesi kısa

---

[292] Başlar, a.g.e., s.94.
[293] Narinsky ve Malgin, a.g.m. www. rami.ru/publication/2001-09-25/narinsky-malgin.rtf
[294] A.g.m.

vadede mümkün gözükmemektedir. Bu yönde atılacak en önemli ve somut adım serbest ticaret bölgelerinin kurulması ve ödemeler birliğinin sağlanması olacaktır. İlk planda yapılması gereken, kurumsal reformun ve serbet ticaret bölgelerinin kurulmasının gerçekleşmesi olarak belirtilmektedir.[295] Ancak genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; Rusya'nın BDT ile ulaşmak istediği hedefleriyle sahip olduğu imkanlar arasındaki uçurum buna engel olmaktadır. Bu yüzden BDT günümüzde üye ülke devlet başkanlarının bir araya geldiği siyasi bir forum niteliğine bürünmüştür. Çoğu Batı ülkelerinde eğitim gören gelecek nesillerin ortak anlaşma diline dahi sahip olmayacağı düşünülürse, BDT'nin gerekliliği konusunda bu günkü kanı da değişebilir.[296]

VI. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU İÇİNDE ALT-BÖLGESEL OLUŞUMLAR

BDT içinde farklı hızlarda entegrasyon stratejisinden hareketle Rusya Federasyonu, 1996'den itibaren alt bölgesel örgütler kurarak daha sıkı entegrasyon yönünde adımlar attı. Bunlardan ilki Rusya Federasyonu, Belarus Cumhuriyeti, Kazakistan ve Kırgızistan arasında oluşturulan Dörtlü Gümrük Birliği Anşaşması oldu. Bunu Rusya-Beyaz Rusya Topluluğu Anlaşması takip etti. Aradan geçen süre içerisinde Rusya-Beyaz Rusya Topluluğu birleşik devlet safhasına kadar ilerledi. BDT'nin "medeni boşanma kurumu"ndan gerçek bir "çok seviyeli entegrasyon kurumu"na dönüşmesi sürecinin, 28 Mart 1996 tarihli ekonomik ve insancıl alanda derinlemesine entegrasyon anlaşması(Dörtlü Gümrük Birliği) ve 2 Nisan 1996 tarihli Rusya-Beyaz Rusya Topluluğu anlaşmasından sonra gerçek anlam kazandığı ifade edilmektedir.[297]

Bunların dışında BDT içinde Rusya'nın katılımı olmayan bölgesel yakınlaşmalarda meydana geldi. Tek ekonomik saha kurmaya yönelik Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan arsındaki Orta Asya Üçlü ittifakı 1994'de başlatıldı. Ayrıca Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldavya arasındaki Asya-Kafkasya-

[295] Narinsky ve Malgin, a.g.m.
[296] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.237.

Avrupa ulaşım koridoru kurmaya yönelik olarak başlatılan GUAM hareketi 1997'den itibaren ciddi bir nitelik kazandı. 1999 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla bu hareket, örgüte dönüştürüldü.

2003 yılı başında ise, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında gümrük birliğini amaçlayan yeni bir entegrasyon olarak "Tek Ekonomik Saha" fikri ortaya atıldı. Rus bilim adamları bu yeni örgütü, Rusya'nın BDT'yi etki sahasında tutabilmesi için son şansı olarak değerlendirmektedir. Öte yandan BDT'ye alternatif politika güden GUAM'ın da üyesi olan Ukrayna'nın yapacağı tercih BDT'nin de geleceğini belirleyecek niteliktedir.

BDT içinde ortaya çıkan tüm oluşumların taşıdığı nitelik, BDT'ye alternatif mi yoksa BDT'yi güçlendirmeye yönelik mi olduğu sorusu örgütün mevcut durumunu ve sunduğu perspektifi anlama açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle bu kısımda BDT içindeki alt bölgesel örgütler de incelenecektir.

A. GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldavya)

GUAM, başlangıçta dört ülke arasında (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldavya), resmi nitelik taşımayan siyasi bir yakınlaşma olarak ortaya çıkmıştı. SSCB döneminde bağımsızlık için en fazla mücadele veren ülkeler arasında yer alan dört ülke arasındaki oluşumun kökeni 1996 sonlarıyla 1997 yılının ilk yarısında gündemi yoğun bir şekilde işgal eden Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA) Kanat İndirimleri konusunda Rusya'nın revizyon isteğine gitmektedir.[298] Rusya'nın müzakerelerdeki olumlu ilerlemelere rağmen güney kanadındaki kuvvetlerini tek taraflı olarak artırmaya başlaması üzerine Gürcistan, Azerbaycan ve Ukrayna liderleri 1996 yılı sonlarında aralarında danışma niteliğinde bir düzenlemeye gittiler. Bu yapıya daha sonra Moldavya'da katıldı. Dört ülke, AKKA'da yapılacak bir revizyonun bölgedeki güç dengesini Rusya'nın lehine değiştireceği gibi, ülkelerindeki Rus kuvvetlerinin mevcudiyetini kendi rızaları

---

[297] Balaşov, a.g.t., s.9.

[298] 1990 yılında AKKA imzalanmıştı. AKKA ile hedeflenen, Avrupa'da yeni askeri kuvvetler dengesi oluşturularak, eski bloklar arasında yeni bir güven ve istikrar ortamı yaratılmaktı. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Varşova Paktı'nın çökmesi ile 90'lı yılların ortalarından itibaren AKKA rejiminin revizyonu yoğun olarak gündeme geldi. Bu tartışmalar ve Rusya'nın talepleri için bknz. Nurşin A. Güney, "AKKA'nın Yeni Koşullara Uyarlanması ve Türkiye'nin Güvenliği", En Uzun On Yıl, Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), 2. Basım, Büke Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.165-191.

olmamasına rağmen meşrulaştıracağı düşüncesiyle buna karşı birlikte hareket etme kararı aldılar. Mayıs 1997'deki AGİT zirvesinde AKKA'daki düzenlemeler onaylandığında GUAM oluşumu etkisini gösterdi. Anlaşmaya, milli sınırların dışında bulundurulacak kuvvetler için o ülkenin rıza göstermesi koşulu konuldu.[299]

10 Ekim 1997'de Strazburg'da yapılan Avrupa Konseyi toplantısında dört ülke devlet başkanı GUAM oluşumunun devam ettiğine dair resmi bir bildiri yayınladılar. Bu bildiride, güvenlikle ilgili önemli konularda dört ülkenin çıkarlarının çakıştığı, işbirliğinin faydalı olduğu belirtiliyor ve bu inisiyatifin geliştirilmesi hedefi açıklanıyordu. Bu şekilde Strazburg Bildirisi ile GUAM oluşumu kurumsallaşma doğrultusunda resmi bir nitelik kazanmış oldu.

25 Kasım 1997'de dört ülke dışişleri bakanları yardımcıları Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de buluştu. Bu toplantının amacı GUAM'ın niteliğinin ve yapısının belirlenmesi için çalışmaktı. Burada uluslararası politikada işbirliği, ayrılıkçılığa karşı ortak mücadele, bölgesel ihtilaflara karşı karşılıklı destek, barışın korunması için ortak çaba, ulaşım güzergahlarının geliştirilmesi, Atlantik ötesi ve Avrupa kurumlarına üyelik için hazırlık konularını içeren bir protokol imzalandı. Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldovya arasında bölgesel güvenlik konusunda işbirliği, yakıt ve enerji kaynakları sahasında ekonomi politikalarının koordine edilmesi, Asya- Kafkasya- Avrupa ulaşım koridoru kurulması[300] hedeflerinin ön plana çıktığı GUAM, açıkça ifade edilmemesine rağmen, Rusya'ya ve BDT'ye alternatif sağlayacak bir hareket olarak görüldü. Batı ve NATO "jeopolitik çoğulculuk"

---

[299] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.166-67.

[300] Asya- Kafkasya- Avrupa arasında ulaşım koridoru kurulmasına ilişkin 1993'de AB ile BDT ülkelerinden Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında TRACECA projesi başlatılmıştı. Ekim 1996'da Ukrayna ve Moğolistan, Mayıs 1998'de ise, Moldavya bu projeye dahil oldu. Proje, Avrupa'dan Karadeniz, Kafkaslar ve Hazar üzerinden Orta Asya'ya uzanacak ticaret yolu sistemi yaratarak, yeni bağımsız cumhuriyetlerin siyasi ve ekonomik bağımsızlığını güçlendirip onları Avrupa Topluluklarına daha yakınlaştırmayı hedeflemektedir. Bu projenin yürürlüğe konmasıyla bölgenin yabancı yatırımlar için cazibe merkezi olacağı öngörülmekteydi. Milyarlara doların gerektiği ve on yıllar sürecek bu proje çok yavaş ilerledi, bu nedenle kısa vadede projenin başarısızlığından söz edilebilir. Ancak proje kapsamında çalışma grubu toplantıları gerçekleştirilmektedir. Bu toplantılar bölgesel sorunların ele alındığı siyasi forum niteliğine dönüşmüştür. TRACECA'nın gerçekleştirdiği projeler ve yapılan grup toplantıları hakkında bknz. http://www.traceca.org/whatis.html

anlayışı çerçevesinde Ukrayna'nın *de facto* lideri konumundaki bu oluşuma destek verdiler.[301]

Eylül 1998'de GUAM ülkeleri Sınır Birlikleri Komutanları işbirliği anlaşması imzaladılar. 1998'in sonlarında Hazar ve Karadeniz bölgesi için GUAM Barış Gücü oluşturulması konusunda müzakereler yoğunlaştı. Ukrayna, Gürcistan ve Azerbaycan Temmuz 1999'da bir Barışı Gücü Taburu oluşturdular.

Gürcistan Devlet Başkanı Edvard Şevardnadze, 1999 Nisan ortasında Hazar'da üretilen Azerbaycan erken petrolün taşınması için inşa edilen Bakü-Supsa hattının açılışı sırasında, Özbekistan'ın da GUAM'a katılmaya istekli olduğunu bildirerek, örgütün KEİB(Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü) benzeri bir yapıda kurulacağı ve genişlememesi için hiç bir engel olmadığı şeklinde bir açıklama yaptı. Öte yandan daha sonraki görüşmelerde beş ülke birliklerinin katılımıyla boru hattının korunmasına yönelik ortak askeri tatbikatlarda söz konusu oldu.

Nisan 1999'da BDT tarihinde en önemli olaylardan biri gerçekleştirildi. Kafkasya'da ilk kez Rusya'nın katılımı olmaksızın uluslararası askeri manevra gerçekleştirildi. Gürcistan, Azerbaycan ve Ukrayna birliklerinden oluşan ortak kuvvetler hayati öneme haiz ekonomik bölgenin, petrol boru hattı ve diğer teknik teçhizatın korunmasına yönelik eğitim manevraları yaptı. Bu faaliyetin 17 Nisan'da planlanan Supsa boru hattının açılışından önce gerçekleştirilmesi ise, eski Sovyet sahasında BDT'ye ve alternatif yeni bir askeri-ekonomik işbirliği merkezi oluşturulması olarak yorumlandı.[302]

830 kilometrelik Bakü-Supsa petrol boru hattının açılışına Ukrayna devlet başkanı Leonid Kuçma da katılmıştı. Kuçma bu hattın devamı olarak topraklarında Odessa-Brodu üzerinden Polonya'ya ulaşacak boru hattının inşasını dile getirdi. Tüm bunlar GUAM'ın ciddi bir örgüt haline geleceğine ışık tutuyordu. Üye ülkeler arasında işbirliğinin artması hususunda ise, en somut örnek olarak, Kuçma'nın bu ziyareti sırasında Gürcistan'la Ukrayna arasında 1999'den 2008'e kadar ekonomik

---

[301] Ruhsar Müderrisoğlu, Ukrayna'nın Jeopolitik Önemi, Yayınlanmamış Master Tezi, GÜ SBE, Ankara, 2004, s.135.

[302] Nezavisimaya Gazeta, 16 Nisan 1999.

işbirliği anlaşması, ayrıca iki ülke hava kuvvetleri arasında işbirliği anlaşması yapıldı.[303]

24 Nisan 1999'da Özbekistan da GUAM grubuna dahil olmuştur. Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldavya devlet başkanları NATO'nun Kuruşunun 50. Yıl Dönümü kutlamaları için Washington'da bulundukları sırada Özbekistan Büyük Elçiliği'nde bir araya gelerek Washington Deklerasyonu'nu imzaladılar. Bu deklarasyonla GUAM inisiyatifi Özbekistan'ın da katılımıyla beş BDT üye arasında yeni bir bölgesel örgüte dönüştürülüyordu. Böyle bir girişimin niteliğine gerçekleştirilen yer ve zaman da sembolik olarak ışık tutmaktaydı. Ancak, devlet başkanları daha sonra yaptıkları açıklamalarda, tüm dünyada istikrarı ilke edinen GUAM'ın, bölgesel bir örgüt olarak tamamıyla diğer ülkelerin de katılımına açık olduğunu, örgüt içinde işbirliğinin hiç bir üçüncü ülke yada örgütü hedef almadığını özellikle vurguladılar.

Özbekistan'ın GUAM ülkelerine yakınlığı daha öncesinden söz konusu idi. 1995'de Ukrayna devlet başkanı Kuçma Taşkent'i izyaret etmişti. Bu ziyaret sırasında "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi ve Derinleştirilmesi Deklerasyonu" imzalanmıştı. İki ülke devlet başkanları Rusya'ya olan bağımlılığın işbirliğiyle azaltılmasını, Ukrayna araçlarına karşılık Özbek gazı şeklinde formülize etmişlerdi.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev yaptığı açıklamada, Özbekistan'ın katılımının GUAM gruplaşmasına anlam kazandırdığını, Avrasya ulaşım koridoru üzerinde bu ülkeler arasında çok taraflı işbirliğinin daha da artacağını belirtti. Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov ise, hem siyasi hem de ticari ve ekonomik alanda ülkesinin milli çıkarlarıyla GUAM'ın ilke ve amaçlarının çakışması nedeniyle ülkesinin örgüte katılmayı kararlaştırdığını bildirdi. Özbekistan için Batı pazarlarına ulaşımı açısından bu hat önemli idi.

GUAM içerisinde iki Kafkasya ülkesi Azerbaycan ve Gürcistan farklı bir konuma sahiptir. İkili ilişkilerinde, Aliyev ve Şevardnadze'nin 30 yılı aşkın tanışıklığı, iki ülke arasında tarihte herhangi bir uyuşmazlık olmadığı, Gürcistan'da yaşayan 500 bin Azeri nüfusu dostluğu pekiştirici unsurlar olarak bahsedilmektedir. Tüm bunlardan daha önemlisi, henüz çözüme bağlanamamış Dağlık Karabağ,

---

[303] Nezavisimaya Gazeta, 29 Nisan 1999.

Abhazya ve Güney Osetya sorunlarına ilişkin tarafların yaklaşımı birbirine yakınlık göstermektedir. İki ülkenin NATO ile olan temasları da, bu yakınlığın bir başka boyutunu oluşturmaktadır.

Türkmenistan daimi tarafsızlık statüsünden dolayı her ne kadar GUAM'ın resmen üyesi değilse de, enerji ihracatı üzerindeki Rus hakimiyetinden kurulmak için benzer endişeleri taşıdığından ötürü GUÖAM'la yakın ilişki içindedir.

Gelişmelerin seyri GUAM'ın gelecekte BDT'ye alternatif bir örgüt olma kapasitesini gösteriyordu. 1999 yılı sonunda Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan'ın BDT Kollektif Güvenlik Anlaşması'ndan ayrılması ve GUAM ülkelerinin Rusya Federasyonu'nun baskı ve muhalefetine rağmen NATO'nun Kosova operasyonuna destek vermesi de buna işaret etmekteydi. GUAM'ın kurumsallaşmasıyla BDT iki kampa ayrılmıştır. Rusya'nın güdümündeki Kolektif Güvenlik Anlaşması'na taraf olanlar ve ve Batı yanlısı GUAM. Svante E. Cornell'e göre, "Bu durum, BDT'nin bir organizasyon olarak sahip olduğu siyasi nüfuzu etkisiz hale getirmektedir."[304]

Rusya, BDT'nin güneyinde eski konumuna yeniden dönmek istemektedir. Kafkasya'daki istikrarsızlık noktaları Rusya'nın işine gelmektedir. Bölgenin bir çok sorununun (Dağlık Karabağ, Abhazya, Güney Osetya) Rusya'sız çözümü mümkün gözükmemektedir. Rusya, çıkarlarına uymayan bir Asya-Kafkas-Avrupa ulaşım koridorunun etkin bir şekilde işlemeyeceği tehdidini savunmaktadır. Bu, Bakü-Ceyhan hattı Ermenistan yada Rusya'dan geçmediği takdirde Karabağ'daki ve Abhazya'daki ayrılıkçıların Rusya'nın yardımı olmaksızın istikrarsızlık yaratabileceği, boru hattının geçtiği Azerbaycan ve Gürcistan'da siyasi kargaşa çıkarabileceği anlamına gelmektedir. Karabağ'lı ve Abhazya'lı liderler barış girişimlerinde Batı'dan çok Rusya'yı tercih etmektedirler. Bu nedenle Azerbaycan ve Gürcistan yeniden yaşanabilecek bir kargaşa durumunda, yeniden Rusya'ya dönmek zorunda kalacaklardır.[305]

GUAM ülkelerini ortak menfaatlerle bir araya getiren başlıca faktör Rusya'ya karşı duydukları güvensizliktir. Rusya GUAM ülkeleri için pek çok açıdan olumsuz bir "öteki" olarak kalmaktadır. GUAM üyeleri, Rus enerji kaynaklarına olan

---

[304] Svante E. Cornell, "Kafkaslar ve Orta Asya'da Jeopolitik ve Stratejik Ortaklıklar", Çev. Yılmaz Tezkan, Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye, Yılmaz Tezkan (der.), Ülke Kitapları, İstanbul, 2000, s.164.

bağımlılığın azaltılması ve Rusya'ya alternatif enerji koridoru oluşturulması; Rusya destekli ayrılıkçılığa karşı koyma; NATO ile işbirliğinin geliştirilmesi konularında birlikte hareket etmektedirler. Özbekistan hariç diğer dört ülkede devam eden etnik uyuşmazlıklar ve bunlara Rusya'nın etkisi GUAM ülkelerini bir araya getiren temel unsurudur.[306]

Rusya, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında Kolektif Güvenlik Örgütü'nün kurulması ve GUAM ülkeleri arasında askeri işbirliğinin artırılması BDT coğrafyasının fiili olarak bölünmesi ve rakip iki bloğun oluşması şeklinde algılanmaktadır. Bu örgütlerin kurdukları güvenlik sistemi ya Rusya'ya ya da ABD'ye dönüktür. Böyle bir bloklaşma ise doğal olarak beraberinde BDT topraklarında ekonomik ve siyasi rekabeti kızıştırmaktadır.

19 Temmuz 2002'de Yalta'da GUAM Devlet Başkanları toplantısı yapıldı. Bu zirveye üyeliğini askıya alan Özbekistan, Ukrayna'daki büyükelçisini göndererek büyükelçi düzeyinde katıldı. Özbekistan, toplantı öncesinde örgütün faaliyetlerinde bir ilerleme olmadığını gerekçe göstererek GUAM'dan çekileceğini bildirmişti. Uzmanlar ise, Özbekistan'ın Haziran 2001'de Şangay Örgütü'ne kurucu üye olarak katılmasından yola çıkarak, Kerimov'un Rusya ve Çin'in desteğini kazanma için bu kararı almış olabileceği üzerinde durmuşlardır.[307] Öte yandan GUAM'ın Yalta Zirvesi'ne AB, AGİT, KEİB ve BM temsilcileri de katıldılar. ABD, Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Polonya, Brezilya, Romanya, Rusya ise gözlemci gönderdiler.

Yatla Zirvesi'nde önemli kararlar alındı. Dört (Azarbaycan, Gürcistan, Ukrayna ve Moldavya) ülke arasında serbest ticaret bölgesi kurulması kararlaştırıldı. Örgütün kurumsallaşması doğrultusunda önemli bir adım olarak Dışişleri Bakanları Konseyi'nin kurulmasına ilişkin karar alındı. Zirve sonunda "Bölgede İstikrar ve Güvenliğin Sağlanması İçin Ortak Çaba Deklerasyonu" imzalandı. Bu deklarasyonda, devlet başkanları Asya-Avrupa Transit Koridoru kurulması gibi GUAM projelerinin hayata geçirilmesi için diğer ülkelerin desteğinin sağlanması

---

[305] Petr Romanov, "Mogut li Rossiya i İran protivostayat SŞA", Nezavisimaya Gazeta, 18.02.2000.
[306] GUAM'ın kurulma nedenleri konusunda bknz. Hatem Cabbarlı, "Karadeniz Ekseninde Siyasi Örgüt: GUUAM", Jeopolsar, C.1, S.1, Eylül 2004. http://www.jeopolsar.com/makale4.htm#_ftnref17
[307] İlona Zayets "Patsient Skoree Jiv" http://www.ng.ru/cis/2002-07-19/5_guuam.html

gerektiğinin altını çizdiler.[308] Ukrayna Devlet Başkanı Kuçma, örgütün başka bir gelişme yolu bulunmadığı, ülkesinin BDT içinde serbest ticaret bölgesinin hayata geçirilmesi için çok mücadele ettiğini ancak başarılı olamadığını belirtti.[309]

Rus uzmanlar örgütü ekonomik etkinliği olmaya aşırı siyasi bir örgüt olarak nitelendirmektedirler. Uzmanların dikkat çektiği diğer bir konuda; üye ülkelerin birbirleriyle olan ticaretinin çok sınırlı olması ve dört üye ülke için de asıl ticari ortağın Rusya olduğudur. Bu nedenle Serbest Ticaret bölgesinin kurulmasının bir önemi olmadığını düşünen Rus uzmanlar zirvenin asıl sonucunun örgütün yaşadığına dair mesaj verilmesi olduğu şeklinde yorum yapmaktadırlar. Toplantıda Rusya'yı temsil eden Büyükelçi Çernomirdin, Rusya'sız hiçbir ciddi enerji projesinin hayata geçemeyeceğini bildirmiştir.[310]

GUAM ülkeleri ABD ile sıkı askeri işbirliği yapmaktadır. Ukrayna'nın, Gürcistan'ın ve Azerbaycan'ın barış gücü birlikleri Kosova'da faaliyet göstermektedir. Irak operasyonu sırasında ABD'ye yardım eden 32 ülke arasında 5 BDT üyesi de bulunmaktadır: Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna, Kazakistan ve Moldavya. Irak'ta görev yapan koalisyon güçleri içinde 1500 askerle Ukrayna birliği en kalabalık gruplardan biridir. NATO'nun BİO programı çerçevesinde GUAM ülkeleri NATO'nun askeri tatbikatlarında yer almaktadır. 2003 başında Özbekistan'da, Kerimov'a muhalefetin en güçlü olduğu Fergana Vadisi'nde tatbikat yapılmıştır. Rusya bu tatbikata davet edilmemiştir.[311]

GUAM'ın kurulmasının en önemli sonucu BDT'nin bir tarafta Rusya öteki tarafta Ukrayna'nın başını çektiği iki gruba bölünerek BDT içinde güç dengesini değiştirmiş olmasıdır. Bu nedenle GUAM, Batı'nın BDT içine soktuğu bir hançer olarak değerlendirilmektedir.[312] 2000'den beri Dışişleri Bakanı Birinci Yardımcılığını yapan Vyaçeslav Trubnikov'a göre; "Kafkasya ve Orta Asya'ya

---

[308] "Final Communique of the GUUAM Summit", http://www.guuam.org/doc/browse.html

[309] Andrey Miselyuk, "GUAM- Eto ne t oje Camoe şto EANTK ili OÇES" http://www.ng.ru/cis/2002-07-22/6_yalta.html

[310] Andrey Miselyuk, "GUAM- Eto ne t oje Camoe şto EANTK ili OÇES", Nezavisimaya Gazeta, http://www.ng.ru/cis/2002-07-22/6_yalta.html

[311] BİO Programı çerçevesinde daha önce de Kazakistan ve Kırgızistan'da tatbikatlar düzenlenmişti. 2002'de Kazakistan'ın Çin sınırına yakın Kopçagays poligonunda, daha önce ise Kırgızistan'ın Batkent oblastında NATO tatbikatı düzenlenmişti.

[312] Müderrisoğlu, a.g.t., s.136.

yerleşen ABD buradan çıkmaya niyetli gözükmemektedir. GUAM bunun ispatıdır. Ancak GUAM, sözde Rusya'nın emperyalist eğilimlerini engellemek için ABD parasıyla kurulmuş yapay bir şeydir. Uzun vadede kalıcı olması beklenemez."[313]

B. Orta Asya Birliği

Orta Asya cumhuriyetleri liderleri henüz Sovyetler Birliği dağılmadan aralarında gerçekleştirdikleri zirvelerde özellikle ekonomik konularda bölgesel işbirliği mekanizmalarının oluşturulması üzerinde durmuşlardır. Haziran 1990'da Almaata, Ağustos 1991'de Taşkent'te bir araya gelen liderler siyasi, ekonomik ve kültürel konularda aralarında koordinasyonu kararlaştırmışlardır.[314] Orta Asya Birliği ilk defa 13 Aralık 1991'de Aşkabat toplantısında, ilk haliyle Slav Birliği niteliğinde ortaya çıkan BDT'ye alternatif bir yapı olarak gündeme gelmiştir. Ancak daha sonra Rusya'ya göbek bağıyla bağlı bölge ülkelerinin kurucu üye sıfatıyla BDT'ye dahil olmaları bu girişimi arka plana itmiştir.[315]

1994 yılı başında Orta Asya Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasında ise, ekonomik nedenler etkin olmuştur. Ruble bölgesinin kaldırılmasından sonra Kazakistan ve Özbekistan tek ekonomik bölge yaratma çabasına girişti ve 10 Ocak 1994'de aralarında gümrük sınırlarının kaldırılmasına ilişkin anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya kısa bir süre sonra Kırgızistan'da dahil oldu. 30 Nisan 1994'de Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan devlet başkaları Çolpan-ata'da ülkeleri arasında ekonomik işbirliğinin sağlamlaştırılması amacıyla "Üçlü İttifak" olarak adlandırılan aralarında tek ekonomik bölge kurulmasına ilişkin anlaşma imzaladı. 3-8 Haziran 1994 tarihleri arasında ise, devlet başkanları anlaşma hedeflerini gerçekleştirmek üzere Almaata'da buluştular. Bu buluşmada askeri-teknik işbirliğine, Orta Asya Bankası kurulmasına ilişkin belgeler imzalandı. Anlaşma hedeflerinin gerçekleştirilmesi için koordinasyon ve danışma organı olarak merkezi Almaata'da olmak üzere Yürütme Komitesi oluşturuldu. "Üçlü ittifak" anlaşma koşullarını kabul eden diğer BDT ülkelerinin katılımına da açık bırakıldı.

---

[313] "Yest Predel Ustupkam Moskvı", http://www.gazetasng.ru/article.php?id=24

[314] Martha Brill Olcott, "Central Asia'a Post-Empire Politics", ORBIS, Spring 1992, s.28'den aktaran Esra Hatipoğlu, "Orta Asya Cumhuriyetleri Arasında Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon Hareketleri", Avrasya Etüdleri, N.17, 2000, s.51.

Askeri işbirliği çerçevesinde 15 Aralık 1995'de Jambul'da yapılan zirvede Savunma Bakanları Konseyi kuruldu. Savunma Bakanları Konseyi yanında ortak askeri tatbikatların, hava savunma ve diğer savunma araçlarının koordinesi amacıyla "Centrasbat" (Orta Asya Batalyonu) olarak adlandırılan üç taraflı bir barış gücü taburu oluşturuldu. Centrasbat, BDT'nin askeri yapısıyla ve BİO programı çerçevesinde NATO ile her yıl düzenli olarak tatbikatlar düzenlemektedir. 1997'de Kazakistan ve Özbekistan topraklarında NATO BİO çerçevesinde ABD, Rus, Türk, Gürcü birliklerinin de katılımıyla "Centrasbat 97" olarak adlandırılan tatbikat yapıldı. Bir yıl sonra ise benzeri tatbikat Özbekistan ve Kırgızistan topraklarında düzenlendi. Bu tatbikatlarda üye ülkeler kendi aralarındaki askeri işbirliğini geliştirdikleri gibi Türkiye ve ABD ile olan askeri ilişkilerini de geliştirmelerine imkan sağladı.[316]

Mart 1998'de Tacikistan örgüte alındı. Orta Asya'daki entegrasyon sürecinin milli özelliklerin, egemenliklerin ve siyasi bağımsızlıkların korunarak ülkeler arasındaki tarih, coğrafya, kültür ve dil birliğine dayandırıldığı belirtilerek, bunun BDT'ye muhalif olmadığı aksine topluluk içinde entegrasyon sürecini hızlandıracağı ve katalizör olacağı vurgulandı. 1977'de "Çöken İmparatorluk" adlı eseri yazan Gürcü asıllı Fransız yazar Helen Carrere d'Encausse 1995'de Rus BDT'sinin eski sömürgelerle tekrar bütünleşeceğini söylüyordu.[317]

Öte yandan bazı Rus bilim adamları bu girişimleri, "Yüce Turan" ya da "Uluğ Türkistan" kurmaya yönelik anti-Rus bir hareket şeklinde "güneyden gelen tehdit" olarak değerlendirmektedir. Bu görüşe göre; "Orta Asya ülkeleri arasındaki bölgesel iç çekişmeler, birlik çerçevesinde imzalanan anlaşmaların hayata geçirilememesi, ABD ve Almanya'nın sponsorluğuna rağmen Türkiye'nin yeterli ekonomik kaynak sağlayamaması nedenleriyle Pan-Türkist nitelikli bütünleşme girişimi zayıflamıştır."[318]

19 Şubat 1999'da Kazakistan'ın başkenti Astana'da Orta Asya Birliği ülkeleri devlet başkanları zirvesi yapıldı. Zirve tarihinin üye ülkeler arasında imzalan "Ebedi

---

[315] Raşid, a.g.e., s.10-12.
[316] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.162.
[317] İrfan Ülkü, Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya, Kum Saati, İstanbul, 2002, s.58.
[318] C.Kurginyan, Y.Byalıy ve M.Polkopayeva, Yujnaya Ugroza i Yiyo Svyaz c Obostreniem Politiçeskevo Krizisa v Rossii, Natsionalnaya Elektronnaya Biblioteka, 1996, elektronik yayın.

Dostluk Anlaşması"nın ikinci yıl dönümüne denk getirilmesi siyasi anlam taşımaktadır. Öte yandan birliğin ekonomik niteliği bu zirvede de sergilenmiştir. Zirvede ele alınan konular arasında; ulaşım, enerji, iletişim sistemleri, bölge su kaynaklarından faydalanılması bulunuyordu. Zirve'de ayrıca, "Ebedi Dostluk Anlaşması"nın faaliyete geçirilmesine ilişkin bir protokol de imzalanmıştır.[319]

Orta Asya Birliği'nin BDT'ye oranla daha etkin olduğundan söz edilebilir. Buna ilişkin en basit gösterge, en azından Orta Asya Birliği bünyesinde alınan kararların, BDT'nin aksine hayata, geçirilebilmesidir. Gerçekten de Aral Gölü'nün ekolojik güvenliğinin sağlanması için ortak platform olarak başlatılan işbirliği daha ileri seviyeye gelmiştir.[320] Ülkeler SSCB'nin dağılmasından ve reformların yürütülmesinden kaynaklanan sorunlarda birbirlerine destek olmaya çalışmaktadırlar. Orta Asya Birliği'nin başarısız bir işbirliği platformu olduğuna ilişkin genel kanata rağmen üye ülkeler uyuşturucu ticareti ile mücadeleden güvenlik konularına pek çok soruna ilişkin ortak mücadele etmektedir. Bu da örgütün gelişme potansiyelini ortaya koymaktadır.

Öte yandan, 1998'in ortasında Rusya'da yaşanan kriz Orta Asya Birliği ülkelerini de ciddi şekilde etkilemiştir. Krizin doğurduğu hasarı kapatma çabası içerisinde ülkeler birbirlerine karşı daha korumacı tedbirlere başvurmuştur. Kazakistan'ın 1999 başında Kırgizistan'dan ithal edilen mallara olan gümrük tarifesini %200 oranında artırması ve Özbekistan'ın da aynı tedbirleri alacağını açıklaması üzerine Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev komşularını ülkesini ekonomik abluka altına almakla suçlamıştır.

Orta Asya Birliğine ilişkin, diğer ortaklarında görüşünü yansıtır şekildeki, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in bakışı şu şekildedir. "Bölgesel birliğimiz havadan gelen boş bir düşünce değil, objektif bir gerçektir. Halihazırda, coğrafi açıdan bu "Orta Asya" terimi ile sabitleştirilmiştir. Bunun jeopolitik ya da ekonomik açıdan tamamlanmaması için de hiç bir engel yoktur. Birlikteliğimiz siyasi açıdan ise, birbirimizin egemenliğini ve bağımsızlığını güçlendirmeye yöneliktir. Ekonomik açıdan tecrübe ettiğimiz sorunlar ortaktır ve birbirimize muhtaç

---

[319] Ekspress Kazahstana, 23 Şubat 1999.

[320] 12 Ocak 1994'de Orta Asya ülkeleri arasında Aral Gölü'nün ve çevresinin ekolojik tahribatına karşı işbirliği için ortak bir kurum kuruldu.

kılmaktadır. Halklarımızın ortak tarihi ve kültürel kökeni ise, görmezlikten gelemeyiz."[321]

Son dönemde düzenlenen Orta Asya Ekonomik Topluluğu zirvelerine bakıldığında önemli gelişmeler göze çarpmaktadır. Haziran 1999'da yapılan Bişkek Zirvesi'nde Türkiye, Ukrayna ve Gürcistan gözlemci statüsünde Orta Asya Ekonomik Topluluğuna katılmıştır. Orta Asya Ekonomik Topluluğu üyeleri Nisan 2000'de "Terörizm, Aşırılık ve Sınıraşan Suçlarla Mücadelede İşbirliği" başlıklı bir anlaşma imzalamışlardır. Ocak 2001'de Almatı'da yapılan zirvede Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov üye ülkeleri ortak bir güvenlik sistemi kurmaya davet etmiştir. Aralık 2001'de Taşkent'te yapılan dörtlü zirvede ise topluluğun "Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü"ne dönüştürülmesi kararlaştırıldı.

Olivier Roy, Orta Asya cumhuriyetlerinin kendi aralarında bir ittifak sistemi arayışı içinde olmadığını, aralarındaki ilişkilerin soğuk olduğunu; ayrıca Rusya'dan olabildiğince uzaklaşmak isteyenlerle (Özbekistan, Türkmenistan) bunu yapacak durumda olmayanlar arasında bir ayrışma yaşandığını belirtmektedir.[322]

Serbest ticaret bölgesinin oluşturulması Orta Asya Ekonomik Birliği'nin özel önem verdiği konudur. Ancak üye ülkelerin kaynaklarının yetersizliği ve korumacı politikaları nedeniyle bunu kısa vadede gerçekleşmesi mümkün gözükmemektedir.

Orta Asya ülkelerinin işbirliğinin önündeki engellerden bir diğeri de aralarındaki sınır ihtilaflarıdır. Özbekistan, Kırgızistan ile arasındaki 1295 kilometrelik sınıra mayın döşemiştir. Sınırların delimitasyonu için hükümetler arası komisyonlar çalışmaktadır. Ancak anlaşma sağlandıktan sonra mayınların temizlenmesi de ayrı bir sorun oluşturmaktadır. Özbekistan, Kazakistan arasındaki 2350 kilometrelik sınırın da demarkasyonu gerekmektedir. Özbek-Tacik sınırında ise, durum daha gergindir. Burada adeta bir mayın savaşı yaşanmaktadır. Öte yandan Taciklerin tarihi Buhara ve Semerkand şehirleri üzerinde zaman zaman hak iddiası gündeme gelmektedir. Bu şehirlerin Tacik kültürü ve tarihiyle daha yakından ilgili olduğunu iddia etmektedirler. Ancak bu şehirlerin ününün XIV. ve XV. yüzyılda, dolayısıyla Timur'un hükümdarlığında ortaya çıktığı, Türk kültürünü ve tarihini

---

[321] Vitaliy Tretyakov, "Nursultan Nazarbayev: Veryu şto v buduşem mı vernyemsya k idee Evraziyskovo Soyuza", Nezavisimaya Gazeta, 26.10.1999.
[322] Roy, a.g.e., s.253.

yansıttığı yadsınamaz.[323] Özbekistan-Türkmenistan sınırında da benzer durum söz konusudur. İki ülke arasında sınırı Amuderya nehri oluşturmakta. Ancak nehrin akış yönü sürekli değişmektedir.[324]

Ahat Andican Orta Asya ülkeleri için iki alternatif göstermektedir: "Tek başlarına hareket ederek komşu büyük güçlerin (Çin ve Rusya) arka bahçesi olmaya devam etmek, ya da siyasi ve ekonomik güçlerini bir araya getirerek güçlü ve etkin bir Türkistan Cumhuriyetleri Topluluğuna dönüşmek.[325] Bölge ülkelerinin birinde meydana gelen istikrarsızlığın tüm bölgeyi etkilediği olgusu göz önünde bulundurulduğunda, Orta Asya Topluluğu'nun uzun vadede devam edeceği ve etkili olacağı beklenebilir.

C. Dörtlü Gümrük Birliği'nden Avrasya Ekonomik Topluluğu'na

29 Mart 1996'da Rusya Federasyonu, Belarus Cumhuriyeti, Kazakistan ve Kırgızistan aralarında, "Ekonomi ve Sosyal Sahalarda Entegrasyonun Derinleştirilmesine İlişkin Anlaşma" imzaladı. Taraflar bu anlaşmayla, egemenliğe saygı, eşitlik ve karşılıklı çıkar ilkelerine dayanarak, aralarındaki mevcut sınırları ihlal etmemeyi ve birbirlerinin iç işlerine karışmamayı teyid ederek, ekonomi, bilim, eğitim, kültür, sosyal alanlarda etap etap bütünleşmeyi kararlaştırdı. Bu amaçla topluluk yüksek organı olarak devlet başkanları, başbakanlar ve dış işleri bakanlarından oluşan Devletlerarası Kurul oluşturuldu ve başkanlığına Beyaz Rusya Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenko getirildi. Bunun dışında topluluk yasama organı olarak Parlementolararası Komite, sürekli yürütme organı olarak da Entegrasyon Komitesi kuruldu. Bu anlaşma daha sonra kurulacak olan Gümrük Birliği'nin temelini oluşturdu.

Yeltsin'in bu anlaşmanın imzalanması sırasında, "Sovyetler Birliği'nin dağılmasına üzülmeyenler kalpsizdir, yeniden kurulmasını hayal edenler ise, kafasız." şeklinde ki ifadesi tarihe geçti. Yeltsin konuşmasında ayrıca anlaşmanın ekonomik niteliğini vurgulamaktaydı. Rusya'da başkanlık seçimlerine az bir süre

---

[323] Ryszard Kapuscinski, İmparatorluk, Çev. Gül Çağalı Güven, Om-İzlenim, İstanbul, 1999, s.92.
[324] Aleksey Matveev, "Protyagiavet NATO Ruku Drujbu", 19 Nisan 2004. http://www.gazetasng.ru/article.cgi?id=48489
[325] A. Ahat Andican, Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi, Emre Yayınları, İstanbul, 2003, s.17, 755.

kalan o dönemde bu anlaşmanın imzalanması Yeltsin'in güçlü rakibi kominist G. Zuganov'a karşı siyasi manevrası olarak değerlendirildi.[326]

Her ne kadar Tacikistan'da bu anlaşmaya dahil olmayı istese de, Mart 1996'da imzalanan dörtlü anlaşma diğer katılımcılara geçici olarak kapalı tutulmuştu. 1998'e kadar Tacikistan'ın üyelik başvurusu askıda tutuldu. 26 Şubat 1999'da ise, Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Saha Anlaşması imzaladılar. Bu şekilde Tacikistan'ın da katılımıyla Beşli Gümrük Birliği kurulmuş oldu.

Bu arada Ekim 1998'de Kırgızistan'ın bağlı olduğu Gümrük Birliği'ne ilişkin çekince koymadan Dünya Ticaret Birliği'ne üye oldu. Bu gelişme üzerine Kırgızistan, Gümrük Birliği'ne katılımını sınırlandırdığını resmen açıkladı. Birliğin mevcudiyetinin dahi tartışılır hale geldiği bu aşamada yeni bir anlaşma imzalanarak Beşli Gümrük Birliği'nin kuruldu.

26 Ekim 1999'da Moskova'da BDT Gümrük Birliği Devletlerarası Kurul'u toplantısı yapıldı. Kuruluşundan buyana üç yıldan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen, bu toplantıda da gümrük birliğinin hayata geçirilmesi konusu tartışıldı ve gümrük birliğinin hukuki gereklerine ilişkin bir anlaşma yapıldı.[327]

Rusya, Gümrük Birliği yapısını BDT'nin çekirdeği olarak değerlendiriyorken, Rusya dışındaki Gümrük Birliği üyeleri daha çok BDT Ekenomik Birlik anlaşması çerçevesinde "serbest ticaret bölgeleri" kurulması politikasını destekliyorlardı. Çünkü bu sayede Rus enerji kaynaklarını gümrüksüz olarak daha ucuza satın alabileceklerdi. Rusya'nın BDT ülkelerinden yaptığı ithalat, bu ülkelere olan ihracatından daha fazla olmasına rağmen, serbest ticaret bölgeleri kurulmasıyla Rusya'nın ekonomik kaybı diğer üye ülkelere oranla daha fazla olacaktır.

Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ülkesinin gümrük birliğinden zarara uğradığını, iç pazarını ucuz Rus mallarından koruyamadığını açıkça ifade etmiştir. Kazakistan bununla da kalmayıp Şubat 1999'da Kırgızistan'dan ithal edilen mallar için gümrük tarifesini %200 oranında artırmıştır. Kırgızistan Devlet Başkanı bu harekete karşın bazı BDT ülkelerinin ülkesine ekonomik blokat uygulamakla suçlamıştır. Kırgızistan Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olan ilk BDT

---

[326] Facts on File, V.56, N.2888, April 11, 1996, s.247.
[327] Izvestiya, 27 Ekim 1999.

üyesi ülkedir. Her ne kadar ortakları Kırgızistan'ı Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelikle suçlasalar da, Rusya, Kazakistan ve Ukrayna bu örgüte üyelik için çaba sarf etmektedir.

23 Mayıs 2000'de Minsk'te Gümrük Birliği'ne üye ülkelerin devlet başkanları toplandı. Bu toplantıda diğer üye ülkeler serbest ticaret bölgelerinin kurulması konusunda Rusya'yı ikna etmeyi umuyorlardı. Ancak zirve neticesinde beklenilenin aksine ekonomik karardan ziyade Gümrük Birliği'nin saygın bir uluslararası örgüte dönüştürülmesine ilişkin siyasi içerikli bir karar çıktı. Bu karar Rusya'nın kendisine daha yakın olan ülkelerle BDT çekirdeğini güçlendirip, dışarıda kalanları da tedricen halkaya dahil etmeye ilişkin stratejisi netleştirdiği şeklinde algılandı ve daha sonraki gelişmelerde bunu doğruladı.

12 Ekim 2000'de Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılan zirvede Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan devlet başkanları ülkeleri arasındaki Gümrük Birliği'ni "Avrasya Ekonomik Topluluğu"na dönüştüren bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşma tüm imzacı ülkelerin parlamentolarında onaylanarak 30 Mayıs 2001'de yürürlüğe girdi. Avrasya Ekonomik Topluluğu uluslararası nitelikli bir örgüt olacaktı ve 5 ülke arasında ihracat ve ithalat ilkelerinin standardizasyonu ve ortak pazarın kurulması temel hedefi doğrultusunda çalışacaktı. Örgütün çalışma organı olarak Entegrasyon Konseyi kuruldu. 100 üyeli Entegrasyon Konseyi'nde Rusya Federasyonu'na 40, Kazakistan ve Belorusya'ya 20, Kırgızistan ve Tacikistan'a ise 10 oy hakkı tanındı. Bu husus örgüt içinde prensipte dahi olsa eşitlik prensibinin işlemeyeceğine açıklık kazandırdı.

Avrasya Ekonomik Topluluğu kurma girişimi Avrupa Birliği modelinden esinlenilerek başlatıldı. AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) AKTC (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu) anlaşması ile başlayan süreç sonucunda ortaya çıkmıştı. 5'li Gümrük Birliği'ne üye ülkeler arasındaki ticaret giderek düşmekte, gümrük engelleri ise aksine günden güne artmaktaydı. Ülkeler milli ekonomilerini koruma gayesiyle sıkı ekonomi politikaları yürütmekteydiler. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun üye ülkeler arasında ekonomik işbirliğinin istenildiği gibi yürümediği gerçeği göz önünde bulundurularak kurulduğu ifade edildi ve bir çözüm yolu olarak sunuldu. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasının ekonomik entegrasyon sürecinde ne gibi değişiklikler getireceği tam bilinmemekle birlikte, örgüt içinde hem ekonomik hem

de siyasi başat güç olan Rusya'nın bu ülke pazarlarında büyük ölçüde yitirdiği rekabet gücünü Avrasya Ekonomik Topluluğu anlaşmasının kendisine sağladığı ayrıcalıklar sayesinde artıracağı tahmin edilmektedir.[328] Öte yandan siyasi yönü ağır basan ekonomik içerikli bir örgütün hedeflene ulaşması daha zordur. Nitekim, Avrasya Ekonomik Topluluğu siyasi niteliği nedeniyle bu topluluğa dahil olmayan diğer BDT üyeleri arasında memnuniyetsizlik uyandırmıştır. Özbekistan devlet başkanı İslam Kerimov, Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu ölü doğmuş bebek olarak nitelendirmiş ve hala serbest ticaret bölgeleri kurmayı erteleyen BDT ülkelerinin doğrudan ekonomik topluluğa geçişinin mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Buna rağmen Ermenistan yanında Ukrayna ve Moldavya da Avrasya Ekonomik Topluluğu'na gözlemci olarak katılmışlardır.

Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun BDT'den karar alma ve uygulama konusunda ayrılmaktadır. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nda kararlar konsensus ile alınmaktadır ve tüm üyeler için bağlayıcılık taşımaktadır. Taraflar kabul edilen belgelerin yürürlüğe sokulması için gerekli milli düzenlemeleri yapmakla yükümlüdürler. Aksi takdirde üyelikten çıkarılmaya kadar giden yaptırımlar söz konusudur ve bunu takip eden kontrol organları da bulunmaktadır. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun BDT'den farklı bir diğer yönü ise, ortada üzerinde uzlaşılmış somut bir hedefin bulunmasıdır. Üyeler, gümrük birliği ve tek ekonomik sahanın oluşturulması konusunda ortak hedefe sahiptir.

Avrasya Ekonomik Topluluğu, BDT içindeki en etkin ekonomik birlik olarak değerlendirilmekteydi. BDT nüfusunun %64.7'si AET'ye üye ülkelerde yaşamaktadır. GSMH'nın %83.3'ü, sanayi üretiminin %70.6'sı, tarım üretiminin %65.9'u ve BDT ülkeleri arasındaki ticaretin %83'ü bu ülkeler arasında gerçekleştirilmekteydi. Ancak ekonomik işbirliği istenilen düzeyde gerçekleşmedi. 2003'de Rusya, Kazakistan, Ukrayna ve Beyaz Rusya arasında Avraysa Ekonomik Topluluğu'na benzer farklı bir örgüt kurulması ise, Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu geri plana itti.

Türkiye'ye SSCB Büyükelçisi olarak gelen ve Rusya Federasyonu Büyükelçisi olarak ayrılan Albert Çernişev, Rusya ile Türkiye'nin birlikte çalışması

---

[328] Andrey Şarafov, "Rossiya Mojet İzvleç Vıgodu iz Evrazıyskovo Ekonomiçeskovo Soobşestva", Nezavisimaya Gazeta, 14 Ekim 2000.

gerektiğini belirtmekte ve amacı gümrük birliği olan Avrasya Ekonomik Topluluğu'na Türkiye'nin de katılmasının formülünün bulunması gerektiğini belirtmektedir.[329]

D. Rusya-Beyaz Rusya Birliği

Rusya Federasyonu ve Beyaz Rusya, 2 Nisan 1996'da Moskova'da imzaladıkları anlaşma ile aralarında "topluluk" (community-saobşetvo) yapısında siyasi ve ekonomik birlik kurdular. Bu "topluluk" kuruluşundan tam bir yıl sonra 2 Nisan 1997'de "birlik"e (sayuz) dönüştürüldü. İki ülke arasında birleşik devlet kuran anlaşma ise 8 Aralık 1999'da imzalandı. Bu anlaşma Rusya ve Beyaz Rusya'nın milli egemenliklerini, bağımsızlıklarını ve uluslararası hukuk sujesi olarak varlığını devam ettirmesini öngören bir yapıda birleşik devlet öngörmektedir.

2 Nisan 1996'de imzalanan "topluluk" anlaşmasında; "topluluğun", iki ülke arasındaki tarihi ortaklığa dayandığı, Mayıs 1995'de Beyaz Rusya'da yapılan referandum sonucunda ortaya çıkan[330] ve Rusya Federal Meclisi'nin kararlarında vurgulanan iki ülkenin daha da yakınlaşması isteğinin sonucu olduğu belirtilerek, iki ülke arasındaki 21 Şubat 1995 tarihli Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması ilkeleri temelinde, BDT içindeki ortaklıklarını, 29 Mart 1996 tarihli Beyaz Rusya, Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Kırgızistan arsındaki "Ekonomik ve Sosyal Alanlarda Derinlemesine Entegrasyon Anlaşma"sını göz önünde bulundurarak anlaşma ilkelerinin benimsendiği vurgulanmaktadır. Anlaşmanın maddelerinde başlıca şu hususlardan bahsedilmektedir: İki ülkenin egemenlik, eşitlik, demokrasi, insan hakları ve uluslararası hukuk ilkeleri temelinde siyasi ve ekonomik birlik oluşturarak, ekonomi politikaları yanında, dış politika ve güvenlik konularında da ortaklık yapılması. 1996'nın sonuna kadar tek gümrük tarifesi, ortak ulaşım sistemi, tek enerji sistemi, ortak bilimsel ve teknolojik alanı oluşturulması için gerekli önlemlerin alınması ve gerekli uyumlaşmaların yapılmasıyla 1997'den itibaren Gümrük Birliği'nin kurulması.[331]

---

[329] Ferai Tınç, "Çarlarımız İstanbul'u İstiyordu Biz Antalya'yı," Hürriyet, 29 Eylül 2002.

[330] Bu referandum sonuçlarına göre Belarus halkın %83.3'ü Rusya ile daha sıkı entegrasyonu destekledi.

[331] Anlaşma metni için bkz. International Legal Materials, V.35, N.5, September 1996, s.1191-1194.

Yine bu anlaşmayla topluluk üst organı olarak Yüksek Sovyet (Kurul), eşit sayıda parlamenterden oluşacak Parlementolararası Meclis oluşturuldu. Yüksek Sovyet alacağı kararla Yürütme Komitesi kurması kararlaştırdı. Anlaşmada bu organların başlıca görevinin ortak programların hazırlanması ve uygulanması ile tek normatif hukuk temelinin oluşturulması olarak belirlendi. Daha ileri atılacak adımların referandumla belirleneceği belirtildi. Anlaşma diğer devletlerinde katılımına açık bırakıldı.

2 Nisan 1997'de Rusya-Beyaz Rusya Topluluğu yapılan anlaşmayla "birlik"e dönüştürülmüştü. Bu anlaşmayı Beyaz Rusya Dışişleri Bakanı Antonoviç ve DUMA BDT İlişkileri Komitesi başkanı Tikhonov hazırlamıştı. Her iki kişi de eski Rusya Komünist Parti üyesiydi. Anlaşma SSCB'yi yeniden kurmaya zemin hazırlar nitelikteydi. Yeltsin'in müdahalesiyle yeni bir anlaşma metni hazırlanarak 21 Mayıs 1997'de imzalanmıştır. Yeltsin'in ifadesiyle birliklerin koşulları gerçekçi ve gerçekleşebilir olmalıydı. Rusya-Beyaz Rusya Birliği, BDT için bayrak gemisi olmalı ve topluluğu ortak bütünleşmeye götürmeliydi.[332]

25 Aralık 1998'de Kremlin'de iki ülke devlet başkanları, "Rusya ve Beyaz Rusya Birliğinin Geleceğine İlişkin Deklarasyon" imzaladılar ve entegrasyon yolunda bir adım daha atıldı. Bu deklarasyonla 1999 yılının ortasına kadar yeni "birleşik devlet" anlaşması taslağının hazırlanması ve bunun kamuoyu tartışmasına sunulması kararlaştırıldı. Deklarasyonla beraber, Vatandaşların Eşit Hakları Anlaşması ve Ekonomide Eşit Koşulların Oluşturulması Anlaşmaları imzalanarak gümrük birliği oluşturulması, ekonomide tek hukuk sistemi kurulması, vergi politikalarının ve para sisteminin birleştirilmesi gibi konularda çalışmalara hız kazandırıldı.

Beyaz Rusya Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenko bu anlaşmaya ilişkin yaptığı açıklamada birliğin güvenlik yönünü öne çıkararak, "Eğer biz Rusya ile birlik ülkesi içinde olursak kimse bize karşı gelemez" şeklinde bir ifade kullandı. Ayrıca bu hareketin BDT'nin zararına olmadığını belirterek, aksine ikili ve dörtlü birliğin farklı seviyelerde entegrasyon örnekleri olarak BDT'ye nasıl hareket etmesi gerektiğini gösterdiğini bildirdi.[333]

---

[332] Yeltsin, Geceyarısı ... a.g.e., s.206-209.
[333] Sovyetskaya Rossiya, 29 Aralık 1998.

1999 yılı ortasında kamuoyu tartışmasına sunulması planlanan birlik anlaşması taslağı gecikti. Bunun nedeni tarafların birliğin niteliği konusunda anlaşmaya varamamasıdır. Şöyle ki; ortaya Beyaz Rusya tarafının, Rus tarafının ve Parlementolararası Meclis'in hazırladığı üç anlaşma önerisi çıktı. Beyaz Rusya Devlet Başkanlığı'nın önerisi, sıkı bir birlik yapısı içerisinde başkanlık ve başkan yardımcılığını ön görüyordu. Bu koşullar Rus tarafının önerisiyle tamamen zıt nitelikteydi. Neticede, Parlementolararası Meclis'in birlik anlaşması önerisi benimsenerek, 8 Ekim 1999'da Rossiyskaya Gazeta ve Sovetskoy Belarusii gazetelerinde yayınlanarak kamu oyu tartışmasına sunuldu. Bu taslak, başkan yardımcılığı kurulmasını içermemekte ve 2005 yılına kadar birlik devleti alt yapısının hazırlanmasını öngörmekteydi.

Beyaz Rusya Devlet Başkanı Lukaşenko, bu projeyi yürürlükte olan anlaşmadan hiç bir farkı olmadığını söyleyerek eleştirdi ve "gerçek birlik devleti anlaşmasını Yeltsin'le olmazsa, başka biriyle imzalarız" dedi. Rusya'da liberal kesimin yorumuna göre, Lukaşenko'nun bu çıkışının nedeni, kendisi için siyasi çıkar ve ülkesi için ucuz enrji kaynakları başta olmak üzere ekonomik imtiyazlar elde edememesidir. "Slav kardeşliğinden gelir yoksa, o zaman kardeşlik neye yaramaktadır."[334]

Rusya-Beyaz Rusya Birlik anlaşmasının devlet başkanları düzeyinde 26 Kasım 1999'da imzalanması kararlaştırılmıştı. Ancak Yeltsin'in rahatsızlığı bahanesiyle imza töreni bu tarihte gerçekleştirilemedi. Her şeye rağmen Rusya Federasyonu- Beyaz Rusya Birlik Anlaşması nihai olarak 8 Aralık 1999'da iki ülke devlet başkanı tarafından imzalandı. Beyaz Rusya Devlet Başkanı imza tarihinin SSCB'nin hukuki varlığına son veren Minsk Anlaşması'nın imzalandığı 8 Aralık tarihine denk gelmesi "tarihin adaleti" şeklinde yorumladı. 2000 yılının itibaren ise, Birlik kurumlarının oluşturulması için çalışmalara başlandı. İki ülke arasındaki uyumsallaşma süreci için 5 yıllık bir süre öngörülüyordu.

Tarafların bu birlikten sağlayacakları çıkarlar şu şekildedir: Minsk için öncelikli istek Lukaşenko rejiminin ekonomisini güçlendirmektir. Rusya, Belarus mallarının en önemli pazarıdır. 1997'de Beyaz Rusya'nın dış ticaretinin %70'ini

---

[334] İzvestiya, 2 Ekim 1999.

Rusya ile yaptığı barter oluşturuyordu. 2003'de bu oran %58 düzeyinde devam etmiştir.[335] Belarus ekonomisi dünya piyasalarının çok altında satın aldığı ve karşılığını mal olarak ödediği Rus enerjisine aşırı bağımlıdır. Rusya'da ise birlik taraftarları Beyaz Rusya ile birleşildiğinde stratejik konumun ve savunma yeteneğinin artacağı üzerinde durmaktadırlar. Beyaz Rusya, Rus doğal gaz ve petrolünün Batı Avrupa pazarlarına en iyi ulaştıracak transit ülkedir. Rusya'yı Batı ve Orta Avrupa'ya bağlayan kara ve demir yolu Beyaz Rusya üzerinden geçmektedir.[336]

Rusya'da bu birliğe sıcak bakmayanların ileri sürdüğü argümanların başında, birliğin getireceği ekonomik yük gelmektedir. Ekonomik yük yanında Beyaz Rusya Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenko'nun Slav birliğinin başkanı olma arzusu eleştirilmektedir. Ayrıca bu birleşmenin Rusya'nın federatif yapısı üzerinde merkezkaç bir etki yapmasından çekinilmektedir. Buna ilişkin, Tataristan'ın Rus-Belarus birleşmesi durumunda kendi statüsünü gündeme getirerek eşit haklar talep etmesinin söz konusu olabileceğini söylemektedirler. Beyaz Rusya'da ise muhalefet, devlet egemenliğinin ve ülke bağımsızlığının kaybedileceği gerekçesi üzerinde eleştirilerini yoğunlaştırmaktadır.

Rusya-Beyaz Rusya Birliği'ne yönelik diğer BDT üyesi ülkelerin tavrı farklılık arz etti. Çoğunluk bunu SSCB'nin reanimasyonu girişimi olarak yorumlayıp, ihtiyatlı yaklaştı veya tamamıyla karşı bir tavır takındı. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev Rusya-Beyaz Rusya Birliği'nin BDT'nin varlığını tehlikeye sokabileceği ikazında bulundu. Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov, Sovyetler Birliği'nin milli marşının birliğin marşı olmasına yönelik Belarus tarafının teklifinin, herhangi bir yoruma gerek kalmaksızın Rus-Belarus Birliği'nin neyi hedeflediğini ortaya koyduğunu söyledi. BDT'nin Slav asıllı diğer cumhuriyeti Ukrayna ise, temkinli bir şekilde uzak durmaya çalıştı. Öte yandan 1999 sonunda

---

[335] 2003 yılında iki ülke arasındaki karşılıklı ticaret 12,4 milyar dolar düzeyindedir. 2002'ye göre ikili ticarette %25 artış gerçekleşmiştir. 12,4 milyarın 7,5 milyarını Rusya'dan Beyaz Rusya'ya ihracat, 4,9 milyar dolarını Beyaz Rusya'dan Rusya'ya ihracat tutmaktadır. Rusya'nın toplam ticareti içerisinde Balarusya'nın payı %6 oranındadır. Bknz. Yakovenko, a.g.e., http://www.rian.ru/yakovenko/

[336] Gerhard Mangott, "Dizlerinin Üzerine Çöken Dev: Rusya'nın Küresel Rolü Üzerindeki Yaspısal Kısıtlamalar," Kadim Komşumuz Yeni Rusya, Yılmaz Tezkan (der.), Ülke Kitapları, 2001, s.64-74.

Ermenistan'da, Rusya-Beyaz Rusya Birliği'ne dahil olunması için bir milyon iki yüz bin imza toplandı.

Rusya'da siyasetçiler arasında Ukrayna'nın bu birliğe dahil edilmesi fikri yaygındır. Slav birliği kartını oynayan Rusya Parlemento başkanı Seleznev, 1998 Eylül sonunda Kiev'e yaptığı ziyarette, Ukrayna'yı Rus-Belarus birliğine katılmaya çağırarak, bunun Slav halklarınca XX. Yüzyılın en önemli olayı olarak kabul edileceğini söyledi.[337] Yevgeny Primakov, Başbakan olduktan sonra ilk yurtdışı ziyaretini 1998 Ekim başında Beyaz Rusya'ya yaptı. Görüşmeler sırasında Primakov, "birliği yaşatmak ve kuvvetlendirmek için her şeyi yapacağız" dedi. Beyaz Rusya Başkanı Lukaşenko ise, "Ukrayna'da halkın iktidardakileri birliğe girmeye zorladığını, bu nedenle yakın gelecekte Ukrayna'nın da birliğe dahil olacağı kanaatinde olduğunu söyledi. 23 Ocak 1999'da yapılan Rusya-Beyaz Rusya Birliği Parlementerler Meclisi toplantısında Yugoslavya'ya sürekli gözlemci statüsü tanındı. Yugoslavya'ya NATO müdahalesinin başlamasından sonra ise, Yugoslavya'nın birliğe üyeliği olasılığından bahsedilmeye başlanmıştı. Tüm bunlar Rusya-Beyaz Rusya Birliği içerisindeki slavik özü ve birliğin idealist yaklaşımlarını açığa çıkarmaktadır.

30 Kasım 2000'de Minsk'te Rusya-Beyaz Rusya Birliği Yüksek Devlet Konseyi toplantısı yapıldı. Bir araya gelen Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Beyaz Rusya Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenko, birliğin sağlam temeller üzerine kurulması gerektiğini bu nedenle siyasi yakınlaşmanın ekonomiye dayandırılmasını vurguladılar. Somut bir ilerleme sağlanamayan bu görüşme neticesinde, 2008'de ortak paranın tedavüle girişine kadar Ocak 2005 tarihinden itibaren Rus Rublesinin ortak para birimi olarak geçerli olması kararlaştırılmıştır.[338]

Rusya ile Beyaz Rusya arasında bu güne kadar farklı konularda 200 kadar anlaşma imzalanmıştır. Nisan 2002'de iki ülke devlet başkanlarının yayınladıkları ortak bildiride ekonomi politikalarının ortak ilkeleri üzerinde durulmuştur. Bu buluşmada iki ülke arasında doğal gaz sahasında işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Entegrasyon doğrultusunda iki ülke ekonomi, ekoloji, savunma, sosyal kalkınma gibi

---

[337] İzvestiya, 30 Eylül 1998.
[338] www.gazetasng.ru 30 Kasım 2000.

farklı sahalarda otuza yakın ortak program ve proje gerçekleştirmiştir. Bunların finansmanı Birlik bütçesinden sağlanmaktadır. Birlik bütçesi 2002 yılında 2,6 milyar Ruble, 2003'de 2,3 milyar Ruble, 2004'de ise 2,5 milyar Ruble (80.000 dolar civarında) idi.[339] Entegrasyonda temel vurgu ekonomik konularda yapılmaya devam edilmektedir. Ayrıca, Aralık 2001'de Birleşik Devletin Askeri Doktrini kabul edilmiştir.

E. Tek Ekonomik Saha

Putin'in daveti ile Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan devlet başkanları 22-23 Şubat 2003 tarihinde Moskova'da bir araya geldiler. Önceden planlanmayan bu toplantıya ilişkin yapılan yorumlarda, Putin'in, gündemi yoğun bir şekilde işgal eden Irak sorununu görüşmek üzere bu liderleri davet etmiş olabileceği üzerinde duruluyordu. Ancak görüşmeler sonunda liderler dört ülke arasında "Tek Ekonomik Saha" adıyla yeni bir ekonomik entegrasyon oluşturulması konusunda görüş birliğine vardıklarını açıkladılar.

Bu görüşmelerde, Rusya-Beyaz Rusya Birlik Devleti entegrasyonu sürecinde gelinen "ortak para"ya geçişe "Tek Ekonomik Saha"ya üye Ukrayna ve Kazakistan'ın da dahil edilmesi gündeme geldi. Rusya kendi para birimi "Ruble"yi ortak para olarak kullanılmasını önerirken, Kazakistan ise 2011'den itibaren ortak paraya geçilmesini teklif etti. Bu arada Rusya-Beyaz Rusya Birlik Devleti sürecinin planlandığı şekilde sürdürüleceği, dörtlü entegrasyonun temposuna göre bazı adımların ortak atılabileceği açıklandı. Planlara göre 1 Ocak 2005'den itibaren Rusya-Beyaz Rusya Birlik Devleti entegrasyonunda ortak paraya geçiş tamamlanacaktı.[340] Tüm bu tartışmalar Tek Ekonomik Saha'nın supranasyonel (uluslarüstü) nitelikli bir yapıda olacağına işaret etmekteydi.

19 Eylül 2003'de Yalta'da Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan devlet başkanları daha önce mutabık kaldıkları Tek Ekonomik Saha Anlaşmasını imzaladılar. Burada yaptıkları açıklamalarda liderler, tüm BDT ülkelerinin GSMH'ları toplamının %90'ına sahip, ekonomik açıdan BDT'nin en büyük dört üye ülkesi arasında yüksek düzeyde entegrasyonun önemi üzerinde durdular.

---

[339] Yakovenko, a.g.e., http://www.rian.ru/yakovenko/

[340] Aleg Yelenskiy, "Yedinaya Valuta dla Soyuza Çetiryeh," Nezavisimaya Gazeta, 27 Şubat 2003.

Bu şekilde BDT içinde yeni bir alt bölgesel örgüt doğmuş oluyordu. Örgütün hedefi Eylül 1993'de imzalanan "BDT Ekonomik Birlik Anlaşması"nda öngörülen hedeflerle aynıydı. Serbest ticaret rejiminden başlayarak, etap etap entegrasyonu tek para birimi düzeyine varana dek geliştirmek hedefleniyordu. Örgüt üyelik kriterlerine uygun makro ekonomik düzeye sahip ülkelerin katılımına açık bırakıldı. Örgüt bünyesinde bir de Başbakan yardımcılarından oluşan ve sürekli faaliyet gösterecek bir Çalışma Grubu oluşturuldu.[341]

Moldavya, Tek Ekonomik Saha Anlaşması'nın imzalanmasından sonra BDT'den ayrılabileceğine ilişkin sinyaller verdi. Devlet başkanı Vladimir Voronin "Yalta'da yapılan ile 8 Aralık 1991'de Belovejskoy Puşe'de (Minsk) yapılan farksız. Yeni yapı diğer BDT üyelerinin haberi olmadan ve onlara danışılmadan kuruldu. Moldavya BDT'nin mezar bekçisi olmayacaktır." şeklinde bir açıklama yaparak Tek Ekonomik Saha projesine sert tepki gösterdi.[342]

Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya Avrasya Ekonomik Topluluğu içinde gümrük birliği için çalışıyorlardı. Rusya, Ukrayna'nın da Avrasya Ekonomik Topluluğu'na katılmasını istiyordu. Ancak bu gerçekleşmedi ve Tek Ekonomik Saha kurularak Ukrayna ile yeni bir başlangıç yapıldı. Tek Ekonomik Saha Anlaşması'nın imzalanmasından iki ay sonra Ukrayna ile Rusya arasında "Tuzla Krizi" patlak verdi. Bunun üzerine Ukrayna karşılıklı güven sağlanana kadar Tek Ekonomik Saha Anlaşması'nı onaylamayacağını açıkladı.[343] 2004 sonunda yapılacak devlet başkanlığı seçimleri de söz konusu olunca Ukrayna'nın seçimlerden önce Tek Ekonomik Saha Anlaşması'nı onaylanması beklenmemektedir. Öte yandan Rusya, Ukrayna'ya "İkili Sınır Anlaşması"yla eş zamanlı olarak Tek Ekonomik Saha Anlaşması'nın da parlamentolarda onaylanmasını teklif etmiştir.[344]

Kiev, Rusya, Belarus ve Kazakistan'la imzaladığı Tek Ekonomik Saha kurulmasına ilişkin anlaşmayı hayata geçirmek için fazla istekli gözükmemektedir. Ukrayna başta Rusya ile olmak üzere tüm BDT ülkeleriyle serbest ticareti istemektedir. Ancak egemenliği kısıtlanacağı gerekçesiyle gümrük birliğine

---

[341] Yakovenko, a.g.e., http://www.rian.ru/yakovenko/

[342] İlona Zayets ve Natalya Prihodko, "Kuçma i Voronin Obyadinyayutsa za Spinoy Moskvı", 13 Kasım 2003, Nezavisimaya Gazeta, http://ng.ru/cis/2003-11-13/5_kuchma.html

[343] Yekaterina Grigoreva, "Bratskiy Şantaj", İzvestia, 11 Aralık 2003.

yanaşmamaktadır. Zira Özbekistan'la serbest ticaret bölgesi kurmaya ilişkin anlaşma imzalayan Ukrayna, Moldavya ile de benzeri anlaşma için girişimlerde bulunmaktadır.[345] Ukrayna'nın Tek Ekonomik Saha Anlaşması'nı sadece Rusya ile ilişkilerinde şantaj aracı olarak kullandığını ileri sürülmektedir.[346] Beyaz Rusya ise "birlik anlaşması" sürecini geri plana atacağı endişesiyle Tek Ekonomik Saha Anlaşması'nı gönülsüz olarak imzalamıştı. Üye ülkelerin bu yaklaşımları nedeniyle Tek Ekonomik Saha oluşturma projesinin beklenildiği düzeyde gelişmeyeceği tahmin edilmektedir.

Nisan 2004'de Astana'da yapılan Yüksek Düzeydeki Çalışma Grubu toplantısında Rusya Sanayi ve Ticaret Bakanı Viktor Hristenko Tek Ekonomik Saha'ya işlerlik kazandıracak mekanizmaların kurulmasının üç-dört yıl içinde tamamlanacağını, asıl önemli olanın anlaşmaların hazırlanması değil yürürlüğe sokularak onlara işlerlik kazandırılması olduğunu açıklamıştır.[347]

Bazı analizlere göre Tek Ekonomik Saha giderek etkin bir gümrük birliği hedefinden uzaklaşmaktadır. Kiev'in Tek Ekonomik Saha bünyesinde Hükümetlerarası Ticaret ve Tarif Komisyonu kurulmasına sürekli itirazı bu projeyi sıradan bir serbest ticaret bölgesine dönüştürmektedir. Moskova ise, Kiev'i kaybetmemek için politikasını sertleştirmekten çekinmektedir.[348]

25 Nisan 2004'de Putin ve Kuçma'nın Kırım'daki buluşmasında da Tek Ekonomik Saha kurulması konusu gündeme gelmiştir. Putin burada yaptığı açıklamada gümrük tarifeleri, ulaşım, iletişim, kişilerin ve malların dolaşımı konularında işbirliğini düzenleyecek Tek Ekonomik Saha Tüzüğü'nün hazırlık çalışmalarının devam ettiğini, kendilerinde bu konu üzerinde çalıştıklarını ifade etmiştir.[349]

---

[344] Zarina Askarova, "Ukraina-Slaboe Zveno YEP", Nezavisimaya Gazeta, 30 Mart 2004. http://www.gazetasng.ru/article.cgi?id=53540

[345] İlona Zayets ve Natalya Prihodko, "Kuçma i Voronin Obyadinyayutsa za Spinoy Moskvı" http://ng.ru/cis/2003-11-13/5_kuchma.html

[346] Bratskiy Şantaj, İzvestiya, 12.11.2003, Bu habere göre, Ukrayna AB'ye üyelik niyetini açıklayan ilk ve tek BDT üyesidir. TES'in AB üyelik süreci önünde engel olmasını istememektedir. Bu nedenle Tuzla skandalını TES'dan uzaklaşma bahanesi olarak kullanmıştır.

[347] Lyubov Voropaeva, "Çetire Svobodı dlya YEP", 05.04.2004. http://www.gazetasng.ru/article.cgi?id=53800

[348] A.g.m.

[349] Natalya Melikova, "Putin Ne Stal Paspinatsya na Temu Russkovo Yazıka", Nezavisimaya Gazeta, 26 Nisan 2004. http://www.ng.ru/cis/2004-04-26/3_kuchma.html

24 Mayıs 2004'de Yalta'da ilk Tek Ekonomik Saha zirvesi gerçekleştirildi. Bu zirve öncesinde Yüksek Düzey Çalışma Grubu 12 defa bir araya gelerek zirvede imzalanacak belgeler üzerinde çalışmıştı. Yalta zirvesinde Tek Ekonomik Saha'nın kurulma safhasını tamamlayan anlaşmanın imzalanması planlanıyordu. Öncelikle sermaye, işgücü, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını öngören, gelecekte de gümrük, para ve dış ticaret rejimine ilişkin ilerlemeyi hedefleyen anlaşmalar hazırlanmıştı. Ancak Yatla zirvesinden somut bir sonuç çıkmadı. Ukrayna egemenliğini kısıtlayıcı nitelikte bir gümrük birliği yaratan anlaşmayı imzalamadan kaçınarak serbest ticaret bölgesinde ısrar ederken, Rusya ve Kazakistan gümrük birliğinde ısrar etti. Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın öncelikle tek enerji sahası oluşturulması fikri üzerine dörtlüyü Beyaz Rusya ve Ukrayna'ya karşı Rusya ve Kazakistan olmak üzere ikiye bölündü.[350]

Yalta zirvesi Rusya ile Ukraya hava yolu şirketleri arasında yaşanan bir çekişmenin ortasında yapılmıştı. 18 Mayıs'ta Rusya, Ukrayna Hava Şirketi Aerosvit'in Kiev-Pekin seferi için Rusya hava sahasından ücretsiz geçiş talebini geri çevirdi. Bunun üzerine Ukrayna da 1 Haziran'dan itibaren Rus Airoflot şirketinin Yunanistan seferine yaptırım getirdi. Hava işletmeleri arasında yaşanan bu çekişme kriz boyutuna ulaşınca hükümet başkanları devreye girdi. Bu kriz bile Tek Ekonomik Saha üyelerinden Ukrayna ve Rusya arasındaki uçurumun göstergesidir.[351]

Kasım 2004'de Ukrayna'da yapılacak başkanlık seçimleri Tek Ekonomik Saha'nın geleceği açısında hayati önem taşımaktadır. Rus yanlısı gözüken aday mevcut Başbakan Viktor Yanukoviç kaybettiği takdirde o zamana kadar sağlanan ilerlemelerin dahi tehlikeye gireceği tahmin edilmektedir.[352] Öte yandan bazı uzmanlar Tek Ekonomik Saha bünyesinde dört ülkenin entegrasyonunu Rusya'nın eski Sovyet sahasındaki etkinliğini koruması için son fırsat olarak değerlendirilmektedir. [353] Rusya Milli Güvenlik Kurulu Sekreteri İgor İvanov, Tek Ekonomik Saha'nın dört ülkeyle sınırlı kalmayacağını, zamanla diğer BDT üyelerini

---

[350] Tatyana İvjenko, "Perviy Sammit Na Fone Konfliktov" Nezavisimaya Gazeta, 24. 5. 2004. http://ng.ru/cis/2004-05-24/3_yalta.html 24.05.2004

[351] A.g.m.

[352] Yanukoviç'in en güçlü rakibi Batı yanlısı olarak görülen Viktor Yuşenko'dur.

[353] Natalya Melikova, "Vısokaya Sena Drujbı", Nezavisimaya Gazeta, 24 Mayıs 2004. http://ng.ru/cis/2004-05-24/1_ukrain.html

de kapsayarak genişleyeceğini ileri sürdü.[354] Bu açıklama Ukrayna ve Beyaz Rusya tarafından Rusya'nın siyasi dikta girişimi olarak algılanıp memnuniyetsizlik yaratırken, Rusya'nın BDT'nin tamamından vazgeçmediğine de işaret etmekteydi.[355]

[354] Kazakistan Başbakan Yardımcısı Savat Mınbayev'de TES'in AvEkTop ile birleşebileceği yönünde görüş bildirmiştir. Said Nazarov, "Çetverka Mojet Stat Şesterkoy", www.gazetasng.ru. 19 Mayıs 2004

[355] Tatyana İvjenko, "Perviy Sammit Na Fone Konfliktov", Nezavisimaya Gazeta, 24. 5. 2004. http://ng.ru/cis/2004-05-24/3_yalta.html 24.05.2004

Üçüncü Bölüm

RUS DIŞ POLİTİKASINDA BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU

Rusya Federasyonu, nüfusu, coğrafyası, hammadde kaynakları, ekonomisi ve siyasi ağırlığı ile dünyadaki büyük güçlerden biridir. Rusya Federasyonu yaklaşık 145 milyon nüfusu ile Çin, Hindistan, Endonezya ve ABD'den sonra dünyanın beşinci büyük nüfusuna sahiptir. Yaklaşık 17 milyon kilometrekarelik yüzölçümü ile dünyanın en büyük ülkesidir. Rusya Federasyonu hammadde kaynakları açısında da çok zengindir. Dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerine sahip olmakla beraber, petrol, kömür, kalay, nikel, elmas gibi önemli kaynaklar açısından da zengindir.

Bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte tüm eski Sovyet cumhuriyetleri büyük bir dönüşüm içerisine girdiler. Bağımsızlıkla birlikte nasıl bir kimlik ve nasıl bir devlet inşa edecekleri bu ülkelerin önünde öncelikli bir sorun olarak belirdi. Yeni bağımsız cumhuriyetler bir yandan uluslararası topluma kendilerini tanıtma ve kimliklerini tanımlamaya çalışırken bir yandan da demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine geçişi hedeflediler. BDT üyesi on iki üye ülkenin her biri kendi tarihine, etnik yapısına, diline, dinine ve kültürüne dayanarak bağımsızlığını pekiştirecek milli kimlik oluşturmaya girişti.[356] Rusya'nın karşı karşıya bulunduğu durum da aynıydı. Ancak milli devletini kuran Rusya'nın dünyadaki ve tarihteki yerini nasıl belirleyeceği diğer BDT üyesi ülkelerin kaderini de doğrudan etkiliyordu.

Rusların egemenlik kurdukları coğrafya ile Rus kimliği ve ulusal idealleri arasında doğrudan ve sürekli olan bir ilişki varolmuştur. Rusya, son 500 yıldır Avrasya'da hüküm süren Moskova merkezli bir devletti. Bu devlet son 300 yıldan beri Avrupa'da ve Asya'da güç dengesinin ayrılmaz parçasıydı. Bu yüzden gelecekte de Rusya'sız bir Avrasya konfigürasyonu düşünülemez. 1856 Kırım Savaşı'ndan sonra ve 1917'de I. Dünya Savaşı yıllarında Rus İmparatorluğu yıkılmanın eşiğindeyken bile kuşattığı siyasi coğrafyada güç dengesini sağlamayı başarmıştır. Bu bakımdan Rusya'daki bugünkü mevcut zayıflıklar yanıltıcı olmamalıdır.[357]

---

[356] Özellikle BDT içindeki Türk cumhuriyetleri için Türkiye modeli gündeme gelmiştir. Bu konuda bknz. İdris Bal, Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics of the Former Soviet Union: The Rise of the "Turkish Model" (1991-1992), Aldershot, Ashgate, 2000.

[357] Sherman Garnett, Russian Power in the New Eurasia, Comparative Strategy, V.15, N.1, Jan-March 1996, s.31. Garnett, Rusya'daki mevcut zayıflık ile geleceğin büyük gücü olma ideolojisi arasındaki

BDT'yi bir Avrasya entegrasyonu olarak nitelendiren Rus siyasi elitinin büyük bir kısmı, "yakın çevre" olarak adlandırılan eski Sovyet sınırlarını Rusya sınırları olarak görmektedir. Bu kesimin söylemleri, BDT'nin yeni bir imparatorluk modeli olarak Rusya'nın çıkarlarına hizmet eden bir yapı şeklinde değerlendirilmesine yol açmaktadır. Her resmi belgede tekrarlananın aksine, BDT'nin eşitler forumu olmadığı ve bu yapı içerisinde Rusya Fedarasyonu'nun üstünlüğü şüphe götürmez bir gerçektir. Ancak BDT'nin yeni Rus İmparatorluğu şeklindeki değerlendirmeler aşırıya kaçmaktadır. Öte yandan Rusya'nın geleceği ile BDT'nin geleceği birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.

Rusya Federasyonu'nun genel dış politikasına paralel olarak BDT politikası da çeşitli etaplardan geçti. SSCB'nin yıkılmasından bu yana geçen sürede Rus dış politikasında genel hatlarıyla şu eğilimler gözlendi: a) 1991'den 1993'e kadar olan izolasyonist dönemde Atlantikçi, batıya dönük dış politika; b)1993-1996 yıllarında neo-emperyalist eğilim; c)1996'da Yevgeny Primakov'un dış işleri bakanı oluşuyla yoğunluk kazanan çok kutuplu dünya sistemi içinde Avrasya süper gücü olmayı hedefleyen Avrasyacı dış politika;[358] d)1999'dan dünümüze kadar olan Rusya Devlet Başkanı Putin'in pragmatik dış politikası.

Dış politikasına paralel olarak Rusya'nın BDT politikasının etaplarını ise ana hatlarıyla şu şekildedir: a) 1992-1995 arası "yakın çevre" politikası ve re-entegrasyon, b) 1996-1998 arası farklı hızlarda entegrasyon stratejisi, c) 1999'dan 2001 sonlarına kadar çok taraflı işbirliği yerine ikili ilişkilerin güçlendirilmesi stratejisi, d) 2001 sonlarından günümüze ABD'nin eski Sovyet coğrafyasında varlığını güçlendirmesi üzerine Rusya'nın BDT sahasında üstünlüğünü sürdürmek için ortaya attığı yeni tepkisel entegrasyon girişimleri.

Rusya'nın BDT ülkeleriyle ilişkileri her dönemde dış politikada öncelikler sıralamasının başında bulunmasına rağmen bu daha çok söylem niteliğinde oldu. 1991-1993 yılları arası BDT içinde bütünleşmeden ziyade, ayrışmanın gözlendiği ve topluluğun Sovyet mirasının paylaşımında medeni boşanma kurumu olarak işlev gördüğü bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Madalyonun bir yüzü böyle iken

---

çatışmanın milliyetçi ve emperyalist temaların hakim olduğu saldırgan dış politika retorigiyle gizlendiğini belirtmektedir.

öbür yüzü ise tamamen başkadır. O dönemde Rus siyasi elitinin temel yaklaşımı, Rusya'nın birlik cumhuriyetleri yükünden kurtularak siyasi ve ekonomik reformları tek başına hızla gerçekleştirmesi idi. Bu arada Rusya'ya göbek bağıyla bağlı olan birlik cumhuriyetlerinin, çalacak başka kapıları olmadığından kendiliğinden Rusya'nın kapısına geleceklerdi. Bu yaklaşımla, ilk dönemde BDT'ye fazla önem verilmedi. Zira bu dönemde patronaj durumundaki Rusya Sovyetlerin dağılma şokunu yaşıyordu. Hatta federasyon dahi sarsıntı geçirdi. Tek ordunun devamı, ruble bölgesi ile ekonomik birliğin sağlanması gibi basit politikaların başarısızlığı ortaya çıktıktan sonra ise, gerçek anlamda yeni bir entegrasyon politikasına dönüldü.

Soğuk Savaş sonrası hızlanan yeni küreselleşme dalgası nedeniyle BDT coğrafyasında meydana gelen hadiseler dünyadaki gelişmelerle yakından ilişkili olmuştur. Rusya'nın uluslararası faaliyetleri, dış politika çizgisi ve eski Sovyet sahasına yönelik yaklaşımı da küresel süreçle organik bağa sahip oldu. Günümüzde, dış politika bir yana ülkelerin iç gelişmeleri dahi dünyadaki gelişmelere ve güç dağılımına doğrudan bağlıdır. Bu itibarla Rus dış politikasının oluşumu uluslararası sistemde 80'li yılların sonlarında meydana gelen büyük değişimden ayrı ele alınamaz. Orta ve Doğu Avrupa'da sosyalist rejimlerin yıkılması ve buradaki Sovyet varlığının sona ermesi, Soğuk Savaş'ın bitişi ile Sovyetlerle Batı arasındaki sürekli rekabetinin son bulması yeni bir dönem başlatmıştır. Daha geniş bir tarihi perspektifle baktığımızda 80'li yılların sonu kırk yılı aşkın bir süredir devam eden Yalta sisteminin sonu anlamına gelmektedir.[359] Amerikan Eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniev Brzezinski'ye göre Soğuk Savaşı ortadan kaldıran Sovyetler Birliği'nin dağılmasıdır. Brzezinski, bu yenilgiyi 1815'de Napolyon Fransası'nın, 1918'de Wilhelm Almanyası'nın ve 1945'de Nazi Almanyası'nın yenilgisine benzetmektedir. Uluslararası sistemin istikrarı için 1815'de Viyana düzenlemesi, 1918'de Versay düzenlemesi, 1945'de ise, Yalta düzenlemesi yapılmıştı. 1815 Viyana düzenlemesi istikrarı ancak 40 yıl kadar sürdürebilmiş, 1919 düzenlemesi ikinci bir dünya savaşının sebebi olmuş ve 1947 düzenlemesi yine kırk yıllık bir

---

[358] N.A.Lomagin, Rasiya i Problema Mejdunarodnoy Bezapasnosti v XIX-XX vekah, St.Petersburg, 1998,s.51.

[359] Oral Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, 4. Baskı, İmge, Ankara, 1994, s.500-501.

soğuk savaşla noktalanmıştır.[360] Rus dış politikası yeni oluşmakta olan uluslararası siyasi sistemle eş zamanlı ve paralel gelişmiştir. Yeni dünya düzeninin oluşum süreci devam ettiği gibi Rus dış politikasının da oluşum sürecinin devam ettiğini söyleyebiliriz.

Bu bölümde BDT'ye yönelik Rus dış politikasını ve Rus dış politikasının BDT gelişmelerine yansımasını ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışacağız.

I. "YENİ DÜŞÜNCE" VE SOĞUK SAVAŞIN SONU

Sovyet dış politikasının en belirgin özelliği ideolojiye dayalı olması idi. 1917 Bolşevik Devrimi uluslararası ilişkilere tarihte ilk defa "ideoloji faktörü"nü sokmuştu. Bu faktör özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkilerde ağırlık kazandı ve komünizm ile kapitalizm arasındaki mücadele uluslararası politikanın temel karakteristiğini teşkil etti.[361] Ancak, Lenin'in koyduğu ve haleflerinin de sıkı sıkıya takip ettiği, kapitalist ve emperyalist ülkelerle mücadele ve Sovyet şekli sosyalizmin tüm dünyada kurulmasını (devrimi tamamlamayı) hedefleyen dış politika prensibi, Sovyetler Birliği'nde 1980'li yıllardan itibaren değişmeye başladı ve dünya hakimiyeti politikasının yerini, SSCB'nin süper güç konumunun korunması çabaları aldı.

Rus dış politikasındaki devrim niteliğinde değişimi Gorbaçov başlattı. Gorbaçov'un "yeni düşünce" olarak adlandırdığı ilkeler sadece Sovyetler Birliği'nin değil bağımsızlığın ilk yıllarında Rusya Federasyonu'nun da dış politikasına esas teşkil etti. Gorbaçov'un "diyaloğa dayalı dürüst ve açık diplomasi" şeklinde formüle ettiği dış politikası tamamıyla pragmatikti. Topyekün bir silahsızlanma çağrısı yapan Gorbaçov, bununla hem silahlanma yarışının maliyetini kaldıramayan ülkesinin ekonomik kalkınmasını, hem de Yıldız Savaşları programında rekabet edemediği ABD'yi bu projeden uzaklaştırmayı amaçlıyordu. Ancak, Gorbaçov görünürde bu politikayı dünya barışı adına başlattı. Kendi ifadesiyle "Hepimizin yolcusu

---

[360] Sander, a.g.e., s.500-501.
[361] Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, C.II: 1980-1990, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991, s.3.

olduğumuz Dünya denen gèminin karaya vurup parçalanmaması için, ABD ve diğer ülkelerle işbirliği yapmaya" hazırdı.[362]

"Yeni düşünce"nin hareket noktası dünyada gittikçe artan "karşılıklı bağımlılık" olgusuydu. 25 Şubat-6 Mart 1986 tarihleri arasında Moskova'da yapılan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 27. Kongresinde "birbirine bağımlı bütünleşmiş dünya" görüşü kabul edildikten sonra yeni dış politika bu esaslar üzerine kurulmaya başlandı.[363] Bu şekilde Sovyetler Birliği devletlerarası ilişkilerinde ideoloji unsurunu bir tarafa bırakıyor, sınıf mücadelesine dayalı dış politikadan ve sosyalist enternasyonalizm ilkesinden resmen vazgeçiyordu. Fakat yinede sosyalist blokğa dahil ülkeler kardeş ülkeler olarak tanımlanıyor ve genel çizgi çerçevesinde dış politikaların koordinasyonuna devam edilmesi gerekli görülüyordu. [364]

"Yeni düşünce" sosyalist blok dışındaki ülkelerle de bağların güçlendirilmesi politikasına ağırlık veriyordu. Bu doğrultuda Sovyetler Birliği ABD, Avrupa, Çin ve Üçüncü Dünya ile ilişkilerini yeniden tanımlama yoluna gitti. ABD'nin dünya üzerindeki hegemon emelleri reddedilmekle beraber, meşru çıkarları tanınıyor ve bütün alanlarda işbirliği çağrısında bulunuluyordu.[365] 1985'den itibaren iki ülke devlet başkanları arasında zirve toplantıları yapıldı.[366] Bu toplantılarda başlıca silahsızlanma, Afganistan, iki Almanya'nın birleşmesi, Doğu Avrupa gelişmeleri ve 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali ile Körfez Krizi konuları görüşülmüştür. 7-10 Aralık 1987'de yapılan Washington Zirvesi'nde silahsızlanma konusunda ilk defa somut bir netice sağlanmış, 8 Aralık 1987'de INF (Intermediate Range Nuclear Forces) denen orta ve daha kısa menzilli füzelerin kaldırılması anlaşması imzalanmıştır. Gorbaçov, Washington Zirvesi'nin "Sovyet-Amerikan ikili ilişkilerinde yeni bir safha açmış olduğunu" söylüyordu.[367] INF anlaşmasından sonra 8 Şubat 1988'de Gorbaçov, Afganistan'dan 9 ay içerisinde çekilmeyi kabul etti ve 15 Mayıs'tan itibaren Sovyet kuvvetleri Afganistan'dan çekilmeye başladı.[368] Sovyet

---

[362] Gorbaçov, Peretsroyka, s.12-13.
[363] A.g.e, s.135.
[364] A.g.e., s.160.
[365] A.g.e., s.13.
[366] Zirveler hakkında detaylı bilgi için bknz. Armaoğlu, a.g.e., s.124-228.
[367] Armaoğlu, a.g.e., s.125.
[368] Gorbaçov, Afganistan'dan asker çıkarılmasını ve politik bir düzenin sağlanmasını daha Genel Sekreter olmadan önce Afganistan Komisyonu'nda dile getirdiğini belirtmektedir. Gorbaçov, "hiçbir perspektifi olmayan binlerce sivil ve askerin hayatını kaybettiği bu adaletsiz savaşa son vermek için"

askerlerinin Afganistan'dan çekilmesi, Gorbaçov ve Peretsroykasının uluslararası kamuoyunda itibarını artırmıştır.[369]

Sovyet barış planının ilk aşamasını Avrupa kıtasının nükleer silahsızlandırılmasını öngörmekteydi. "Ortak bir Avrupa evi"nden bahseden ve Rusya'nın Avrupa'nın ayrılmaz doğal bir parçası olduğunu söyleyen Gorbaçov, dış politikasında Avrupa'ya birinci derecede önem verdiğini ifade ediyordu.[370] Gorbaçov ile ABD Başkanı Bush'un 2-3 Aralık 1989'da Malta'da gerçekleştirdiği gayrı resmi zirvede ağırlıklı olarak Avrupa gelişmeleri ele alındı. Gorbaçov, Malta'dan ayrılırken, "Soğuk Savaş"ın kesin olarak sona erdiğini ve "kalıcı barış çağı"nın başladığını söyledi.[371] Gorbaçov'un Avrupa politikası neticesinde Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalist rejimler birer birer yıkıldı, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlayan süreç sonucu Federal ve Demokratik Almanya resmen 3 Ekim 1990'da Birleşik Almanya haline geldi. 26 Nisan 1985'de yirmi yıllığına yenilenen Varşova Paktı ise 1 Temmuz 1991'de fesh edildi.[372]

Soğuk Savaş döneminin, temelde ABD ile rekabete dayalı monolitik yapılı dış politikanın sona ermesinden sonra, yeni bir oluşum içerisine giren Rus dış politikası tek düzelikten ziyade çok yönlü olarak gelişti. Rusya Federasyonu'nunda da bağımsızlıkla birlikte hız kazanan ekonomik ve siyasi dönüşüm süreci dış politika alanında da kendisini gösterdi. Ancak bağımsızlığı ilk yıllarında Rus dış politikası Gorbaçov'un başlattığı açılımın devamı niteliğinde oldu.[373]

"Yeni düşünce" yaklaşımı içerde ise, birlik cumhuriyetlerine daha geniş egemenlik sağlayarak, dış politika faaliyetlerinin merkezden daha geniş alana yayacak mevzuat düzenlemelerini gerektiriyordu. Bu yönde atılan adımlardan ilki

---

Genel Sekreter olduktan sonra da gerek politbürodaki düşünceyi gerekse de askerlerin bu konudaki düşüncesini değiştirmek için mücadele ettiğini ifade etmektedir. Bknz. Gorbaçov Türkiye'de (İstanbul ve Ankara Konferansları), YKY, İstanbul, 1997, s.45.

[369] Gorbaçov Türkiye'de (İstanbul ve Ankara Konferansları), YKY, İstanbul, 1997, s.45.

[370] Mihail Gorbaçov, Glasnost: Asıl Neyi İstiyorum? 5. Baskı, Dönemli Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.41.

[371] Armaoğlu, a.g.e., s.126.

[372] Riasanovsky, a.g.e., s.591.

[373] Peter Sherman, "Defining the National Interest: Russian Foreign Policy and Domestic Politics", The Foreign Policy of the Russian Federation, Rager E. Kanet and Alexander Kozhemiakin (ed.), Macmillan Press, London, 1997, s.4.

Dışişleri Bakanlığı personellerinin yenilenmeye başlanması oldu.[374] Bu arada Gromiko'dan sonra Dışişleri Bakanlığı görevine gelen Şevardnadze, Gorbaçov'un Parti organlarını yeniden örgütleme çabaları doğrultusunda Bakanlığın yapısını değiştirdi. Bu şekilde Rus dış politikasında öncelikle kurumsal bir evrim meydana geldi. SSCB'de dış politika koordinasyonunu sağlayan temel organ Komünist Parti Uluslararası İlişkiler Departmanı idi. KP Uluslararası İlişkiler Departmanı, Sovyet bürokrasisi içinde Merkez Komite, Politbüro, Devlet Güvenlik Kurulu, Savunma Bakanlığı gibi dış politika yapıcı kurumların faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlıyordu. Rus Bilimler Akademisi bünyesindeki bölge enstitülerinde yetişen uzmanlar buralarda görev alıyorlardı. Bu şekilde Sovyet dış politikasının koordinasyonu iyi işlemekteydi.

Yeltsin, RSFSC'nin egemenliğini ilan ettikten sonra Birlik'ten bağımsız kendi kurumlarını kurma çabasına girişmişti ve bu kapsamda Dışişleri Bakanlığı'nı kurarak Andrey Kozirev'i Ekim 1990'da Dış İşleri Bakanlığı görevine getirdi. Başarısızlıkla sonuçlanan Ağustos 1991 darbe girişiminden sonra, Rusya'da Komünist Parti ve kurumları kapatıldı, Güvenlik Kurulu ve Savunma Bakanlığı ise, prestijini kaybetti. Bu şekilde dış politika konusunda Dış İşleri Bakanlığı tek kurum olarak kaldı. Milli çıkarların ve dış politika amaçlarının tespiti ve yürütülmesi görevi Dışişleri Bakanlığına verildi.

Aralık 1991'de ise, bağımsız Rusya'nın Dışişleri Bakanı olarak Kozirev, dış politikanın temel ilkesini Batı'yla entegrasyon ve tüm yönleriyle ortaklık olarak ilan etti; yeni dış politikayı eskisinden ayıran en temel unsurun ideolojiden arındırılmış olması olduğunu açıkladı. Kozirev'e göre eski rejim sosyalist ve kapitalist olarak dünyayı iki kampa bölmeye devam ediyor ve hâlâ komünist toplumun kurulmasına inanıyordu. Bu nedenle de çatışma ve mücadele kaynağı idi. Bundan sonra çatışmalardan uzak, dış dünya ile uyum içinde bir dış politika prensibi benimsenmeliydi. Kozirev, Vankover'den Vladivostok'a Avro-Atlantik topluluğu kurulması sloganını sık sık kullandı.

Yeni dış politikanın bir diğer önemli veçhesi ise eski birlik cumhuriyetleriyle sınır tartışmasına girmemek; Kırım ve Kazakistan başta olmak üzere Rusya dışında

---

[374] James P. Nichol, Diplomacy in the Former Soviet Republics, Praeger, New York, 1995, s.31.

kalan Ruslarla ilgilenmemekti. Bu niteliğinden dolayı ilk dönem Rus dış politikası izolasyonist olarak değerlendirildi. Kozirev, kendisini eleştirenleri "neobolşevik"likle suçladı ve eski Sovyet cumhuriyetleriyle iyi komşuluk ilişkisinin sürdürülmesini savundu. Bu stratejinin altında yatan düşünce; Rusya Federasyonu'nun sınırlarını meşrulaştırarak dağılma tehlikesini bertaraf etmek ve Rusya dışında kalan Rusların kendi haklarını kendileri koruyacak kadar çok olmasıydı.[375] Yeltsin ve Kozirev'in ilk başlardaki birliğin eski cumhuriyetlerine uyum gösterme biçimindeki tutumu ülke içinde erk konusundaki kaygılardan olduğu kadar, Batı'yla ilişkileri soğutmak korkusundan da kaynaklanmaktaydı.[376]

Bu ilkeyle görevini sürdüren Kozirev ve ekibinin en büyük başarısı, Rusya Federasyonu'nun, SSCB'nin selefi sıfatıyla uluslararası topluma kendisini kabul ettirmesi oldu. 1 Şubat 1992'de Kamp David'de soğuk savaşın bittiğine dair deklarasyon imzalandı. İki büyük güç artık birbirlerini düşman olarak görmediklerini açıkladı. ABD ile Rusya arasında START II ve silahların sınırlandırılmasına ilişkin çeşitli müzakereler gerçekleştirdi. 3 Ocak 1993'de START II anlaşması imzalandı. Rusya, Irak'a ambargo ve Sırbistan'a müdahale gibi BM politikalarını destekledi. NATO ile işbirliğine gidildi ve NATO'nun Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesine göz yumuldu.

Rus dış politikası yeni bir döneme girmişti. Yeltsin ve Dışişleri ekibi Rusya'nın uygar dünyaya eklemlenmesinin mutlaka gerçekleştirilmesi gerektiğini aksi takdirde Rusya'nın üçüncü sınıf bir ülke olacağını, bunun da Rus halkına ihanet demek olduğunu söylüyordu. Ancak herkes bu konuda hemfikir değildi. Temel dış politika amaç ve stratejileri üzerinde bir konsensusdan söz edilemezdi. Başta komünistler ve milliyetçiler olmak üzere muhalifler bu politikanın Rusya'yı ABD'nin küçük ortağı yapmaktan ileri gitmeyeceğini, milli çıkarların ayaklar altına alındığını söylüyorlardı. Federal kurumlar dahil devlet kurumları arasında da dış politika konusunda rahatsızlık söz konusuydu. Bir çok yetkili Kozirev'in dış politikasını Sovyet İmparatorluğu'nun gücünün israf edilmesi olarak değerlendiriyordu. Andrey Kozirev ve tecrübesiz ekibinin başarılı olmadığı ve Rus

[375] Alexander Rahr, "Russia'a Young Turks in Power," Report on the USSR, no.47, 1991, s.23'den aktaran Ulaş Mangıtlı, Russia, Turkey and Eurasia: Intersection of Turkish and Russian Foreign Policy Spheres in Eurasia," Master Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, Eylül 2001, s.9.

dış politikasının uluslararası olayların baskısına karşı bir tepki mahiyetinde alınan kararlardan ve Rus bürokrasisinin birbirinden habersiz çıkışlarından ibaret olduğu eleştirisi yapılıyordu.[377]

Demokratlar ülkenin uygar dünyaya dahil olmasını istiyordu. Rusya'nın Avrasya'nın tehlikeli bir hasta devi olmasındansa, gelişmiş Batı'nın üyesi olmasını yeğliyorlardı. Bu motifle açıkça Batı yanlısı bir politika yürütüldü. Gorbaçov döneminin "yeni düşünce" ilkesi ilk dönemlerde Rus dış politikasına büyük tesiri vardı. Ancak Batı'ya dönük dış politikada Gorbaçov'dan daha ileriye gidildi ve gerçekten de eski birlik cumhuriyetleriyle ilişkiler geri planda kaldı.[378] Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev, Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Afrika, Orta Doğu ve Uzak Doğu ziyaretlerinden sonra Mart 1992'de BDT ülkelerine ilk gezisini yaptığında dönemin ABD dış işleri bakanı James Baker bölgeye üç resmi ziyaret gerçekleştirmişti.[379] Yeni bağımsız cumhuriyetlerindeki Rus elçilikleri ise, Türkiye, İran, Çin ve ABD elçiliklerinden sonra açıldı. Bu nedenle özellikle Başbakan Yardımcısı Rutskoy ve Parlamento Başkanı Hasbulatov başta olmak üzere reform karşıtları, Rus Dışişlerini Batı çıkarları uğruna BDT ile ilişkileri ihmal etmekle eleştirdi. Kozirev, Rusya dışında kalan Rusların haklarını ve ihtiyaçlarını görmezlikten gelmekle suçlandı. Muhalefete göre böyle bir dış politikayla Rus çıkarları Batı'ya satılıyordu.

Bu eleştiriler etkisini gösterdi ve Kozirev, Halk Temsilcileri Meclisi Dış Politika Komisyonu'na hazırladığı "Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Konsepti"ni sundu. Bu belge bazı ekleme ve düzeltmelerden sonra Meclis tarafından Ekim 1992'de kabul edildi ve 25 Ocak 1993'te yayınlandı. Bu belgede Rusya'nın yeni bağımsız cumhuriyetlerle ilişkilerinde şu öncelikler sıralanıyordu:[380]

---

[376] Karpat, a.g.e., s.255.

[377] Scott Parrish, "Rusya'da Dış Politika Karar-alma Süreçlerinde Kaos", Yeni Forum, C.17, S.326, Temmuz 1996, s.28.

[378] Sovremennie Mejdynarodnıe Otnoşeniya, M., 2000, s.491.

[379] 11-16 Şubat 1992'de ABD dış işleri bakanı James Baker, Merkezi Asya ülkeleri ağırlıklı olmak üzere BDT ülkelerine üçüncü ziyaretini yaptı. Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Moldavya'da bu ülkelerle diplomatik ilişkilerin başlatılması amacıyla siyasi liderleriyle bir araya geldi. Baker, bu görüşmelerde ABD'nin bu ülkelerde demokrasi, serbest pazar ve insan haklarının gelişmesi için destek vereceğini belirterek, ülkesinin İran'ın bölgede etkisinin artmasından endişe duyduğunu vurguladı.

[380] "Konseptsiya Vneşney Politiki Rossiyskoy Federatsii", Vestnik MİD, N.1, 1993, s.3-23.

- Eski birlik cumhuriyetleriyle olan ekonomik ve askeri bağların korunması;
- SSCB'nin nükleer silahların tamamının Rusya transferinin sağlanması;
- Rusya'nın arka bahçesindeki çatışmaların kontrolü;
- "Yakın çevrede" yaşayan Rusların haklarının güvence altına alınması;
- BDT'ye sağlam bir kurumsal çerçeve oluşturulması.

Bu dış politika konseptinin fiiliyatta ne derece etkili olduğu tartışılır, ancak uzlaşmacı bir tutum sergilenerek muhalefetin eleştirilerine önem verildiği görülmektedir. Bu belgenin siyasi hedefleri ve içerik açısından Sovyet dönemi planlarını andırmakta olduğu yorumu yapılmaktadır. O zaman iktidarda bulunanların çoğunun Sovyet dönemi siyasi eliti olduğu göz önünde bulundurulursa bunun şaşırtıcı olmaması gerekir. Sovyetler Birliği zamanında Komünist Partisi Genel Sekreteri, Parti kongreleri ve toplantılarında sunduğu bilimsel tebliğlerde bir önceki toplantı ile mevcut toplantı arasında geçen sürede ortaya çıkan neticeler doğrultusunda "gelişme eğilimini", buna göre tespit edilen "temel hedefleri" ve Parti'nin izleyeceği "genel çizgi"yi anlatırdı. Bu hacimli tebliğ uzlaşmacı bir karakter taşırdı ve tüm Parti organlarının buna uygun faaliyette bulunacağı beklenirdi."[381] Uzlaşmacı karakterine rağmen Kozirev'in Dış Politika Konsepti, kendisine yönelik eleştirileri azaltmadı, ancak Rus dış politikasındaki yeni eğilimin resmi belgesi oldu.

II. "YAKIN ÇEVRE"DE NEO-EMPERYALİST EĞİLİMLER VE BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU

Ruslar "yakın çevre"(blijniy zarubej – near abroad – yakın yabancı ülke) terimini 1992'den itibaren Sovyetler içinde Rusya'nın uydu cumhuriyetleri olan 14 eski Sovyet cumhuriyetine atfen kullanmaya başladı. "Yakın çevre" ülkelerinin çoğu BDT üyesiydi fakat, bu terim kolaylık sağlayarak BDT'ye üye olan ve olmayan (Baltık cumhuriyetleri, o dönemde Gürcistan ve Azerbaycan) eski Sovyet cumhuriyetlerin tamamını içerdi. Buradaki yakınlık kavramı, herhangi bir coğrafi,

---

[381] Hannes Adomait, "Konseptualnıe Napravleniya Vneşney Politiki Possii,", Vneşnyaya Politika Rossii: Ot Yeltsina k Putinu, Stefan Kraitsberger vd, Kiev, Optima, 2002, s.14.

etnik yada dinsel yakınlığı ifade için değil, bu ülkelerin Rus ve Sovyet imparatorlukları içinde paylaştıkları ortak kader ve tarihi, SSCB'nin dağılmasıyla karşılaşılan ortak sorunları vurgulamak için kullanıldı."[382] Örneğin Finlandiya ve Polonya Rusya ile ortak sınıra sahip olmasına rağmen "yakın çevre" sayılmazken Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan Rusya ile sınırdaş olmamalarına rağmen "yakın çevre" içinde görülüyordu. Rusya'nın "yakın çevre" stratejisiyle, eski Sovyet cumhuriyetlerini hala gerçek anlamda bağımsız birer devlet olarak değil, imparatorluğun iç parçaları olarak gördüğü şeklinde yorumlar yapıldı.[383] Rus ordusunun Baltık cumhuriyetlerinden çekilmesinden sonra bu ülkeler "yakın çevre" olarak adlandırılmamaktadır.[384] Çeçenistan'da yaşanan savaş nedeniyle doksanlı yılların sonlarında "iç yabancı ülke" (vnutrenniy zarubej) diye yeni bir kavram kullanılmaya başlanmıştır. Rusya Federasyonu'nun Kuzey Kafkasya'da bulunan otonom cumhuriyetleri bu kavrama dahil edilmektedir.

Yukarıda bahsedildiği üzere Dışişleri Bakanlığı başlangıçta Batı ile olan yoğun ilişkiler nedeniyle "yakın çevre"yi ihmal eder görülüyordu ve başta Savunma Bakanlığı olmak üzere ordu ve KGB gibi ayakta kalan eski Sovyet kurumlarının yoğun eleştirisine maruz kalıyordu. Dışişleri Bakanlığı 1992'nin sonlarından itibaren muhafazakar çizgiye meyledince Savunma Bakanlığı ve diğer kurumlarla olan çatışma ve görüş ayrılıkları da azalmaya başladı. Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı ve 25 Ocak 1993'de yayınlanan Dış Politika Konsepti ile dış politika öncelikleri sırasına en başa BDT'yi yerleştirmesi, Moskova'nın "yakın çevre" politikasında en azından kavramsal düzeyde bir konsensüsün belirmesi olarak değerlendirildi.[385] "Yakın çevre" düşünce okulu Rus siyasi yelpazesinin her kanadından destek buldu.

---

[382] Alijan Ergashev, Orta Asya'nın Dünyaya Açılımı, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, SBF, Ankara, 1996, s.34, Russell, *op.cit.*, s.53.

[383] Karpat, a.g.e., s.253.

[384] Olga Aleksandrovna, "Trudnaya Restavratsiya Staroy Zavisimosti," Vneşnyaya Politika Rossii: Ot Yeltsina k Putinu, Stefan Kraitsberger vd., Kiev, Optima, 2002, s.118.

[385] Lynch, a.g.e., s.7. Yinede 1996 yılına kadar yakın çevre politikalarında Savunma Bakanlığı'nın etkinliği Dış İşleri Bakanlığı'nınkinden daha fazla olmuştur. Mayıs 1992'de Yeltsin, Ağustos 1991'in diyetini ödeyerek Savunma Bakanlığı'na General Pavel Graçev'i getirmiştir. Graçev, Yeltsin'in kararlarına tesir ederek te "yakın çevre"ye dönük şahin yaklaşımın belirleyicisi olmuştur. 1996'da Primakov'un Dış İşleri Bakanı olması ve Savunma Bakanı Graçev'in görevinden alınmasıyla yakın çevre politikasında Dış İşleri Bakanlığı belirleyiciliğini sağlamlaştırmıştır.

Brzezinski'ye göre "yakın çevre" seçeneği Rusya'ya jeopolitik bir çözüm sunmuyor, aksine Batılılaşmasını geciktirdiği için jeopolitik aldatmaca öneriyordu.[386]

Dışişleri Bakanlığı'na yöneltilen ağır eleştirilerin de etkisiyle, 1992 ortalarından itibaren "yakın çevre" ile ilişkilerde Devlet Başkanı Yeltsin inisiyatifi eline aldı. Yeltsin, BDT zirvelerine yön veriyor ve sık sık bu toplantılarda Rusya dışında kalan Ruslar için sesini yükseltiyordu. 1992 Haziran'ında Transdinyester'de Ruslarla Moldavyalılar arasındaki çatışmaların şiddetlenmesi ve 200'den fazla kişinin ölmesi üzerine Yeltsin Rusya'nın artık Moldovya'daki iç savaşa kayıtsız kalamayacağını ve daha fazla kan akmasını önlemek için devreye girebiliceğini açıkladı. Yeltsin açıkça Moldavya'ya müdahaleden söz ediyordu. Yeltsin ilk kez bu nitelikte bir çıkış yapıyordu. Bu tehdit Rusya'nın tüm BDT ülkelerini kendisine bağlama ve Sovyetler Birliği'ni bir başka şekilde yeniden canlandırma çabası şeklinde algılandı.[387] Yeltsin, "yakın çevre" ilişkin yeni bir devlet kurumu da oluşturdu. Aralık 1992'de danışma kurumu olarak Dış Politika ve Savunma Komisyonu'nu kurdu ve "yakın çevre"ye yönelik politikaların koordinasyonu yetkisini Dışişleri Bakanlığı'nın elinden alarak bu komisyona verdi. Dış Politika ve Savuna Komisyonu'nun kuruluş amaçlarından bir diğeri de, hükümet kurumları arasındaki koordinasyon sağlayarak görüş ve politika farklılıklarının azaltılmasıydı. Fakat, bu dönemde özellikle Savunma Bakanlığı başta olmak üzere diğer devlet kurumlarının Dışişleriyle olan rekabeti sürmekteydi. Örneğin NATO'nun genişlemesi politikasına Dışişleri Bakanlığı ılımlı yaklaşırken, dönemin Savunma Bakanı İgor Graçev, "Biz de BDT'yi askeri ittifaka dönüştürürüz" şeklinde çıkışta bulunuyordu. Bu gelişmeler üzerine Dış Politika ve Savunma Komisyonu, giderek ikincil konuma düşerek önemini yitirdi. Yeltsin ise dış politikada tek belirleyici olmaya başladı.

1993 yılından itibaren Rus dış politikasının yeni eğilimi iyice netlik kazandı. Eski Sovyet sahasında hamiliği vurgulayan bu yeni yaklaşım, Batı ile işbirliğini tamamıyla terk etmeden geleneksel ulusal çıkarlar doğrultusunda artan bir şekilde Rusya'nın BDT'ye yönelmesini öngörüyordu. Bu çerçevede eski Sovyet sahası

---

[386] Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, Çev. Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s.105.
[387] Başlamış, Son Çar.., s.96.

hayati çıkarlar bölgesi ilan ediliyor ve BDT'nin güçlendirilmesi Rus dış politika öncelikleri arasında ilk sıraya yerleştiriliyordu. Dünya kamuoyu ise, eski Sovyet topraklarında Moskova'nın "özel rolü ve sorumluluğu"nu tanımaya davet ediliyordu. Rus yetkililer, Rusya'nın eski birlik topraklarında barış ve istikrarın garantörü olması açısından önemini vurguluyorlardı. Eski Sovyet topraklarında ortaya çıkan çatışmaları durdurmada sadece Rusya'nın değil diğer ülkelerin de önemli çıkarları olduğu belirtilerek uluslararası toplumun Rus birliklerine eski Sovyet sahasında barışı koruma sorumluluğu vermesi gerektiği belirtiliyordu. Bu amaçla Kozirev, BDT'ye uluslararası bölgesel bir örgüt olarak kendi topraklarında BM ve AGİT kararı olmaksızın barışı koruma operasyonları düzenleme yetkisinin tanınmasına ilişkin, BM ve AGİT nezdinde girişimlerde bulundu.[388] Bu tür talepler Rusya'nın BDT içinde eşit üyelerden biri olmayı istemediğini açıkça gösteriyordu. Ukrayna Devlet Başkanı Kravçuk ise, bu tür açıklamalara, "Ukrayna, Rusya'nın ağabeyliğine bir daha asla razı olmayacaktır" diyerek cevap verdi.[389]

Rusya'nın dış politikadaki yeni yaklaşımını, "yakın çevre" politikası ve hedeflerini 23 Nisan 1993'te yayınlanan Dış Politika Doktrini ile Kasım 1993'deki Savunma Doktrini açıkça ortaya koydu. Rusya'nın dünya politikasına büyük bir güç olarak eşit haklarla aktif bir şekilde katılması gerektiğinin vurgulandığı her iki belgede de "yakın çevre"yle ilgili aynı ifadeler yer almaktaydı. Bu belgelerde en özet şekliyle "Rusya'nın büyük bir güç olarak kendisi için hayati öneme haiz olan "yakın çevre"deki milli çıkarlarını koruma hakkı bulunduğu" ilan ediliyordu. BDT coğrafyasında süren çatışmalara dikkat çekilerek BDT'nin dış sınırlarının korunması, yeni bağımsız cumhuriyetlerdeki Rus askeri varlığının sürdürülmesi, Rusya dışında kalan soydaşların haklarının savunulması bu belgelerde milli çıkarlar olarak sıralanıyordu. Eski Sovyet sahasının bütünlüğünün korunması Rusya'nın dış politika öncelikleri sıralamasında en başta geliyordu. Bu şekilde Rusya'nın BDT ülkelerini kendi etki sahasında tutma isteği resmen açıklanıyordu.[390] Bu belgeler, Rusya'nın

---

[388] Rusya'ya yöneltilen neo-emperyalist dış politika ithamlarına karşı yanıt niteliğindeki yazısında Kozirev, Rus dış politikasının amacının eski-Sovyet topraklarında barış ve huzurun sağlanarak, demokratik kurumların yerleştirilmesi olduğunu ifade etmektedir. Bknz. Andrei Kozirev, "Neo-İmperialism or Defence of Interest of the Democratic Community," NATO Sixteen Nations, V.39, N.2, 1994, s.51.

[389] Facts on File, V.53, N.2728, 11 Mart 1993, s.164.

[390] Öztürk, a.g.e., s.36.

neo-emperyalist dış politikaya yöneldiğinin açıkça ortaya koydu. Tüm eski Sovyet mekanını Rusya'nın hayat sahası ilan eden bu belgeler Rusya'nın "Monroe Doktrini" olarak nitelendirildi.[391]

Neo-emperyalist dış politikanın uygulamadaki örnekleri ise: "Yakın çevre"de askeri üslerin korunması için girişimler başlatıldı; Karadeniz filosu konusunda sert çıkışlar yapıldı; Estonya ve Letonya'ya karşı Rusça konuşan azınlığın haklarını çiğnedikleri için ekonomik ambargo konuldu ve buradaki askerlerin geri çekilme süreci askıya alındı; Tacikistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Moldovya'ya çeşitli düzeylerde ve çeşitli şekillerde askeri baskı ve müdahaleler gerçekleştirildi. Eylül 1995'te NATO'nun Bosnalı Sırplara karşı havadan sınırlı müdahalesi üzerine Yeltsin, Batılıları Sırplara karşı soykırım uygulamakla suçladı ve bunun Avrupa'da yeni bir dünya savaşını ateşleyebileceği tehdidinde bulundu. Bu dönemde Rusya-NATO ilişkileri gerildi. NATO'nun doğuya doğru genişlemesine Avrupa'da güç dengesinin alt üst olacağı gerekçesiyle sert bir şekilde karşı çıkıldı. Uzak Doğu'da ise, Japonya ile Kuril Adaları nedeniyle tartışma yaşandı.

Bu dönemde Rusya, sesini en çok diğer cumhuriyetlerde kalan Rusların haklarının korunması için yükseltti. Dışişleri Bakanı Kozirev açıkça Rusya'nın eski Sovyet cumhuriyetlerindeki soydaşlarının haklarını korumak için askeri müdahale hakkını saklı tuttuğunu söyledi.[392] Bu tutum özellikle Batı'da, Rusya'nın soydaşlarını koruma bahanesiyle yeni bağımsız ülkelerin iç işlerine karıştığı ve bu insanları "Beşinci Kol" olarak kullandığı şeklinde eleştirildi. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, Rusya'nın eksi Sovyet cumhuriyetlerinde kalan Rusları bahane ederek bu ülkelerin iç işlerine karışmasını Hitler'in Çekoslovakya'yı ilhak etmek için bu ülkede Südet Bölgesinde oturan Alman kökenli halkı bahane olarak kullanmasına benzetiyordu.[393] Bu eleştirilere karşı Yeltsin'in danışmanlarından Stankeviç, Türkiye'nin Kıbrıs'taki, Bulgaristan'daki Türklerle ilgilenmesi, Almanya'nın Rusya ile ilişkilerde Alman azınlığının önemini vurgulaması normal görülürken, Rusya'nın

---

[391] Peter Sherman, "Defining the National Interest: Russian Foreign Policy and Domestic Politics" The Foreign Policy of the Russian Federation, Rager E. Kanet and Alexander Kozhemiakin (ed.), Macmillan Press, London, 1997, s.10.

[392] Keesing's Record of World Events, Vol.39, no.10 (October 1993), p.39693'den aktaran Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.20-21.

[393] Aydın Yalçın, "Tarih Perspektifinde Orta Asya'nın Geleceği", Avrasya Etüdleri, N.1, İlkbahar 1994, s.35.

"yakın çevre"deki Rusların haklarını savunmasının emperyalizm olarak değerlendirilmemesi gerektiğini vurguluyordu.[394]

"Rus ordusunun Transdinyester'de çatışmaya müdahale etmesi ve Batı'nın buna tepki göstermemesi üzerine Rusya kuvvet kullanma ve aktif müdahale politikasını kendinden emin bir şekilde yürütmeye başlamıştır." diyen Migranyan ise Batı'nın Rusya'nın "yakın çevre"deki operasyonlarına sessiz kalması nedeniyle Rusya'nın rahat hareket ettiği iddi ediyordu. Migranyan, Batı'yı böyle bir pasif davranışa iten nedenin ise, olaya "azınlık" yada "milli" sorun olarak değil adeta sömürge sorunu olarak bakması olarak izah ediyordu.[395]

12 Aralık 1993'te[396] kabul edilen Rusya Federasyonu'nun yeni Anayasası, devlet başkanının yetkilerini önemli ölçüde arttırdı ve dış politikayı adeta devlet başkanının tekeline verdi.[397] Bu anayasa Ekim 1993'de yaşanan kanlı olayların galipleri tarafından hazırlanmıştı. Yeni Anayasa, Yeltsin'i Avrupa'nın en güçlü lideri yaptı. Başkan'ın yetkileri arasında, hükümete iki kez güvenoyu verilmediği takdirde DUMA'yı feshetme, DUMA'dan geçen kanunları kabul etmeme, kuvvet komutanlarını ve hakimleri atama da bulunmaktaydı. Bu yetkilere sahip olan Yeltsin "son Rus Çarı" olarak adlandırılmaya başlandı. Devlet başkanının, dış işleri bakanı ve savunma bakanını tek başına atayıp azledebilme yetkisi de vardı. Ayrıca başkan gerekli gördüğü takdirde dış politika departmanları kurabilecekti. Yeltsin bu yetkisini kullanarak 26 Aralık 1995'de, Başkanlık Dış Politika Komisyonu oluşturdu.

Bu dönemde Rus dış politikasında göze çarpan diğer bir gelişme de, Gazprom (petrol ve gaz) ve Rusvarujeniya (silah sanayii) gibi şirketlerin çıkarlarının Dışişleri'nin politikalarıyla çatışmaya başlamasıdır. Ekonominin liberalleştirilmesi ve özelleştirme sonucunda özerklik kazanan bu kurumlarla, Dışişleri'nin bütün bir

---

[394] Stankevich, a.g.m., s.27.

[395] Andranik Migranyan, Nezavisimaya Gazeta, 14 Ocak 1994'den aktaran Mangıtlı, a.g.t., s.45.

[396] 12 Aralık tarihi 1994'den itibaren Rusya Federasyonu'nda Anayasa ve Milli Bütünlük Bayramı olarak kutlanmaktadır. Resmi tatil olan bu günde yapılan kutlamalar ise son derece sönüktür.

[397] Geçiş dönemi belgesi olarak hazırlanan ve başkanın yetkilerini olağan üstü ölçüde artıran Rusya Federasyonu Anayasası'nın 80 ila 93. maddeleri FR başkanının görev ve yetkilerine ilişkindir . Anayasanın 80. Maddesi, RF devlet başkanının Anayasa ve kanunlar çerçevesinde ülkenin iç ve dış politikasının temel yönünü belirlemekte olduğuna işaret etmektedir. Anayasanın 86. Maddesi, devlet başkanının dış politika ile ilgili görev ve yetkilerine ilişkin şu hükümleri koymaktadır: RF başkanı, a) RF dış politikasının idaresini gerçekleştirir, b) RF'nin uluslararası anlaşmalarının görüşmelerini yürütür ve anlaşmaları imzalar, c) onaylanacak belgeleri imzalar, d) diplomatik temsilcileri kabul eder. Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii, Moskova, Yurayt, 1998, s.27.

politikada birleşemedikleri görüldü. Buna ilişkin en çarpıcı örnek, Hazar petrolleri konusunda yaşanan hadiselerdir.[398] Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı'nın Hazar konusundaki tutumu; Hazar'ın hukuki statüsünün belirli olmadığı ve hiç bir kıyı devletin Hazar kaynaklarının kullanılmasına ilişkin tek başına tasarrufta bulunamayacağı şeklinde idi. Azerbaycan yetkilileri "Yüz Yılın Anlaşması"nın hazırlanması doğrultusunda girişimlerde bulunurken, Rus Dışişleri Nisan 1994'te, İngiltere Dışişleri'ne bir mektupla Hazar'da Rusya göz ardı edilerek yapılan hiç bir girişimin tanınmayacağını bildirdi. 21 Temmuz 1994'te ise, Devlet Başkanı Yeltsin, Dış İşlerinin görüşü doğrultusunda "Hazar'da Rusya Federasyonu'nun Çıkarlarının Savunulması"na ilişkin 396 nolu kararnameyi imzaladı. Kararname, Hazar petrollerinin işletilmesine ilişkin bir anlaşma yapılması durumunda ekonomik ambargo uygulanması gibi tedbirleri öngörmekteydi. Tüm bu tehditlere rağmen 20 Eylül 1994'te, "Yüzyılın Anlaşması" imzalandıktan sonraki gelişmeler ise, daha ilginç oldu. Sermaye çevrelerine yakın olan dönemin Başbakanı Viktor Çernomirdin Ekim 1994'te Aliyev'le yaptığı görüşmede, Rusya'nın bu anlaşmanın imzalanmasından rahatsızlık duymadığını belirtti. Askerler Hazar'da milli çıkarların tehdit altında olduğunu ve tedbir alınması gerektiğini söylerken, Yeltsin ise, 396 nolu kararın yürürlüğe sokulmasını iptal etti. 23 Ekim 1994'te yapılan anlaşma ile Rusya Federasyonu'na ait LUKOİL, Konsorsiyumdan %10'luk bir pay aldı. Bu Rusya için transit geliri hariç yılda 800 milyon dolar kazanç demekti.[399]

Neo-emperyalist yeni dış politikanın uzantısı olarak, 1993'ten itibaren Rusya tarafından BDT içinde entegrasyonun güçlendirilmesine yönelik önemli adımlar atıldı. 22 Ocak 1993'te BDT Tüzüğü kabul edildi. Tüzüğü başlangıçta o dönemdeki 10 üyeden Ukrayna, Türkmenistan ve Moldavya dışında 7'si imzaladı. Tüzüğün koyduğu hükümler gereğince Eylül'e kadar geçen süre içerisinde Yürütme Sekreterliği, Dışişleri Bakanları Konseyi gibi topluluk organları faaliyete geçti. Eylül 1993'te Ekonomik Birlik Anlaşması imzalandı. Ekim 1992'de Azerbaycan daha önce imzaladığı kurucu belgeleri onaylamayı reddederek BDT'den çekilmiş, Gürcistan

[398] Hazar Petrolleri konusunda Türkiye'de yapılmış bir çok çalışma bulunmaktadır. Bu tezde Hazar konusu üzerinde çok ayrıntılı durulmamaktır. Ancak "yakın çevre"yi ve BDT'yi Rusya açısından önemli kılan unsurların başında bölgenin stratejik doğal zenginlikler olduğunu belirtmek gerekir. Bu konuda bknz. Necdet Pamir, Bakü-Ceyhan Boru Hattı: Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun, ASAM, Ankara, 1999.

ise, baştan itibaren topluluk dışında kalmıştı. 1993 Eylül'ünde Azerbaycan, Aralık'ta ise Gürcistan kurucu anlaşmaları onaylayarak BDT'ye katıldılar. Bu iki ülke Kollektif Güvenlik Anlaşması'nı da imzalayarak, askeri yapıya da dahil oldular. Tabi bu katılımlarda Azerbaycan'daki Dağlık Karabağ ve Gürcistan'daki Abhazya ve Güney Osetya olaylarının rolü büyük oldu. Topluluğun konsolidasyonuna yönelik bu gelişmeler yeni dış politika çerçevesinde Rusya Federasyonu'nun inisiyatifinde meydana geldi.

BDT Tüzüğü'nün hazırlanarak örgütün hukuki yapısının inşaası, BDT silahlı kuvvetleri genel komutanlığı kaldırılarak Kollektif Güvenlik Anlaşması çerçevesinde askeri işbirliğinin başlatılması, ruble bölgesinin dağıtılarak Ekonomik Birlik Anlaşması ile pazar ekonomisi temelinde ekonomik entegrasyona gidilmesi bu konsolidasyona uluslararası normlara uygun daha gerçekçi bir görünüm kazandırmıştır.

Bosna-Hersek sorunu, NATO'nun genişlemesi ve Rusya'nın Batı karşıtı ülkelere silah satışı gibi konularda Batı ile Rusya arasında ciddi ihtilaflar yaşanmakla birlikte, Rusya bu dönemde bir yandan Batı ile işbirliğini de sürdürdü. 1994 yılı içerisinde; Haziran'da NATO ile "Barış İçin Ortaklık" anlaşması,[400] Temmuz'da AB ile Ekonomik İşbirliği Anlaşması, Eylül'de ise, ABD ile işbirliği anlaşması olmak üzere üç önemli ortaklık anlaşması imzalandı. Ayrıca, Temmuz 1994'deki G-7 zirvesinde Rusya Federasyonu görüşmelere davet edildi.[401]

1993-94 yıllarından itibaren Rus dış politikası üç sac ayağı üzerinde şekillenmiştir: a) BDT'yi bir yandan siyasi ve askeri bir ittifaka zorlarken, diğer yandan da AB benzeri bir yapıya büründürmek, b) Batı ile ilişkileri dengelemek üzere Çin'le yakınlaşmak, c) Orta Doğu'da etkin bir politika izlemek üzere ABD ile

---

[399] Ruslan Şamgunov, "Kapiyskiy Vopros", SBGU...

[400] Meryem Kırımlı Rusların Avrasya bölgesindeki hegemonyasının azalarak yerini Batının askeri gücüne terk ediyor olmasının BİO Projesi ile başlatıldığını ileri sürmektedir. Bknz. Meryem Kırımlı, "Soğuk Savaş Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası, XXI. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, İdris Bal (der.), Alfa, İstanbul, 2001, s.268.

[401] 1994 yılında Rus ordularının Baltık cumhuriyetlerinden çekilmesi karşılığında Rusya G-7 görüşmelerine davet edilmiştir. Stroube Tallbot'un hatıratın bu konudan bahsedilmektedir. Andrew Kachins, "Ne v İnteresah Zapada Stavit Krest na İntegratsii s Rossiey", Nezavisimaya Gazeta, 19 Nisan 2004. http://ng.ru/courier/2004-04-19/9_interes.html

sorunlu ülkelerle ilişkileri geliştirmek.[402] Batı Avrupa ülkeleri ve ABD ise bu dönemde, BDT'ye yönelik Rusya merkezli bir politika izledi. Bölge istikrarı ve güvenliği açısından Moskova'nın faaliyetlerini destekledi.[403]

Yeltsin 1994'te Federal Meclis'e gönderdiği yeni yıl mesajında Rusya'nın BDT içinde eşitler arasında birinci olduğunu söylüyordu. Ocak 1994'te Yeltsin, 1994 yılın ilk yarısında BDT'ye ilişkin gerçekleştirilmesi planlanan Rus dış politikası hedefleri arasında şunları sıralıyordu:

- Rusya dışında yaşayan Rusça konuşan nüfusun haklarının korunarak, ekonomik ve kültürel yaşamlarının iyileştirilmesi;
- BDT içinde yeni etkin bir işbirliği mekanizması kurulması;
- Ekonomik birliğe yönelik faaliyetlerin hızlandırılması;
- Baltık ülkeleri dahil askeri-teknik işbirliğinin güçlendirilmesi;
- Eski Sovyet cumhuriyetlerindeki Rus askeri varlıklarının korunması.[404]

Moskova, havuç-sopa yaklaşımıyla BDT içindeki liderlik rolünü kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Havuç, Rusya'nın nükleer güvenlik şemsiyesi, BDT Barış Gücünün toprak bütünlüğünü garanti etmesi, iç istikrar ve ekonomik avantajlarken, sopa ise, ekonomik yaptırım tehditleriydi.[405]

Bu dönemde Türkiye ile ilişkiler Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasındaki politikalarına önemli ölçüde etki etmiştir. Rus bakış açısına göre, "Rusya'nın BDT ülkeleriyle ilişkilerinde "Türk faktörü" olumsuz bir rol oynamıştır. Rus eliti Türkiye'nin sahip olduğu potansiyeli abartarak Kafkasya ve Orta Asya'da kendi etki sahasını elinden alacağından endişe etmişlerdir. Bu ortamda BDT ülkeleri Moskova ile ilişkilerinde "Türk kartını" denge unsuru olarak kullanmışlardır." Rusya'yı dengeleme siyasetinin bir yansıması olarak Azerbaycan ve Orta Asya Türk

---

[402] Nadir Özbek, "Rus Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Türk Cumhuriyetleri", Avrasya Dosyası, Kış 1996, C.3, S.4, s.9.
[403] Ali L. Karaosmanoğlu, "Çeçenler Avrasya'nın Geleceğine Işık Tutuyor", Yeni Forum, C.16, S.309, Şubat 95, s.2.
[404] zagorsky22
[405] N.N. Petro and A.Z. Rubinstein, Russia Foreign Policy: From Empire to Nation State, Longman, New York, 1997, s.115'den aktaran Mangıtlı, a.g.t., s.28.

cumhuriyetleri Türk Devletleri Zirvesi[406] ve ECO gibi Türkiye'nin içinde bulunduğu çeşitli ortak projelere katılmışlardır.[407]

Yukarda bahsedildiği üzere 23 Nisan 1993'deki "Yeltsin Doktrini" Rusya'nın yeni dış politikasını formüle ediyor ve eski Sovyetler Birliği topraklarını hayati çıkarlar sahası olarak ilan ediyordu. 14 Eylül 1995 tarihli 940 nolu Başkanlık Kararnamesi, BDT ülkeleriyle olan ilişkilerde Rusya Federasyonu'nun stratejik çizgisini iyice netleştirdi. Kararname, Rusya'nın BDT topraklarındaki başlıca hayati çıkarlarını, ekonomi, savunma, güvenlik ve Rusların haklarının savunulması sahalarında yoğunlaştırmaktaydı. BDT ilişkilerinde Rus dış politikasının temel hedefi ülkelerin ekonomik ve siyasi birliği doğrultusunda entegrasyon yapısını güçlendirmek olarak açıklanıyordu."[408]

A. Rusya'nın BDT İçin Belirlediği Strateji Çizgisi

Rus dış politikası içerisinde BDT'nin önemini vurgulayan ve entegrasyona ilişkin Rusya'nın beklentilerini ve hedeflerini belirten belki binlerce resmi belge, açıklama, ifade bulunmaktadır. Ancak bunlar içerisinde Eylül 1995'te Başkanlık Kararnamesi Rus hayati çıkarlarını net bir şekilde sıralaması ve ortaya konulan açık hedefler açısından en önemli belgedir.[409]

Rusya Federasyonu'nun BDT ülkeleriyle ilişkilerindeki "stratejik çizgisi" birden bire ortaya çıkmadı. 1994'te Dışişleri Bakanlığı "BDT Ülkeleriyle İlişkiler Doktrini" başlığı altında bir proje hazırlamıştı. Nisan 1994'te Güvenlik Kurulu'nda ele alınan bu doktrin yürürlüğe konmadı. Bunun yerine 14 Eylül 1995'te "BDT'ye Üye Ülkelerle İlişkilerde Rusya Federasyonu'nun Strateji Çizgisi" başlıklı 940 nolu Başkanlık Kararnamesi çıkarıldı. Bu belge BDT'nin uluslararası toplumda saygın bir yere sahip olacak şekilde, ülkelerin siyasi ve ekonomik birliğine yönelik bir entegrasyonun yapısı olarak şekillendirilmesini hedefliyordu. Bu hedef

---

[406] Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye arasındaki en yüksek danışma mekanizmasını oluşturmaktadır. Zirvelerin ilki 1992 yılında Ankara'da yapılmış olup, 2004 yılına kadar kadar yedi zirve düzenlenmiştir. Bknz. http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/oasya.htm

[407] İrina Kobrinskaya ve Sherman Garnett, Rassiya i Turtsiya na Paroge XXIevo Veka: Na Puti v Evropu ili v Evraziyu, Sentr Karnegi, Moskova, 1997, s.7.

[408] Anatoly Usov, "İlluzii i Realnost", Svobodnaya Mısl, N.4, Nisan 1998, s.41.

[409] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.79.

doğrultusunda ortaklık ilişkileri geliştirilirken, Rusya'nın hayati çıkarları göz ardı edilmeyecekti.

940 nolu Başkanlık Kararnamesi BDT üyeleri ile ilişkilerde Rusya'nın takip edeceği politikaları şu şekilde sıralıyordu:

- Her sahada (siyasi, askeri, ekonomik, insani, hukuki) istikrarın sağlanması;
- BDT üyelerinin siyasi ve ekonomik açıdan istikrarlı ve Rusya'ya dost ülkeler olarak desteklenmesi;
- Eski Sovyet sahasında Rusya'nın belirleyici rolünün sağlamlaştırılması;
- BDT entegrasyon sürecinin hızlandırılması.

"Strateji çizgisi" ekonomik işbirliği sahasında, gümrük birliğinin hızla gerçekleştirilmesi; Parlamentolararası Asamble bünyesinde model kanunlar hazırlanması yoluyla milli ekonomik sistemlerin yakınlaştırılması; ödemeler birliğinin oluşumunun hızlandırılması; üretim, bilim ve tekniğin geliştirilmesinde etkili işbirliği gibi hususları öngörmekteydi. Kararnamenin ekonomik işbirliğine ilişkin temel yaklaşımı farklı hızlarda entegrasyon modelinde idi. Buna göre, BDT içinde Rusya'ya daha bağlı olan ülkelerle daha dar bir çerçevede bütünleşmeye gidilmeliydi. Dışta kalanlar ise zamanla bu halkaya dahil olmalıydı.[410]

"Strateji çizgisi", askeri sahasında Taşkent Anlaşması ve BDT üyeleri arasındaki ikili anlaşmalar temelinde kollektif güvenlik sistemi kurulmasını öngörmekteydi. Burada, BDT ülkelerindeki Rus askeri üslerinin hukuki durumu; Rus askerlerinin statüsünün netleştirilmesi; BDT üyelerinin askeri ittifaklardan ya da bloklardan uzak tutulması; topluluğun dış sınırlarının güvenliğinin birlikte sağlanmasında derinlemesine işbirliği; sınır birliklerine ilişkin çalışmaların tamamlanması; BDT ülkelerindeki Rusya'nın sınır kuvvetlerinin bulundurulmasına hukuki-anlaşma temelinin oluşturulması; barış gücü faaliyetlerine diğer BDT üyelerinin katılımının sağlanması; BDT'nin Rusya'nın çıkar sahası olduğunu BM ve AGİT nezdinde tanıtılması ve eski SSCB sahasında ortaya çıkan çatışmaların giderilmesinde bu örgütlerle işbirliği gibi hedefler vurgulanmaktaydı.[411]

---

[410] Mejdunarodnaya Otnaşeniya, s.531-532.
[411] A.g.e., s.532.

"Starteji çizgisi" uluslararası sorunlara ilişkin BDT ülkelerinin ortak tavırlarının hazırlanmasını, uluslararası arenada faaliyetlerinin koordinasyonunu, BDT'nin etkili bir bölgesel örgüt niteliğinde tanınmasını ve diğer uluslararası örgütlerle işbirliğini öngörmekteydi. Bu hususta BDT üyelerinin BM ve AGİT'te ortak tutumlarına ve NATO, AB ve Avrupa Konseyi ile ilişkilerdeki yaklaşımlarına özel önem vermekteydi.[412]

Rusya'nın BDT politikasını son derece ayrıntılı bir şekilde tespit eden 940 nolu Başkanlık Kararnamesi, sosyal sahada işbirliğine de özel önem vermekteydi. BDT üyeleriyle kültür değişiminin hızlandırılması; bilim, eğitim, spor sahasında işbirliği; topluluk ülkelerinde Rus televizyon yayınlarının sağlanması; Rus basınının üye ülkelere ulaştırılması gibi konulara değinmekteydi. Eski-Sovyet sahasında Rusya'nın temel eğitim merkezi olmasına çalışılması konulan hedeflerden bir diğeriydi. Bu başlık altında ayrıca, BDT üyesi ülkelerin tüm vatandaşlarına eşit hak ve özgürlüklerin sağlanması, tüm halkların etnik, kültürel, dil ve dini özelliklerini korunmasının sağlanması, Rus halkının sürekli yaşadıkları ülkelerdeki yeni siyasi ve sosyo-ekonomik gerçeklere adaptasyonunun sağlanması gibi amaçlar sıralanmaktaydı.

Starteji Çizgisi, Rus dış politikasındaki temel iki yaklaşımın (Avrasyacılık ve Atlantikçilik) bir uzlaşması olarak belirmiştir. O zaman bile, çoğu Rus politikacı SSCB'nin yıkıldığını kabullenmeyerek yeni bağımsız ülkelerin bağımsızlığını tanımıyor ve BDT sınırlarını Rusya'nın sınırları olarak görüyordu. Belgede sık sık tekrarlanan "Rusya'nın çıkarlarının zarara uğratılmaması" kaydı, "BDT içinde eşitler arası ilişkiler" ibaresi ile dengelemiş oluyordu.[413]

B. Neo-emperyalist Dış Politikaya Dönüşün Nedenleri

1993 yılı başından itibaren Rusya'nın u dönüşü yaparak eski birlik coğrafyasına döndüğü tüm uzmanların üzerinde hem fikir olduğu bir olgudur. Bu dönüş için o zamana kadar beklenmesinin nedenlerine ilişkin üç unsura işaret edilmektedir: 1- Rusya'yı uygar topluma kabul ettirme çabaları 2- İç ekonomik reformlarla meşgul olunması 3- Eski ortakların kendiliğinden Rusya'nın kapısını

---

[412] A.g.e.. s.533.
[413] Mejdunarodnaya Ornaşenie, s.534.

çalacağı inancı.[414] Rus dış politikasındaki değişime etki eden en önemli nedenler ise Rusya'daki iç gelişmelerle ilgili oldu.[415]

Rusya 1993'ün başlarına kadar eski Sovyet topraklarındaki kendi rolünü Batı ile genel işbirliği çerçevesinde değerlendiriyordu. Fakat 1993'ün başından itibaren dış poitikada mevcut atmosferin değişimi giderek belirginlik kazandı. Bu farklılaşmada iç politikada yaşanan gelişmelerin önemli tesiri oldu. 80'li yılların sonları ve 90'lı yıllarda ekonomik ve toplumsal yapıdaki değişikliklerle birlikte Rusya'nın iç politikasında da büyük değişim meydana geldi. Özellikle dış politikanın iç politika ile etkileşimi BDT ile ilişkilerde çok belirgin oldu.

İç politikanın dış politikaya etkisi açısından bu ilk döneme damgasını vuran özellik, devlet başkanı Yeltsin ile parlamento arasındaki siyasi üstünlük mücadelesi oldu. SSCB'nin dağılması ile bağımsız Rusya'nın Devlet Başkanı sıfatıyla Yeltsin'in otoritesi arttı. Ancak, bağımsızlıkla birlikte çoğunluğunu eski komünistlerin oluşturduğu Rus parlamentosu da güçlendi. Ekonomik çöküşü durdurmada "şok terapi"nin[416] başarısız olması sonucu artan işsizlik, enflasyon ve diğer sıkıntılar radikal reformcular kampına ağır darbe vurdu ve parlamentonun muhalefetini artırdı.[417] 1993'te yapılan tahminlerde, ekonomik alanda yaşanan istikrarsızlıkların I. Dünya Savaşı sonrası Almanya'da olduğu gibi Rusya'da Weimar tipi milliyetçi tepkinin oluşumuna zemin hazırlayacağı üzerinde duruluyordu.[418]

Bu arada Rusya'da reformcular içerisinde de ayrılıklar baş gösterdi. Devlet başkanı yardımcısı A. Rutskoy ve meclis başkanı R. Hasbulatov gibi etkili şahıslar muhalefet kanadına geçti. Başkanla parlamento arasında uzun süre devam eden yetki kavgasından sonra, 21 Eylül 1993'te Yeltsin parlamentoyu feshetti ve seçimlerin yenilenmesini kararlaştırdı. Parlamento bunu komplo olarak algıladı ve Yeltsin'in görevden alınmasını (impeachment) oy çokluğuyla kararlaştırdı. Bunu takiben

---

[414] Mark Webber, CIS Integration Trends: Russia and the Former Soviet South, RIIA, London, 1997, s.6-7.

[415] Yevgeni Bajanov, "Rusya'nın Değişen Dış Politikası", Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye, Yılmaz Tezkan (der.), Ülke Kitapları, İstanbul, 2000, s.61-63.

[416] "Şok Terapi" olarak adlandırılan 500 gün programı; temelde hızlı bir şekilde serbest piyasa ekonomisine geçişi hedefliyordu. Fiyatların serbest bırakılması, kamu harcamalarının azaltılması, sübvansiyonlarda ve kredilerde indirimlere gidilmesini öngörüyordu. Fakat kısa sürede ülkede enflasyon ve issizlik yükseldi.

[417] Başlamış, Son Çar..., s.84-85.

[418] J. Syender, "Nationalism and the Crisis of the Post-Soviet State", Survival, Cilt 35, Sayı 1, Bahar 1993, s.6-23'den aktaran Dağı, a.g.e., s.119.

Yeltsin'in yerine başkanlığa getirilen Rutskoy ve Meclis Başkanı Hasbulatov öncülüğünde reform karşıtları parlamento binasında toplanmaya ve silahlanmaya başladı. 4 Ekim'de ise, ordu parlamentoya silahlı müdahalede bulunarak kontrolü sağladı.[419] İç politikada yaşanan karmaşa ve rekabet BDT politikası başta olmak üzere tüm dış politikaya tesir etti.[420]

F. Armaoğlu, 1993 yılı sonunda iyice belirginleşen Rus dış politikasındaki sertleşmeyi ordunun Yeltsin'e baskısıyla gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Eylül 1993'teki muhafazakar liderlerle Yeltsin arasındaki mücadele silahlı çatışmaya dönüştüğünde, ordu Yeltsin'i destekleyerek, Yeltsin iktidarını kurtardı. Karşılığında ise, Yeltsin'in dış politikasına ipotek koyup, Rus dış politikasına eski Sovyet usulü bir emperyalist nitelik vermeye başladı. Böylece ordunun müdahalesinden sonra Rus dış politikasında sertleşme işaretleri peş peşe gelmeye başladı.[421] Yeltsin 2000 yılında yazdığı "Gece yarısı Günlükleri" adlı eserinde bu gerçeği kabul etmektedir: *"1993'ten 1996'ya kadar olan tarih diliminde bana öyle geliyor ki, ülke, generallerin kararlarına, hem aleni hem perde arkasındaki davranışlarına bağımlıydı. Bir ölçüde bu benim hatamdı."*[422]

Dış politikadaki değişim o dönemde ülkedeki siyasi konjonktürün bir gereği idi. Rusya'da 12 Aralık 1993'te yapılan çok partili ilk parlamento seçimlerinde demokratik kuvvetler kaybetti. Bu seçimde Liberal ve reformcu partiler olan "Rusya'nın Seçimi" 94, "Yavlinski Bloğu" 28 milletvekili çıkartırken; Jirinovski'nin aşırı milliyetçi "Liberal Demokrat Partisi" 78, "Kominist Parti" 64 ve sosyalist "Tarım Partisi" 55 millet vekilliği kazandı. Bu sonuçlar reform karşıtı güçlerin parlamentoda çoğunluğu elde etmesini sağladı.[423] Parlamentonun yaptığı ilk

---

[419] Michael McFaul, Ağustos 1991 darbesi sonucunda Rusya'da eski siyasi kurumların ortadan kalkmasıyla I. Cumhuriyet döneminin başladığını, 1993 sonbaharında yaşanan siyasi mücadele sonucunda 12 Aralık 1993'de referandumda kabul edilen yeni anayasa ile de I. Cumhuriyet döneminin sona ererek II. Cumhuriyet döneminin başladığını ileri sürmektedir. McFaul'a göre Rusya'nın siyasi dönüşümü henüz tamamlanmamıştır. Bknz. Michael McFaul, Russia's Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin, Cornell University Press, New York, 2001, s.3.

[420] 1993 yılı boyunca Yeltsin ve parlamento arasındaki mücadele için bknz. Cenk Başlamış, Son Çar Jirinovski: Rusya'da Bir Çılgın, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s.151-171. Yeltsin, 1995'de yayınlanan ikinci kitabında 1993'de yaşanan hadiseleri anlatmaktadır. Bknz. Boris Yeltsin, The Struggle for Russia, Times Books, New York, 1995.

[421] Fahir Armaoğlu, "Balkanlar'da Yeni Yapılanma", Silahlı Kuvvetler Dergisi, S.339, Ocak 1994, s.13.

[422] Yeltsin, Geceyarısı Günlükleri, s.77.

[423] Olgan Bekar, "Rusya'da Seçim Sonuçları," Yeni Forum, Ocak 1994, s.29.

icraatlardan biri, Ekim 1993'te yaşanan parlamento krizinde tutuklananların genel af çıkararak serbest bırakılması olmuştur. Şubat 1994'de DUMA tarafından genel af ilan edilerek, tutuklanan Yeltsin muhalifleri serbest bırakılmıştır. Liberal Demokrat Parti başkanı Jirinovski ve Kominist Parti Başkanı Zuganov genel affi, Yeltsin'e karşı kazanılmış bir zafer olarak değerlendirmişlerdir.[424] Gorbaçov, Aralık 1993'te gerçekleşen olayı Jirinovski'nin zaferi olarak değil Yeltsin takımının mağlubiyeti olarak değerlendirmektedir.[425]

Parlamento'da muhafazakar gruplar üstünlük sağlayınca, Yeltsin de liberal ittifaklardan uzaklaşarak siyasi yelpazenin sağına doğru kaydı. Jirinovski, "Rus askerlerinin Hint Okyanusu'nun sıcak sularında çizmelerini yıkadığı" Güneye Son Hamle adlı eserinde Rusya'nın 1900'daki imparatorluk topraklarının yeniden elde edilmesinden bahsederken, Zuganov ise, SSCB'nin yeniden kurulmasını hedefliyordu. Yeltsin, bu iki lider kadar olmasa da dış politika söylemlerini sertleştirdi. Batı'nın Rusya'ya ayrımcılık yaptığını, Rusya'nın "muz cumhuriyeti" olmadığını, BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olduğunu söylüyordu. DUMA üyeleri de Yeltsin'in bu görüntüsünden memnun oldu ve dış politikayı daha az eleştirmeye başladı. Böylece önceki yıllara kıyasla dış politikada bir konsensus belirdi. Bu uzlaşma geleneksel etki sahası ilkesine dönüş ve "yakın çevre"de Rus hakimiyetinin artırılması yönünde oldu.[426]

Bu dönemde Rusya Federasyonu dışında kalan Ruslar sorunu Rusya'da iç politika malzemesi olarak en fazla kullanılan dış politika konusu oldu. Bu sorun, Rusya'da iktidardaki demokratların da milliyetçi fikirlere doğru kaymasına neden oldu. 1992 yılı boyunca Rus basını yerel idarenin baskıları ve ayrımcılık yüzünden Orta Asya başta olmak üzere BDT ülkelerinden göç eden yüz binlerce Rus'un dramını yazdı. Yönetimdeki demokratlar vatanlarından edilmiş soydaşlarını görmezlikten gelmekle suçlandı. Nisan 1993'te Yeltsin de Rus soydaşların ihmal edildiğini ve dış işlerinin bu konuda pasif kaldığını itiraf etti.[427]

---

[424] Alexander Rahr, "Russia's Future: With or Without Yeltsin," RFL/Research Report, 29 April 1994, V.3, N.17, s.1'den aktaran Yaşar Onay, Rusya ve Değişim, Nobel, Ankara, 2002, s.111.
[425] Gorbaçov Türkiye'de, s.77.

[426] Alexander Rahr, "New Focus on Old Priorities", Transition, V.1, N.2, 15 February 1995, s.9.
[427] Zviaglskaiva, a.g.e., s.13

Rus dış politikasında 1993'den itibaren belirginlik kazanan değişimin nedenlerine ilişkin Rusya'nın saygın kurumu MGİMO'nun (Moskova Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Enstitüsü) bilim adamları şu açıklamaları getirmektedir. "Rus toplumunda Batı'nın güvenilir bir ortak olmadığı, ABD'nin ve Avrupa'nın zayıf bir Rusya'yı tercih ettiği kanısı hakim oldu. NATO'nun genişleme planı Rus toplumunda ihanet olarak yorumlandı ve iki taraf arasında güvensizliğin resmi olarak gösterildi. Dönemin dış istihbarat teşkilatı başkanı Y. Primakov, NATO'nun genişlemesinin Rusya'nın savunma konseptini kökünden gözden geçirmesini gerekli kıldığını söyledi. NATO'nun Bosna'daki tek taraflı faaliyetleri, Baltık cumhuriyetlerinde Rusça konuşan halkın haklarının ihlalini görmezden gelinmesi, İran'la Moskova arasındaki diyaloğu önleme için yapılan baskılar, Kuril adalarına ilişkin toprak sorununda Japonya'nın desteklenmesi vs. dostça olmayan politikalardı. Batı'nın eski birlik cumhuriyetlerinin entegrasyonunu istememesi ve bu süreçte Kremlin'in özel rolünü tanımaması ise, Rusya'yı Batı'dan iyice uzaklaştırdı. Dönemin Dışişleri Bakanı Kozirev, ülkesinin post-Sovyet sahasında nasıl bir tutum sergilemesi gerektiğine ilişkin Batı'dan ders dinlemeye ihtiyacı olamadığını açıkladı. Batı ile olan ekonomik işbirliği de beklenilenin aksine halkı hayal kırıklığına uğrattı. Batı, Rusya'ya ekonomik yardımda isteksiz davrandı, kısa vadeli krediler ve cılız yatırımlarla yakın zamana kadar süper güç olan Rusya'yı ekonomik koloni haline dönüştürdü. Rus doğal kaynaklarına karşılık ciklet ve sigara Rus pazarına girdi. Rusya askeri teknoloji satmaya giriştiğinde ise (Hindistan, Malezya, İran), Batı'nın müdehalesiyle karşılaştı. Bu dönemde eski birlik cumhuriyetleriyle ilişkilerin pürüzsüz olduğu, cumhuriyetlerin Rusya'ya muhtaç olduğuna ilişkin illüzyon dağılmaya başladı. Eski birlik cumhuriyetlerindeki Rus diasporasının sorunları Rusya ile ortakları arasında baş ağrısına dönüştü. Tüm bu etmenler Rus dış politikasının değişiminde rol oynadı."[428]

NATO'nun Doğu'ya doğru genişlemesi Rusya'nın tarihsel kuşatılmışlık düşüncesini ve Batı'ya kuşkucu yaklaşımını yeniden canlandırmıştır. Bu NATO'nun Balkanlarda izlediği müdahaleci politikalarla birleşince XIX. yüzyıldan beri varolan Batıcı-Avrasyacı ayrışmasında Avrasyacıların tezlerini güçlendirmiştir. Muhafazakar

[428] Mejdunarodnie Otnaşeniya, MGİMO, Moskova, 1999, s.535.

Ruslar, NATO'nun genişlemesini Avrupa'nın büyümesinin bir parçası olarak değil de Amerika'nın yönettiği hala düşman bir ittifakın Rusya'ya karşı ilerlemesi olarak gördüler. NATO'nun genişlemesiyle ABD'nin etki alanını genişlettiği, Rus sınırlarına kadar dayandığı ileri sürüldü.[429] Rusya'nın Batılı olma heyecanı ekonomik reformların başarısızlığı ve özellikle NATO'nun Sırbistan'ı bombalamasından sonra Batı'nın eskisi gibi Slavlara ve Ortodokslara olan düşmanlığının devam ettiğine olan inancın güçlenmesiyle sekteye uğradı.[430]

1993' ün başından itibaren Rus dış politikasında "yakın çevre" dönük yeni bir çizgi belirginlik kazandı. Eski SSCB topraklarının Rusya'nın hayati çıkarlar sahası ve burada kalan 25 milyon Rus'un haklarına hamilik politikası bu dönemin baş özelliği oldu. Bu değişimde tek etmenin siyasi refleks olmadığı, ABD'nin Rusya merkezli politikasında yaptığı değişikliğe tepki olarak ta BDT'nin önem kazandığı belirtilmektedir. Şöyle ki; Amerika, demokrasinin Rusya da kazandığı takdirde diğer yeni bağımsız olmuş eski SSCB cumhuriyetlerinde de kazanacağını planlayarak , BDT üyesi cumhuriyetlerle olan ilişkilerini 1994'e kadar Rusya merkezli olarak yürüttü. Bu bağlamda "yakın çevre"deki Rus çıkarlarının meşruluğunu kabul etti. Ayrıca, nükleer silahlar, Orta Asya'da İslam fundamentalizminin önlenmesi gibi konularda ABD ile Rusya'nın ortak çıkarları olduğunu vurguladı. Aralık 1993 seçimlerinde Rusya'da reform karşıtlarının üstünlük kazanması ABD'nin bu politikasını değiştirmesine neden oldu. Bu arada yeni bağımsız cumhuriyetler ise, bağımsız varlıklarının devamını sağlamak amacıyla Rusya'daki demokratik eğilimin sürdürülmesi için Rusya'nın BDT politikasını destekledi.[431]

Uluslararası gözlemciler Çeçenistan'a askeri müdahaleden sonra Rus dış politiklasının Batıdan uzaklaşmaya başlayarak "yakın çevre"ye yönelik politikaların yoğunluk kazandığını dile getirmektedirler.[432] Mart 1992 tarihli "Federal Anlaşmayı"

---

[429] Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, s.93-94.

[430] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.195.

[431] Liberal görüşlü teorisyenlere göre, gelişmiş demokrasilerde diktatörlükle yönetilen ülkelere göre şiddete daha az rastlanmaktadır ve demoktarik ülkeler savaşı dış politika aracı olarak kullanmaktan kaçınmaya çalışmaktadırlar. En azından kendi aralarında savaşmamaktadırlar. Bu teorinin doğruluğu kabul edilirse, demikrasinin Rusya'da gelişmesi sadece Rus halkı için değil, tüm dünya için önem kazanmaktadır. Bknz. Mike Bowker and Cameron Ross Ed., Russia After The Cold War, Longman, England, 2000, s.16.

[432] 1.2 milyonluk nüfusunun neredeyse tamamı çeçenlerden oluşan, Rusya'nın federal yapısı içinde otonom cumhuriyet statüsündeki Çeçenistan Ekim 1991'de Cahar Dudayev'in cumhurbaşkanı seçilmesinden bir ay sonra Kasım 1991'de bağımsılık ilan etti. Rusya bu bağımsızlığı illegal gördü.

imzalamayarak, bağımsızlıkta ısrar eden Çeçenistan'a 11 Aralık 1994'te askeri müdehale başlatılmıştır. Bu müdahale öncesinde Yeltsin, Budapeşte'de yapılan AGİT toplantısında yaptığı konuşmasında "soğuk savaş" yerini "soğuk barış"ın alabileceği şeklide bir tehdit savurmuştur.[433]

NATO'nun 1993'te başlattığı doğuya doğru genişlemesi stratejisi Rusya'nın dış politikasını revize etmesine etki eden önemli unsurlardan bir diğeridir. NATO'nun genişlemesi Rusya'da ABD'nin yeni çevreleme politikası olarak algılandı. Rus siyasi elitine göre, Kominizm tehdidi de ortadan kalktığına göre, bu girişim doğrudan Rusya'yı ve onun çıkarlarını hedef alıyordu. Bunun üzerine Atlantikçi kesimde dahi reel politiğe doğru yöneliş gözlendi.[434]

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte baştan itibaren BDT'ye yönelik siyasi çıkışlar iç politikada pirim getiren bir unsur olmuştur. Bu nedenle gerek iktidar gerekse muhalefet kendi BDT politikasını geliştirmiş ve örgütü siyasi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Örneğin, 1993 başında Rusya'da siyasi durum kötüleşince, Mayıs 1993'te Ekonomik Birliğe ilişkin Moskova Deklerasyonu imzalanmıştır. Ekonomik Birlik Anlaşması'nın kendisi ise, 24 Eylül 1993'te bir sonraki siyasi karışıklığın en yüksek olduğu dönemde imzalanmıştır. Muhalefetin yoğun baskıları karşısında alel acele adımlar atılmıştır. 1994 yılı sonlarında Parlamento seçimlerinin yaklaşması nedeniyle entegrasyona yönelik yeni bir dalga daha gerçekleşmiş ve Devletlerarası Ekonomik Komite gibi topluluk organları oluşturulmuştur.

Rusya'da, Aralık 1995'deki parlamento seçimlerinde SSCB'yi diriltmeyi vaad eden Kominist Parti %40 oyla birinci olarak çıktı. Eski Sovyet

---

Silahlı çatışmalar ilk önce Eylül 1994'den itibaren Dudayev'le bağımsızlık karşıtı muhalefet arasında başladı. Bu çatışmalarda Dudayev'in galip çıkması üzerine 1 Aralık 1994'de Yeltsin Çeçenistan'a 40 bin kişilik Rus birliği gönderilmesi emri verdi. 1995'in başından itibaren karadan ve havadan ağır bombardımanlarla birlikte çatışmalar ağırlaştı. 25 Temmuz'da Rus generali Aleksandr Lebed ile Dudayev'in vefatından sonra cumhurbaşkanı olan Maşhadov ateşkes anlaşması yaparak çatışmalar durduruldu. 31 Ağustos 1996'da ise, barış anlaşması gerçekleştirildi. Parlamento Yeltsin'in kuvvet kullanılmasına ilişkin Aralık 94 tarihli kararından itibaren Yeltsin ve savunma bakanı Graçev başta olmak üzere hükümete ağır eleştiriler getirdi. Mayıs 1999'da ise, çeçen savaşında Rus askerleri ve çeçen halkından 100 bine yakın kişinin ölümüne neden olması gerekçesi DUMA'nın Yeltsin'in görevden alınması (impeachment) için oyladığı beş maddeden biri oldu. Yeltsin'in görevden alınmasına (impeachment) ilişkin 15 Mayıs 1999'da DUMA'da şu maddelere ilişkin oylama yapıldı: a) SSCB'nin dağılmasına neden olması b) 1993'de parlamentoyu bloke etmesi c) Rus halkının genosidine neden olması d) Rus silahlı kuvvetlerinin çökmesine neden olması e) Çeçen savaşı. Bu maddelerden hiç birine ilişkin çoğunluk sağlanamadı ve impeachment gerçekleşmedi.

[433] Bowker and Ross, a.g.e., s.13.

cumhuriyetlerinde kalan 25 milyon Rus'un haklarının savunucusu milliyetçi Jirinovsky'nin "Liberal Demokrat Parti"si ise, ikinci geldi. Böylece parlamentoda reform karşıtları milletvekillerinin çoğunluk kazanmasıyla Yeltsin ve reformist hükümete karşı eleştiriler iyice arttı. Bunun üzerine Yeltsin, 9 Ocak 1996'da Dış İstihbarat Servisi Başkanı Yevgeny Pirimakov dış işleri bakanlığına atadı. Yeltsin bu tercihiyle Haziran ayında yapılacak başkanlık seçimlerinde muhafazakarların desteğini kazanmayı planlıyordu. 1991-1996 yılları arası Rusya Federasyonu Dış İstihbarat Direktörlüğü görevini yürüten Primakov, Rusya'da tüm kesimlerce desteklenen birisiydi. Onun dışişleri bakanı olmasıyla Dışişleri Bakanlığı'nın güvenilirliği arttı, bakanlığın diğer devlet kurumları ile özellikle de Savunma Bakanlığı ile olan rekabeti azaldı. Batı'da ise, Saddam'ın dostu ve eski KGB'li olarak bilinen Primakov'un dış işleri bakanlığı görevine gelişi endişe uyandırdı.

Boris Kagarlitsky'in tespitine göre, 1996 seçimleri öncesinde Rusya içerisindeki rakip gruplar siyasal olarak yakınlaşmışlardır. "Kominist Parti, Çeçenistan'daki savaşı eleştirmeyi bir kenara bırakırken, Yeltsin ise, NATO'yu sık sık eleştirir olmuştur. DUMA'daki sol çoğunluk Rus devletinin güçlendirileceği sözünü verirken, başkan ve çalışma arkadaşları SSCB'nin dağılmış olmasından yakınarak, yakın zamanda komşu cumhuriyetlerle birleşileceği vaatlerinde bulunuyorlardı."[435] Peter Truscott ta Kagarlitsky'in görüşlerine paralel olarak 1995 DUMA seçimleriyle Rusya'da Bacıtılığın tamamiyle öldüğünü, onun yerine iç ve dış politikada "Rusya en başta gelir" şeklinde ifade edilen tutucu politikalar üzerinde konsensus oluştuğunu ifade etmektedir.[436]

25 Mart 1996'da Rusya'da önemli bir olay daha gerçekleşti. Rusya Federasyonu devlet DUMA'sı SSCB'yi kuran anlaşmanın feshine ilişkin RSFSR Yüksek Sovyeti'nin 12 Aralık 1991 tarihli kararını iptal ederek, 17 Mart 1991 tarihli SSCB'nin korunmasına ilişkin referandum sonuçlarına dayanılarak Sovyet halklarının entegrasyonunun yeniden düzenlenmesine ilişkin karar aldı. DUMA bu kararıyla 8 Mart tarihli Beloveçye Anlaşması diye adlandırılan BDT'yi kurucu Minsk

---

[434] John Berryman, "Russian Foreign Policy: An Overview", Russia After the Cold War, Mike Brown and Cameron Ross (der.), Longman, England, 2000, s.341.
[435] Boris Kagarlitski, Rusya'da Kapitalizm Neden Tutmadı?, Çev. Kaya Şahin, Metis, İstanbul, 1996, s.175.

Anlaşması'nı hukuk dışı ilan ediyor, Yeltsin'i birliğin yeniden kurulması için göreve davet ediyordu. Yeltsin, DUMA kararına karşı olduğunu bildirmesine rağmen, DUMA'nın bu kararı Rusya'nın BDT içindeki entegrasyon faaliyetlerinin hızlandırılmasına ilişkin önemli etkide bulundu. BDT'de entegrasyona yeni boyut getiren Dörtlü Gümrük Birliği Mart 1996'da, Rusya-Beyaz Rusya Topluluğu kurulmasına ilişkin anlaşma Nisan 1996'da imzalandı. Bu anlaşmaların ardı ardına yapılmasında önemli bir etken, Rusya'da yaklaşan başkanlık seçimleri ve başkanlık seçimleri öncesi Yeltsin'in düşük prestijini yükseltmek istemesi idi. Neticede 16 Haziran 1996'da yapılan başkanlık seçimlerinde 3 Temmuz'da yapılan ikinci tur oylamalarda %54 oy alarak Yeltsin yeniden seçilmeyi başardı. Öte yanda bu iki yeni entegrasyon girişmi Rusya'nın BDT içindeki entegrasyon sürecinin yavaşlığından duyduğu rahatsızlığı yansıtmakta ve BDT içinde yeni bir bütünleşme stratejisinin başlangıcını teşkil etmekteydi.

1996'daki başkanlık seçimine 70'e yakın aday katılmakla beraber yarış Yeltsin, Zuganov, Lebed, Yavlinski, Jirinovski ve Gorbaçov arasında geçmiştir. İlk turda hiç bir aday seçilmek için gerekli olan %51 oy oranına ulaşamamıştır. Bu durumda ikinci tura %35 oy alan Yeltsin ve %31.5 oy alan komünist Zuganov en yüksek oyu alan iki aday olarak katılmışlardır. Birinci tur seçimlerde %14.9 oy alarak üçüncü sırada gelen Aleksandr Lebed'in tercihi ikinci tur oylamanın neticesinde belirleyici olmuştur. Lebed, Afganistan'da savaşmış bir generaldi. SSCB dağıldığı sırada Moldavya'da 14. Ordu komutanıydı. Rus ayrılıkçıların "Transdnyester Cumhuriyeti"ni kurmalarına yardım etmişti. Reformları savunmakla birlikte katı merkeziyetçi ve baskıcı bir yönetim kurulması fikrini destekliyordu. Yeltsin, seçimlerin ilk turdan sonra Lebed'le yaptığı pazarlık sonucu ilk iş olarak Lebed'i Güvenlik Konseyi Sekreterliği'ne atamıştır. Bu teklifi kabul edişiyle açık desteğini ilan eden Lebed'le birlikte birinci turda seçilemeyen diğer adayların da desteğini alan Yeltsin yeniden başkan seçilmiştir.[437]

---

[436] Peter Truscott, Russia First: Breaking With the West, I.B. Tauris Publishers, London, New York, 1997, s.32.

[437] Yavlinski %7,4; Jirinovski %5,8 oy alırken, Gorbaçov %1'e bile ulaşamamıştır.

C. Rusya'da Kimlik Bunalımı ve BDT'ye Yansımaları

Sovyetler Birliği'ni XV. yüzyılda başlayan Rus yayılmacılığının devamı olarak alırsak, 1991'de Rus tarihinde kesin bir kırılma meydana geldi. Rusya I. Petro dönemindeki 1725'deki sınırlarına çekilmişti. Bu kadar geniş çaplı ve ani bir toprak kaybı Rus siyasi elitinin imparatorluk sonrası çevreye uyum sağlamasını güçleştirdi.[438]

Rus ulusal kimliği tarihi süreç içerisinde Ortodoksluk, güçlü ve kutsal devlet, mesihçi bir kültür üzerine kurulmuştu. Bu temeller üzerine hegemonik bir ulusal kimlik türetildi. Çarlık döneminde temelleri atılan kimliğin hegemonik yönü Sovyetler Birliği döneminde daha da pekişti.[439] Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, tarih içindeki rolü ve taşıdığı kimlikle, karşı karşıya bulunduğu tercih sorunun çatışması Rusya'da kimlik bunalımı yarattı. Rusya'nın kendini tanımlama sorunu ülkenin dış politikası üzerinde ciddi karışıklıklara sebep oldu.

Rus seçkinlerinin büyük kısmı Rusya'nın uluslararası prestiji ve nüfuzundaki çöküş ile yüzleşemedi. Eski birlik cumhuriyetlerinin bağımsızlıkları ve egemenlikleri çoğu Rus tarafından kabul edilemezdi. Rus eliti yeni bağımsız devletlerle olan ilişkileri uzun süre bir iç sorun olarak görmeye devam etti. Komünistler SSCB'nin dağılmasının hukuk dışı olduğunu, cumhuriyetlerin yeniden toplanarak birliği oluşturacağını söylerken, Rusya Federasyonu Başkan Yardımcı Aleksadr Rutskoy da, "kendilerini egemen ve bağımsız ilan eden eski Sovyet cumhuriyetlerinin tarihte hiç bir zaman kendi devleti olmadığını, Rusya'nın parçası olduklarını söylüyordu. [440]

90'lı yıllarda Rus dış politikasının en temel sorunlardan biri, Rusya'nın dünyadaki konumunun ve rolünün belirlenmesi oldu. Bu arayış Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve yeni devletin kurulmasıyla ilgiliydi. Bu kimlik bunalımında Rusların sürekli çok uluslu bir yapı içerisinde bulunmaları ve yeni kurulan devletin de çok uluslu olması etkili oldu. Büyük toprak kaybı, süpergüç konumunun elden gitmesi ile

---

[438] Mark Webber, "Russian Policy Towards the Soviet Successor States", Russia After the Cold War, Mike Brown and Cameron Ross, Longman, England, 2000, s.244.

[439] Dağı, a.g.e.s.15-16.

[440] Rus seçkinin psikolojisini yansıtması açısından Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Müdürü M.S.Kapitsa'nın 12-14 Aralık 1992 tarihleri arasında Ankara'da yapılan "Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl" konulu sempozyumda söyledikleri örnek gösterilebilir: "SSCB'nin öldüğünü düşünen varsa yanılıyor. Sovyetler Birliği vardı ve var olacak. Bu cumhuriyetler kooperatifi, cumhuriyetler konfederasyonudur." Bknz. Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, TTK, Ankara, 1999, s.224.

Rusya için yeni bir jeopolitik durum ortaya çıkmıştı. Bu ortamda Rusya, milli çıkarların ne olduğuna herkes farklı yanıtlar getirdi. Kimlik tartışmaları çerçevesinde ülkede farklı kutuplaşmalar meydana geldi. Rusya'nın dünyadaki konumuna ilişkin farklı görüşler çatıştı. Bir taraf Rusya'nın Batı ile yakınlaşmasını ve Batılı değerleri benimsemesini savunurken, karşı kutup Batılı değerlere karşı çıkıyor ve Rusya'nın kendine özgü yolu olduğunu vurguluyordu.[441]

Rusya, bağımsızlıkla birlikte demokrasi, federalizm ve emperyal doğa arasında bocaladı. Z.Brezenski, Rusya'nın geleceği ile BDT'nin geleceğinin bir paranın iki yüzü gibi olduğunu benzetmesini yaparak, BDT'nin giderek bütünleşen siyasi bir yapı şeklinde etnik karışıklıkların sürdüğü Moskova merkezli bir imparatorluk mu, yoksa siyasi egemen devletler esasında nispeten istikrarlı bir işbirliği topluluğu mu olacağının Rusya'nın geleceğine bağlı olduğunu bildirmektedir. Brzezinski'nin ifadesiyle "Bu gün Rusya'nın karşı karşıya bulunduğu tercih sorununun Türkiye'nin yüz yılın başında karşı karşıya olduğu post-emperyal modern milli bir Avrupa devleti mi yoksa çok uluslu imparatorluğun merkezinde kalma tercihine benzemektedir. Bu tercihe ilişkin Rusya'da başlıca iki akım bulunmaktadır: Avrasyacılık ve Batıcılık(Atlantikçilik)."[442]

Rusya'da 90'lı yılların başından itibaren popüler olan ve ülke siyasetini derinden etkilyen Batıcılık ve Avrasyacılık akımlarının tarihi ve felsefi temelleri yüz yıllar öncesine dayanmaktadır. Rusya'da XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda aydın çevrelerde yapılan tartışmalarda iki düşünce akımı ortaya çıktı ve temsilcileri Batıcılar ve Slavyanofiller olarak adlandırıldı. Slavyanofiller tarihsel gelişimin sonucu olarak Slavlığın bir kültürel birlik oluşturduğunu ve diğer slav halklarıyla ilişki kurmasını vurgularken, batıcılar Büyük Petro'nun başlattığı Rus

---

[441] Bağımsız Rusya Sovyet mirasını reddetmediği gibi yeni kimliğini oluştururken Çarlık dönemini de referans olarak kullandı. Rusya'da aydınlar ulusal kimliğin tanımlanmasında tarihsel verilerden de içsel referanslar olarak yararlanmaktadırlar. Bu konuda özellikle devrim öncesi yazarlardan ve akımlardan etkilendikleri ve çalışmalarında sık sık onlara atıftan bulundukları görülmektedir. XIX. Yüzyıldaki Pan-slavist Nikolay Danielevsky ve tarihçi Vasili Klyuçevski, XX. Yüzyılın başındaki Nikolay Berdayev ve Georgii Fedotov, İvan İlin gibi düşünürlerin yanı sıra 1920 ve 1930'larda etkili olan Avrasyacılar da günümüz entelektüellerini etkilemeye devam etmekte. Zeynep Dağı, s.124.

[442] Zbigniev Brzezenski ve Paige Sullivan ed., Russia and the CIS: Documents, Data and Analysis, CSIS, M.E.Sharpe, New York, 1997, s.3. Sovyet İmparatorluğu'nun 1990'larda dağılmasının ortaya çıkardığı sonuçlarla Osmanlı, Habsburg ve İngiliz İmparatorluklarının dağılmaları sonrası ortaya çıkan sonuçların detaylı bir karşılaştırması için bkzn. Dominic Lieven, Empire: The Russian Empire and the Rivals, Yale Un. Press, London, 2000, s.343-411.

İmparatorluğu'nun Avrupa'ya açılmasını desteklediler. XX. Yüz yılın ilk yarısında ise, Avrupa ve Asya'ya aynı oranda önem veren ve etnik kimliği oluşumunda Tatar-Moğol etkisine işaret eden üçüncü bir akım olarak Avrasyacılık ortaya çıktı.[443]

Batıcı vizyonun kökleri I. Petro'ya dayanmakta ve özet olarak Rusya'nın Asya(Doğu) değil, Batı medeniyetinin bir parçası olduğu, Rusya'nın Asya'daki geleceğinin de "Avrupa gücü" konumunu sürdürmesine bağlı olduğu şeklindeydi. Slavyanofiller ise, Rusya'nın hem coğrafyası hem kültürüyle Batı'dan uzak ve farklı bir medeniyet olduğunu savunuyorlardı. Onlara göre Petro reformları Avrupa'nın bireyci ve çıkara dayalı dünya görüşünü Rusya'ya sokarak paylaşımcı temiz Rus köylü kültürünü kirletmiştir. Slavyanofiller genel olarak Ortodoksluk, otokrasi ve pan-Slavizm üzerinde duruyorlardı.[444] Avrasyacılık ise, 1920-30'lu yıllarda Bolşevik zulmünden Avrupa'ya kaçan Rus aydınları arasında geliştirildi. Prag'da yayınlanan "Doğuya Çıkış" (İshod k Vostoku) adlı dergide Avrupa başkentlerinden farklı Rus bilim adamları, Batı tarzı demokrasinin Rusya'ya uygun olmayacağını Slavlık ve Ortodoksluk temelinde iktidarını Tanrıdan alan otoriter bir yönetimi savunuyorlardı.[445]

XX. yüzyılın son on yılında Rus siyasi hayatında yaşanan hadiseler bir çok açıdan ülkede yüzyıl öncesinde yaşananları anımsatıyordu. Bu benzerlik özellikle iki dönemdeki siyasi fikir akımları karşılaştırıldığında daha fazla hayret uyandırıyordu. İdari yapının reformuna ilişkin XIX. yüzyılın sonunda ileri sürülen farklı tezler 90'lı yıllarda da tekrarlandığı görülüyordu. Bir arayışından kaynaklanan ve neticede bir kurtuluş reçetesi sunan bu çabalar her iki dönemde de ülkenin bir tercih aşamasında ve dönüm noktasında olduğuna işaret etmekteydi. Yüzyıl öncesinde gelenekçilik(monarşi), batıcılık(liberalizm) ve sosyalizm arasından sonuncusu tercih edilirken, 70 yıllık deneyimden sonra bu yoldan geri dönüldü ve 1990'lı yılların

---

[443] Avrasyacılar, Rusluğu Doğu-Slav ve Tatar-Moğol halklarının ve geleneklerinin karışımı olarak anladılar. Bknz. Christian F. Wehrschutz, "Rus Fikriyatının Parçası Olarak Avrasyacılık," Çev. Murat Taşar, Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye, Yılmaz Tezkan (Der.), Ülke, İstanbul, 2000, s.84.

[444] Akdes Nimet Kurat "Rusya Tarihi"nde bu iki akımın 19. yüzyılda ortaya çıkışı ve temel ilkeleri üzerinde durmaktadır. Bkz. Kurat, a.g.e., s.333-334.

[445] Ruslan Şamgunov, Avrasyacılık Ders Notları, St.Petersburg, 1999. Atlantikçiler fikirlerinin temelini Çadaev'e götürürler. I. Petro'nun reformları Batıcılar için örnek teşkil eder. Avrasyacıların fikir babası ise Berdayev'dir. Rusya'nın benimsediği Bizans kültürü ve Ortodosk Hıristiyanlığı Batı'lı olmayı değil aksine doğulu olmayı simgeler. Bu değerleri benimseyerek Ruslar, alışkanlık ve kurumlarıyla Avrupalılardan farklılaşmıştır.

başında yeni bir arayış başladı. Bu dönemde eski sistemin yerine sunulan alternatifler başlıca iki kampta toplanmaktaydı; Atlantikçilik (liberalizm, Batıcılık) ve Avrasyacılık ("süperetnos" büyük Rus milletinin kendi yolu).

Atlantikçiler ve Avrasyacıların Batı'ya, Rus tarihine, Rus medeniyetine, jeopolitiğine ve emperyal mirasa bakışı, tehdit algılamaları tamamen bir birinden farklıdır. Bu farklılığın uzantısı olarak iki grubun dış politika yaklaşımlarına temelden bir birine zıttır. Atlantikçiler, Rusya'nın kaderinin Avrupa'nın parçası olmak olduğunu savunuyorlardı. Bu görüşe göre: Rusya, demografik merkezinin Avrupa'da olması ve kültürünün Bizans'tan gelmesi nedeniyle hem coğrafi hem de kültürel olarak Avrupa'nın parçasıdır. Kişisel seviyede ise, eğitimli bir Moskovalı yada Petersburglu bir Rus kendini Paris'te yada Berlin'de, Tokyo ya da Pekin'den daha çok evinde hisseder. Bu açıdan Rusya açıkça Avrupalıdır. Bundan hareketle, Rusya genişleyen Avrupa ile daha yakın bağlar kurmalıdır. Bu, Rusya'ya federatif yapıda da olsa milli devlet temelinde daha istikrarlı bir demokrasi sağlayacaktır. Bu arada diğer BDT üyesi ülkelerle de ekonomik işbirliği devam edecektir. Atlantikçilerin stratejik hedefini Batı tipi demokrasi oluşturmaktadır. [446]

1991 Ağustos darbesinin başarısız olması ve Rusya'da Boris Yeltsin başkanlığındaki ekibin iş başına gelmesi Atlantikçilerin başarısı olarak değerlendirildi. Liberalizm yanlısı Atlantikçiler, "hızla kalkınarak diğer cumhuriyetleri geride bırakma" fikrinden hareketle, Rusya dışındaki cumhuriyetlerin çoğunun ekonomik dönüşüme hazır olmadığını ve kendi reform girişimlerine de olumsuz etki yaptığını ileri sürerek, Rusya'nın imparatorluk kamburundan kurtulmasını ve diğer birlik cumhuriyetlerine olan yardımını kesmesini savunuyorlardı. Yeltsin ve ekibi bu düşünceyle bağımsız Rusya'da iktidara geldiklerinde dış politikada tüm ağırlıklarını Batı'yla ilişkilere verdiler. Yeltsin Şubat 1992'de Rus dış politikasının iki temel amacı olarak, Rusya'nın hızla medeni topluma girmesini ve Rusya'nın transformasyonu için maksimum desteğin sağlanmasını sıralıyordu.[447] Atlantikçi dış politikanın resmi çizgisi Batı dünyasına çabucak dahil olmayı öngörüyor; DTÖ, Dünya Bankası, IMF, OECD, GATT, G-7

---

[446] Brzezenski ve Sullivan ed., a.g.e., s.4.
[447] Suzanne Crow, "Russian Federation Faces Foreign Policy Dilemmas," RFE/RL Russian Report, 6 March 1992, s.15'den aktaran Ulaş Mangıtlı, a.g.t., s.7.

hatta NATO gibi Batılı örgütlere katılmayı hedefliyordu. Çok geçmeden ülke içinde tamamıyla Batıya dönük dış politika konusunda eleştiriler yükseldi, Rusya'nın tarihi ve kültürel bağlarının bulunduğu eski ortaklarını unutmaması gerektiği vurgulandı.[448]

90'lı yılların başından itibaren strateji uzmanları arasında polpüler olan Avrasyacılık bağımsızlığın ilk yıllarında Atlantikçi dış politikanın yürürlükte olması nedeniyle ön planda olmazken, 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren, sadece Jirinovsky gibi aşırı tiplerin savunduğu bir görüş olmaktan çıkmış, resmi politika niteliğini kazanmıştır. Bunun nedenlerini anlamak için Avrasyacılık akımının temel felsefesini anlamak gerekmektedir. Avrasyacılara göre, Rusya jeopolitik ve kültürel açıdan ne Avrupalı, ne de Asyalıdır, kendine has ayırt edici Avrasya karakterine sahiptir. Moskova'nın 400 yıllık bir doğuya genişlemesi söz konusudur ve Doğu Avrupa ile Pasifik Okyanusu arasındaki geniş karanın istikrarının sağlayıcısı olmuştur. Rus tarihi ayrı bir Avrasya siyasi ve kültürel kimliğini yaratmaktadır ve Avrasyalılık Rusya açısından hem gereklilik hem de misyondur.[449] Sınırları belirli bir düşünce yapısı oluşturmayan Avrasyacılık, zihin karışıklığı ve istikrarsızlığın hakim olduğu bir dönemde Rusya'da subaylar, aydınlar ve siyasi kamuoyunun geniş kesimleri arasında ilgi çekici oldu.[450]

Rusya'da oluşturulmaya çalışılan yeni milli idea içinde Slavlık ve ortodoksluk giderek ağırlık kazandı. Büyük güç olma ideolojisi giderek resmi ideoloji halini aldı. Komünist muhalefet ve Jirinovski gibi faktörlerse, Rusya'nın eski birlik cumhuriyetlerine yönelik katılaşan politikasında kataliztör vazifesi gördü. Gerçekten de, Rus liderlerinin faaliyetleri ve açıklamaları Jirinovski'nin bazı sloganlarından çok az farklılık gösterdi. Örneğin Jirinovski, sınırları en azından eski SSCB sınırlarına uzanan Büyük Rusya propagandası yaparken, Dışişleri Bakanı Kozirev BDT ve Baltık bölgesinde Rusya'nın hayati çıkarları olduğu, yüz yıllarca Rusya'nın etki sahasında bulunmuş bu topraklardan çekilmenin imkansız olduğunu söylüyordu. 1993 sonunda yürürlüğe konan yeni askeri doktrinle de ülke sınırları eski Sovyet sınırları ile birleştiriliyordu.[451]

---

[448] Mangıtlı, a.g.t., s.10.
[449] Brzezenski ve Sullivan ed., a.g.e., s.4.
[450] Caşın, a.g.e., s.10
[451] Anatoly M. Kazanov, a.g.e., s.86-87.

Tarihten gelen miras Rus dış politikasının önündeki en önemli sorunlardan bir diğeriydi. Bağımsızlıkla birlikte Sovyet mirasının reddi gündeme geldi. Benzer bir durum 1917 Bolşevik devrimi sırasında yaşanmıştı. Bolşevikler, Çarlığın yaptığı tüm anlaşmaları geçersiz saymışlar ve dünya devrimi doğrultusunda dış politikayı belirlemişlerdi. Rusya Federasyonu, Sovyet mirasını reddetmedi, SSCB'nin yükümlülüklerini üstlendi ve diğer ülkelerde Rusya'nın SSCB'nin halefi olduğu resmen kabul ettiler. Rusya'nın üstlendiği Sovyet mirası ve tarihin verdiği özel sorumluluk Moskova'yı ülkenin büyük güç olmayı sürdüreceğini teyit etmeye zorladı. Bu tür bir yaklaşım "inter alia" olarak belirdi. Çünkü stratejik konumu, önemli insan ve doğal kaynaklar potansiyeli ve nükleer statüsü bunu zorunlu kıldı.

Rus liberalleri, Sovyet mirasına sahip çıktıklarını deyimleşen şu sözle dile getirmektedirler. "Sovyetler Birliği'nin dağılmasından üzüntü duymayanlar kalpsizdir, onun yeniden kurulmasını hayal edenlerse, akılsız." Rusya'da en tanınmış oligarklardan biri olan, BDT Yürütme Sekreterliği de yapmış sıkı bir liberal yenilikçi olan Boris Berezovski dahi tüm eski Sovyet topraklarının kendisi ve SSCB'de doğan yüz milyonlarca insan için vatan olduğunu, Sovyetler Birliği'nin yok olmasına rağmen vatanın yerinde durduğunu, tüm BDT cumhuriyetlerinin kendi vatanı olduğunu ifade etmektedir.[452]

1991-1993 döneminde, Rus kimliğinin tanımlanması, dış politikanın önceliklerinin ve yönünün belirlenmesi çabaları ağırlıklı oldu. Rusya, resmi halefi olarak SSCB'den doğan yükümlülükleri üstlendi. 90'lı yılların başında tüm Rus liderler yeni sosyo-ekonomik düzenin oturtulması ve eski ideolojinin terk edilmesi ile uğraştılar. İlk dönemde Batı ve ABD ile ilişkilerde ortaklığın ötesinde dostluktan bahsediliyordu. Dış ilişkilerde Batı'yla yakınlaşma ortamında eski müttefiklere ihtiyaç kalmadığı düşünülüyordu. Dış işleri Bakanlığı'nda geniş çaplı kadro değişikliğine gidildi. Gromiko dönemi diplomatları 80'li yılların sonlarında tasfiye edilmeye başlanmıştı, bu dönemde gençler istihdam edildi. Ancak çok geçmeden bazı çelişkiler ortaya çıktı. Bunlardan ilki ve en önemlisi ülkede yaşanan siyasi ve ekonomik kriz oldu. Ekonomik reformlar toplumun çeşitli kesimlerinde derin hayal kırıklığı yaratarak gerilimi artırdı. Bu durum karşısında Batı'da da reformlara verilen

[452] Berezovsky, a.g.m.

destekten şüphe duyulmaya başlandı. Batılı ülkeler Rusya'nın eskiye dönüş hayaline kapıldığını düşünerek eski Sovyet cumhuriyetleriyle doğrudan ilişki kurmaya başladılar. Batılıların Rusya'yı ekarte etmeye yönelik hareketleri, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB ve NATO ile ilişkileri ve eski birlik cumhuriyetlerinin Rusya'yla ilişkilerinde duyduğu güvensizlik Rus elitindeki rahatsızlığı daha da artırdı. Bu gelişmeler Rusya'da milli duyguların kabarmasına yol açtı ve "Rusya'nın kendi özel yolu" olduğu felsefesi dış politikada ağırlık kazanmaya başladı.[453]

Komünizmin çöküşü ve Sovyet İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Rusya'da ulusal çıkarlar sorgulanması başladı. Ülkenin siyasi ve coğrafi yapısının değişmesi milli menfaatlerini de değiştirdi. Çıkarlara bakış açısı farklı oldu. Rusya'da ulusal çıkarlar üzerinde uzlaşma için öncelikle ulusal kimliğin tanımlanması gerekiyordu. Bu konuda "yakın çevre" ile olan ilişkiler esasının belirlenmesi büyük öneme sahip oldu. Atlantikçi yönetici elit "yakın çevre"ye yönelik Rus dış politikasının hedeflerini eşitlik esasında Rus etkinliğinin sürdürülmesi şeklinde belirledi. Örneğin Rus azınlığın statüsü konusunda Rus çıkarları bu insanların vatandaşlık hakları konusuna sürekli dikkat gösterilmesi olarak tespit edildi. Öte yandan büyük bir siyasi kesim ise, bunu yeterli görmeyip, aynı topluluk içinde bile olsa bu yeni komşu ülkelerle bağımsızlığa dayalı ilişki yürütülmesini kabullenemedi. Onlara göre Rus çıkarları bu yeni bağımsızlık kazanmış ülkelerle konfederasyondan tam birliğe uzanan "özel bir ilişki" türü geliştirilmesiydi.[454]

Avrasyacılar, Moskova'nın Batı'yla iyi ilişkiler kurmak adına ülkenin tarihi, coğrafi ve kültürel kimliğine aykırı politikalar yürüttüğünü, ulusal çıkarlarını göz ardı ettiğini düşünmekteydi. Bu gruba göre, Rusya Federasyonu dış politikasında ağırlığı Batı'ya değil "yakın çevresi"ne vermeliydi. Bu çerçevede "yakın çevre"de yaşayan yaklaşık 25 milyon Rus azınlığın haklarının korunması "Avrasyacılar" tarafından Rusya'nın bir diğer dış politika önceliği olarak değerlendirilmekteydi. [455]

---

[453] www.rami.ru/publication/convert/index.html
A.O.Çubaryan, 20 Nisan 2001'de RAMİ v MGİMO u MİD'de sunulan tebliğ.

[454] Stephen Sestanovich ed., Rethinking Russia's National Interests, CSIS, Washington, 1994, s.x.

[455] Esra Çayhan ve Nurşin Ateşoğlu Güney, Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO-AB-Türkiye, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.75, İdil Tuncer, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye", En Uzun On Yıl, Gencer Özcan ve Şule Kut (Der.), 2. Baskı, Büke Yayınları, 2000, s.438.,

H. Kissinger, yeni Rus kimliğinin oluşumunda ve ulusal çıkarlarının tespitinde tarih faktörü üzerinde durarak, şunları söylemektedir: "Milletler, tarihleri, coğrafyaları, kültürel mirasları ile oluşurlar. Bir millet bir şeyi 400 yıldır yapıyorsa, bu şey o toplumda belli bir süreklilik kazanır. Rusya, komşu olduğu ülkelerle sürekli dalaşmış, sınırları sürekli değişime uğramış ve hiç bir zaman belirli bir şekilde tanımlanmış güvenlik anlayışı olmamış bir ülke. Yaşadığı coğrafyanın doğal sınırlarının bulunmayışı, Rusya'da tarih boyunca güvenlik endişelerinin kaynağı oldu. Bunu bir Rus devlet adamının şu sözleri en iyi açıklamaktadır: "Odessa'ya/Vistül'e vardık. Fakat Adriyatik'e ulaşmazsak, Dnyeper'e dönmek zorunda kalırız." Bu sınırsızlık güdüsüdür ve Rusya'da hala hakim durumdadır."[456] NATO'nun doğuya doğru genişleme politikaları karşısında Rusya'nın içine düştüğü yeniden kuşatılmışlık ve çevrelenmişlik duygusu Kissinger'in görüşlerini haklı çıkarır niteliktedir.

Rusya'nın "yakın çevre" ile kuracağı ilişkilerin şekli siyasi kimliği açısından ve diğer ülkelerle ilişkileri açısından büyük öneme sahipti. Bu konuda Yeltsin'in eski danışmanı Stankeviç, Rusya'yı tarihiyle yargılamanın doğru olamadığını, bu günkü Rusya'nın 1940'da Baltık Cumhuriyetlerini, 1956'da Macaristan'ı, 1968'de Çekoslovakya'yı, 1979'da Afganistan'ı işgal eden Rusya değil, totalitarizme karşı demokratik değişim için savaşan ve eski topraklarda çatışmaları sona erdiren Rusya olduğunu ifade ederek barış gücü operasyonları başta olmak üzere Rusya'nın "yakın çevre"deki faaliyetlerinin haklılığını savunmaktadır. Stankeviç, BDT ülkelerinin demokrasilerini Rusya'nın demokrasiyi seçmesine borçlu olduğunu hatırlatarak, Rusya'nın "milli çıkarları"nın diğer lider devletlerinkinden farksız olduğunu, buna saygı duyulması gerektiğini belirtmektedir. [457]

A. Çubaryan'ın, Rusya'nın kimlik bunalımından çıkışına ilişkin önerisi ılımlı bir çizgidedir. "Rusya'nın eski birlik cumhuriyetlerine yönelik politikası müdahaleden kaçınma ile etkisini yeniden kurma arasında gidip gelmektedir. Rusya'nın komşularıyla ilişkilerini hegemonya üzerine değil işbirliği üzerinde

---

[456] Henry A. Kissinger; " Russia and American Interests After the Cold War", Stephen Sestanovich ed., Rethinking Russian National Interests, CSIS, Washington, 1994, s.2-3. Bu sözü PanSlavist bir subay olan Fadayev Polonya'nın bölüşülmesi sırasında söylemiştir. Bknz. Caşın, a.g.e., s.121.

[457] Sergei B. Stankevich, "Toward a New National Idea", Rethinking Russia's National Interests, Stephen Sestanovich, ed., CSIS, Washington, 1994, s.29.

yürütmeye alışması gerekmektedir. Rusya tarihi (Rus İmparatolruğu ve SSCB) ile yüzleşmeli, başarıları ile gururlanıp yanlışlarını da kabullenmeli, bu şekilde tarihinin bu güne olumsuz etkilerini en aza indirilebilir."[458]

Avrasyacılar "yakın çevre"ye yönelik Rus dış politikasında "misyon fikri"ne ağırlık vermektedir. Poul Globe misyon fikrinden hareketle Rusya için şöyle bir strateji çizmektedir: "Rus tarihinde hiç bir akım, Rusya'nın diğer devletlerle bir tutulamayacağı, onun dünyada özel misyonu olduğu görüşünden daha fazla etkili olmamıştır. Tarihinin büyük bölümünde bu misyon Ortodoskluk ve III. Roma idealiyle bağlantılı oldu. Daha sonra ise, Marksist vizyona dönüştürüldü. En son ise, bu misyon Rusya'nın yeni bağımsızlık kazanmış "yakın çevre" ülkelerine demokrasi ve serbest pazar kapitalizmi götürmede oynayacağı özel rol gündeme geldi. Bu fikir yeni bir lider ülke kimliği arayışı içindeki Rus entellüktelleri ve Rus devletince cazip olarak görüldü. "Yakın çevre"deki gerçek ve meşru Rus çıkarları nedeniyle, Rusya'nın misyon fikrinden vaz geçemeyeceğini, açıkça tanımlandığı takdirde dünya toplumunun da bu çıkarları meşru göreceğini düşünebiliriz."[459]

BDT sınırlarını Rusya sınırları olarak görenlerin çoğunlukta olduğu bir ortamda, ülkeye eski SSCB sahasında özel misyon için jeopolitik doğruluk ve kültürel meşruiyet sağlayan Avrasyacılık tezi 1990'ların ortalarından itibaren Rusya'da resmen kabul görmüştür. Avrasyacılık, imparatorluk rolü oynamakla yükümlü, kendi özel kimliğiyle ne Asyalı ne de Avrupalı, Avrasya kıtasında dominant bir Rusya öngörmekteydi. Avrasyacılık görüşünün stratejik hedefleri merkezinde jeopolitik bir süpergüç olarak küresel statü, saha kontrolü ve bölgesel hegemonluk yer almaktaydı. 1996'dan itibaren Rusya'da hem Devlet Başkanı Boris Yeltsin hem de Dışişleri Bakanı Yevgeny Primakov bu söylevleri sık sık kullanmışlardır.

---

[458] www.rami.ru/publication/convert/index.html
A.O.Çubaryan, 20 Nisan 2001'de RAMİ v MGİMO u MİD'de sunulan tebliğ.

[459] Paul A. Globe, "Russia as an Eurasian Power: Moskow and the Post-Soviet Successor States", Stephen Sestanovich ed., Rethinking Russia's National Interests, CSIS, Washington, 1994, s.29. ABD, demokrasi'nin Rusya'da yerleştiği takdirde diğer cumhuriyetlerin de bu yolda daha kolay ilerleyeceği fikrinden hareketle SSCB'nin dağılmasından sonra yeni bağımsız cumhuriyetlere yönelik Moskova merkezli bir politika yürüttü. Aralık 1993'de Rusya'daki parlamento seçimlerinde anti-reformist güçlerin galip çıkması nedeniyle, 1994'den itibaren ABD'nin bu politikasını değiştirdiği ileri sürülmektedir.

Avrasyacı görüşün BDT ülkelerinin bağımsızlıklarına bakış açısı şu şekildedir. "Moskova'ya ilk geldiklerinde ikinci şahıs konumunda olan birçok eski yerel nomenklatura "bölünme operasyonu" sayesinde Moskova'dan ayrılınca otomatik olarak birinci şahıs statüsüne yükseldi. Bunun aşkına (ilklik statüsünü korumak için) bu sorumsuz kişiler, Avrasya jeopolitik bölgesinin halkını, kültürünü ve dinini bölerek halka karşı gelmeye kanlarının son damlasına kadar savaşmaya razıdırlar."[460]

Avrasyacılar BDT'nin Rusya'nın milli çıkarlarına uygun "asimetrik entegrasyon" modeliyle, efektif ve fonksiyonel bir "Avrasya Merkezi Entegrasyonu"na dönüştürülmesini savunmaktadırlar ve bunun kaçınılmazlığını şu fikirlere dayandırmaktadırlar:

"Kuzey Avrasya jeopolitik sahasının bütünlüğü objektif bir gerçektir. İç bağlar ve dış tehditler yeteri kadar sürekliliğe sahiptir. Bu gerçeği ne birkaç BDT ülkesi liderinin açıklamaları, ne de dünya kamuoyunun kararları değiştirebilir. Rusya İmparatorluğu yapısında, "sarsılmaz birlik" yapısında ve bugünkü devletler topluluğu şeklinde bütün bir Kuzey Avrasya jeopolitik sahası yaşadı ve bugünkü koşullarda da varlığını devam ettirecektir. Rusya bu jeopolitik bütünlüğün temel elementi olarak alternatifsiz merkez konumundadır. Örneğin Ukrayna, Batının bu rolü yüklemesine rağmen, ne jeopolitik konumu ne de nüfus faktörü açısından bu konuma uygun değildir. Tarihte ve bugün batıdan, güneyden ve doğudan gelen tehditler Kuzey Avrasya halklarını Rusya'ya yaklaştırmıştır ve bu durum gelecekte de devam edecektir. Nazarbayev'in başkentini Çin sınırından Rusya'ya yaklaştırması bunun bir göstergesidir. Rus merkezinin yardımı olmaksızın BDT yaşayamaz. Rusya geçirdiği sistem krizinden kurtulduğu takdirde ise, imparatorluk korkuları başlayacaktır. Rusya'nın kuracağı yeni imparatorluk çevresine yayılma şeklinde değil, yeni ilkelerle dikey ilişkiler şeklinde olacaktır."[461]

Avrasyacılar için BDT ile ilişkilerin önemini şu ifadelerden anlayabiliriz:

"SSCB'nin dağılması dünya arenasında yeni gelişme merkezlerinin çıkarak uluslararası ilişkiler sisteminin değişmesine neden oldu. ABD bir yandan, AB'nin birleşik devletlere doğru gidişi, Asya-Pasifik bölgesinde Çin ve Japonya liderliğinde

---

[460] Aleksandr Panarin, "Mejdu Atlantizmom i Evraziystvom", Svobodnaya Mısl, N.11, 1993, s.13.
[461] A.g.m.

daha aktif bir ekonomik ve güvenlik sahası oluşturulması yeni dünya düzenine çok kutuplu bir yapı kazandıracaktır. Bu yapı içerisinde Rusya için Avrasya jeopolitik bölgesi kaldı. Son dönemde ise, İslam Dünyası da daha sıkı entegrasyona yönelik yeni bir siyasi yapı kazanmakta ve Türkçe konuşan cumhuriyetlerinde Türkiye etrafında toplanmalarıyla da, Rusya'nın güvenliğine ciddi bir tehdit olarak yeni bir güç merkezi oluşmaktadır. Yeni uluslararası sistemin oluşturulmasıyla ilgili Rusya'nın alması gereken ders; mümkün olduğu kadar çok sayıda BDT ülkesini, güç kullanarak değil, siyasi mekanizmalar yardımıyla, ekonomik bağları koruyarak ve kuvvetlendirerek, kendi ekseninde tutmak olmalıdır."[462]

Avrasyacı görüşe göre; 1991-1995 yılları arasında Yeltsin ve onun Dış İşleri Bakanı Kozirev'in uyguladığı Rusya'nın Batı'ya gönüllü bağımlılık siyaseti, ne NATO'nun genişlemesini engelleyebildi, ne Bosna ve Kosova krizlerinde Batı'nın Rusya'nın düşüncelerini dikkate almasını sağladı ne de eski Sovyet coğrafyasında Rus menfaatlerinin özel durumunun ABD tarafından tanınmasını temin edebildi. Aksine bu bölge, önceliklede Ukrayna ve Kafkasya, ABD'nin ve NATO'nun dış politikada at koşturduğu bir alan haline geldi.[463] Rusya, Avrasya'nın kalpgahında bulunan mevkii dolayısıyla Avrasya üzerinde devam eden nüfuz mücadelesinin dışında kalamaz. Avrasya'nın kilit bölgelerini terk etmek veya terkine rıza göstermek Rusya için Batılı mali, ekonomik, askeri ve siyasi ittifakları ile birleşmek değil aksine Avrasya'nın ve dolayısıyla dünya siyasetinin periferisine atılmak anlamına gelir.[464]

Avrasyacı bir bakış açısıyla Rusya'nın son dönem dış politikası şöyledir: *"Son 10 yıl içerisinde Rus diplomasisi milli çıkarlara yönelik bir şekilde yürütülmedi. Yeltsin Rusya'sı BDT'yi güçlendirmeyi başaramadı, yahut hiç istemedi. BDT, Rusya ile onun geleneksel rakipleri, öncelikle NATO üyesi ülkeler, arasında tampon rolü oynamalıydı. Ancak bu başarılamadı. Hazar Bölgesinde Rus dış politikası istikrarlı bir şekilde yürütülemedi. Taşıdığı jeopolitik önem göz ardı edilerek, BDT ülkelerinden Rus birlikleri çekildiler. Bu gün Azerbaycan'a karşı*

---

[462] Balaşov, a.g.t., s.13.
[463] Aleksei Pushkov, "Rusya ve Yeni Dünya Düzeni," Yılmaz Tezkan Ed., Kadim Komşumuz Yeni Rusya, Ülke Kitapları, 2001, s.39.
[464] A.g.e., s.43.

Rusya'nın elindeki tek koz Ermenistan'daki Rus birlikleridir. Diğer cumhuriyetlerde bu göz ardı edildi." [465]

Aleksei Pushkov, Rusya'nın Batı ittifakı ile stratejik bir ittifak ilişkisinin söz konusu olamayacağını tarafların uzun vadeli ortak stratejik menfaatlerinin olmayışı ile ilişkilendirmektedir ve "hem Batı ittifakına hem de Rusya'ya yönelik ortak bir tehdit olmadığı sürece böyle bir ittifakın oluşmayacağını" söylemektedir.[466] *"Tarih boyunca bağımsızlığını sürdürmüş uygar ve büyük bir ülke olarak, büyüklüğünden vazgeçmeyen eski bir süper güç olarak, coğrafya açısından yarı Asyalı bir devlet olarak ve nihayet menfaatleri ABD'den ve Batı İttifakı'nın diğer bazı liderlerinden büyük çapta farklı bir ülke olarak Rusya, Batı ile siyasi bir bütünleşmeyi veya Batı tarafından kendi ittifak sistemine dahil edilmeyi uygun göremez. Bu, Batı'nın şeytani niyetlerinden dolayı değil ama somut tarihi, psikolojik, kültürel ve politik sebeplerden dolayıdır. Rusya için mümkün olan tek seçenek Uluslararası ilişkiler sistemi içinde Batı'nın yanı başında ama bağımsız bir güç olmaktır."* [467]

Avrasyacıların aksine Rusya'da liberal kesim etki sahası kurmaya ya da korumaya yönelik politikaların maliyetinin büyük olacağını, imkanlar ölçüsünde hedefler tesbit edilmesi gerektiğini savundular. Örneğin Rus bilim adamı Kazanov, ülkenin ekonomik ve teknolojik yetersizliklere bakılmadan süper güç statüsüne ilişkin çıkışların istikrarsızlık unsuru oluşturacağını söylemektedir.[468] Bu görüşe Avrasyacı bir yanıt ise şu şekildedir; "Rusya'da bu gün ideoloji sahasında yaşanan derin kriz ekonomik yetersizliklerden değil, üçüncü dünya psikolojisinden kaynaklanmaktadır. Rusya'nın totaliter geçmişiyle savaşa devam edip, yeni koşullarda efektif çalışma gücü gösteremezse, Rusya, BDT ülkelerini kendi etki sahasında tutamayacaktır.[469]

---

[465] Petr Romanov, "Mogut li Rossiya i İran protivostayat SŞA", Nezavisimaya Gazeta, 18.02.2000.
[466] Pushkov, a.g.m, s.41.
[467] A.g.m. s.49-50.
[468] Anatoly M. Kazanov, a.g.e., s.86.
[469] Kazenov ve Kumaçev, op.cit., s.84.

III. AVRASYA SÜPER GÜCÜ RUSYA VE BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU

Bağımsız Rusya Fedarasyonu'nun dış politikası evriminde üçüncü etap Ocak 1996'da Yevgeny Primakov'un dışişleri bakanı olmasından sonra başlatılabilir. Eylül 1998'de de başbakan olan Primakov, görevinin sona erdiği 1999 ortalarına kadar dış politikada belirleyici olmuştur. Primakov'un dış politikası hem Batı'da hem de ülke içinde Avrasyacı olarak değerlendirilmiştir. Avrasyacılar, Batı'nın küçük ortağı olmayı kabul etmiyorlar, Rusya'nın çıkarlarının Batı'yla her alanda uyuşmadığından hareketle, ABD hegemonyasına karşı, çok kutuplu dünya düzeninde Rusya'nın bölgesel lider olarak yer alması ilkesini benimsiyor ve Batı'nın yanında özellikle eski müttefiklerle olan bölgesel ilişkilere de önem veriyorlardı. Eski Sovyet sahasına güçlü bir şekilde dönüş Avrasya ideolojisinin esasını oluşturuyordu.[470]

Primakov, 1991'den sonra Rusya'daki liberal çevrelerin "Uygar Batı" ile ne pahasına olursa olsun yakınlaşmak gerektiği görüşüne saplandığı ve ülkenin milli çıkarlarını tespitten dahi aciz olduklarını üstü kapalı bir şekilde söyleyerek, kendisinin Rusya'nın tüm ülkelerle eşit ortaklık ilişkileri kurması, örtüşen çıkarları arayıp bulması ve eğer yoksa bu alanları yaratması için çalışacağını bildiriyordu. Primakov BDT'ye de özel önem verdi. Dışişleri bakanı olunca BDT'nin önemine binaen ikinci bir başyardımcı atadı ve bu göreve Boris Pastuhov'u getirdi. Primakov Eylül 1998'de Başbakan olunca "BDT Meselelerinden Sorumlu Bakanlık" adı altında yeni bir bakanlık ihdas etti ve Pastuhov'u bu bakanlığın başına getirdi.[471]

Primakov, Dış İstihbarat Servisi Direktörü iken yaptırdığı araştırmalarda "Batı'nın eski Sovyet cumhuriyetlerinin Rusya ile yakınlaşmasını baltalamak için çalıştığı" neticesine varıyordu ve Rusya'nın toprak bütünlüğü, savunma gücü gibi konular yanında BDT ülkelerine yakınlaşması, sınır bölgelerinde istikrarın

---

[470] ABD'nin hegemonik gücüne denge oluşturmaya yönelik çok kutuplu dünya düzeni inşaası stratejisinin bir parçası olarak Rusya büyük güç olduğu iddiasını sürdürmektedir. Soğuk Savaş sonrası Rusya'nın büyük güç olma iddiası De Gaulle'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'nın uluslar arası etkinliğini artırma ve bağımsızlığını geri kazanma çabalarına benzetilmektedir. Ancak sahip olduğu potansiyel dikkate alınarak böyle bir ihtimal de göz ardı edilmemektedir. Bknz. John Berryman, "Russian Foreign Policy: An Overview", Russia After the Cold War, Mike Brown and Cameron Ross, Longman, England, 2000, s.337.

[471] Primakov, a.g.e., s.130-133.

korunması gibi konuları engelleyerek Rusya'nın çıkarlarını tehdit edenleri Rusya'nın yeni düşmanları olarak ilan ediyordu.[472]

Dışişleri bakanı olarak yaptığı ilk basın toplantısında Primakov, BDT ve Doğu Avrupa ülkeleriyle olan ilişkileri tekrar ön plana çıkaracak şekilde Rus dış politikasını şekillendireceğini ifade etti. BDT üyesi ülkeler arasında barışçı bir entegrasyon sürecini destekleme ve BDT içinde bölgesel çatışmaları istikrara kavuşturma hedefini ortaya koydu. Bu doğrultuda BDT içinde farklı hızlarda entegrasyon stratejisi benimseyerek Beyaz Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan ile Dörtlü Gümrük Birliği, Beyaz Rusya ile Rusya-Beyaz Rusya Topluluğu'nu gerçekleştirdi. Primakov'un dışişleri bakanlığı döneminde Rusya, çok kutuplu dünya düzeninde Avrasya kutbu olarak sesini yükseltti ve Washington'dan uzaklaştı. Primakov döneminde Rus dış politikası ülkenin Batı dünyasına hızla entegre olmasını hedefleyen "liberal enternasyonalist" karakterini geride bırakarak, dünya siyasetinde önemli bir konum kazanmayı hedefleyen ve milli çıkara dayalı bir yapı kazandı.

Bu dönemde ABD ve Batılı güçler "yakın çevre"de etkinliklerini giderek hissettirmeye başladılar. Buna tepki olarak Primakov, ABD'yi dengeleyici bazı önemli adımlar attı. Primakov dönemine damgasını vuran başlıca dış politika gelişmeleri şunlar oldu: Rusya-İran yakınlaşması; Çin Halk Cumhuriyeti, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın dahil olduğu Şangay Beşlisi'nin kurulması; Rusya'nın G-7'ye dahil olması; Almanya ve Fransa ile başlatılan "Avrupa troyka" oluşturma girişimidir. Tüm bu girişimler Rusya'nın ısrar ettiği çok kutuplu ve adil uluslar arası sistemde Avrasya kutbu olarak konumunu sağlamlaştırmaya yönelik adımlardı. Rusya'nın bu girişimlerinde ABD'nin "*Russia-first*" stratejisini terk ederek, artık Moskova'nın "yakın çevre" doktrinini tanımayacağını, Rusya'nın bu bölgeye yönelik hegemonyacı politikalarına göz yummayacağını ilan etmesi etkili olmuştur.[473]

Rusya-İran yakınlaşmasının sembolü Rusya'nın İran'la Buşera Nükleer Elektrik Santralı inşaası konusunda anlaşması olmuştur. Buşera santrali Rus-

[472] A.g.e., s.99-102.

Amerikan ilişkilerinde tam bir çıban başı olmuştur. Rusya-İran ilişkilerindeki gelişmeler karşısında 1997-1998 yıllarında ABD oldukça sert bir tavır takındı ve özellikle İran'daki füze yapımı konusunu çok eleştirdi.[474]

Rus-Çin ittifakının aracı ise Şangay Beşlisi olmuştur. 24 Nisan 1996'da Şangay'da yapılacak olan beşli zirveden bir gün önce Yeltsin, Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Zian Zemin'le Pekin'de bir araya geldi. Bu buluşmada iki lider XXI.Yüzyılın Eşiğinde Stratejik Ortaklık başlıklı bir deklarasyonla birlikte, Moskova ile Pekin arasında "*hot line*" kurmayı da kararlaştıran 14 ikili anlaşmaya imza koydular. Zian Zemin, Rusya'nın NATO'nun genişlemesine olan muhalefetine destek verdi. İki ülke arasında her türlü bilgi alışverişi, askeri işbirliği, nükleer enerji ve sınırlarının istikrarına ilişkin işbirliği konularında çalışılması kararlaştırıldı. 23 Nisan 1997'de Moskova'da imzalanan "Yeni Dünya Düzeninin İnşaası" konusundaki deklarasyon ise, ilişkilerin yeni boyutuna iyice açıklık kazandırıcı nitelikte oldu. Adil bir dünya düzeninin kurulması ve çok kutupluluğun geliştirilmesini öne çıkaran bu deklarasyonda, ABD'nin dünya hegemonluğu ince bir dille eleştiriliyor; BM yaptırımlarının istismarından duyulan endişe dile getiriliyordu.[475]

Rus siyasi eliti, büyük sanayi kompleksi, sağlam alt yapısı, eğitimli nüfus gücü ve zengin doğal kaynaklarıyla Rusya'nın dünyanın kalkınmış ülkeleri grubuna dahil olması gerektiğini düşünüyordu. Bu açıdan Rusya'nın G-7'ye üyeliğine büyük önem atfediliyordu. Rusya'nın sekizinci üye olarak bu klübe kabul edilmesi "yeni çok kutuplu dünya düzeninde" büyük güç olarak tanınması anlamına gelecekti. Haziran 1997'de Denver zirvesinde Rusya'ya tam üyelik statüsü verildi. Yeltsin'in ifadesiyle *"Birkaç ay önce Helsinki'deki Rusya-ABD toplantısında geliştirilen NATO'nun doğuya doğru genişlemesiyle ilgili sert tutum, Rusya'ya bu statünün verilmesinde rol oynadı."*[476]

---

[473] ABD'nin 1997'den itibaren değişen Rusya politikası konusunda bknz. Nurşin Ateşoğlu Güney, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı", Türkiye'nin Komşuları, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (Der.), İmge, 2202, s.361-369.

[474] Primakov, a.g.e., s.266-269.

[475] Fırat Purtaş, "Şangay Beşilisi'nden Şangay İşbirliği Örgütü'ne: Orta Asya'da Rus-Çin Stratejik Ortaklığı, 2023 Dergisi, Ekim 2002.

[476] Stephen Sestanoviç, "Where does Russia Belong?", The National Interest, no.1, Winter 2000, s.6-7'den aktaran Mangıtlı, a.g.t., s.10. Yeltsin'in sözleriden de Rusya'nın G-7'ye üyeliğe ne kadar önem

1997 yazında Yeltsin, Almanya ve Fransa ile işbirliğinin güçlendirilmesi için diyalog çağrısında bulunmuştu. Aralık 1997'deki Avrupa Konseyi toplantısında Yeltsin, büyük üçlü konsey kurmayı teklif etti.[477] 1998 Mart'ında Chirac, Kohl ve Yeltsin Moskova'da buluştular. Atlantik dayanışmasına bir tehdit oluşturmayacağı mesajı verilmesine rağmen bu buluşma öyle algılandı. Yeltsin, konuklarına siyasi bir blok ya da ittifak sistemi olarak değil insani bir hareket olarak Urallara kadar uzanan Büyük Avrupa önerisinde bulundu. Ancak kendi ifadesiyle "yazık ki İngilizce konuşan dünya sorunu böyle görmedi. İngiliz basını, üçlü toplantının "Avrupa'da neredeyse aleni bir Amerikan karşıtı blok"a doğru ilk adım olduğunu yazdı. Ağustos 1998 mali krizi ve arkasından Kosova Krizi nedeniyle troyka toplantısı bir daha gerçekleşmedi.

17 Ağustos 1998'de yaşanan mali krizden sonra Rusya'da bir de hükümet krizi doğdu. Yeltsin, genç başbakan Kriyenko'yu görevden aldı ve yerine Viktor Çernomirdin'i hükümeti kurmakla görevlendirdi. Komünistlerin çoğunlukta bulunduğu DUMA, Çernomirdin'e iki kez üst üste güven oyu vermedi. Anayasaya göre, üçüncü kez oylamaya gidilmesi ve güven oyu sağlanamaması durumunda seçimlerin yenilenmesi gerekmekteydi. Bu arada DUMA'nın solcu kanadı üçüncü tur oylamaya gidilmesi durumunda, devlet başkanına yüce divan sürecini başlatacakları konusunda şantaj yapmakta ve hükümet başkanlığı için Moskova belediye başkanı Yuri Luşkov'u ve ekonomist Yuri Maşlukov'u kendi adayları olarak sunmaktaydı. Yeltsin, dönemin Dışişleri bakanı Primakov'u hükümeti kurmakla görevlendirdi ve 10 Eylül'de yapılan oylamada Primakov hükümeti güven oyu aldı.

---

verdiği anlaşılmaktadır: "Gorbaçov, SSCB'nin devlet başkanı olduğu sırada, Yedilerin Sekizler olması gerektiğinden söz etmeye başlamıştı. Fakat ancak 1990'larda Rusya, başlangıçta "özel konuk" olarak zirvelere davet edilmeye başlandı; mali ekonomik konular bize kapalıydı. Öyle görünüyorki bu 7+1 formatı üyelerin bir çoğuna uygundu; zira bize daha fazla yaklaşmalarına olanak sağlamaktaydı. Fakat Rusya'da sınava giren öğrenci hissi uyandırmaktaydı. Bu kabul edilemezdi... Sonunda Haziran 1997'de Denver zirvesinde Rusya'ya tam üyelik statüsü verildi. Sanırım, birkaç ay önce Helsinki'deki Rusya-ABD toplantısında geliştirdiğim NATO'nun doğuya doğru genişlemesiyle ilgili sert tutumumuz, bize bu statünün verilmesinde rol oynadı. Helsinki'de NATO'nun Doğu ile Batı arasında yeni bir çatışmaya yol açacak bir hata yapmakta olduğunu ilan etmiştim. Rus basını, ordu ve siyasal kaynaklar tarafından desteklenmediği ve dünyadaki konumumuzu zayıflatacağı için bu aşırı tutumdan ötürü beni elştirdi." "Rusya dünyadaki en etkili ülkelerden biridir. Benzersizdir. Büyük doğal kaynak rezervlerimiz, ileri teknolojimiz, inanılmaz bir iç pazarımız, oldukça nitelikli bir emek pazarımız ve dinamik bir toplumumuz vardır. Sekizlere dahil edilmemizin nedeni budur." Yeltsin, Gece Yarısı..., s.126-127.

Rus-Amerikan ilişkileri NATO'nun genişlemesi sorunu nedeniyle sorunlu bir döneme girmişti. Her ne kadar 27 Mayıs 1997'de NATO-Rusya Federasyonu ilişkilerinin çerçevesi uluslararası bir anlaşmayla teyid edilmiş ve NATO-Rusya Federasyonu Daimi Ortaklık Konseyi kurulmuşsa da[478] 1997-1998 yılları arası ABD, özellikle Rusya-İran ilişkilerindeki gelişmeler karşısında sert bir tutum takınmıştır. 25 Mart 1999'da Kosova sorunu nedeniyle NATO'nun tek taraflı olarak Yugoslavya'ya operasyona başlaması üzerine Rusya, NATO Ortaklık Konseyi'nin faaliyetlerini dondurmuştur. Dönemin Başbakanı Primakov resmi bir ziyaret nedeniyle ABD'ye giderken, NATO bombardımanının başladığını haber alması üzerine Atlas Okyanusu üzerinde "U dönüşü" yaparak geziyi iptal etmiştir.

Primakov'un başbakan olması ve peşinden Kosova krizi Rus dış politikasına büyük tesir etti. 25 Mart 1999'daki bir demecinde Yeltsin, Kosova operasyonunu "özünde NATO'nun XXI. Yüzyıla dünya jandarması üniformasıyla girme çabası" olarak nitelendiriyor ve Rusya'nın buna asla razı olmayacağını belirtiyordu.[479] Ağustos 1999'da Bişkek'te yapılan Şangay Beşlisi zirvesine gelirken ise, Yeltsin üniformasını giyerek geldiğini Batıyla savaşa hazır olduğunu söylüyordu.[480] Kosova Krizi Rusya'da Batı karşıtı grubu güçlendirmişti. Yeltsin'in çıkışları aynı zamanda iç politikaya yönelikti.

Bu dönemde Rus dış politikasında Batı ile ilişkilerde terminoloji değişti; dostluk ve stratejik işbirliği kavramlarının yerini "ortaklık" ve "pragmatik işbirliği" aldı. Bu dönemin sonunda Rusya, NATO ve ABD hegemonyasından tehdit algılamaya başladı. Rus Dış İşleri ABD hegemonyasına anti tez olarak "çok kutuplu sistem" fikrini ortaya attı. NATO'nun Yugoslavya operasyonu bunu ateşleyen olay oldu. Rusya'nın Batı'yla dengeli bu pragmatik yaklaşımı Batı'da her zaman olduğu gibi eski emperyalist politikalara dönüş şeklinde algılandı ve propaganda malzemesi yapıldı. Rus toplumunda yeniden Amerikan karşıtlığı yayılmaya başladı.

---

[477] 25 Ocak1996'da Rusya Federasyonu Avrupa Konseyinin 39. Üyesi olarak kabul edildi. Konsey Rusya'nın üyelik başvurusunu 1995 yılında Çeçenistan'daki savaşta Rusların insan hakları ihlalleri nedeniyle askıya almıştı.

[478] Benzeri bir şekilde BİO Programı üyesi Ukrayna ile de ayrı bir platform oluşturularak 1997'de NATO-Ukrayna Komisyonu kurulmuştur. Bknz. NATO El Kitabı, s.113-116.

[479] Yeltsin, Geceyarısı ..., a.g.e., s.222.

[480] Purtaş, a.g.m.

26 Ekim 1997'de Rusya Federasyonu Devlet Başkanı'nın kararnamesi olarak Milli Güvenlik Konsepti yayınlanmıştı. Rusya'nın dünyadaki konumu üzerinde odaklanan Milli Güvenlik Konsepti iyimser bir tablo çizmekteydi, milli güvenliğe yönelik en büyük tehdidin dışardan değil içerden kaynaklandığı belirtiliyordu.[481] Rusya'nın çok kutuplu dünyada Avrasya süper gücü olması gerektiği üzerinde duran ve milli çıkarları bu doğrultuda tespit eden Milli Güvenlik Konsepti, Primakov Doktrini olarak adlandırıldı. Aleksei Pushkov'a göre Primakov doktrini 1996-1997 NATO'nun genişlemesi pazarlıkları sırasında; Irak çevresindeki kriz sırasında (Kasım 1997-Mart 1998) ve Kosova krizi (1999 baharı ve yazı) sırasında olmak üzere üç kere sınandı. Bütün bu olaylarda Rusya, ABD ve Batı ittifakıyla sert tartışmalar yapmak zorunda kaldı. Bu üç olaydan ikisinde- NATO'nun genişlemesi ve Kosova krizinde- Batı ittifakının hedefe ulaşmasıyla asla kıyaslanamayacak öçlüde sembolik karşılıklarla geri adım atıldı. Sadece Irak krizinde geçici de olsa Moskova bir başarı elde edebildi. ABD Irak'ı havadan bombalamayı aylarca durdurmak zorunda kaldı. Ancak 1998 Ekim'inden itibaren ABD ve İngiltere BM Güvenlik Konseyi'nden yetki almaksızın yeniden bombardımana başladılar.[482]

IV. RUSYA'DA PUTİN SONRASI BDT POLİTİKASI

31 Aralık 1999'da Rusya Federasyonu devlet başkanı Boris Yeltsin görev süresinin dolmasına altı ay kala halk önünde görevinden istifa ettiğini bildirdi ve Anayasaya uygun olarak Hükümet Başkanı Vladimir Putin geçici olarak devlet başkanlığını üstlendi.[483] Yeni yıl mesajı için canlı yayında yaptığı bu açıklamasında Yeltsin, anayasaya göre üç ay içinde yapılması gereken devlet başkanlığı seçimlerinde Putin'i destekleyeceğini açıklayarak onu aday olmaya davet etti.[484] Putin, başkanlık seçimlerine kadar geçici olarak bu görevi yürüttükten sonra istifa etti ve devlet başkanlığı için adaylığını koydu. Yetsin'in "halefim" dediği ve Kremlin çevresinin desteklediği Putin, 26 Mart 2000'de yapılan seçimde %53 oy alarak ilk

---

[481] Konseptsiya Natsionalnoy Bezapaznosti Rossiyskoy Federatsii, Rossiyskaya Gazeta, 26 Aralık 1997'den aktaran Mangıtlı, a.g.t., s.23.
[482] Pushkov, a.g.m., s.40.
[483] Yeltsin'in "istifa" görüntüsü altında bir saray darbesiyle tasfiye edildiğini iddia edenler de bulunmaktadır. Bknz. İrfan Ülkü, Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya, Kum Saati, İstanbul, 2002, s.93.

turda devlet başkanı seçildi. Putin'in ilk turda seçilmesinde, tüm sorumluluğu üstlenerek ikinci Çeçenistan savaşını başlatması nedeniyle halk arasında yayılan ünü ve kitle iletişim araçlarının sürekli propagandaları etkili oldu.

Rusya'da Putin dönemi Vladimir Putin'in 9 Ağustos 1999'da başbakanlığa gelişinden itibaren başlatılabilir. Putin'in inisiyatifiyle Ekim 1999'da Federasyon birlikleri ikinci defa Çeçenistan topraklarına girmeye başlamıştır. Aynı dönemde meydana gelen NATO'nun Kosova operasyonu nedeniyle ülke içinde Amerikan karşıtlığının artması nedeniyle Rusya'da tüm kesimler İkinci Çeçen Savaşı'na destek vermiştir ve bu da Putin'in popülaritesini büyük ölçüde artırmıştır. Uzun zamandır sıkıntı çeken Rus halkının çoğu, Çeçenistan fatihi Putin'i, Rusya'nın manevi ve fiziki çöküşünü durdurabilecek lider olarak görmeye başlamıştır. Sebastian Smith'in ifadesiyle "Putin'i savaş yaratmıştır. Putin kimsenin adını duymadığı bir lider olmaktan devlet başkanlığına yükselmek için savaşı kullandı, sonrada bu çatışmayı programının köşe taşı yaptı."[485]

Putin iktidara geldiğinde dünya için bir muammaydı.[486] Dünya, Putin'in Rusya'nın kaybetmiş olduğu eski büyük statüsünü tekrar elde etmek istediği gibi bir fikre kapıldı. Fakat Putin, iç politikada öncelikli hedefler tespit etti ve Batı ile olan ihtilafları ve sürtüşmeleri asgariye indirmek için çalıştı. Zira Rus ekonomisinin dış borç yükünün kolaylaştırılması buna bağlıydı. Ancak bu şekilde ilk hedef olarak önüne koyduğu Rusya'nın ekonomik yeniden yapılanmasını gerçekleştirilebilirdi.[487]

Putin'in iç politika stratejisinin ana hatlarını, merkezileşme, federal reform, bölgesel güçler ve bir kısım oligarşinin etkinliğinin kırılması oluşturdu.[488] 21 cumhuriyet, 49 oblast, 10 otonom okrug, 6 kray, 2 federal şehir ve 1 otonom

---

[484] Yeltsin'in istifasını ilan ettiği ve Putin'i halefi olarak gösterdiği tv konuşmasının metni için bknz. Yeltsin, Geceyarısı..., s.321-323.

[485] Sebastian Smith, Allah'ın Dağları, Çev. Hadiye Nugay, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.2.

[486] "Who is Putin?" (Kim bu Putin) sorusu tüm dünya basınında yer alan bir başlık oldu.

[487] Pushkov,a.g.m., s.40. Rusya'da Batı karşıtı bir hareket için başlıca engel ülkenin dış borcudur. 2000 yılı başlarında 156.2 milyar dolardı. Rusya Batı ile karşı karşıya gelecek bir dış politikayı takip edebilecek ekonomik ve mali imkanlara sahip değildir. Bknz. Mangott, a.g.m., s.70. 1997'de Rusya'nın GSMH ABD'nin GSMH'nın %6'sını yakındı. 1991'den 1998 yazına kadar Rusya uluslararası finans kuruluşlarından 99 milyar dolar borç aldı. 17 Ağustos 1998 krizi sırasında ise, 22 milyar dolarlık bir IMF kredisi daha alındı. Bu gün Rusya'nın dış borcu 150 milyar dolar civarında hesaplanmaktadır.

[488] Putin'in oligarşiye karşı tutumu ve izlediği politika konusunda bknz. Sinan Oğan, "Putin'in Oligarşiyi Millileştirme Çabaları: Yukos Olayı", StratejikAnaliz, Aralık 2003.

oblasttan oluşan Rusya'da merkezi otorite günden güne zayıflamaktaydı.[489] Putin, Rusya'yı yedi genel valiliğe ayırdı ve her birine kendi temsilcisini tayin etti. Bu temsilcilerden sadece ikisi sivildi.[490] Parlamentonun üst kanadı olan Federasyon Konseyi'nin bölge valilerinden oluşması sistemine son vererek, bölgelerin ülke politikasında etkinliğini kırdı. Otonom cumhuriyetlerin mevzuatlarının anayasa ve federal mevzuata uydurulması için girişim başlattı.[491] Tüm bu adımlar merkezi otoriteyi güçlendirmeye yönelik atılıyordu. Bu yüzden Putin, Rusya'yı yeniden dağılmaktan kurtaran lider olarak Rus toplumunda ün kazandı. Batıda ise, bağımsızlığının ilk yıllarında komünist geçmişinin üstesinden gelmeye çalışan orta sınıf bir ülke; 1990'ların ortalarından itibaren, ekonomik çöküntü, kitlesel işsizlik ve ezici fakirliğin hüküm sürdüğü çöküşün eşiğinde bir "kriminal cumhuriyeti" olarak tanımlanan Rusya, Putin'in icraatları sonucu başlayan ekonomik iyileşme ve iç istikrar ile itibarını artırdı.[492]

Putin ve Yeltsin arasındaki siyasi üslup bir yana iki liderin temel siyasi hedeflerinin Rus milli devletinin kurulması ve güçlendirilmesi olduğu söylenebilir. Yeltsin'in Putin'i eleştirdiği tek konu Sovyet marşının bestesinin Rusya milli marşı olarak kabul edilmesine ilişkin kararıdır.[493] Putin'in Rus kimliğinde kolay kolay silinemeyecek olan Sovyet geçmişine atıf yapması ise ulusal gurur açısından önem taşımaktadır. Rusya'da hala azımsayamayacak kadar Sovyet yurtseveri bulunmaktadır. Putin'in bu çıkışları onu, Çarlık-Sovyet sentezi temelinde Sovyet İmparatorluğu'nu yeniden kurma denemesine girişti yorumlarına neden olmuştur.

---

[489] Rusya'nın yönetim birimlerinin hangileri olduğu konusunda bknz. http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/rs.html

[490] Böyle bir idari taksimatı ilk kez I. Petro uygulamıştı. Benzeri bir proje Mart 2000 başkanlık seçimi öncesi Vladimir Jrinovski'nin dağıttığı programında yer alıyordu.

[491] Anar Somuncuoğlu, "Rusya Federasyonu'nda Merkez-Bölge İlişkilerinin Ekonomik Boyutu," Kadim Komşumuz Yeni Rusya, Yılmaz Tezkan Ed., Ülke Kitapları, 2001, s.34-35. Somuncuoğlu, Rusya'yı bir bütün olarak koruyabilecek hareketlerinin ne silahlı müdahale, ne polis gücü ne de mahkemeler olduğunu, ancak ekonomik gelişme sağlandığı takdirde bölgelerin ve milli cumhuriyetlerin gönüllü olarak merkezin etrafında toplanabileceğini belirtmektedir. Ayrıca bknz. Archie Brown, "Vladimir Putin ve Merkezi Devlet Gücünün Yeniden Tesisi", Kadim Komşumuz Yeni Rusya, Yılmaz Tezkan Ed., Ülke Kitapları, 2001, s.195-96.

[492] Andrei Shleifer and Daniel Treisman, "A Normal Country", Foreign Affairs, March/April 2004.

[493] 2000 yılının sonlarında Rusya Federasyonu'nda resmi semboller ve milli marş tartışmaları yapılırken, Devlet Başkanı Putin, "Çağdaş Rusya'da Sovyet sembollerinin kullanılmasına karşı çıkmak, anne babalarımızın yaşamlarını hiçe saymak demektir. Bu duruma benim ne kalbim ne de aklım razı olamaz." şeklinde konuşarak tutumunu ortaya koymuştur.

Putin'in başkanlığı döneminde Rusya Federasyonu'nun güvenlik ve dış politikasına yön veren üç temel belge kabul edildi. Rusya Federasyonu Askeri Doktrini projesi 9 Ekim 1999'da Putin başbakanken yayınlanmıştı, Nisan 2000'de son hali verilerek, 706 nolu Devlet Başkanı Kararnamesi ile 1993 tarihli askeri doktrinin yerine yürürlüğe sokuldu.[494] Putin, vekaleten başkanlık görevini üstlendikten sonra 10 Ocak 2000'de Ulusal Güvenlik Konsepti'ni imzaladı.[495] 28 Haziran 2000'de ise yeni Dış Politika Konsepti yayınlandı.[496]

Her üç belgede de BDT üyesi ülkelerle etkin işbirliğinin altı çizilmekle beraber Dış Politika Doktrini'nde "Bölgesel Öncelikler" başlığı altında ülkenin milli güvenlik ihtiyaçları ile uyumlu bir şekilde BDT'ye üye ülkelerle iki taraflı ve çok taraflı ilişkilerin Rus dış politikasının önceliği olduğu belirtilmekte ve detaylı bir şekilde BDT üzerinde durulmaktadır. BDT'ye yönelik farklı hızlarda entegrasyon stratejisinden hareket edileceği belirtilmekte ve Rusya-Beyaz Rusya Birliği'nin önemine atıf yapılmaktadır. Ayrıca Rus soydaşların haklarının garanti edilmesi esasında BDT ülkeleriyle ilişkiler geliştirilmesi doktrinde dikkat çekmekteydi.

Rusya Federasyonu'nun devlet politikalarının temel yönlerinin formüle edildiği bu doktrinlerde Rusya'nın uluslararası çıkarları içerisinde her şeyden önce BDT üyeleri ve Rusya'nın geleneksel müttefikleri ile eşit statülü ve karşılıklı faydaya dayanan ilişkilerin geliştirilmesi öngörülmekteydi. Öte yandan Rusya Federasyonu'nun uluslararası toplumda sözünün dinlenir olması, dünya politikasına yön verebilmesi, istikrarlı, adil ve demokratik bir dünya düzeni, Rus dili ve kültürünün diğer ülkelerde yayılması gibi ütopik hedeflerin de sıralandığı belgelerin genel olarak hem Atlantikçi hem de Avrasyacı çizgiye yakın pragmatik bir yaklaşımla hazırlandığı söylenebilir. Putin'in dış politikası da aynı şekilde tanımlanabilir.[497] Putin izlediği dış politikada Rus ekonomisinin çıkarlarının savunulmasına da ayrı önem atfetmiştir. Putin'in kendi ifadesiyle Rus dış politikası şu şekildedir: *"Bizim dış politikamızın bağımsızlığı kuşku doğurmamaktadır. Bu dış*

---

[494] 21 Nisan 2000 tarihli askeri doktrinin tam metni için bknz. Öztürk, a.g.e., s.58-86.
[495] A.g.e., s.20-28.
[496] A.g.e., s.28-34.
[497] Putin'in, Rusya'da bağımsızlık sonrası "misyon" arayışları sonucunda yaşanan "jeopolitiğin rönesansı" olarak adlandırılan süreçte ortaya çıkan Batıcılık ve Avrasyacılık tartışmalarının bir senteji olan "uzlaşmacı jeopolitik akımı" benimsediği ileri sürülebilir. Bu konuda bknz. Nazım Cefersoy, "Rusya'da Jeopolitik Model Arayışlarında Putin Yönetimi", Stratejik Analiz, Mayıs 2003, s.66-67.

politikanın temelini pragmatizm, ekonomik verimlilik ve ulusal meselelerin önceliği oluşturmaktadır."[498]

Putin'in daha başbakanken, Kasım 1999'da, BDT'ye ilişkin şu değerlendirmesi, onun devlet başkanı olduktan sonraki BDT'ye olan yaklaşımını anlamamıza ışık tutmaktadır. "Bugün eski SSCB cumhuriyetleri arasındaki oluşum sadece resmi bir nitelik taşımaktadır. Çoğu üye ülke Topluluğu entegrasyon girişiminden ziyade, medeni boşanma kurumu olarak değerlendirmektedir. Öte yandan dış güçler bölge zenginlikleri üzerinde hakimiyet kurmak için BDT'nin güney sınırlarında global jeopolitik nitelikli çember oluşturmaktadırlar."[499] Rusya'da diğer üye ülkelerden farklı olarak, hiç bir resmi makam o güne değin BDT'nin siyasi yapısına ilişkin üst düzeyde herhangi bir eleştiride bulunmamıştı. Başbakanın bu sözleri Rusya'nın BDT stratejisinin değişimine işaret etmekteydi. Daha sonra da açıklık kazanmaya başlayacak bu değişim, Rusya'nın sadık müttefiklerine eğilerek entegrasyon yoluna onlarla devam etmek doğrultusunda olacaktır. Ayrıca entegrasyon uğruna milli çıkarları zedeleyecek ölçüde maddi fedakarlıklar yapılmaması ilke edinilecektir.

7 Mayıs 2000'de başkanlık yeminini edip, geçici başkanlıktan resmen tam yetkili başkanlığa kadar olan süre içerisinde Putin temkinli hareket etti. Başkanlık yemininden sonra yaptığı ilk işlerden birisi BDT ile ilgili bakanlığın ilgası oldu. Bu hareket o dönemde hazırlık safhasında olan yeni dış politika doktrininin hali hazırda uygulamaya konulduğuna işaret etti. Bundan yola çıkılarak, Rusya'nın BDT ile olan ilişkileri geri plana attığı gibi bir yanılgıya düşülmemelidir. Aksine yeni devlet başkanının açıklamalarından ve girişimlerinden Rusya'nın ciddi bir şekilde eski Sovyet sahasına dönüş yaptığı ve BDT ülkeleriyle ilişkilerin öncelikli olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Rusya Devlet Başkanı sıfatıyla Putin ilk resmi yurt dışı ziyaretini 17 Mayıs 2000'de Özbekistan'a yaptı. Daha sonra Türkmenistan'ı da ziyaret eden Putin, bu ziyareti takiben Minsk'teki 5'li Gümrük Birliği'ne üye ülkeler devlet başkanları zirvesine ve Kollektif Güvenlik Anlaşmasına taraf ülkeler devlet başkanları zirvesine katıldı. Özbekistan'da askeri işbirliğinin ön planda olması,

---

[498] Vistuplenie pri predstavlenii ejegodnovo Poslaniya Prezidenta Rossiyskoy Federatsii Federalnomu Sobraniyu Rossiyskoy Federatsii, 8 Haziran 2000, http://president.kremlin.ru/events/42.html 'den aktaran

Gümrük Birliği ülkeleri devlet başkanları zirvesinde bu hareketin saygın bir uluslararası örgüte dönüştürülmesine ilişkin çıkan karar ve Kollektif Güvenlik Anlaşması tarafı ülkeler devlet başkanları zirvesinde imzalanan memorandum Rusya'nın BDT'yi siyasi ve askeri bir kutba dönüştürme niyetine açıklık kazandırdı. Putin'in iradesini 12 BDT üyesi içerisinde sadece Rusya'nın yürürlüğe koymaya yanaşmaması üzerine gerçekleştirilemeyen BDT Serbest Ticaret Bölgesi kurulmasına değil de askeri kutup oluşturulmasına yönelik kullanması dikkat çekici oldu.

Putin'in devlet başkanlığına gelişi Rusya'nın BDT ülkeleri ile ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Her ne kadar BDT ülkeleriyle ilişkiler öncelikli tutulsa da bu daha çok ikili ilişlere yoğunluk verilerek gerçekleştirildi. Ne pahasına olursa olsun çok taraflı bütünleşmenin yerini pragmatizm aldı. Moskova'nın tercihi sürekli ekonomik yardıma muhtaç ortaklarla birlik yerine, silah arkadaşlığı oldu.[500]

Rusya Federasyonu 5 Eylül 2000'de BDT üyesi ülkelerin vatandaşlarının birbirlerinin topraklarında vizesiz dolaşımını öngören 9 Ekim 1992 tarihli Bişkek Anlaşması'ndan tek taraflı olarak ayrıldığını ilan etti. Bu kararı 12 Ekim 2000'de Astana'da Rusya'nın Gümrük Birliği'ne üye Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ile birlikte Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kurması takip etti. Bundan bir gün sonra ise, 13 Ekim'de Bişkek'te yapılan Kollektif Güvenlik Konseyinde, Kollektif Güvenlik Anlaşması'nın boyutlarını genişleten kararlar alındı. Tüm bu gelişmeler Rusya'nın BDT içerisinde de müttefiklerini netleştirmesinden başka bir şey değildi. Ortaya çıkan manzarada Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan Rusya'nın kendine daha yakın gördüğü BDT üyeleridir.

BDT ülkelerinde yaşayan soydaşlarının durumu Rus dış politikasının öncelikleri içerisinde her zaman önemli bir yer tutmuştur. DUMA'da soydaş sorunlarıyla ilgili özel bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonda BDT ülkelerinde yaşayan Ruslardan da temsilciler yer almıştır. Rusya oluşum sürecinde olan diasporanın yaşadıkları ülkede kendi aralarındaki dayanışmasına önem vermiştir. Zira bu durumda Rusya diasporasını bu ülkelerle ilişkilerde etkili bir araç olarak kullanabilecektir. Soydaşların haklarının korunacağına ilişkin kayıtların yeni dış politika ve güvenlik belgelerinde yer alması bir yana, Putin'in Kazakistan ziyareti

---

[499] İzvestia, 23 Kasım 1999.
[500] Yuriy Çubçenko, "Soyuznaya Nedogovorennost", Kommersant, 24 Mayıs 2000.

sırasında Rus diasporasının ileri gelenleriyle görüşerek onlara ilgi göstermesi Rusya'nın diaspora politikasında da bir dönüm noktası teşkil etmiştir.[501]

Putin'in BDT'ye öncelik vermekle birlikte hem ABD hem Avrupa hem de Asya'ya kapı açan bir diplomasi izledi. Putin de halefi Yeltsin gibi Avrupa ve AGİT'in kilit rol oynadığı, çok kutupluluğa dayalı adil ve demokratik uluslararası ilişkiler sistemi kurulması talebini çeşitli defalar dile getirdi. Germanofobil olan Putin, başkanlığının ilk dönemlerinde Batı'yla ilişkilerinde Avrupa'ya ABD'den daha fazla ağırlık verdi. Almanya'ya herhangi bir BDT ülkesinden daha fazla ziyarette bulundu. Ancak Almanya ile ekonomik işbirliğinden öteye gidilemedi.[502] Ancak, Putin'in özellikle 11 Eylül hadisesinden sonra, ABD'ye Avrupa'dan daha fazla yakınlaşma yönünde stratejik bir karar aldığı ve Rus dış politikasını değiştirdiği gözlendi.[503]

11 Eylül saldırılarının uluslar arası politikaya etkisi konusunda iki temel görüş bulunmaktadır. Washington ve Londra'da popüler olan birinci görüşe göre: 11 Eylül 2001'de İkiz Kulelere ve Pentagon'a yapılan saldırı sadece ADB için değil tüm dünya için dönüm noktasıdır. Artık yeni tehditler ve fırsatlarla yüz yüze bulunduğumuz farklı bir dünyada yaşamaktayız. Uluslararası politikasının karakteri de radikal bir şekilde değişmiştir. Stratejik rekabet ve geleneksel güvenlik önceliklerinden bahsetmek mantıksızdır, bunların yerine tüm medeniyeti tehdit eden yeni tehlikelere karşı ortak mücadele etmeliyiz. 11 Eylül sonrası dünya Soğuk Savaşın rekabete dayalı politikalarını nihai olarak rafa kaldırmıştır. Bazı zorluklar yaşanabilir, ancak artık uluslararası ilişkilerde işbirliği esastır. Anglo-sakson olmayan dünya da yaygın olan ikinci görüşe göre ise: 11 Eylül'den sonra olumlu yönde çok az şey değişti ve işbirliği adına aksine geriye gidiş yaşandı. 11 Eylül'den sonra ABD kimseye danışmadan tek taraflı hegemonik politikalara yöneldi, diğer ülkeleri ise, onların çıkarlarını göz ardı ederek ya kendinden ya da düşman olarak sınıflandırarak böldü. Rusya'da da 11 Eylül'e ilişkin yukarıdakine paralel iki görüş belirdi. Resmi olan Washington ve Londra'nınkine yakın oldu. Buna göre 11 Eylül

---

[501] Fyedor Miroglov, Zavtra, N 23, 05.06.2001, s. 6.

[502] Aleksandr Rar, İz Fevralskova Krizisa Moskva Vışla Pobeditelnitsey," Nezavisimaya Gazeta, http://www.ng.ru/courier/2003-03-03/9_crisis.html Nisan 2002'de Weimar'daki "Peterburg Diyalogu" sırasında Putin, "Rapollo ruhunun canlandırılması"ndan bahsetmiştir.

geçmişteki zorlukları ve çatışmaları geride bırakıp Batı'ya tam entegrasyon için benzersiz bir fırsattı. Bunun aksini savunanlar ise, ABD'nin Rusya'nın dominant olduğu eski Sovyet sahasına yerleşerek burada varlığını güçlendirmeye başladığından hareketle, 11 Eylül'ün Rus dış politikası çıkarları açısından faydadan çok zarar getirdiğini savundu.[504]

11 Eylül 2001'de ABD'de meydana gelen terörist saldırının ardından ABD ve Rusya Federasyonu terörizme karşı savaş çerçevesinde yakınlaşmaya başlamışlardır. Aslında Bush yönetimi ilk kez Orta Asya'daki üslerin kullanılması ihtimalinde söz edince Moskova başlangıçta buna olumsuz yaklaşmıştı. Savunma Bakanı İgor İvanov, Rusya'nın bunu doğal etki sahasına müdahale olarak algılayacağını söyledi. Bu tavır Yeltsin dönemi klasik jeopolitik mantığa uygun bir tutumdu. Bir hafta sonra ise, 22 Eylül'de Putin ABD ile askeri işbirliğinde söz etti. Alternatif bir yaklaşımın 1999'da Kosova sorunu sırasında olduğu gibi Rusya'nın izolasyonuna neden olacağının farkında olarak Putin, Batı ile fonksiyonel ilişkilerin yeniden tesisi amacıyla Bush'a işbirliği teklif etti. [505]

Putin, halkı karşı olmasına rağmen ABD ile ters düşmeme, Taliban sonrası Afganistan yönetimi ile iyi ilişkiler ve yakınlaşma, Orta Asya ülkeleri üzerinde etkisini sürdürme, BDT sınırlarını daha iyi kontrol etme, Çeçenistan sorunu dolayısıyla maruz kalınan iç ve dış baskıyı azaltma, NATO ile yeni perspektifler oluşturma gibi nedenlerle ABD'yle yardıma ve işbirliğine gitmiştir.[506]

Putin döneminde de BDT ile olan ilişkilerin münhasırlığından ve önceliğinden bahsedilerek "yakın çevre" politikasının devamlılığı vurgulandı. Ancak 11 Eylül'den sonra ABD'nin Afganistan'a yerleşmesi ve Orta Asya ülkeleriyle geliştirdiği ilişkiler "yakın çevre" stratejisinin sonunu getirdi. Mayıs 2002'de Putin ABD Başkanı G.W. Bush ile Saint-Petersburg'da gerçekleştirdiği ikili zirvede de

---

[503] Endrew Kaçins, "Nova li Novaya Politika Putina," Nezavisimaya Gazeta, *http://www.ng.ru/politics/2003-02-28/2_putin.html*

[504] Bobo Lo, Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy, RIIA, Blackwell Publishing, London, 2003, s.115-16.

[505] Lo, a.g.e., s.118.

[506] Fatma Taşdemir, "Taliban Bağlamında Bölgesel ve Küresel Güvenlil Sorunları Üzerine Değerlendirme", Uluslar arası Güvenlik Sorunları ve Türkiye, Refet Yinanç ve Hakan Taşdemir (der.), Seçkin, Ankara, 2002, s.294.

Orta Asya'da iki ülkenin ortak çıkarları olduğunu söyleyerek, ABD'nin kendi hayat sahasındaki varlığını meşru gördüğünü ilan etti.[507]

Rus-Amerikan yakınlaşması NATO'nun genişleme hesaplarına da büyük ölçüde yansımıştır. NATO'nun genişlemesine en büyük itiraz sahibi olan Rusya Federasyonu ile 29 Mayıs 2002'de Roma Zirvesi'de NATO-Rusya Konseyi kurulmuştur. 1997'de kurulan Rusya-NATO Daimi Ortak Konseyi'nin yerini alan Konsey'de Rusya Federasyonu'na daha geniş yetkiler verilmiştir. Terörle mücadele, kitle imha silahlarının yok edilmesi, kriz yönetimi, barış gücü, insani yardım operasyonları gibi konularda karar alıp harekete geçecek olan Konsey'de Rusya eşit söz hakkına sahiptir. Konsey'de kararlar uzlaşma yoluyla alınacaktır. Rusya'nın NATO'nun kararlarını veto hakkı bulunmayacaktır. Roma Zirvesi'nde Rusya, ABD ve NATO ile BDT coğrafyasında güvenlik konularında işbirliği için anlaşmıştır. Hatta ortak barış operasyonları düzenlenmesi dahi gündeme gelmiştir. Bu gelişme de "yakın çevre"nin Rusya'nın münhasır alanı olmaktan çıktığının işareti olmuştur. Ancak Rusya'nın bu belgeyi imzalamakla, NATO'nun genişlemesine ilke olarak karşı olduğu görüşünden vaz geçtiğini ve BDT coğrafyasını terk ettiğini düşünmek yanılgıdır.[508]

11 Eylül olayları sonrası ABD'nin teröre karşı savaş adı altında Afganistan'a yerleşmesi ve Orta Asya cumhuriyetlerinde üs edinmesi Avrasya'nın jeostratejisini yeniden şekillendirmiştir. 11 Eylül'den sonra Rus dış politikasında da yeni açılımlar ortaya çıkmıştır. Başkan Putin, yeni jeopolitik ortamda Batı ile yakınlaşma politikaları geliştirmiştir. Moskova ile Washington arasındaki yumuşamanın bir uzantısı olarak Rusya Türkiye ilişkileri de gözle görülür bir şekilde iyileşmeye başlamıştır. Özellikle Kafkasya ve Orta Asya'da zaman zaman kendisine rakip ülke olarak gördüğü Türkiye ile ilişkileri geliştirmek Rusya'nın "Batı ile güçlü diyalog" politikasının mantıksal bir sonucu olmuştur. İki ülke dışişleri bakanlarının Kasım

---

[507] Rusya Fedarasyou ABD yakınlaşması doğuran nedenler ve yansımaları konusunda ayrıntı bir çalışma için bknz. Elnur Soltan, "Bush-Putin Zirvesi: Soğuk Savaş'ın İkinci Bitişi," Stratejik Analiz, S.20, Aralık 2001.

[508] Stephen Blank, "The Future of the Transcaspian Security", http://www.carlisle.army.mil/ssi/pdffiles/PUB111.pdf Ağustos 2002, Rusya Federasyonu, yeniden büyük güç olma arayışlarının bir sonucu olarak 1993'ün sonlarından itibaren benimsediği dış politikası doğrultusunda NATO'nun genişlemesine karşı çıkmıştır. Rus ordusu, günümüzde de NATO'nun genişleme politikalarını Rusya'nın yeniden çevreleme girişimleri olarak değerlendirmektedir.

2001'de Washington'da imzaladıkları "Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı" ile Avrasya'da yaşanan rekabetin yerini birbirlerini "tamamlayıcı" ve bu bağlamda "yapıcı" bir ortaklık almıştır.[509]

Putin 16 Ekim 2003'de Malezya'da yapılan İslam Konferansı Örgütü'nün 10. Zirvesine katılarak burada konuşma yapması Rus dış politikasının çok yönlülüğünü göstermesi açısından önemlidir. Konuşmasında dini kullanarak kendi kardeşlerini öldüren Çeçen teröristlerden, son on yılda Rusya'da mescit sayısının 7 bine ulaştığından bahseden Putin, Rusya'nın benzersiz bir Avrasya ülkesi olarak Doğu ile Batı arasında ilişkilerin tesisinde özel bir rol oynadığını, İKÖ ile işbirliğinin örgüte önemli kazanımlar sağlayacağı vurguladı.[510] Putin'in bu ifadeleri Avrasyacıların tezleriyle örtüşmekteydi.

Rusya'da Aralık 2003 parlamento seçimleri yapıldı ve seçimlerden Putin'in partisi Birleşik Rusya Partisi galip çıktı. Mart 2004 Başkanlık seçimleri öncesi Putin, hükümeti fesh etti ve yeni hükümeti kurma görevini Mihail Fradkov'a verdi. Yeni kabinede dışişleri bakanlığı görevi ise, 1992-94 yılları arasında dışişleri bakan yardımcılığı yapmış olan ve daha sonra Rusya'nın BM nezdindeki daimi temsilciliğini yürüten Atlantikçi kanada yakın Segey Lavrov getirildi. Lavrov, bu göreve geldikten sonra ABD'nin The Wall Street Journal ve Rusya'nın liberal nitelikli gazetesi Kommersant'a yazdığı makalesinde dış politika stratejisini şu şekilde ortaya koydu. Buna göre, "ülke içindeki olumlu gelişmeler dış dünya ile işbirliği ve diyalogun geliştirilmesi yönündeki pragmatik dış politika sayesinde başarılmıştır. Bu anlayışla Rusya, uluslararası terörizmle savaşta ABD'nin müttefiki olmuştur, NATO ile ilişkilerini geliştirmiştir, Avrupa Birliği ile stratejik ortaklığını günden güne sağlamlaştırmaktadır. Bu gün bu politikanın alternatifi bulunmamaktadır. Birilerinin üzerimize sürmeye çalıştığı "imparatorluk lekesi"ne burada yer yoktur."[511]

Lavrov'un BDT'ye ilişkin görüşleri ise şu şekildeydi:

---

[509] Sinan Ogan, "Türk-Rus İlişkilerinde Algılama Sorunu" http://www.turksam.org/index.php?git=turkrus , 14 Ağustos 2004. "Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı"nın Türkçe metni için bknz. http://www.rfembtur.mid.ru/rfembtur/relat_2_t.html

[510] Vıstuplenie Prezidenta Rossii V.V. Putina na X sammite glav gosudarstv i pravitelstv OİK, Malezya, 16 Ekim 2003.

[511] Segey Lavrov, "Drugaya Rossiya-Vızov ili Novıe Vozmojnosti Partnerstva?", Kommerasnt, 1 Nisan 2004. http://www.gazetasng.ru/article.cgi?id=53641

"Eski Sovyet sahası Rusya için hayati çıkarlar sahasıdır. Bunu tarih dikte etmektedir. Ancak "hayati çıkarlar"deyince Rusya'nın komşularına baskıda bulunma hakkı anlaşılmamalıdır. Bununla, güvenlik, ekonomi, insan hakları konularında yasal hassasiyetleri gözetmek, uluslararası standartlara ve yükümlülüklere uymak anlaşılmalıdır. Bu bölgede entegrasyon sürecini ve farklı formatlarda işbirliğini desteklemeye yönelik politikamız bölgenin istikrarının artırılmasına yardım etmektedir ve tüm uluslararası toplumun çıkarlarıyla uyuşmaktadır. Eğer BDT coğrafyası farklı güçlerin rekabet ve "etki sahası" kurma savaşı verdikleri bir yere dönüşürse anarşi olur."[512]

Mart 2004'de Rus halkının %74'ünün oylarını alarak ikinci defa başkan seçildikten sonra yaptığı konuşmada Putin, gelecek on yılda GSMH'yı iki katına çıkartarak Rus halkının yaşam koşullarını iyileştirme doğrultusunda dört yıldır izlediği politikayı sürdüreceğini açıkladı.[513] Bu ifadelerden, olağan üstü bir durum meydana gelmediği takdirde gelecek dört yıl içerisinde de Rusya'nın aynı çizgide bir dış politika izleyeceği anlaşılmaktadır.

Putin'in ikinci başkanlık döneminde bir ay arayla hem AB'nin hem de NATO'nun tarihindeki en büyük genişlemesi gerçekleşmiştir. 29 Mart 2004'de Washington'da düzenlenen törenle üç eski Sovyet cumhuriyeti Estonya, Letonya ve Litvanya dahil yedi ülke NATO'ya üye oldu ve örgütün üye sayısı 26'ya yükseldi. Putin, "NATO'nun genişlemesinin yeni güvenlik tehditlerine cevap vermediğini ve bu bağlamda 11 Mart Madrid saldırılarını önleyemediğini ve Afganistan'da sorunların çözümüne yardımcı olamadığını" söyleyerek NATO'nun genişlemesine sıcak bakmadığını ifade etmiştir. 1 Mayıs 2004'de gerçekleşen AB'nin genişlemesinin ardından ise, Rusya-AB arasındaki ilişkilerin geleceğine ilişkin bir protokol imzalanmış ve karşılıklı işbirliğinin AB'ye yeni üyelerin katılımıyla daha da geliştirileceği açıklanmıştır. Bu iki önemli olay karşısında Rusya'nın sergilediği tutum Rus dış politikasında on yılı aşkındır devam eden Avrupa merkezli, Batıcı

---

[512] A.g.e.

[513] Aralık 2003 Parlamento seçimleri ve Mart 2004 başkanlık seçimi sonuçları, Batı'da Rusya'nın tek adam ve tek parti yönetimine doğru kaydığı, demokrasi tecrübesinin sona erdiği yorumlarına yol açmıştır.

pragmatik yaklaşımı ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım içerisinde eski Sovyet coğrafyası münhasır bir yere sahiptir ve önceliğini her zaman korumaktadır.

Putin'in Yeltsin'in halefi olarak devlet başkanlığına seçilmesi Rusya'nın aynı dış politika çizgisini sürdüreceği beklentilerine neden oldu. Gerçektende Putin Rusya'yı büyük güç yapma doğrultusunda çok yönlü pragmatik dış politikayı sürdürdü. Avrupa ve ABD ile ilişkilerin dışında Çin, Hindistan, Arap dünyası ve Latin Amerika ülkeleri ile de ilişkilerini geliştirmek için çalıştı. Putin'in ziyaret ettiği ülkeler arasında Kuzey Kore ve Küba gibi ülkeler dahi bulunuyordu. Rusya Federasyonu'nun eski Başbakanlarından Primakov'a göre Putin, BDT'nin güçlenmesini ve kalıcı olmasını istemektedir. Ancak bunun için ne pahasına olursa olsun değil Rusya'nın çıkarları ile uyuştuğu ölçüde gayret göstermektedir. [514]

Peter Rutland'ın da tespit ettiği gibi "Putin, Yeltsin'in başlattığı ama tamamlayamadığı Rusya'yı modernleştirme görevini tamamlama doğrultusunda hareket etmektedir.[515] Ancak Rus dış politikasını kısıtlayıcı ciddi unsurlar bulunmaktadır. Bu kısıtlayıcı unsurlardan belki de en önemlisi demografik sorundur. Rusya'da negatif nüfus artışı 1985'den beri devam etmektedir. Bu eğilim sürdüğü takdirde 145 milyon olan Rusya nüfusunun 2025'de 125 milyona, 2050'de 98 milyona düşeceği tahmin edilmektedir.[516] Diğer önemli bir sınırlayıcı unsur da on yılı aşkındır dönüşüm süreci içerisinde bulunan Rus ekonomisidir. Bu sosyo-ekonomik yapı uzun vadede Rus dış politikası önünde ciddi bir tahdittir.[517] Genel olarak Rus dış politikasının evrimini sürdürdüğünü, Rusya'nın küreselleşme koşullarında kendi gerçeklerini kavrayarak yeni dünyaya adapte olmaya çalıştığını söyleyebiliriz. BDT konusunda ise, Rus siyasi elitinin tamamı örgütün varlığının sürdürülmesinin Rusya için hem ekonomik, hem güvenlik hem de stratejik açıdan büyük önem taşıdığı üzerinde hemfikirdirler.[518]

---

[514] Primakov, a.g.e., s.12.

[515] Peter Rutland, "Putin'in İktidar Yolu", Yılmaz Tezkan Ed., Kadim Komşumuz Yeni Rusya, Ülke Kitapları, 2001.

[516] Rus Bilimler Akademisi Demografi ve Ekoloji Merkezi Başkanı Anatoly Vişnevski'ye göre Rusya'nın nüfusunu bu seviyede sürdürebilmesi için tek çözümün her yıl 700 bin ile 1 milyon arasında göçmen kabul etmesi gerektiğini söylemektedir. İzvestiya, 25 Nisan 2004. http://www.izvesia.ru/economic/article82124

[517] Mangott, a.g.m., s.64-74.

[518] Robert Legvold, "Russia'a Unformed Foreign Policy", Foreign Affairs, Sept-Oct 2001, s.62.

V. RUSYA'NIN BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU ÜYESİ DEVLETLERLE İKİLİ İLİŞKİLERİNİN GENEL NİTELİĞİ

28 Haziran 2000 de Putin'in imzaladığı yeni "Dış Politika Konsepti" de, Batı'nın artan etkinliğine karşı Rusya'nın müttefikleriyle geleneksel çok taraflı yaklaşımların yanında ikili taktik anlaşmalar üzerinde odaklanılması gerektiğini belirtmektedir.[519] Putin'in BDT stratejisi çok taraflı işbirliğinin etkin olmadığı kabullenilerek eski Sovyet cumhuriyetleriyle ikili ilişkileri güçlendirmek olmuştur. Bu kısımda Rusya'nın BDT ülkeleriyle topluluk dışında kurduğu ikili ilişkilerin genel gelişmi verilecek, ancak ağırlıklı olarak Putin dönemi ilişkiler irdelenecektir.

Rusya Federasyonu BDT üyeleri ile topluluk haricinde ikili ilişkilere başından itibaren ağırlık verdi. 1992 yılının ortalarına kadar Ukrayna ve Gürcistan hariç tüm yeni bağımsız ülkelerle diplomatik ilişkilerini tesis etti, egemenlik, toprak bütünlüğü ve iç işlerine karışmama ilkelerine dayalı ikili dostluk ve işbirliği anlaşmaları yaptı. Sadece 1993'te Rusya ile BDT ilkeleri arasında siyasi ve askeri nitelikte 72 iki taraflı anlaşma imzalandı. Bunlardan 47'si askeri işbirliği ile, 17'si askeri teknoloji alanında ortaklıkla ilgiliydi. Şubat 1994'de Gürcistan'la imzaladığı Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması ile, Rusya BDT ülkeleriyle temel ikili ilişkiler oluşturma sürecini büyük ölçüde tamamlamış oldu.[520] Buna tek istisna 1990'daki anlaşma sayılmazsa Ukrayna idi. Kırım ve Sivastopol'un statüsü, Karadeniz filosunun paylaşımı gibi konularda ihtilafa düşülen Ukrayna ile de 1997'de anlaşmaya varıldı. Eski birlik ortaklarıyla yaptığı ikili anlaşmalarla, Rusya bu ülkelerle arasındaki dikey bağları güçlendirmeyi ve BDT üyesi ülkelerin üçüncü ülkelerle ilişkilerinde söz hakkı kazanmayı amaçladı. Yeni bağımsız cumhuriyetlerin üçüncü ülkelerle ilişkilerinin yoğunlaşması Rusya'nın konumunu zayıflatmaktaydı. Rusya'nın eski ortaklarıyla yaptığı ikili anlaşmalar eski konumunu korumaya yönelikti. Örneğin Rusya, Hazar petrollerinin dünya pazarlarına Türkiye üzerinden

---

[519] http://www3.itu.int/MISSIONS/Russia/concept_doc.htm

[520] 3 Şubat 1994'de Tiblis'te, Yeltsin'in Gürcistan'ı ziyareti sırasında iki ülke arasında askeri işbirliği başta olmak üzere bir çok alanda ilişkileri geliştirmek üzere bir dizi anlaşma imzalandı. Bu anlaşmalarla Rus ordularının 1995 yılının sonuna kadar Gürcistan'da kalması, Gürcü ordusunun eğitiminde ve donatımında Rusya'nın desteği gibi maddeleri içeriyordu. Rusya savunma bakanı Pavel Graçev bu anlaşmanın imzası sırasında Rusya'nın Kafkasya'da istikrarı arzuladığını ve bu anlaşmanın

ulaştırılması planlarına karşı çıkarken bu ülkelerle mevcut ikili anlaşmaları da koz olarak kullandı.[521]

Bağımsızlıkla birlikte cumhuriyetler kendi aralarında ve dış dünya ile ilişkiler kurdular. Ancak bunlardan Rusya'nın ikili bağlarına ters düşen girişimler başarısız oldu. Örneğin Ukrayna'nın alternatif enerji kaynakları için Türkmenistan ve İran'la yaptığı görüşmeler netice vermedi. 22 Şubat 1994'te Türkmenistan ödeme yapmaması nedeniyle Ukrayna'ya doğal gaz sevkıyatını kesti. Neticede Ukrayna'nın Rus enerji kaynaklarına bağımlılığı devam etti. Gürcistan ve Ukrayna 13 Nisan 1993'te Kiev'de Ukrayna silahlarının Gürcistan'a sevkine imkan sağlayan Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım anlaşması imzaladı. Rusya harici eski Sovyet cumhuriyetleri arasında imzalanan bu türdeki yegane anlaşma olarak, diplomatik başarı olarak değerlendirilen bu anlaşma hayata geçemedi. Abhazya'daki çarpışmalarda Suhumi'de kontrolü yitirip, yenik duruma düşünce, Gürcistan BDT'ye katıldı ve topraklarına Rus askeri üslerinin yerleştirilmesine razı oldu.[522]

BDT üyesi ülkelerin liderleri, Moskova'nın hala kendi cumhuriyetlerinin ve kendilerinin kaderlerini tayin etme yeteneğine sahip olduğu bilinciyle Moskova ile dostane ilişkiler kurmaya özen gösterdiler. Azerbaycan lideri Ebulfez Elçibey'in uğradığı akıbet onlar için göz ardı edilemeyecek iyi bir dersti.[523] Öte yandan Rusya'nın siyasi desteği ülkelerinde yaşayan Rus nüfusun siyasi tutumu ve iç istikrar açısından önem taşımaktaydı.

Rus Dışişleri tüm BDT üyesi ülkeleri ayrım gözetmeden stratejik ortağı olarak tanımlamaktadır. Ancak Rusya'nın ikili ilişkileri tüm BDT üyesi ülkelerde aynı düzeyde değildir. BDT içinde çok taraflı işbirliği ilişkilerinde olduğu gibi entegrasyon yanlısı ülkelerin Rusya ile ikili ilişkileri de daha derindir. Örneğin Rusya'nın Gürcistan'la ikili ilişkileri Ermenistan'la olan yakınlığı ile kıyaslanmayacak derecede kötüdür. Ancak bu Gürcistan'ın da stratejik ortaklık özelliğini değiştirmemektedir.

---

da bölgenin istikrarına yönelik olduğunu bildirdi. Bknz. Facts on Files, V.54, N.2778, February 24, 1994, s.127.

[521] Zagorsky, a.g.e., s.11.

[522] Zagorsky, a.g.e., s.11-12.

[523] Karpat, a.g.e., s.274.

Rusya Federasyonu'nun BDT üyeleriyle ikili ilişkileri incelenirken öncelikle bölgesel bir sınıflandırma yapılmalıdır. BDT coğrafyası Orta Asya, Kafkasya ve BDT Avrupası olmak üzere üç bölgeye ayrılarak incelenebilir. Her üç bölgeye de dahil olan Rusya Federasyonu'nun BDT ile ikili ilişkilerinde bölge faktörünü göz önünde bulundurmaktadır.

A. Orta Asya

Orta Asya için coğrafi, kültürel, siyasi ve idari açılardan farklı sınırlar çizilebilir veya tanımlar yapılabilir. Coğrafi açıdan Hazar Denizi ile Pamir Dağları arasında, Avrasya kıtasının merkezinde, tarihi İpek Yolu'nun geçiş noktasında bulunan, Türkistan'ın[524] batı kısmını oluşturan alan Orta Asya, stratejik konumu yanında sahip olduğu zengin doğal kaynakları nedeniyle Rusya'nın önem verdiği bir bölgedir. İdari ve siyasi açıdan ise, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ı içine alan bölgedir. 3-4 Ocak 1993'de bölgesel işbirliğini görüşmek üzere Almatı'da bir araya gelen Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan devlet başkanları, zirve sonrasında yaptıkları basın toplantısında "Orta Asya" (Sentralnaya Aziya, Central Asia) teriminden beş bölge cumhuriyetinin anlaşılması gerektiğini bildirdiler ve Sovyet kalıntısı olan "Orta Asya ve Kazakistan" (Srednaya Aziya i Kazahstan) tabirinin yanlış konulduğunu, bölgenin bütünlüğünü yansıtmadığını açıkladılar.[525] Bu nedenle Orta Asya ülkeleri denildiğinde bu beş ülke anlaşılmalıdır. Kültürel olarak ise, en geniş anlamıyla Orta Asya bir Türk-Fars uygarlığı alanıdır. [526]

Orta Asya'nın Ruslar tarafından fethi Kazak bozkırlarından başlamıştır. Kazaklar 1715'ten itibaren Cungarya'dan gelen istilacı Oryatlara karşı Ruslardan korunma talebinde bulunmuş, 1731'de Küçük Orda reisi Ebu'l Hayr çara bağlılık yemini etmiştir. Ruslar Orenburg'da kale kurmuşlar ve bu sayede Kazaklar üzerinde hakimiyet sağlamışlar.[527] Rusya, 1853-1856 Kırım Savaşı'ndaki yenilgiden sonra

---

[524] Kuzey-batı Çin ve Moğolistan'ın belli bölgeleri Orta Asya ile koparılamaz etnik, tarihi ve kültürel bağlara sahiptir. Bu bölgeler tarihi Türkistan'ın doğu kısmını oluşturur. Özbek ve türkmen nüfusunun yoğunlukta olduğu Afganistan'ın kuzey bölgeleri ve İran'da türkmenlerin yaşadığı yerler ise, Batı Türkistan'a dahildir.

[525] Bknz. RFE/RL Newsline, N.2, 05 January 1993.

[526] Roy, a.g.e., s.29.

[527] A.g.e., s.60.

ilgisini tekrar Orta Asya'ya yöneltmiş ve Maveraünnehir doğrultusunda ilerlemiştir. 1880'lerde Rusya bu günkü Orta Asya'nın tamamını hakimiyeti altına almış, bu şekilde Orta Asya cumhuriyetleri hem Çarlık hem de Sovyet döneminde Rus idaresi altında yaşamışlardır.

Bağımsızlığın ilk yıllarında Rus idareciler Orta Asya'yı ekonomik, siyasi ve askeri kambur olarak görüyorlardı. Ancak çok geçmeden, başta bölgede ortaya çıkabilecek güvenlik eğilimli yakınlaşmalardan endişe duyularak; ayrıca dünya pazarında alıcı bulmayan Rus malları için eski pazarını korumayı amaçlayarak ve bölgedeki Rus halkının haklarının korunması bahane edilerek yeniden Orta Asya'ya dönüldü. Orta Asya cumhuriyetleri SSCB'nin dağılmasında önemli bir rol oynamamıştı. Birliğin korunması için yapılan tüm girişimleri destekleyen bu ülkeler, bağımsızlık için herhangi bir mücadeleye girişmedi. Bağımsızlıktan sonra da Rusya'ya yakın olup ekonomik bağları korumaya, Rusya'nın donorluğunun devam etmesine çalıştılar. Orta Asya cumhuriyetleri için merkezin katkısı olmaksızın yaşam son derece zordu. Örneğin, Tacikistan SSCB dağılana kadar bütçesinin %85'ini Moskova'dan temin etmekteydi. Bu nedenle Rusya'nın yeniden dönüşü karşılığını buldu.[528]

Orta Asya bölgesinin lideri konumundaki Özbekistan'ın Devlet Başkanı İslam Kerimov'un ülkesinin Rusya'ya bakışını şu şekilde ifade etmektedir: "Özbekistan bağımsızlığının ilk yıllarında Rusya'nın geniş ekonomik ve askeri gücüne ihtiyacı bulunmaktadır. Tam bağımsızlık, ekonomik gelişme, iç barış ve sınır güvenliği konularında Rusya'dan faydalanılmalıdır."[529] Bu bakış açısının diğer Orta Asya ülkeleri için de geçerli olduğu söylenebilir. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında Orta Asya devletleri bir yandan dış politikalarını Rusya'daki iç gelişmelerle yakın ilişkili olarak formüle ederlerken, diğer yandan da kendilerini Rusya'dan uzak tutabilmek amacıyla olabildiğince fazla ülke tarafından tanınmaya çabaladılar.

---

[528] Orta Asya cumhuriyetlerinde Baltık Cumhuriyetleri, Ermenistan ve Gürcistan'da olduğu gibi Sovyetlerin dağılması sürecine katkıda bulunan milliyetçi hareketlerin olmaması nedeniyle istemeden ve aniden bağımsız oldukları sonucuna varılmaktadır. Hatta Oliver Roy bu cumhuriyetlerin sınırlarıyla, isimleriyle, içerdikleri var sayılan etnik toplulukların tanımlarıyla ve hatta dilleriyle, yeniden icat edilen geçmişleriyle birlikte 1924 tarihli bir yasayla doğduklarını ileri sürmektedir. Bknz. Roy, a.g.e., s.8.

[529] İslam Kerimov, Özbekistan Kendi İstiklal ve Terakiyet Yolu, Taşkent, 1992, s.30-31. Bknz. Bahrom Abdulalimov, Bağımsız Özbekistan'ın Dış Politikası, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 1996, s.86.

Ekonomik olarak ve güvenlik açısından Rusya'nın yardımına ihtiyaç duyan Orta Asya ülkeleri Rusya'ya ve BDT'ye bu açılardan pragmatik bir şekilde yaklaştılar.[530]

Rusya bölgeye yönelik dış politikası dış güçlerin bölgeye girmesine engel olmak ve bölge üzerinde tek taraflı hakimiyetini sürdürmek şeklinde olmuştur. Rusya'nın Orta Asya'daki uzun vadeli çıkarları olarak, şunlar sıralamaktadır: a) İç çatışmalardan ve ciddi ekonomik krizlerden uzak bir şekilde, bölgenin siyasi ve ekonomik istikrarı. b) Bölgenin Rusya ile olan bağlarının korunması ve bölgede Rusya'ya rakip üçüncü ülkelerin etkinliklerinin sınırlandırılması. c) Rus nüfusunun haklarının güvence altına alınması. d) Aşırı milliyetçilik ve İslam fundamentalizminin yayılmasının önlenmesi. e) Mevcut ulaşım ve iletişim ağının korunması ve Rusya üzerinden yeni hatların tesisi. f) Bölgede terörizm, uyuşturucu ve silah kaçakçılığının yayılmasının engellenmesi. g) Bölgenin ekolojik güvenliğinin korunması.[531]

Orta Asya söz konusu olduğunda Rusya misyon güdüsüyle hareketle kendini istikrar unsuru olarak sunmaktadır. Bölgedeki başlıca istikrarsızlık kaynakları ise şunlar görülmektedir:

a) Sınır sorunları; Rus İlimler Akademisi Coğrafya Enstitüsüne göre bölgede en azından 19 yerde sınırlar tartışmalı durumdadır.[532] Gerçektende SSCB döneminde etnik yerleşim yada tarihi süreç dikkate alınmadan yapay olarak belirlenen sınırlar bağımsızlıkla birlikte yeniden gündeme gelmiştir. Ancak bölge ülkelerini çatışmaya götürecek seviyede bir anlaşmazlık bugüne dek yaşanmamıştır.
b) Azınlık sorunları; Orta Asya cumhuriyetlerinde Ruslar başta olmak üzere bir çok etnik azınlık bulunmaktadır. 1991'den bu yana beş milyonun üzerinde Rus çeşitli nedenlerle bölge ülkelerinden Rusya'ya göç etmiştir.
c) Ekonomik durum; Özbek ekonomisi dışında bölge ülkelerinin ekonomilerinde istikrar sinyali gözükmemekte. İşsizlik, enflasyon ve temel sosyal hizmetlerdeki kesintiler toplumsal huzursuzlukları artırmaktadır.

---

[530] Karpat, a.g.e., s.246.
[531] Irina Zviaglskaiva, The Russian Policy Debates on Central Asia, RIIA, 1995, s.8.
[532] A.g.e., s.9.

d) Çevre sorunları; Örneğin Aral Gölü'nün kuruması sağlık koşullarını olumsuz etkilemektedir.

e) Doğal kaynakların kullanımı sorunu; Amuderya ve Sırıderya nehirlerinin suyunun kullanımında çekişme.[533]

f) Ülke içi klanlar arası ve bölgeler arası iç çekişmeler. Bölge liderlerinin demokratik olmayan tutumları.[534]

g) Uyuşturucu ve silah kaçakçılığı.

İran ve Afganistan'ın bölgeyle komşu olması da Orta Asya için istikrarsızlık kaynağı olarak görülmektedir. Rusya, bu gerekçeyle 1994'den beri güneyle her işbirliği anlaşmasına sınır muhafızları ve askeri entegrasyonla ilgili bir madde sokmaya çalışmaktadır. Oliver Roy'a göre, "Rusya'nın bu talepleri ile sözde tehditler arasında bir uçurum vardır. Ne İran ne de Afganistan Orta Asya'yı işgal edecektir. Üstelik Rusya denetleyeceğini iddia ettiği karışıklıklardan (iç savaş, uyuşturucu kaçakçılığı) çıkar sağlayan taraftır."[535]

Özellikle 90'ların ikinci yarısından itibaren İslam fundamentalizmi Orta Asya'da istikrarsızlık kaynağı olan bir unsur olarak artmaya başlamıştır. Özellikle Özbekistan'ı ve Tacikistan'ı tehdit eden bu soruna L.Bezanis 1996 yılında şöyle bir yorum getirmekteydi; *"Rusya İslam fundamentalizmi kartını, Batı'nın bu konudaki hassasiyetinden faydalanarak, "yakın çevre"de yürüttüğü müdahaleci dış politikayı haklı göstermekte kullanmaktadır. Rusya bir yandan militan İslam'ın bölgeye yerleşmesine engel olma amacıyla Orta Asya'da varlık göstermek zorunda olduğunu iddia ederken, bir yandan da İran, Irak ve Sudan gibi ülkelerle ilişkilerini güçlendirmiştir."*[536]

Brzezinski'nin "Avrasya Balkanları" olarak tanımladığı Orta Asya'da istikrarsızlığın en önemli kaynağı aslında ne dini aşırılık ne de etnik çatışmalardır;

---

[533] Heribert Deiter, "Rerional Integration in Central Asia: Current economic position and prospects", Central Asian Survey, V.15, N.3/4, December 1996, s.369.

[534] Demokrasinin bir süreç olduğu ve tahihteki gelişimine bakıldığında hiç te kolay bir şekilde yerleşmediği göz önünde bulundurulursa Orta Asya ülkelerinde yaşanan ve Batı'lı ülkeler tarafından eleştirilen demokrasiyle bağdaşmayan gelişmelerin normal olduğu sonucuna varılabilir. Bknz. Refet Yinanç, "70. Yılda Atatürk ve Cumhuriyet", Kurtuluş Savaşına Yön Verenler, GÜ AİİT AUM Yayını, Ankara, 1994, s.7.

[535] Roy, a.g.e., s.259.

[536] Lowell Bezanis, "Militan İslam Korkusunu Sömürenler", Yeni Forum, Şubat 1996,

sadece fakirliktir.[537] Bu nedenle güvenlik düzenlemeleri ve siyasi reformlar ancak ekonomik kalkınmayla gerçekleştirilebilir. Bu açıdan Frederich Starr'ın yaklaşımı en sağlıklısıdır. *"İnsanlara iş yaratılmalıdır. Aksi halde ne afyon üretimi ne de uyuşturucu trafiğine son verilebilir. Bu olmadan bölgede barış olamaz. Bir Orta Asya Marshall Planı şarttır. Bölgenin ekonomik kalkınmasının önündeki en büyük engel ise bölgenin izole olmasıdır. Karachi bölgeye en yakın limandır, ancak SSCB nedeniyle ve Afganistan'daki karışıklıklar yüzünden XX. Yüzyıl boyunca kapalı kalmıştır. Bu nedenle eski ticaret yolları açılmalıdır. Ticaretin başlaması sınır sorunlarını ve gerilimleri azaltacaktır."* [538]

Orta Asya uzun tarihi boyunca bir çok karışıklıklar yaşamıştır. Bugün de bölgede Tacikistan benzeri olaylar yaşaması ihtimali sürmektedir. Bu konuda başta ekonomik nedenler, sonra ise dışardan gelen etkiler belirleyici niteliktedir. Ekonomik durum düzeldiği takdirde ülkeler istikrarlarını ve bağımsızlıklarını pekiştireceklerdir. Petrol ve gaz başta olmak üzere doğal kaynakların üretimi ve ihracatı bölge ülkeleri için hayati öneme sahiptir. Ancak, cumhuriyetlerdeki zengin kaynakların geliştirilmesi Rus vesayeti altında devam etmektedir. Rusya'nın ekonomik doğrultudaki çabaları bölgenin kaynakları üzerindeki kontrolünü sürdürme, ulaşım yollarını tekelinde bulundurma ve Orta Asya pazarını kaybetmeme yönündedir. Bölge ülkelerinin Rusya'ya olan ekonomik bağımlılığı devam etmektedir. Orta Asya ve BDT üyeleri içerisinde Rusya'ya borcu olmayan tek ülke Özbekistan'dır. Rusya ekonomik avantajlar sağlamasının yanında bölge kaynaklarının ulaşımı üzerinde tekelini sürdürerek bölge ülkeleri için stratejik önemliliğini de korumaktadır.

Rusya her şeyden önce iktisadi kaynak yetersizliğinden ama aynı zamanda da siyasal etki konusundaki dar görüşü yüzünden, geleneksel imparatorluk yapısından

---

[537] Brzezinski Orta Asya'yı Kafkasya ile birlikte Avrasya Balkanları olarak adlandırmaktadır. Bknz. Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, Türkçesi: Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s.112-122.

[538] S. Frederick Starr, "The War Against Terrorism and U.S. Bilateral Relations with the nations of Central Asia" U.S. Senate Committee on Foreign Relations Subcommittee on Central Asia and the Southern Caucasus, 13 December 2001, http://www.cacianalyst.org/Publications/Starr_Testimony.htm Bu makale aynı zamanda ABD'nin Orta Asya'ya bakışını anlamak açısından da önemlidir. ABD'nin Orta Asya konusunda Türkçe bir çalışma için bknz. İdris Bal, "ABD'nin Orta Asya Politikası", Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri, Emine Gürsoy Naskalı ve Erdal Şahin (der.), Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, Haarlem, Hollanda, 2002.

modern bir stratejik etki alanının oluşturulmasına geçmekte başarısız olmuştur. Rusya'nın iktisadi aracıları bulunmamaktadır (örneğin Lukoil dışında uluslararası şirketi yoktur). Siyasi, ekonomik ve kültürel baskı yoluyla etkinliğini sürdürme anlayışına sahip olan Rus dış politikası başarısız olmuştur ve ABD'nin bölgedeki etkinliği günden güne artmıştır.[539]

Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı BDT Masası yetkililerinde Taksubaev'e göre; Rusya objektif olarak artık Orta Asya'da dominant güç değildir. Öte yandan bölgedeki mevcut konumunu en azından muhafaza edebilmek için 90'lı yılların ikinci yarısında atağa geçmiştir. 1998 yılı içerisinde Yeltsin, Taşkent ve Almatı'yı ziyaret etmiştir. Bunun dışında aynı yıl içerisinde başkanlar ve başbakanlar düzeyinde 10 buluşma gerçekleşmiştir.[540]

1. Kazakistan

Orta Asya ülkeleri içerisinde Kazakistan, Moskova açısından her zaman özel bir konumu sahip olmuş ve ayrı tutulmuştur. Bölgenin SSCB döneminde "Orta Asya ve Kazakistan" olarak adlandırılması dahi buna işaret etmektedir. Bölge ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasından sonra da aynı bakış açısı devam etmiştir. Zengin doğal kaynakları, SSCB'den miras kalan nükleer silahları, ülkenin kuzeyinde yoğunluklu olmak üzere Rus nüfusun varlığı Rusya'yı bu ülkeyle ilişkilerini farklı kılmıştır. Özellikle Kuzey Kazakistan'ı yeni bir Rus devletinin tamamlayıcı parçası olarak gören milliyetçi yaklaşımların yanında, BDT'nin gelecek konfigürasyonu ile ilgili tüm ciddi stratejilerde Kazakistan'a özel önem verilmektedir. Bu planlarda Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya Cumhuriyetiyle birlikte Kazakistan topluluğun temel çekirdeğini oluşturmaktadır.

Rusya Federasyonu ile Kazakistan arasında diplomatik ilişkilerin temeli 25 Mayıs 1992'de imzalanan dostluk ve işbirliği anlaşması ile atılmıştır. 27-30 Mart 1994 tarihleri arasında Kazakistan devlet başkanı Nursultan Nazarbayev resmi ziyaretle Moskova'da müzakerelerde bulunmuştur. Yapılan görüşmelerde ekonomik

---

[539] Roy, a.g.e., s.257.
[540] A. Taksubayev, "Rossiya i centralnaya Aziya", Mejdunarodnaya Jizn, 3/1999, s.94.

işbirliği, Kazakistan'daki Rus varlığının vatandaşlıklarıyla ilgili sorunlar, Baykonur uzay üssünün kiralanması gibi konular ele alınmıştır.[541]

Rusya ile olan ekonomik bağımlılık Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'i Sovyet sonrası entegrasyon girişimlerinin en önemli destekçisi yapmıştır. Nazarbayev, SSCB'nin dağılması sürecinde birliğin yaşatılması için en fazla çaba gösteren liderlerden biri olmuştur. Kazakistan bağımsızlığını SSCB resmen dağıldıktan sonra 16 Aralık 1991'de ilan ederek SSCB'den ayrılan en son cumhuriyet olmuştur.[542] Nazarbayev, Rusya'nın dominant olduğu BDT'nin başarısızlığı üzerine Nisan 1994'de Avrasya Birliği projesini gündeme getirmiştir. Bu projeye göre; her üye ülkenin eşit seviyede temsil edileceği Parlamentolararası Meclis'te 4/5 çoğunlukla alınan kararlar tüm üyeler için bağlayıcı olacaktı. Bu şekilde Avrasya Birliği BDT'den farklı olarak Rusya'nın dominantlığını ortadan kaldırarak eşitler arası bir yapı kuruyor, eşit oy prensibi ile alınacak kararları da tüm üyeler için bağlayıcı kılarak örgütü BDT'nin içine düştüğü pasif durumdan kurtarıyordu. Avrasya Birliği projesinin öngördüğü entegrasyon yapısı BDT'den daha ileri boyuttaydı. Ulusal egemenliği sınırlandırıcı ortak para ve ortak dış politika öngörmekteydi. Bu projeye Rusya dominant rolünü kaybedeceği, BDT'nin küçük üyeleri ise, egemenliklerini sınırlandıracağı için sıcak bakmadılar.[543] Avrasya Birliği projesiyle bire bir örtüşmemekle beraber Nazarbayev'in görüşleri doğrultusunda Rusya ve Kazakistan yanında Beyaz Rusya ve Kırgızistan'ın da katılımıyla 29 Mart 1996'da Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasında iki gün önce Yeltsin Kazakistan'a kısa bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret neticesinde Baykonur uzay üssünün durumuna ilişkin hükümetler arası komisyon kurulması kararlaştırıldı.

---

[541] E.G. Moiseyev, Mejdunarodno-Pravovıe Osnovı Sotrudniçestva Stran SNG, Yurist, Moskova, 1997, s.145.

[542] 16 Aralık tarihine kadar beklenmesinde Rusya'nın daha önce ilan edilecek bir bağımsızlığı tanımayacağı endişesi bulunmaktaydı. Öte yandan bağımsızlık tarihi için 16 Aralık tarihinin ayrı bir önemi daha bulunmaktadır. 16 Aralık aynı zamanda Jeltoksan Olayları diye adlandırılan 1986'da yaşanan milliyetçi gösterilerin yıl dönümüdür. 16 Aralık tarihi 1994'e kadar bağımsızlık bayramı olarak kutlanmıştır. Ancak Meclis Temmuz 1994'de çıkardığı bir yasa ile 25 Ekim 1990'da ilan edilen egemenliğin yıl dönümünün bağımsızlık bayramı olarak kutlanmasını kararlaştırmıştır. Bknz. Martha Brill Olcott, "Kazakhstan: Pushing for Eurasia", New States New Politics, Ian Bremmer and Ray Taras, Cambridge University Press, 1997, s.547.

[543] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.118.

Rusya ve Kazakistan'ın Hazar'ın statüsüne ilişkin bakış açıları 90'lı yılların ortalarına kadar prensipte birbirine tezat teşkil etmektedir. Ancak Rus özel sektörünün ve devlet şirketlerinin Kazakistan'ın kaynaklarının işletilmesi ve pazarlanmasında söz sahibi olmaya başlamasıyla iki taraf arasındaki görüş ayrılığı azalmaya başladı. Kaynakların ortak kullanımını ve Hazar'ın bölünemez olduğunu savunan Rusya'nın Kazakistan'la 6 Temmuz 1998'de imzaladığı "Hazar Denizi'nin Kuzeyinde Dip Sınırların Belirlenmesine İlişkin Anlaşma" ile Hazar'ın milli sektörlere bölünmesini savunan Kazak görüşünü kabul etmiş oldu.

Rusya-Kazakistan ilişkilerinde 6 Temmuz 1998'de iki ülke devlet başkanlarının imzaladığı, "21. Yüzyılda Nihai Dostluk ve Ortaklık Deklerasyonu" ve 12 Kasım 1998'de yapılan "1998-2007 Ekonomik İşbirliği Programı" önemli yer tutmaktadır. Kazakistan, askeri açıdan da Rusya'ya yakındır. BDT Kollektif Güvenlik Anlaşması'na dahildir. Bunun dışında giderek ciddi bir siyasi blok niteliği kazanan "Şangay Beşlisi"[544] içerisinde yer alır. Hazar Denizi kaynaklarının paylaşımı, Kazak petrollerinin pazarlanması, Kazakistan'daki Rusların haklarının korunması ve gözetilmesi, Baykonur Üssünün kullanımına ilişkin düzenlemeler ikili ilişkilerde son dönemdeki güncel konulardır.

Kazakistan'ın Rusya ile ilişkilerinde ülke nüfusunun %35'ini oluşturan ve Kazakistan'ın kuzeyinde yoğun olarak yaşayan 6 milyon Rusun varlığı önemli bir unsur teşkil etmektedir. Sahip olduğu nüfus yapısı yanında Rusya ile paylaştığı 6032 kilometrelik ortak sınır Kazikastan'ın Rusya ile olan ilişkilerini olduğu kadar tüm dış politikasını etkilemektedir. Kazakistan başkentini 1997 yılında Almatı'dan Astana'ya taşımıştır.[545] Buna neden ihtiyaç duyulduğuna ilişkin üzerinde durulan nedenler

---

[544] 5 Nisan 1996'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin Şangay şehrinde Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan devletbaşkanları bir araya gelerek güvenlik konularını görüştüler. Eski Çin-Sovyet sınırlarının güvenli hale getirilmesine ilişkin bir anlaşma imzalandı. Bu şekilde başlayan süreç her yıl tekrarlanan zirvelerle farklı bir boyut kazandı. Ağustos 2000 tarihinde yapılan zirveye Özbekistan devlet başkanı İslam Kerimov'un misafir olarak katılması ile, Şangay Beşlisi'nin Şangay Forum'una dönüştürülmesi kararlaştırıldı.

[545] Kazakistan'ın kuzeyinde yer alan Akmola şehrinin adı Astana olarak değiştirilmiş ve ülkenin başkenti yapılmıştır. 70 yıllık Sovyet idaresi Rus olmayan cumhuriyetlerde yer adlarının Ruslaştırılmasına yol açmıştır. Bu cumhuriyetler bağımsız olduktan sonra Rusça yer adlarını değiştirmeye başlamışlardır. Kırgızistan da başkenti Firunze'nin adını Bişkek olarak değiştirdi.

arasında, stratejik açıdan, Rus nüfusunun yoğun olduğu ülkenin kuzeyine Kazak nüfusunu çekmek ve burada nüfus dengesi sağlamak en önemlisidir.[546]

Nazarbayev Rus çoğunluğa sahip olan kuzeydeki bölgelerin ülkeden ayrılması tehlikesine karşı bir taraftan ülke içi siyasal alanı Kazaklaştırmaya çalışırken öte yandan Rusya'ya yakın durmaya gayret etmektedir. Yani Kazak vagonu Rus katarına bağlamaya çalışırken, Rusları birinci mevkiden atmayı istemektedir.[547]

Putin, Kazakistan'da yaşayan Rus nüfusu ile yakından ilgilendi. 10 Ekim 2000'de Putin'in, Kazakistan ziyareti çerçevesinde benzersiz bir olay gerçekleşti. Rusya Başkanı Kazakistan'daki soydaşlarının ileri gelenleriyle doğrudan görüştü. Kazakistan yönetimi görüşmeye Kazakistan Halkları Asamblesi'nden güvenilir kişileri dahil etmeye çalışmıştı, ancak Putin ekibi en saygın Rus toplumsal örgütlerinin yöneticileri ile buluşma da ısrar etti. Yeni başkentteki Intercontinental Otel'de 16 kişi bu görüşmeye davet edildi. [548] Miroglov, Putin'in Kazakistan'daki Rus toplumunun önde gelenleriyle görüşmesinden sonra Kazak yönetiminin Kazakistan'da yaşayan Ruslar üzerindeki baskısının azaldığını söylemektedir.[549]

Kazakistan bugün de Rusya ile ekonomik ve güvenlik konularında sıkı ilişki ve işbirliği içerisindedir. Öte yandan Kazakistan dış politikası dışa dönük ve çok yönlü bir şekilde gelişmektedir. Avrupa ile Asya arasında bir köprü olarak global toplumun saygın bir üyesi olmayı hedefleyen Kazakistan, bu hedefe ulaşmak için sadece Rusya ile işbirliğinin yeterli olmayacağının farkındadır.[550] Rusya halen Kazakistan'ın en önemli ticari ortağı olmaya devam etmektedir. Ancak Kazakistan pazarında Rus mallarının payı günden güne azalmaktadır.

---

[546]Diğer iki önemli neden ise: Güvenlik açısından, başkentin Çin sınırından daha uzak bir yerde kurulması uygun görülmüştür. Siyasi açıdan, içte yaşanan klan rekabetlerinden uzaklaşmak ve Nazarbayev'in iktidarını sağlamlaştırma isteği.

[547] Roy, a.g.e., s.253.
[548] Fyedor Miroglov, Zavtra, N 23, 05.06.2001, s. 6.
[549]A.g.e., s.6

[550] 1997 yılında "Kazakistan 2030" başlıklı bir plan yürürlüğe konmuştur. Belirtilen hedef bu planda yer almaktadır. Bu plan ve genel olarak Kazakistan'ın dış politikası konusunda bknz. Feride Bazarova, Kazakistan'ın Dış Politikası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, GÜ SBE, Ankara, 2003.

Son dönemde Rusya- Kazakistan ilişkilerine olumsuz etki eden bir gelişme, Hazar Denizi'nde yaşanan silahlanma yarışıdır. I. Petro döneminden buyana Hazar'da filosu bulunan Rusya, son yıllarda filosuna roket atar ve çıkarma gemileri dahil ederek, filosunu güçlendirmektedir. Rusya Şubat 2002'deki Hazar'da çok büyük çapta manevralar düzenlemiştir. Bu manevralar sırasında açıklama yapan Yuriy Startsev, Moskova'nın Hazar filosunu kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda kullanacağını, 2005-2010 yılları arasında filoya Hazar'ın özelliklerine uygun yeni gemilerin katılacağını açıklamıştır. Bu açıklamalar Hazar'a kıyısı bulunan ülkeleri tedirgin etmiştir. [551] 17 Şubat 2003'te ise, Kazakistan Savunma Bakanı Muhtar Altınbayev, ülkesinin bölgedeki petrol sahalarının güvenliğini tek başına sağlayabilecek bir deniz filosu oluşturma niyetinde olduğunu açıklamıştır. Hazar'daki askeri üstünlüğünü sarsmak istemeyen Rusya ise, buna ihtiyaç bulunmadığı yönünde cevabi açıklamada bulunmuştur. Uzmanlara göre Hazar'daki askeri üstünlüğü Rusya'ya, Kazak petrollerinin kendi toprakları üzerinden akışını devam ettirmesi ve Kazakistan'ın Bakü-Ceyhan petrol boru hattına dahil olmasını engellemesi açısından fayda sağlamaktadır.[552]

SSCB dağıldığında Kazakistan ve Türkmenistan Hazar filosundan kendilerine düşen %25'lik payı istememişlerdi ve filo Azerbaycan ile Rusya arasında paylaşılmıştı. Ancak kuzeyde yeni petrol yatakları ortaya çıkınca Kazakistan hatasını anladı. Çünkü Rusya'ya ait savaş gemileri kime ait olduğu tartışmalı yatakları abluka altına aldılar. Bunun üzerine Nazarbayev bir yandan sınırların tespiti çağrısında bulunurken diğer yandan da Hazarda askeri varlığını artırmaya başladı. Nazarbayev ülkesinin güneyi ile birlikte Hazar kıyısını güvenlik açısından stratejik öncelikli bölge ilan etti. Mayıs 2003'e kadar Hazar'da hiçbir deniz kuvveti bulunmayan ve kıyı güvenliğini sınır birlikleri ile sağlayan Kazakistan, Mayıs 2003'ten itibaren kıyı güvenliği için 3000 asker, 10 büyük gemi, 2 küçük çaplı gemi, 3 Mi-8 helikopteri ve 6 Mi-2 helikopterinden oluşan deniz kuvveti oluşturdu. Türkiye ve ABD

---

[551] Sergey Sokut, "Kaspiy Stoit Voynı," Nezavisimaya Gazeta, 4 Mart 2003.
[552] A.g.m.

Kazakistan'a deniz kuvvetleri kurmasında ve personel eğitiminde yardımcı oldular.[553]

2. Kırgızistan

Kırgızistan, büyük ve güçlü komşularla (Rusya, Çin ve Özbekistan) çevrelenmiş, doğal zenginliği az olan, denize çıkışı olmayan, 5 milyon nüfuslu küçük ve dağlık bir ülkedir. Ülkenin sahip olduğu coğrafi konum ve nüfus yapısı güvenliği için en büyük potansiyel tehdit kaynağıdır. Güçlü komşuları bir yandan uzun süre iç savaşın yaşandığı diğer komşusu Tacikistan, Kırgızistan'ın güvenliğini ve istikrarını tehdit etmektedir. Kırgızistan'da nüfusun %60'ını Kırgızlar, %15'ini Ruslar, %15'ini Özbekler %10'unu da Uygurlar ve diğer etnik gruplar oluşturur. Özbekler ülkenin güneyinde yoğunluktadırlar. 1990 yazında devlet çiftliklerinin kontrolünün Özbeklerden alınıp Kırgızlara verilmek istenmesi üzerine güneydeki Oş şehrinde 230 kişinin ölümüyle sonuçlanan olaylar meydana gelmiştir.[554]

Rusya ile Kırgızistan arasında diplomatik ilişkiler 20 Mart 1992'de kuruldu. İki ülke arasındaki ilişkilerin hukuki temeli ise, Haziran 1992'de imzalanan dostluk ve işbirliği anlaşması ile atıldı. İki ülke ilişkilerinde 5 Temmuz 1993'te imzalanan "Askeri Sahada İşbirliği Anlaşması" önemli bir yer teşkil eder. Bu belgede, her iki ülkenin de birbirlerine kira ödemek koşuluyla askeri üs tahsisi, askeri teknoloji ve silah üretiminde mevcut bağların korunması, karşılıklı gümrüksüz silah alışverişi gibi hükümler yer almaktadır. Ayrıca taraflar ordu mensuplarına sosyal ve hukuki garanti sağlama yükümlülüğü altına girmektedirler. Anlaşma beş yıllığına imzalanmıştı.[555]

Mayıs 1999'da ise Kırgızistan'daki 2000 kişilik Rus sınır muhafızı grubunun ülkeden ayrılması kararlaştırıldı. Rusya'nın saygın gazetelerinden İzvestiya bu haberi "Rusya istikrarsız bölgede bir ülkeden daha ayrıldı" şeklinde duyurdu. Gazete, sınır muhafızlarının ayrılmasının ülkedeki Rusça konuşan halkı telaşlandırarak, kalma ya da gitme konusunda tercihe zorlayacağı yorumunu yaptı. Eski adı Firunze olan Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te Sovyet döneminde nüfusun %90'ını Slavlar oluştururken şu anda çoğunluğu Kırgız ve Özbek nüfusunun oluşturduğu, bir kaç yıla

---

[553] Aleksey Matveev, "SŞA Pomogayut Kazakhstanu Formirovat VMF" http://www.gazetasng.ru/article.cgi?id=48523

[554] Olcott, Central Asia's ..., s.42-43.

kadarsa, Kırgızistan'da hiç Rus kalmayacağını ifade edildi.[556] Bir başka görüş ise, yeni bağımsız cumhuriyetlerde kalan Rus birliklerinin buralardaki Rus halkının korunması amacıyla tutulması gerekçesini doğru bulmamakta ve bu tür politikaların cumhuriyetlerdeki yerli halk ile Rus azınlık arasındaki ilişkilerin gelişmesini engelleyeceğini iddia etmektedir.[557] Hali hazırda Kırgızistan'da Çin sınırına yerleşmiş 100 kadar Rus askeri danışman bulunmaktadır.

Kırgızistan'da yaşayan Rusların statüsü iki ülke arasındaki ilişkilerde özel bir yere sahiptir. Her ne kadar Kırgızistan Türkmenistan'da olduğu gibi çifte vatandaşlığa yanaşmadıysa da ülkede yaşayan Rusça konuşan halkların özgürlüklerini geniş tutmuştur. 1996'da Devlet Başkanı Askar Akayev yayınladığı kararname ile Rusçayı ülkede Rusça konuşan halkın yoğunlukta olduğu yerlerde resmi dil statüsüne getirmiştir. Ocak 1996'da Anayasa'da yapılan değişiklikle de, Rusça'nın resmi dil statüsü sabitleştirilmiştir. Kırgızistan Anayasasına göre Kırgızistan Cumhuriyeti'nin devlet dili ise, sadece Kırgızcadır.

Diğer Sovyet cumhuriyetlerindeki örneklerinin aksine Moskova tarafından atanarak değil de Ekim 1990'da Kırgızistan Parlamentosu tarafından seçilerek başkanlığa getirilen Askar Akayev, Rusların ülkeden göçünü durdurmak için çok çalışmıştır. Akayev'in kendi ifadesiyle "Slav kökenli vatandaşlarının hukuki eşitliği ve ekonomik-sosyal konumlarının iyileştirilmesi için ellimizden geleni yaptık. Rusça konuşan halkın ana dilini kullanması, ilk ve yüksek eğitimi, devlet memurluğuna girişi konularında alınan önlemler neticesinde ülkeden göç iyice azalmıştır. 1993'te yılda 95 bin kişi Rusya'ya göç ederken 1999'da bu rakam 15 kat azalarak 6 bin'e düşmüştür. Her yılda 4-5 bin Rusça konuşan halk sürekli yerleşim için Kırgızistan'a gelmektedir."[558]

Kırgızistan, Rusya'nın BDT politikalarına destek sağlayan ve örgüt içi entegrasyonu destekleyen bir ülkedir. Bunda doğal kaynaklarının olmayışı ve ekonomisinin zayıf olması önemli bir etkendir. Rusya dışında Özbekistan'ın Kırgızistan üzerinde büyük ekonomik yaptırım gücü bulunmaktadır. Özbekistan Mayıs 1993'te Kırgızistan'la sınırını kapatarak, telefon görüşmelerini keserek ve

---

[555] Moiseyev, a.g.e., s.165.
[556] Izvestiya, 6 Mayıs 1999.
[557] Anatoly M. Kazanov, After the USSR, The University of Winconsin Press, Wisconsin, 1995, s.89.

Kırgızistan'a sağladığı doğal gaz arzını iyice kısarak ülkeyi neredeyse abluka altına almıştı.[559] Kırgızistan'ın BDT dışında 5'li Gümrük Birliği'nin de üyesi olması Rusya'ya olan yakınlığa işaret eder. Ancak Gümrük Birliği'nden de beklediğini bulamayan Kırgızistan, Aralık 1998'de Dünya Ticaret Örgütüne üye oldu ve Gümrük Birliği'ne katılımını sınırlandırdığını resmi olarak açıkladı.

Kırgızistan'ın güneyinde 1999 yazından itibaren zaman zaman silahlı çatışmalar boyutunu kazanan bir istikrarsızlık hakimdir. Özbekistan'daki Kerimov rejimine muhalif İslamcı güçler Kırgızistan'ın güneyinde Özbekistan sınırına yakın yerlerde üslenip çeşitli terör faaliyetleri gerçekleştirmektedirler. Bu noktada güneyden tehdit algılayan Rusya için Kırgızistan'la askeri işbirliği önem kazanmaktadır. Son dönemde ikili ilişkilerde en fazla üzerinde durulan konular da güvenlik konularıdır.

Kırgızistan, Orta Asya bölgesinde demokrasi adası olarak adlandırılmaktadır. DTÖ'ye üye olan tek BDT üyesi ülkedir. Ekonomik olarak zayıf olan Kırgızistan, bir yandan büyük komşularıyla iyi geçinmeye çalışmakta, bir yandan da dünyaya açılmaya çabalamaktadır.

3. Özbekistan

Özbekler Orta Asya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Enerji açısından kendine yeterli olan, pamuk üretiminde dünyada ikinci sırada, altın üretiminde dördüncü olan Özbekistan bölgesel güç olma arzusundadır. Ancak dünyanın karaya en fazla sıkışmış ülkesidir.

Rusya ile Özbekistan arasındaki ikili ilişkilerin temeli 30 Mayıs 1992'de imzalanan ve 10 yıllık yürürlülük süresi öngören "iki ülke arasında dostluk ve işbirliği" anlaşması ile atılmıştır. 2-3 Mart 1994 tarihlerinde Özbekistan devlet başkanı İslam Kerimov Rusya'ya ilk resmi ziyaretini yapmıştır. Bu ziyaret sırasında daha çok Tacikistan'daki durum gündemde olmuş ve Tacik-Afgan sınırının birlikte korunması kararlaştırılmıştır. Ele alınan aktüel konulardan bir diğeri ise, vatandaşlıkla ilgili düzenlemeler olmuştur. Rus politikacıların Rusya dışında kalan Rusça konuşan halkların hakları için çığırtkanlık yaptığı bir döneme rastlayan bu

---

[558] Askar Akayev, "Sentralnaya Aziya ne Vzorvyetsya," Nezavisimaya Gazeta, 13 Mart 2001.
[559] Facts on File, V.53, N.2746, 15 Temmuz 1993, s.527.

ziyaret sırasında bu hususun gündeme gelmesi doğaldı. Zira Özbekistan'da toplam nüfusun %16'sını (yaklaşık 2,5 milyon) Ruslar oluşturmaktaydı. Özbekistan, bu yüzden Rusya'nın çifte vatandaşlık önerisine yanaşmadı.

Rus tarafı Özbekistan'a ilk resmi ziyaretini 26-28 Haziran 1995'de, dönemin başbakanı Viktor Çernomirdin'in Taşkent'i ziyareti ile başbakan düzeyinde gerçekleştirmiştir. O zamana kadar Orta Asya ülkeleri içinde daha çok Kazakistan ile ilişkilere öncelik verildiği göze çarpmaktadır. 1995'e kadar olan dönemde özellikle Tacikistan söz konusu olduğunda Özbekistan'ın öneminden bahsedilmektedir. 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren Özbekistan'ın bölgede giderek artan siyasi ve ekonomik gücü karşısında Rus resmi makamlarının ziyaretleri de sıklaşmıştır.

Rus-Özbek ilişkilerinde Tacikistan'daki durum belirleyici unsurların başında gelmiştir. 22 Şubat 1996'da Rusya'nın Avrasyacı Dış İşleri Bakanı Yevgeny Primakov Özbekistan'a gitmiştir ve yaptığı görüşmelerde, Özbekistan'ın bölge istikrarı ve güvenliği açısından çok önemli bir yeri olduğunu vurgulamıştır. 11 Ekim 1998'de Yeltsin'in Taşkent ziyareti sırasında, Rusya, Özbekistan ve Tacikistan arasında askeri işbirliği anlaşması yapıldı. İslami ekstremizme karşı ittifak niteliğindeki bu anlaşma sayesinde, Rusya'nın Tacikistan'a yaptığı yardımlara da hukuki bir nitelik kazandırılmış oldu. Bu anlaşmanın temeli Mayıs 1998'da Özbekistan devlet başkanı Kerimov'un Moskova ziyareti sırasında atılmıştı. Ancak Tacikistan konusunda Rusya ve Özbekistan arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle sonraki bir tarihe kaldı. Belirtmek gerekir ki, anlaşma kağıt üzerinde kalmıştır. Özbekistan Devletbaşkanı Kerimov Tacikistan devlet başkanı Rahmanov'u kendi muhatabı olarak görmeyip "çoban" olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle anlaşma Taşkent'te Boris Yeltsin ve İslam Kerimov tarafından imzalanmış ve Tacikistan'ın da taraf olduğu sözlü olarak bildirilmiştir.

Özbekistan'ın askeri konularda Rusya ile ihtilafa düştüğüne işaret eden en enemli olay, Özbekistan'ın BDT Kollektif Güvenlik Anlaşması'ndan çekilmesi oldu. 1999 Şubat ayı başında Özbekistan Dışişleri Bakanlığı Basın Sözcüsü Umarov, Moskova'nın topluluğun bazı bölgelerindeki askeri politikalarını desteklemediklerini ve BDT içinde Rusya'nın politikalarıyla ülkesinin politikalarının uyuşmadığını diplomatik bir yolla ifade ederek, Özbekistan'ın topluluk yapısına uygun olarak artık

Taşkent Anlaşması'nın dışında kalacağını bildirdi.[560] 19 Şubat 1999'da Astana'da yapılan Orta Asya Birliği zirvesinde Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov, Kollektif Güvenlik Anlaşması'nın kağıt üzerinde kaldığı ve pratikte hiç bir işlevi olmadığı için ülkesinin bu anlaşmadan çekileceğini açıkladı. Kerimov, Taliban'ın Özbekistan sınırına dayandığı ve ciddi tehdit oluşturduğu bir zamanda Rusya'nın sözünde durmadığını ve seyirci kaldığını söyledi.[561]

Kerimov bu açıklamasıyla Afganistan'da Taliban'ın güçlenmesi ve Taliban lideri Molla Ömer'in "Büyük Buhara İslam Devleti" kurma tehdidi yanı sıra Şubat 1999'da Taşkent'te aslında kendisine karşı düzenlenen ve 16 kişinin ölümü, 130 kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan bombalı süikast girişimini kastediyordu. Bazı uzmanlar ise, Şubat başında Özbekistan'ın Kolektif Güvenlik Anlaşması'ndan ayrılacağı yönündeki anlaşma ile Kerimov'a karşı düzenlenen bombalı süikast girişimi arasında bağlantı kurarak, Rusya'nın Özbekistan'a gözdağı verdiğini ileri sürmektedir.[562]

Fergana Vadisi'ndeki karışıklıkların devamı olarak Ağustos 1999'da Özbekistan İslam Hareketi'ne bağlı 700 kadar teröristin Tacikistan'dan Kırgızistan'a geçerek Batkent oblastında birkaç köyü ele geçirdi ve Japon turistleri tutsak aldı. Kırgısiztan'ın güneyinde yaşanan düşük yoğunluktaki bu savaşa ilişkin yaptığı açıklamada Özbekistan İslam Hareketi lideri Cuma Namangani, bu girişimin amacının Kerimov'a karşı cihat olduğunu Kırgızistan'la bir sorunu olmadıklarını bildiriyordu.[563] Tüm bu olayların kolektif güvenlik konularında Rusya'nın taleplerini haklı çıkarması, Rusya ile terörist guruplar arasında bağ olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir.[564]

Özbekistan'ın Rusya ve BDT'ye olan tutumu 90'lı yılların sonunda ciddi değişim göstermişti. Özbekistan'ın Rusya'dan uzaklaşarak bölgede münferit bir politika takip ettiğinden bahsedilmekteydi. Aralık 1999'da Rusya Başbakanı

---

[560] İzvestiya, 4 Şubat 1999. Gazate'de bu haber manşetten "Özbekistan Tacikistan'daki politikası nedeniyle Moskovayı affetmiyor" başlığıyla yer aldı. Yapılan yorumda bu olayın BDT içinde Rusya'nın otoritesine büyük darbe vurduğu belirtildi.

[561] Kazahstanskaya Pravda, 20 Şubat 1999.

[562] Bu görüşü savunanlardan biri de Hasan Ali Karasar'dır. Bkzn. Hasan Ali Karasar, "Bağımsızlıklar Sonrası Türkistan'da Rus Siyaseti", Avrasya Dosyası, C. 6, S.4, Kış 2001, s.234-35.

[563] V. Strugovets, Batalyonı Allaha, İtogi, 7 Aralık 1999.

[564] Bkzn. Hasan Ali Karasar, "Bağımsızlıklar Sonrası Türkistan'da Rus Siyaseti", Avrasya Dosyası, C. 6, S.4, Kış 2001, s.235.

Vladimir Putin, Özbekistan'da Ocak 2000'de yapılacak devlet başkanlığı seçimleri öncesi Taşkent'i ziyaret etti.[565] Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında askeri işbirliğini de öngören bir dizi anlaşma imzalandı. Bu ziyaretle iki ülkenin yeniden yakınlaşmaya başladığı söylenebilir. Zira, Özbekistan'ın Kollektif Güvenlik Anlaşmasından ayrılması, GUAM'a dahil olması ve Kosova Krizi sırasında NATO'yu desteklemesi nedeniyle iki ülke ilişkilerinde ciddi bir soğukluk dönemi yaşanmaktaydı.

Bugün Özbekistan dış politikasının Rusya'yı ve BDT'yi dışlar nitelikte Batı yanlısı olduğundan söz etmek yanlış olur. Özbekistan, tüm Orta Asya bölgesinin istikrarında kilit rol oynayan bölgesel bir güçtür. Özbekistan ile sağlıklı ilişkileri olmayan hiç bir ülkenin, Orta Asya'da etkili olamayacağı açıktır. Rusya'nın yaklaşımını da bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Vladimir Putin'in devlet başkanı seçildikten sonra ilk resmi yurt dışı ziyaretini Özbekistan'a gerçekleştirmesi de buna işaret etmektedir.

Rusya'nın ikinci devlet başkanı Vladimir Putin görev yeminini ettikten sonra ilk yurt dışı ziyaretini Özbekistan'a yaptı. Askeri-teknik işbirliği, aşırı dincilikle mücadelede koordinasyon ve ekonomik işbirliğinin önplanda tutulduğu görüşmeler neticesinde, 32 milyon dolar tutarında bir savunma işbirliği anlaşması, Rusya'nın beş yıllığına Özbek doğal gazı alımını öngören ekonomik bir anlaşma imzalandı. Rus tarafı ayrıca devlet başkanı yardımcısının ağzından müttefiklerinin güvenliğinin tehdidi söz konusu olduğunda Rusya'nın Afganistan'ı bombalayabileceği garantisi verdi. Daha sonra Rus Savunma Bakanı İgor Sergeyev de "önemli olan kararlılığın sergilenmesi, gerektiği takdirde ordu hazır" diyerek bu sözleri onayladı. Tüm bunlar bir dönem gergin olan Rus-Özbek ilişkilerinin düzeldiğini gösteriyordu.

Rus araştırmacılar iki ülkenin çıkarlarının bir çok sahada uyuştuğundan bahsetmektedir. Bunlar; aşırı dincilikle mücadele, BDT'nin güney kanadının güvenliğinin sağlanması, Afganistan ve Tacikistan'daki çatışmaların düzenlenmesi gibi konular olarak sıralanmaktadır.[566] Bu arada Özbekistan'ın Rusya'ya dış borcu

---

[565] 9 Ocak 2000'de yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde Kerimov seçmenlerin %91'inin oyunu alarak yeniden seçilmiştir.

[566] Mehman Gafarlı, Nezavisimaya Gazeta, 21 Ekim 1999.

olmayan tek BDT ülkesi olması iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler açısından önemlidir.

11 Eylül saldırıları olduğunda Semerkant'ta bir dizi açılış için bulunan Kerimov, ertesi günü yaptığı açıklamada, ülkesinin ABD'ye terörle mücadelesinde her türlü desteği sağlayacağını açıkladı. Kerimov bu yönde beyanatta bulunan ilk Orta Asya lideri oldu. Bazı araştırmacılar Özbekistan liderinin bu açıklamasını Orta Asya'nın tarihinde bir dönüm noktası olarak nitelendirmektedir.[567] 11 Eylül'den bir hafta sonra Başkan Bush, Özbekistan'daki terör gruplarının El Kaide ile bağlantılı olduğunu açıkladı. Özbekistan'da ABD'nin operasyonlarıyla terör tehdidinin azalacağı umutları arttı. Bu amaçla Özbekistan, Afganistan sınırında ABD'ye üs sağladı. Bu üs ABD'ye Afganistan operasyonunda çok fayda sağladı. Ancak ABD'nin operasyonları Afganistan'ın güneyinde yoğunlaşınca Özbekistan'ın beklentileri fazla gerçekleşmedi.[568] Hatta tam tersine militanların bir kısmı Orta Asya cumhuriyetlerine sızdılar. Bunun sonucunda da Mart 2004'te Özbekistan'da 47 kişinin ölümüyle sonuçlanan bombalı terör saldırıları gerçekleşti.[569] Mart'taki terörist olaylardan sonra Kerimov Nisan ayı ortalarında Moskova'ya gitti. Bu ziyaret sırasında iki ülke liderleri terörizme karşı ortak mücadeleye devam edeceklerini açıkladılar.[570]

Mart 2002'de ABD Özbekistan ile stratejik ortaklık anlaşması imzalamıştı. Gerçektende Özbekistan bölgede ABD'ye en yakın ülkedir. Ancak ABD'li uzmanlar Özbekistan'ın ABD ile olan yakınlığını kullanarak diğer bölge ülkeleri üzerinde hakimiyet kurmaya kalkması durumunda bölgede ABD çıkarları açısından sorun çıkabileceğini belirtmektedirler.[571] Öte yandan Kerimov'un demokratik olmayan

---

[567] İrfan Ülkü, Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya, Kum Saati, İstanbul, 2002, s.14, 64.

[568] Ekim 2001'de Özbekistan İslam Hareketi lideri Cuma Namangani'nin Afganistan'da çatışmalar sırasında öldürüldüğü açıklandı. Hatta Özbek Hükümeti, Özbekistan İslam Hareketi'nin yenildiğini ilan etti.

[569] Turkish Daily News, 1 Nisan 2004.

[570] Viktoriya Panfilova, "Taşkent i Moskva Snovo Drujat", Nezavisimaya Gazeta, 16 Nisan 2004. http://www.ng.ru/cis/2004-04-16/5_tashkent.html

[571] Charles Fairbanks vd., Strategic Assessment of Central Eurasia, The Atlantic Council of the United States, Washington, January 2001, s.96. Bu çalışmada ABD'nin orta vadede Orta Asya bölgesindeki stratejik çıkarı olarak şunlar sıralamaktadırlar: 1) Bölgede barış, istikrar ve bağımsızlık. 2) Bölge içi çatışmaların çevrelenmesi. 3) Türkiye ve Rusya gibi bölge güçleri arasındaki çatışmaların önlenmesi. 4) Kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi. ABD'nin bölgedeki diğer önemli çıkarları ise, enerji pazarlarının desteklenmesi, uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele, çevre sorunları, demokratik reformların ve insan haklarının desteklenmesi olarak belirtilmektedir. Bknz. A.g.e., s.97-99.

uygulamaları ve insan hakları ihlalleri bazı ABD'li uzmanların bu ülkeyle ilişkilerde dikkat çektikleri en önemli noktalar arasında gelmektedir.

ABD'nin Afganistan operasyonundan sonra Kerimov ilk kez 15 Nisan 2004'de Moskova'yı ziyaret etti. Ziyaret sırasında daha çok ekonomik konular öne çıkmakla birlikte, ABD'nin Afganistan operasyonu sırasında Rusya'dan uzaklaşan Özbekistan'ın bu ziyaretle yeniden Rusya'ya yakınlaştığı yorumu yapıldı. Bu ziyaretin Mart 2004'de düzenlenen terör olaylarının ardından gerçekleşmesi, iki ülkenin terörle mücadelede işbirliğine vurgu yapmasına da neden oldu.[572]

4. Tacikistan

Tacikistan, tarihi Amuderya bölgesinin doğu kısmında yer almaktadır. Topraklarının %93'ü dağlık olan ülkenin denize çıkışı bulunmamaktadır. Tacikistan su kaynakları açısından zengin bir cumhuriyettir. BDT ülkeleri içerisinde Rusya'dan sonra ikinci en zengin su kaynaklarına sahip ülkedir. Orta Asya su kaynaklarının %60'ı Tacikistan'dan doğmaktadır. 28.500 kilometre uzunluğundaki nehirlerinde yılda 64 milyon kilowatt elektrik enerjisi elde etmektedir. Ocak 1999 rakamlarına göre Tacikistan'ın nüfusu 6.187.800 dür. Bunun %69.1'ini Tacikler, %25'ini Özbekler, %2.7'sini Ruslar geri kalanını da Tatar, Kırgız, Türkmen vs. unsurlar oluşturmaktadır. Tacikistan'daki Özbek nüfusunun 2.5 milyon civarında olduğuna ilişkin rakamlar da mevcuttur. Özbek nüfusu ülkenin kuzeyinde Leninabad bölgesinde Özbekistan'la sınıra yakın bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Öte yandan bugün Tacikistan'da 4.2 milyon Tacik yaşarken, bir o kadar da Afganistan'da, bir milyon kadar da Özbekistan'da yaşamaktadır.[573]

Sovyet döneminde Tacikistan yönetimi genelde Leninabad'lıların elinde bulunmuştur. Bağımsızlıkla birlikte ülkede başlayan iç savaşın nedenlerinden en önemlisi bölgeler arasındaki iktidar mücadelesi olmuştur. Bağımsızlığı müteakip siyasi kriz içerisine düşen Tacikistan'da 1992-1997 yılları arasında şiddetli bir iç savaş yaşanmıştır. İç savaşın nedenleri arasında beş temel unsur üzerinde durulmaktadır:

---

[572] Viktoriya Panfilova, "Taşkent i Moskva Snovo Drujat", Nezavisimaya Gazeta, 16 Nisan 2004. http://www.ng.ru/cis/2004-04-16/5_tashkent.html

[573] Abdullaev and Akbarzadeh, a.g.e., s.xxx.

a) Tarihten kaynaklanan sorunlar. Tacikistan 70 yıllık Sovyet idaresi boyunca "Rus" Orta Asyası ile Afganistan arasında bir tampon vazifesi gördüğü için, ülkenin kendi kendine yeterli siyasi, milli ve ekonomik birlik geliştirmesi güç oldu. Bu nedenle bağımsızlık Tacikistan'a iç savaş, kimlik krizi ve ekonomik kriz gibi bir takım olumsuz sonuçlar getirdi.[574]

b) Siyasi meşruiyet sorunu. Sovyetlerin dağılmasından sonra rejim kendini yeni şartlara uydurmakta başarısız olmuştur. Sovyetlerin dağılmasına ihtimal vermediği için, muhalefetin taleplerini hiçe sayarak siyasi reformları benimsememekte direnmiştir. Kahar Mahkamov Moskova'daki Ağustos 1991 darbesi sırasında darbecilere destek verdiği için devrilmiştir. Fakat halefi Nabiev de Sovyet elitini temsil etmiştir ve Tacikistan'ın bağımsız geleceği için pasif kalmıştır. Nabiev'in muhafazakar politikaları ve entelektüellerin taleplerine cevap verememesi ülkede meşruiyet krizine yol açarak iç çatışmalara neden olmuştur.[575]

c) Ekonomik nedenler: Sovyetlerin yıkılmasıyla Tacikistan ekonomisi çökmüştür. İşsizlik, gençleri rejim karşıtı hareketlere katılmaya itmiş ve muhalif gruplar güçlenmiştir.

d) Bölgeler arasında yaşanan iktidar mücadelesi iç savaşta en etkili unsurlardan biri olmuştur. Sovyet döneminde Tacikistan idaresi Leninabadlı'ların tekelinde olmuştur. Leninabad bölgesinde ise çoğunluğunu Özbekler oluşturmaktadır. Bağımsızlıkla birlikte iktidar tekelinin Özbeklerden alınması için diğer bölgeler harekete geçmiştir.

e) Milliyetçilik faktörü: Siyasi iktidarın Tacik milliyetçiliğine ve İslami değerlere kayıtsız kalması Tacik milliyetçiliğini körüklemiştir. Çoğu Tacik milliyetçisi için bağımsızlık milli kimliğin ve onun ayrılmaz bir parçası olan İslam dininin yüceltilmesi için bir fırsattı. Bu fikrin öncülüğünü Müftü Ekber Turacanzade yapmıştır.

Ağustos 1991'de Moskova'daki darbe girişiminin başarısız olmasından sonra Tacik SSC'nin başkanı Kahar Mahkamov istifa etti ve Eylül 1991'de Tacikistan

---

[574] Abdullaev and Akbarzadeh, a.g.e., s.vii.
[575] A.g.e., s.xxxii

bağımsızlığını ilan etti. Kasım'da yapılan seçimlerde Moskova yanlısı Rahman Nabiev cumhurbaşkanlığına seçildi. Seçimlerden sonra Duşanbe'de muhalefet gösterileri bitmek bilmedi ve karışıklıklar baş gösterdi. Mart 1992'de Milli Uzlaşma Hükümeti oluşturuldu. Ancak bu defa çatışmalar Duşanbe dışında devam etti. Nisan'da Dağlık Badahşan Otonom Vilayeti Meclisi kendisini Pamir-Badahşan Otonom Cumhuriyeti'ne kattığını ilan etti. Mayıs-Aralık arasında Duşanbe'de, Kurgantepe ve Kulab vilayetlerinde silahlı çatışmalar sürdü ve bu çatışmalarda 50.000 kişi hayatını kaybetti. Bu arada Eylül 1992'de Nabiev zorla istifa ettirildi. Bu gelişme çatışmaları daha da şiddetlendirdi. Kulab merkezli Halk Cephesi, Leninabad'dan da destek alan Garm, Karategin ve Badakşan'lılardan oluşan muhaliflerle çatıştı. Kasım'da Yüksek Sovyet Leninabad'da olağanüstü toplanarak başkanlık yetkilerini de parlamento başkanına vererek Emamali Rahmanov'u parlamento başkanlığına getirdi. Rahmanov'un parlamento başkanlığına getirilmesiyle iktidar Kulab merkezli elitin eline geçmiş oluyordu. Bu nedenle Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov uzun süre Rahmanov'u tanımayacaktır ve onu köylülükle küçük görecektir.

Rusya Federasyonu ile Tacikistan arasındaki diplomatik ilişkiler iki ülke arasında 8 Nisan 1992'de imzalanan protokol ile kuruldu. Ancak Tacikistan'ın zor şartlarda bağımsızlığını sağlamlaştırması uzun sürdü ve bu iki ülke ilişkilere olumsuz yansıdı. Tacikistan'da klanlar arası rekabet 1992'de iyice kopmuştu ve 1993'te tam bir iç savaşa dönüşmüştü. Emamali Rahmonov meclis başkanı sıfatıyla Moskova'ya giderek Rusya ile Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" imzaladı. Bundan sonra Rusya, Rahmanov'u destekledi.

Haziran 1993'te toplanan ilk oturumunda parlamentoda Birleşik Tacikistan Muhalefeti oluşturuldu. Muhalefette, demokrasi yanlıları, ılımlı müslümanlar ve radikal islamcılar yer alıyordu. Ülkedeki radikal islamcılar, Afganistan'a kaçarak ülkeye dışardan tehdidi sürdürdü. Afganistan'da üslenen güçler sınırda 24 Rus sınır muhafızını öldürdüler. Ağustos 1993'te ise, Tacik-Afgan sınırında Rus-Tacik hükümet birlikleriyle, Tacik muhalefet- Afgan savaşçıları arasında çatışmalar şiddetlendi. Rus 201. Zırhlı Tümen'in ülkede hakimiyet kurmasından sonra, 6 Kasım 1994'de Tacikistan'da ilk başkanlık seçimlerinde fiili devlet başkanı olan Rahmanov seçildi ve yeni anayasa kabul edildi.

Moskova, Tacik muhalefet ile mevcut iktidar arasında aktif bir şekilde arabuluculuk yaptı. Tacikler arası görüşmelerin ilk raundu BM himayesi altında 5-19 Nisan 1994 tarihleri arasında Moskova'da yapıldı. Yaklaşık 3 yıl devam eden müzakereler neticesinde, 23 Aralık 1996'da Tacikistan devlet başkanı İmamali Rahmanov ve Birleşik Tacik Muhalefeti lideri Abdullah Nuri Moskova'da Rusya başbakanı Çernomirdin'in arabuluculuğuyla dört yıllık iç savaşı sona erdiren ateşkes anlaşması imzaladı. Taraflar 27 Haziran 1997'de ise Moskova'da "Barış ve Milli Uzlaşma" anlaşmasını imzaladılar.

11 Ekim 1998'de Yeltsin'in Taşkent ziyareti sırasında, Rusya, Özbekistan ve Tacikistan arasında askeri işbirliği anlaşması yapıldı. İslami ekstremizme karşı ittifak niteliğindeki bu anlaşma sayesinde, Rusya'nın Tacikistana yaptığı yardımlara da hukuki bir nitelik kazandırılmış oluyordu. Nisan 1999'da ise Rusya ile Tacikistan, Tacikistan'daki Rus Askeri üslerinin statüsüne ilişkin daha sonra uzatılmak üzere on yıllığına ikili bir anlaşma imzaladılar.[576]

Tacikistan'da iç istikrarın sağlanması birden bire olmadı. Haziran 1997'de varılan anlaşma sonucu kurulan Milli Uzlaşma Komitesi Ağustos'ta Milli Duşanbe'de çalışmaya başladı. Eylül'de muhalefet lideri Nuri ile Rahmanov Duşanbe'de buluştular ve Afganistan'dan göçmenlerin geri dönüşü başladı. Göçmenlerin geri dönüşü iki sürmüştür. Ocak 1998'de Muhalefet liderleri için genel af çıkarıldı ve bu şekilde muhalefet meşru bir nitelik kazandı. Ağustos 1999'da Tacikistan Muhalef Birliği, askeri muhalefetin sona erdiğini ve siyasi muhalefetin kurulduğunu ilan etti. Eylül 1999'da ise Samanoğulları İmparatorluğu'nun kuruluşunun 1100. Yıl dönümü büyük törenlerle kutlandı.[577] İç savaşın bitmesine rağmen iktidar için bölgesel rekabet sürmekteydi. Kasım 1999'da yapılan seçimlerde Rahmanov yeniden devlet başkanı seçildi.

---

[576] Bu anlaşmanın imzalanmasına en sert tepkiyi, Moskova'yı bölge ülkelerine danışmadan onları hiçe sayarak adım atmakla eleştirerek Taşkent göstermiştir. Hatta Taşkent Rusya ile rekabetinden dolayı bu tarihten itibaren Taliban'a sıcak mesajlar yollamaya başlamış ve ilişkileri düzeltme arayışına girmiştir. 1996'da Taliban'a karşı Kuzey İttifakı kurulmuştu. Özbekistan da bunu ve bu ittifak içinde özbek asıllı General Dostum'u desteklemekteydi. Tacikistan devletbaşkanı Rahmanov da Tacikistan Muhalefet Birliği nedeniyle Mesud'u destekliyordu.

[577] Tacikistan kökenini Samaniler'e (875-999) dayandırmaktadır. 1999'da Samani Devleti'nin kuruluşunun 1100. Yıl dönümü Tacikistan'da büyük törenlerle kutlanmıştır. Ruslar'ın 1868'de Buhara Emirliği'ni himaye altına alması ve 1876'da Hokand Emirliği'ni ortadan kaldırmasıyla bugünkü Tacikistan tamamiyle Rus idaresi altına girmiştir. Bknz. Abdullaev and Akbarzadeh, a.g.e., s.xxx.

Afganistan konusunda Tacikistan Rusya ile birlikte ortak strateji takip ediyorlardı. İki ülkede Afganistan devlet başkanı olarak Rabbani'yi tanıyordu ve Taliban rejimine karşı Tacik ağırlıklı Kuzey İttifakı destekleniyordu. 11 Eylül'den iki gün önce bir suikast sonucu öldürülen Kuzey İttifakı'nın lideri Ahmed Şah Mesud Tacikistan'da da milli kahraman olarak görülüyordu.

New York'ta Dünya Ticaret Merkezi'ne ait ikiz kulelere yapılan terörist saldırıdan sonra Tacikistan da, terörizme karşı global savaş ilan eden ABD'ye desteğini açıkladı. 21 Eylül 2001'de Rahmanov, ülkesinin terörizmle mücadelede ABD'ye her türlü desteği sağlayacağını bildirdi. ABD'nin Afganistan'a hava bombardımanı 7 Ekim'de başladı. 8 Ekim 2001'de ise, Tacik hükümeti, ABD kuvvetlerinin ülkesinde konuşlanmasını onayladı. Mezar-ı Şerif civarıyla birlikte, Güney Tacikistan (Kulab bölgesi) ve Güney Özbekistan (Termez bölgesi) ABD'nin Afganistan operasyonunda en önemli üsler oldu. [578]

Her ne kadar Rusya da ABD'ye aktif desteğini ilan etse de, ABD-Tacikistan yakınlaşması bu ülkeyi rahatsız etti. Tacikistan ise, ABD ile olan yakınlaşmasını Rusya'ya karşı koz olarak kullandı. Tacikistan, Rusya ile olan ilişkilerinin sadece askeri düzeyde olmasından, ekonomik ilişkilerin geliştirilmemesinden şikayetçiydi. Putin, 26 Nisan 2003'de Avrasya Ekonomik Topluluğu Zirvesi için gittiği Duşanbe'de 2,5 milyar dolarlık bir proje olan Rogun Hidroelektirik santralının inşası için imza attı.[579] 26 Nisan'da Duşanbe'de Avrasya Ekonomik Topluluğu zirvesi yanında ve Kolektif Güvenlik Örgütü zirvesi de yapıldı. Putin, Duşanbe'de yaptığı basın açıklamasında, Rus askeri varlığı konusunda iki ülkenin ortak görüşe sahip olduğunu belirterek, Rus askeri varlığının BDT'nin güneyinin güvenliği açısından önemli bir faktör olduğunu, Rus-Tacik sınır birliklerinin Avrasya coğrafyasında uluslararası terörizm, uyuşturucu ticareti ve sınır aşan suçlarla ortak mücadelede yeri doldurulamaz bir unsur olduğunu söyledi.[580]

Tacikistan, Rusya'nın Orta Asya'daki güvenlik kalesidir ve iki ülke ilişkileri daha çok askeri konularda yürütülmektedir. Tacikistan'da statüsü ikili anlaşmalarla

---

[578] Abdullaev and Akbarzadeh, a.g.e., s.258.
[579] Viktoriya Panfilova, "Rossiya Ukrepit Svoe Voenno-Politiçeskoe Vliyanie v Tadjikistane", Nezavisimaya Gazeta, 25 Nisan 2003.
[580] Zayavlenie dlya pressi i otvetı na voprocı Prezidenta Rossi V.V. Putina po okançenıı Rossiysko-Tadjiksky Peregovorov, Informatsionny Bulleten MİD RF, Duşanbe, 26 Nisan 2003.

garanti altına alınmış olan 201. zırhlı motorize birlik Tacik-Afgan sınırını korumaktadır ve ülkedeki varlığını daha uzun süre koruyacağa benzemektedir. Ülkedeki Rus askerleri varlığı özellikle Özbekistan'ı rahatsız etmektedir. Tacikistan İslamcı Rönesans Partisi'nin legal bir parti olarak varlığı ise, diğer komşuları tedirgin etmektedir.

5. Türkmenistan

Rusya Federasyonu'nun Türkmenistan ile ikili ilişkileri diğer BDT üyesi ülkelerle olan ikili ilişkilerinden farklı bir nitelik taşımaktadır. Rusya, topluluk mekanizmalarını kullanarak üye ülkeleri kendine çekmeye çalışırken, Türkmenistan'ın "tarafsız" konumunu ileri sürerek BDT içindeki çoğu siyasi girişimlerden uzak durmaktadır. Bunun en somut göstergesi Türkmenistan'ın başından itibaren Kollektif Güvenlik Anlaşması'nın dışında kalmasıdır.

BM Genel Kurulu 12 Aralık 1995'te Türkmenistan'ın "sürekli tarafsızlık" statüsünü kabul etmiştir ve bu tarihten itibaren Türkmenistan dış politikası anayasa ile de sabitleştirilmiş olan "tarafsızlık" prensibine dayandırılmıştır.[581] Bu statüsü nedeniyle Orta Asya'nın İsviçre'si olarak adlandırılan Türkmenistan BDT içinde çok taraflı işbirliğinden ziyade ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirmeye ağırlık vermiştir.

Rusya ile Türkmenistan devlet başkanları 31 Temmuz 1992'de dostluk ve işbirliği anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşmada daha ziyade bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, eşitlik ve birbirlerinin iç işlerine müdahaleden kaçınılması, sorunların barışçı yollarla çözümlenmeye çalışılması ve güç kullanımından kaçınılması, insan haklarının gözetilmesi gibi ilişkilerin dayandırılacağı ilkeler üzerinde durulmuştur.[582]

Rusya Federasyonu devlet başkanı Boris Yeltsin'in 23 Aralık 1993'de, Türkmenistan'ın başkenti Aşgabad'da yapılan Devlet Başkanları Konseyi toplantısı arifesinde Türkmenistan'a yaptığı ziyaret ikili ilişkilerin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Görüşmeler neticesinde ikili düzeyde beş farklı anlaşma imzalanmıştır. Bunlar arasında, İran ve Afganistan'la olan Türkmen sınırının ortak korunması ve

---

[581] Bayram Salamov, Türkmenistan Dış Politikası (Bağımsızlıktan Bugüne), Yayınlanmamış Matesr Tezi, GÜ SBE, Ankara, 2002, s.63-77.
[582] Moiseyev, a.g.e., s.212.

buralara Rus sınır kuvvetleri yerleştirilmesine ilişkin anlaşma ve çifte vatandaşlığa ilişkin anlaşma dikkatleri çekmiştir. Yeltsin'in BDT zirvelerinde sürekli gündeme getirdiği diğer BDT ülkelerinde yaşayan Ruslara çifte vatandaşlık dahil özel statüler sağlanması önerisine ise, diğer üye ülkelerin itiraz etmelerine rağmen yalnızca Türkmenistan razı oldu ve ülkesindeki Ruslara çifte vatandaşlık hakkı tanıdı. İmzalanan anlaşmaya göre her iki ülkenin vatandaşları da aynı zamanda iki vatandaşlığa birden sahip olma hakkı kazanıyordu. Yeltsin anlaşma sırasında sembolik olarak Türkmen vatandaşlığına geçti. Türkmenistan, bu anlaşma ile, ülkesindeki Rus nüfusu göçünü azaltmayı amaçlıyordu. Zira, ülke sanayinde Rusların iş gücü ve kalifiye elaman olarak hayati konumu mevcuttu. Daha çok tarım sektöründe ağırlıklı olan Türkmen halkının sanayide istihdam oranı %10'dan daha az bir miktardaydı. Ülkenin can damarı olan gaz sektörü (devlet bütçesinin %75'ini oluşturmaktadır) Rus işgücü sayesinde işleyebiliyordu. Bu anlaşma ile, Türkmenistan ülkesinde yaşayan Rus halkının sosyal güvencesini garanti altına aldı ve devam etmekte olan Rus nüfusu göçüde önemli ölçüde azaldı. Rus tarafının çifte vatandaşlık anlaşmasından en önemli kazancı ise, aynı sorunun yaşandığı diğer ülkelere sunacak bir modele sahip olmasıydı. Ne var ki, Rusya benzer nitelikte herhangi bir anlaşmayı daha sonra Tacikistan dışında hiç bir BDT üyesi ülkeye kabul ettirememiştir.

Türkmenistan dış politikası içerisinde ülkenin en önemli gelir kaynağı olan doğal gazın dünya piyasalarına ulaştırılması özel bir yer teşkil etmektedir. Mevcut boru hattı Özbekistan ve Rusya üzerinde Avrupa'ya ulaştığı için doğal gaz konusu Rusya-Türkmenistan ilişkilerini büyük ölçüde etkiledi. 1992-1993 yılları arasında Türkmenistan, Rusya üzerinden Ukrayna ve diğer eski Sovyet cumhuriyetleri ile Avrupa ülkelerine sevkiyatını sürdürdü. Ancak Kasım 1993'te Rusya aldığı tek taraflı bir kararla kendi topraklarından geçerek Avrupa'ya satılan Türkmen doğal gazının sevkini durdurdu. Daha sonra düzenli olmamak üzere sevkiyat devam ettirildi. 1995-1996 yıllarında sevkiyatın daha düzenli olması ve borçların zamanında ödenebilmesi amacıyla Türkmenistan, Rusya, Ukrayna arasında bir dizi temaslar gerçekleştirildi. 17-19 Mayıs 1995 tarihlerinde Türkmenbaşı resmi ziyaretle Moskova'da bulundu. Görüşmeler sonunda yaptıkları açıklamalarda liderler Rusya ile Türkmenistan'ın birbirlerinin stratejik partneri olduğunu ifade ettiler. Ancak bunlar sorunun tamamiyle çözümünde yeterli olmadı. 1997 yılında borç ödeyememe

sorununun yeniden gündeme gelmesi sonucu, Rusya 25 Mart 1997 tarihinden itibaren sevkiyatı tamamen durdurdu. Sevkıyatın yeniden gerçekleşmesi için girişimlerde bulunan Ukrayna ve Türkmenistan, Rus tarafının yeni talepleriyle karşılaştılar. Hattan daha fazla gelir elde etmek isteyen ve bölge üzerindeki hakimiyetini sürdürmek isteyen Rusya, daha fazla taşıma ücreti talep etti, alış ücretinin 32 dolara düşürülmesini istedi ve doğal gazın daha uzun hattan taşınmasını önerdi. Uzun süren pazarlıklar sonucu Aralık 1998'de anlaşmaya varıldı ve Rusya üzerinden sevkiyata yeniden başlandı.[583]

Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov 1999 sonlarında Rusya-Türkmenistan ikili ilişkilerine ilişkin şunları söylemektedir:

"Türkmenistan, Rusya'nın ne insani ne de maddi yardımına muhtaçtır. Ülkelerimiz arasındaki ilişkiler karşılıklı çıkar-ki bunun için bir çok unsur mevcut-esasına dayanmalıdır. Bu gün Rusya maalesef Türkmenistan'ın büyük ticari ortakları arasında yer almamaktadır. Bunun ise, açıklanabilir nedenleri vardır. 1997 yılının başında Ukrayna'nın ödeme sorunları yüzünden gaz ihracatımızı kısıtlamak zorunda kaldık. Rusya dizlerine kapanmamızı bekledi, fakat beklediği olmadı. Diğer gelişmiş ülkeler Rusya'nın tersine karşılıklı çıkar esasına dayalı olarak Türkmenistan'ın ekonomisini desteklediler ve neticede geçen son iki buçuk yıl içerisinde Türkmenistan'ın Rusya ile olan ihracat ve ithalat miktarı 2.5 kat azalırken, İngiltere ile 2,5 defa, Almanya ile 2,2 defa, ABD ile 1,2 defa, Japonya ile 1,8 defa, Fransa ile 3,5 defa artış göstermiştir. Öte yandan Türkmenistan, Rusya'ya küsmemiştir, yaşanan zorlukların ve problemlerin farkındadır. İki ülke çakışan çıkarları doğrultusunda diyalogunu sürdürmek zorundadır."[584]

Rusya-Türkmenistan ilişkilerinde yer eden konulardan biri de Hazar'ın statüsü sorunudur. Hazar kaynakları üzerinde eski hegemonyasını sürdürmek isteyen Rusya, Hazar kaynaklarının işletilmesi konusunda uluslararası konsorsiyumla anlaşma imzalayan Azerbaycan'a karşı denge unsuru olarak Türkmenistan'ı yanına çekmeye çalıştı. Hazar Denizi ortasında yer alan bazı petrol yatakları nedeniyle Azerbaycan'la ihtilafı bulunan Türkmenistan bu konuda Rusya'ya yaklaştı. Kasım

---

[583] Ertan Efegil, "Türkmenistan'ın Gerçekleşmeyen Doğal Gaz Hesapları" KÖK Araştırmalar, C.II, S.1, Bahar 2000, s.323.
[584] Egor Yaşin, "Vernyötsa li Rassiya v Turkmeniyu", Nezavisimaya Gazeta, 16 Kasım 1999.

1996'da Aşgabat'ta yapılan Hazar Denizi'ne Kıyı Devletlerin Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda Rusya, Türkmenistan ve İran işbirliğine ilişkin bir memorandum yayınladılar. Ancak 1998'de Kazakistan'la imzaladığı anlaşmadan sonra Rusya, tutumunu değiştirdi.

Türkmenistan'ın Afganistan politikası ve Taliban rejimi ile ilişkileri Rusya ile olan ilişkilerine de tesir etti. Türkmenistan'ın Afganistan politikası Rusya'nınki ile uyuşmamaktaydı. Rusya, Taliban rejimini tanımaya yanaşmayıp hatta güneyden gelen en büyük tehdit olarak görürken, Türkmenistan'ın Taliban rejimiyle ilişkiler içindeydi. Tehdit olarak görme bir yana, Afganistan'da 3 konsolosluğa sahip bulunan Türkmenistan, bu ülkede konsolosluğu bulunan tek BDT ülkesiydi. Türkmenistan Afganistan'la ticari ilişkilerini geliştirirken, çatışan taraflar arasında arabuluculuk yapmakta ve barış sürecinde aktif olarak yer almaktaydı. 1995'te Pakistan ve Türkmenistan doğal gaza ilişkin anlaşma imzalamışlardı. Afganistan'da Taliban'ın kontrol ettiği bölgeler üzerinden botu hattı inşa edilmesi öngörülüyordu. Bu nedenle Türkmenistan Taliban'la ilişkilere önem veriyordu.

Mayıs 1999'da Türkmenistan, Rus sınır birliklerinin faaliyetlerini durdurması için Rusya'ya altı aylık bir süre verdi. 1999 sonlarında Türkmenistan'da hiç Rus askeri danışmanı kalmadı.

Türkmenistan, 9 Haziran 1999'da tüm BDT üyesi ülkeler için vize uygulamaya başladı. Bu şekilde BDT üyesi ülkelerin vatandaşlarına dolaşım sınırlaması getiren ilk ülke Türkmenistan oldu.

Yukarıda izah edildiği üzere 2000'li yılların başlarına kadar Rus-Türkmen ilişkilerinde dört temel konu göze çarpmaktaydı. Hazar petrolleri, Türkmen gazının Rusya üzerinden pazarlanmasında karşılaşılan anlaşmazlıklar, Afganistan, çifte vatandaşlık. ABD'nin Afganistan operasyonundan sonra Rusya-Türkmenistan ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır.23 Nisan 2002'de Rusya ve Türkmenistan yeni bir "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzaladı. Türkmenbaşı'nın 10 Nisan 2003'te Moskova'yı ziyareti sırasında DUMA bu anlaşmayı onayladı. Niyazov'un bu ziyareti sırasında iki ülke ilişkilerine yeniden yön veren çok önemli anlaşmalar imzalandı. Bunlardan biri ekonomik içerikli Türkmenistan'ın Rusya'ya doğal gaz satışına ilişkindi. 25 yıllığına imzalanan bu anlaşmaya göre, Rusya Türkmenistan'dan aldığı doğal gazın yarısını kendi mallarını bu ülkeye satarak ödeyecekti. Rusya bu şekilde

yılda toplam 70-80 milyar metre küp gaz satın alabilecekti. Nezavisimaya Gazeta'da yapılan bir yoruma göre Saddam'dan sonra sıranın kendine geleceğinden korkan Türkmenbaşı bu şekilde Rusya'dan daha çok silah almayı planlamaktaydı. İkici anlaşma ise Güvenlik Anlaşması'dır. On yıllığına imzalanan bu anlaşma özellikle, daimi tarafsızlığı BM tarafından onaylanmış olan Türkmenistan'ın dış politikasında büyük değişimlerin işaretçisi olması açısından önemlidir. Güvenlik anlaşması da Nezavisimaya Gazeta muhabirinin yorumunu desteklemektedir. İki taraf arasında imzalanan bir diğer belge ise, çifte vatandaşlığın kaldırılmasına ilişkin anlaşmadır. Yapılan açıklamada iki ülke arasında mevcut çifte vatandaşlığa ilişkin anlaşmanın, fonksiyonunu tamamladığı için yürürlükten kaldırıldığı belirtildi. Rusya'nın yeni vatandaşlık yasası kabul etmesi nedeniyle çifte vatandaşlığa gerek kalmadığı açıklandı.

B. BDT Avrupası

Beyaz Rusya, Moldavya, Rusya Federasyonu ve Ukrayna BDT Avrupasına dahil ülkelerdir. SSCB'nin dağılmasından sonra Avrupa ile direkt bağlantısı kesilen Rusya'nın Avrupa'ya uzanan karayolları, petrol ve doğal gaz boru hatları gibi ulaşımının büyük kısmını bu ülkeler üzerinde yapmaktadır. 1993'te Polonya, Macaristan ve Romanya'nın, 2004 yılında Baltık Cumhuriyetlerinin NATO'ya dahil olması ve NATO'nun Rusya sınırlarına kadar genişlemesi bu ülkelerin önemini güvenlik açısından da artırmaktadır. Beyaz Rusya, Moldavya ve Ukrayna enerji ihtiyaçlarının neredeyse tamamını Rusya'dan karşılamaktadırlar. Bu şekilde karşılıklı bağımlılığın söz konusu olduğu BDT Avrupasında yer alan ülkeler içinde Rusya'ya en yakın olan hiç şüphesiz Beyaz Rusya'dır. Beyaz Rusya BDT içinde her sahada entegrasyonu desteklemekle kalmamış, daha da ileriye götürerek Rusya ile birlik devleti kurma safhasına gelmiştir. Moldavya ve Ukrayna ise, BDT içinde ekonomik entegrasyona destek vermekte, fakat siyasi ve askeri işbirliğine soğuk yaklaşmaktadırlar.

1. Beyaz Rusya

BDT'ye üye ülkeler içerisinde Rusya ile en sıkı ilişkileri bulunan Beyaz Rusya, aynı zamanda örgüt içinde en hızlı entegrasyon yanlısı ülkedir. Beyaz

Rusya'da bu eğilim özellikle Ocak 1994'te parlamentonun liberal Parlamento Başkanı Stanislav Şuşkeviç'in yerine eski komünist Meçislav Grib'i seçmesinden sonra ağırlık kazanmıştır. 10 Temmuz 1995'te Beyaz Rusya'da yapılan ilk başkanlık seçimlerinde 39 yaşındaki eski kolhoz direktörü Aleksandr Lukaşenko'nun seçilmesi ile de, Beyaz Rusya'da geriye gidiş süreci iyice hızlandı, ülkede demokrasiden ve liberal ekonomiden vazgeçme, eski birliğe dönüşe yönelik politikalar yoğunlaştı. Lukaşenko seçildikten sonra yaptığı konuşmada ülkesinin acılı durumundan kurtulması için tek yolun Rusya ile birlikten geçtiğini söyledi. Lukaşenko başkanlığı boyunca Rusya'ya dönük tek taraflı dış politika izledi. Rusya'da başkanlık seçimi arifesinde, 2 Nisan 1996'da Rusya-Beyaz Rusya Topluluğu Anlaşması imzalandı ve bu tarih Rus ve Belarus halkının birleşme günü olarak ilan edildi. Bazı kesimlerin Slav birliğinin doğuşu niteliğinde değerlendirdiği bu girişim iki ülkede de halkın büyük desteğini gördü. Anlaşmanın imzalandığı tarihten tam bir yıl sonra ise, "topluluk" (saobşetvo), "birlik"e(soyuz) dönüştürüldü. [585]

Beyaz Rusya, Rusya Federasyonu için bir çok açıdan önem taşımaktadır. Rusya Federasyonu Batı'yla olan ulaşımının %70'ini Beyaz Rusya üzerinden yapmaktadır. Beyaz Rusya, Rusya'ya Orta Avrupa'ya direk giriş karısını açarak, Rusya'nın jeopolitik üstünlüğünü artırmaktadır. Rusya için Beyaz Rusya, bir bakıma kuzeyden güneye Rus sınırı boyunca kurulmuş ve kurulmakta olan blok ve ittifakların potansiyel tehdidini azaltmak içinde önemlidir.[586] NATO'nun önce Macaristan, Polonya ve Çek Cumhuriyetini, daha sonra Baltık Cumhuriyetlerini içine alması ve Ukrayna ile ilişkilerde ki belirsizlik Beyaz Rusya'nın Rusya açısından siyasi önemini artıran gelişmeler olmuştur. Bazı Rus askeri teknolojileri de Beyaz Rusya'da üretilmektedir. Örneğin Topol ve Topol-M stratejik füze komplekslerinin bir kısım parçaları Minsk'te üretilmektedir. Öte yandan Beyaz Rusya petrol ihtiyacının %86'sını ve doğal gaz talebinin %98'ini karşılayan Rusya'ya muhtaçtır.[587]

---

[585] Bu konu tezin II. Bölümünde "Rusya-Beyaz Rusya Birliği" başlığı altında incelenmektedir.
[586] Izvestiya, 26 Aralık 1998.

2. Moldavya

Daha önce Romanya'nın Baserabya bölgesinin parçası olan ve 1940'da SSCB'ye dahil edilen Moldavya, bağımsızlıkla birlikte batı komşusu ile sıkı ilişki kurdu. 4,5 milyona yakın nüfusunun %64'ünü Romenlerle dil-kültür ve tarih bağı olan insanların oluşturması (geri kalanı Rus, Gagauz ve Ukraynalı) Moldavya'nın Romanya ile birleşme konusunu gündeme getirdi. Ancak birleşmeye ilişkin 6 Mart 1994'de yapılan referandumda birleşme alehtarı oylar çoğunlukta çıktı. Katılanların %90'ının evet oyu kullandığı bu referandumda "1990'daki sınırları içinde, diğer ülkelerle tarafsız ilişkiler kuran, tüm vatandaşlarına eşit haklar sağlayan bağımsız bir Moldavya istiyor musunuz?" sorusu soruldu. Bu soruyla aynı zamanda Trans-Dnyester'e ilişkinde bir sonuç çıkarılmış oldu. 27 Şubat 1994'te yapılan seçimlerde, Moskova ile ilişkilerin geliştirilmesi vaadleriyle Devlet Başkanı Mircea Snegur Trans-Dnyester'i Moldavya'ya yeniden katmayı amaçladı.[588]

Moldavya'da Trans-Dnyester sorunu Eylül 1990'da başladı. Dnyester nehrinin doğusunda nüfusun çoğunluğunu oluşturan Ruslar ülkedeki milliyetçi hareketlere karşı durmaya çalıştılar ve küçük çaplı çatışmalar meydana geldi. Ülkenin gidişatından memnun olmayan Moldavya'lı Ruslar, Ağustos 1991'de darbecileri desteklediler. Darbe girişimi başarısız olup birlik cumhuriyetleri birer birer bağımsızlığını ilan etmeye başlayınca Aralık 1991'de, bağımsız Trans-Dinyester Cumhuriyeti'ni kurdular. Moldavya'da bulunan Rus 14. Ordusu komutanı ise, bir süre bağımsız Trans-Dinyester Cumhuriyeti'nin Genel Kurmay Başkanlığı yaptı. 1992 yılı başında şiddetlenen çatışmalarda 14. Ordu birliklerinin Transdnyester'li Ruslar safında savaştığı görüldü. Rusya'dan ve Ukrayna'dan gelen "Kazak"lar da, Dnyester'li Ruslara yardımcı oldular. Bir taraftan ise, çatışmaların durdurulması için müzakereler yürütülmekteydi. Moldavya, Rusya, Romanya ve Ukrayna devlet başkanlarının 25 Haziran 1992'de İstanbul'daki buluşmaları sorunun çözüme bağlanması sürecinde yapı taşı teşkil etti. 30 Haziran 1992'de Aleksandr Lebed'in 14.Ordu komutanlığına atanmasıyla çatışmalarda yatışmaya başladı. 21 Temmuz 1992'de Moldavya ve Rusya devlet başkanları Moldavya'nın toprak

---

[587] İki ülke arasındaki ilişkiler daha ayrıntılı bir şekilde tezin IV. Bölümünde "Rus-Belarus Birliği" başlığı altında incelenmektedir.

[588] Facts on File, V.54, N.2780, 10 Mart 1994, s.163.

bütünlüğüne, 14. Ordu'nun tarafsızlığına ve barışı koruma gücüne ilişkin anlaşma imzaladılar. 21 Ağustos 1994'te Rusya ve Moldavya, Trans-Dnyester'de askeri faaliyetlerin kesilmesine ilişkin anlaşma imzaladı.

Rusya-Moldavya ilişkilerinin düzelmesinde Ukrayna'nın yapıcı etkisi oldu. Ukrayna, tarihi ve etnik bağları nedeniyle Trans-Dnyester'de hak iddia edebilecek durumdayken, Kırım sorunu nedeniyle Trans-Dnyester konusunda itidalli bir tutum takındı. Ukrayna'nın bu politikası başarılı olmuştur. 8 Mayıs 1997'de ise, Moldavya ve Trans-Dnyester Cumhuriyeti lideri Moskova'da bir araya gelerek Rusya ve Ukrayna'nın garantörlüğünde ilişkilerin normalleştirilmesine ilişkin memorandum imzaladılar. Bu memorandum Moldavya'nın toprak bütünlüğünü destekler nitelikteydi. Eylül 1997'de yeni seçilen Moldovya lideri Petru Luçinski de Kırım'ı ziyaret ederek Kuçma'dan Trans-Dnyester sorununda aktif rol oynamasını istedi. 20 Mart 1998'de Ukrayna'nın bölgedeki barış gücüne asker göndermesi kararlaştırıldı. Temmuz 1999'da Odessa'da yapılan dörtlü görüşmede (Rusya, Ukrayna, Moldavya ve Trans-Dnyester) Ukrayna ve Moldavya barış gücü taburu oluşturdu.

9 Nisan 2001'de Moldavya devlet başkanı Vladimir Voronin ile Trans-Dnyester lideri İgor Smirnov tarafların eşitliğinin belirtildiği nihai barış anlaşmasını imzaladılar. Yapılan ortak açıklamada ise, Rus-Belarus Birliği'ne üyelik ve Rusça'ya resmi dil statüsünün verilmesi konusunun görüşüleceği belirtildi. Çatışmaları sona erdiren bu belge Rusya'ya askeri üs kurma hakkı sağlaması açısından da önemli oldu. Bu sayede Rusya, Ukrayna ile ilişkilerinde konumunu güçlendirdi. Çünkü çoğunluğunu Rus nüfusun oluşturduğu Batı Ukrayna aynı şekilde kullanılabilirdi.

Moldavya'da askeri üsler tesisi Rusya'nın uzun vadeli stratejik hedeflerinden biriydi. Moldavya, toprakları üzerinde yabancı asker bulunmasını yasaklayan anayasa hükmü gereğince Moskova'nın bu tür tekliflerini uzun süre reddetti. Taras Kuzio'ya göre Moldavya'nın bu teklifi kabul etmesiyle Ukrayna iki Rusya yanlısı ülke (Beyaz Rusya ve Moldavya) arasında sıkışıp kalmıştır. Bu durum Ukrayna'nın milli güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Ukrayna sürekli Moldavya'nın bağımsızlığını ve egemenliğini destekleyici politika izlemiştir. Bu çerçevede

Ukrayna, Moldavya'ya Tuna Nehri ile Karadeniz'e bir çıkış kapısı sağlayacak olan Giurivlesti limanı için toprak devretmeyi dahi kabul etmiştir.[589]

Moldavya'nın kominist yeni Devlet Başkanı Vladimir Voronin ilk resmi yurt dışı seyehatini Rusya'ya gerleştirdi. 17 Nisan 2001'de Moskova'ya gelen Vorodin ülkesinin enerji sorununun ve Trans-Dnyester sorununun çözümünde Rusya'ya ümit bağlamaktaydı ve ülkesinin stratejik hedeflerinin Rusya'ya dönük olduğunu ifade etti. Görüşmelerden sonra yapılan açıklamada Putin, Trans-Dnyester sorununun Moldavya'nın egemenliği ve toprak bütünlüğü ile uluslararası insan haklarına saygı temelinde ancak barışçıl yöntemlerle çözülebileceğini ifade etti. Moskova'nın varılacak anlaşmaya öylesine garantör olmayacağını ve doğal çıkarlarını gözeteceğini ifade etti.[590]

Buna karşılık ise Romanya, Moldavya ile olan geçiş rejimini 1 Temmuz 2001'den itibaren değiştireceğini ve sınır güvenliğini artıracağını ilan etti. Bu düzenlemeler AB'ye giriş için zorunlu düzenlemelerdi.

Moldavya, AB'nin korumacı politikaları nedeniyle ekonomik olarak Rus pazarına mahkum bir ülkedir. Rusya'dan satın aldığı doğal gazı şarap, meyve ve gıda maddeleri ile ödemektedir. Moldavya ticaretinin %60'ını BDT ülkeleriyle yapmaktadır.

3. Ukrayna

51 milyonluk nüfusu ile Rusya'dan sonra ikinci en büyük BDT üyesi olan Ukrayna milli duyguların güçlü olduğu bir ülkedir.[591] 1 Aralık 1991'de yapılan halk oylamasına katılanların %92'si bağımsızlık doğrultusunda oy kullanmıştır. Bağımsızlık sonrası Ukrayna'nın iç ve dış siyasetinde milli değerler ve egemenlik vurgusu her zaman birinci planda olmuştur. Dolayısıyla Rusya- Ukrayna ilişkilerine etki eden en önemli unsurlardan biri Ukrayna'nın egemenliği konusundaki

---

[589] Taras Kuzio, "BDT İçinde Jeopolitik Çoğulculuk: GUUAM'ın Ortaya Çıkışı," Kadim Komşumuz Yeni Rusya, Yılmaz Tezkan (der.)., Ülke Kitapları, 2001, s.103.

[590] Nezavisimaya Gazeta, 17 Nisan 2001.

[591] Nüfusun %73'ünü Ukrainler, %22'sini Ruslar oluşturmaktadır. Ruslar daha çok ülkenin doğusunda yaşamaktadırlar.

hassasiyetidir. Öte yandan Ukrayna milli kimliği içerisinde Rus düşmanlığı da kendini hissettirmektedir.[592]

Ukrayna hariç yeni bağımsız cumhuriyetlerle diplomatik ilişkilerinin tümünü 1992 yılının ilk yarısı içerisinde yapılan ikili dostluk ve işbirliği anlaşmaları ile kuran Rusya, Ukrayna ile bu nitelikte bir anlaşmayı ancak 1997 Mayıs'ında gerçekleştirebildi. SSCB'nin dağılmasının hemen ardından iki ülke ilişkileri, Karadeniz donanmasının paylaşımı, Kırım ve Sivastopol'un statüsü gibi nedenlerle iyice gerginleşmişti. Karadeniz filosunun ana üssü Kırım'a bağlı Sivastopol'da bulunmaktaydı. Kırım'da 1 Aralık 1991'de yapılan referandumda çoğunluk Kırım'ın otonom bir yapıda Ukrayna'da kalmasını istemişti. 21 Mayıs 1992'te Rusya Federasyonu Yüksek Sovyeti, 1954'de Kırım'ın Ukrayna'ya transferine ilişkin kararın illegal olduğunu ilan etti. 9 Temmuz 1993'te ise DUMA, Kırım'ın Sivastopol Limanı üzerinde hak iddiasında bulundu. Yeltsin, parlamentonun üstü örtülü savaş kararını eleştirerek, Karadeniz filosu sorununun sakin ve akıllıca çözülmesi gerektiğini söyledi.[593]

Kırım'ın liman kenti olan Sivastopol, Sovyetler Birliği'nin ikinci en büyük deniz gücü Karadeniz filosunun burada bulunuşu nedeniyle Rusya açısından önem taşımaktadır. Donanma 350 savaş gemisi, 28 denizaltı, 160 savaş uçağı ve teknik teçhizatlardan oluşmaktadır. Kendi milli ordusunu kuran Ukrayna, donanmanın %30'u üzerinde hak iddia ederken, Rusya ise, Karadeniz filosunun nükleer ve stratejik kuvvetler statüsünde olduğunu iddia ederek, BDT kontrolünde Rus idaresine sokmaya çalışıyordu. Buna ilişkin Nisan 1992'de tartışmalar kopma noktasına geldi. Rusya Federasyonu başbakan yardımcısı Aleksandr Rutskoy, Kırım'ın tarihi olarak Rusya'ya ait olduğuna ilişkin sözlerine karşı, Ukrayna devlet başkanı L.Kravçuk, tüm Karadeniz donanmasının Ukrayna'ya ait olduğunu bildiren bir deklarasyon imzaladı. Rus tarafı da buna aynı şekilde cevap verip, alternatif bir deklarasyonla Karadeniz filosunun Rus yönetimi ve BDT kontrolü altında olduğunu ilan etti. İki

---

[592] Ukrayna'da yaşayan 11 milyon Rus'un varlığı ve Ukrayna'nın Rusya'ya olan ekonomik bağımlılığı Rusya-Ukrayna ilişkilerini etkileyen temel unsurlardan diğer ikisidir.

[593] Facts on File, V.53, N.2756, 15 Temmuz 1993, s.527

ülke devlet başkanları 9 Nisan'da deklarasyonlarını geri çekerek, müzakere sürecini yeniden başlattılar.[594]

İki ülkeyi dostluk ve işbirliğine götüren uzlaşma 3 Ağustos 1992'de Yalta'daki Yeltsin ve Kravçuk arasındaki görüşmede sağlandı. Karadeniz filosuna ilişkin Rusya ile Ukrayna anlaşma imzaladı. Buna göre filonun üç yıllık ortak denetimden sonra bölünmesi kararlaştırıldı. Böylece filo BDT askeri idaresinden çıkarıldı. Sınır uyuşmazlıkları ve diğer sorunlara ilişkin yapılan yoğun müzakerelerden sonra, iki ülke arasında dostluk ve işbirliği anlaşması ancak beş yıl sonra 31 Mayıs 1997'de Kiev'de imzalandı. Bu anlaşmayla Karadeniz Filosu sorunu da kısmen çözümlenmiş oldu. Rusya, aralarında büyük savaş gemileri de olmak üzere 338 Rus askeri gemisinin üsleneceği Sivastopol ve Karadeniz'de bazı körfezleri kiralayacaktı. Anlaşma koşullarına göre bu kiralamanın yıllık ortalama bedeli 98 milyon dolardı. Bu meblağ, Ukrayna'nın doğal gazdan ötürü Rusya'ya olan ve anlaşma imzalandığı sırada yaklaşık üç milyar dolara ulaşan borçlarına sayılacaktı.[595]

Mayıs 1997'de imzalanan anlaşmayla iki ülke ilişkileri eşitlik, toprak bütünlüğü ve egemenliğe saygı ilkelerine dayandırılıyordu. Böylece Rusya-Ukrayna ilişkileri yeni bir boyut kazanmış oluyordu, fakat Rus DUMA'sında şiddetli tartışmalar doğuran bu anlaşma uzun süre onaylanamadı. İmzalanmasında yaklaşık bir buçuk yıl sonra 25 Aralık 1998'de Rusya-Beyaz Rusya birlik anlaşmasının imzalanmasıyla aynı günde Rusya Federasyonu Devlet DUMA'sı, 31 Mart 1997 tarihli Rusya ile Ukrayna arasındaki "Dostluk, İşbirliği ve Ortaklık Anlaşması"nı onayladı. Yeltsin ve Kuçma'nın Kiev'de imzaladıkları bu anlaşmayı Ukrayna RADA'sı (meclisi) halihazırda onaylamış bulunuyordu. Bu anlaşma Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün Rusya tarafından tanınması, Rusya'nın Kırım ve Sivastopol üzerindeki iddialarından vazgeçmesi anlamına geliyordu. Jirinovsky dışında tüm partiler Ukrayna'yı Batı'nın kucağına itmemek için, Slav kardeşliği adına anlaşmanın onayı yönünde oy kullandılar.

Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kuçma, Slav devletleri birliği kurulması fikrine olumsuz yaklaştığını ifade etmektedir. Ancak bunun Rusya ile Beyaz Rusya

---

[594] Facts on File, V.52, N.2688, 28 Mayıs 1992, s.393.
[595] Yeltsin, Geceyarısı...s.210.

ile yada diğer Slav ülkeleriyle işbirliğine karşı olduğu anlamına gelmediğini vurgulamaktadır. Kuçma, bu fikrin savunucularının ülkelerinde yaşayan Slav olmayan halkları görmezlikten geldiğini belirtmektedir. Çok milletli olan ülkesinde yaşayan yüz binlerce Yunanı, Gürcüyü, Yahudiyi, Rumeni ve Tatarı unutmaya hakkı olmadığını vurgulamaktadır. Kuçmaya göre Slav birliği gerçekçi temeli ve tarihi perspektifi olmayan bir girişimdir. "Ukrayna'nın temel stratejisi, jeopolitik konumuna, tarihi ve kültürel geleneklerine göre belirlenmiştir. Bunlar daha çok Avrupa ülkeleriyle bağdaşmaktadır. Günümüz Ukrayna dış politikası Avrupa yapısına entegre olmaya yöneliktir. Ancak Rusya ve BDT'deki diğer ortaklarımıza da sırtımızı dönmemekteyiz. Doğu etmeni de bu açıdan Ukrayna dış politikasında kilit rol oynamaktadır."[596] Yeltsin'in ifadesiyle, Kuçma ile geçinmek zordu. Bir Ukraynalı olarak görünüşte kibar ve içten, fakat güçlü, inatçı ve kararlıydı.[597] Kuçma iç politikada da gerçekçi bir çizgi izleyerek Slavlıktan çok *Ukrain* kimliğini ön olana çıkarmıştır. Kuçma, resmi konuşmalarında hiçbir zaman Rusça'yı kullanmamış, sürekli kötü olsa da *Ukrain* dilinde konuşmuştur.[598]

10 Temmuz 1994'te Ukrayna'daki başkanlık seçimlerinde Leonid Kuçma seçilmişti. L. Kuçma seçim öncesi kampanyasında Rusya ile yakın bağ kuracağına ilişkin vaatlerde bulunmuş ve ülkedeki Rus halkının oylarının %90'ını almıştı. Kuçma'nın başkan seçilmesinden sonra iki ülke arasında yakınlaşma olmuşsa da bu yakınlaşma beklenildiği düzeyde gerçekleşmemiştir. Kuçma da, Ukrayna'nın BDT içindeki yükümlülüklerini karşılıklı ekonomik konularla sınırlayan selefi Kravçuk tarafından geliştirilmiş dış politikayı uygulamaya devam etmiştir.[599] Taras Kuzio'nun ifadesiyle "Kravçuk'u milliyetçi olarak tanımlamak ne kadar hatalıysa Kuçma'yı da Rus yanlısı olarak adlandırmak o kadar yanıltıcıdır.[600] Ancak yine de Kuçma'nın dış politikasını halefininkinden ayıran önemli noktalar da bulunmaktadır. Ukrayna'nın BDT'ye olan yaklaşımında Kravçuk'un şüpheciliğinin yerine Kuçma ekonomik pragmatizmi benimsemiştir. Kuçma, eşitlik, iç işlerine karışmama ve toprak bütünlüğüne saygı temelinde Rusya ile ilişkilerin normalleştirilmesi ve ikili

---

[596] Leonid Kuçma, "Ukraina ne otvoraçivaetsya ot Rossi", İzvestiya, 10 Kasım 1999.
[597] Yeltsin, Geceyarısı... s.215.
[598] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.131.
[599] Kuzio, a.g.e., s.97.
[600] Taras Kuzio, Ukraine Under Kuchma, Macmillan Press Ltd, London, 1997, s.64.

işbirliğini savunmuştur. Öte yandan Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılması için alternatif enerji kaynakları aranması, bu kapsamda Azeri petrollerinin Odessa yakınlarında inşaa edilecek yeni bir terminalle Ukrayna üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması hedeflenmiştir. Ukrayna'nın 1995-2000 yılları arası uygulanacak hükümet programında da bu ilke ve hedeflere yer verilmiştir.[601]

Kravçuk döneminde Macaristan, Polonya, Moldovya ve Slovakya ile anlaşmalar yapılarak mevcut sınırlar karşılıklı olarak tanınmış ve güvence altına alınmıştı. Kuçma, daha pragmatik yaklaşımla, iki sorunlu ülke Romanya ve Rusya ile bunu sağladı. AB ile bütünleşmeyi dış politika önceliği olarak gösteren Kuçma, 1996 baharında ilk kez açıkça AB'ye üyeliğin hedeflendiğini ilan etti.[602]

1999 Kasım'ında Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma, ülkesinin dış politika öncelikleri, Rusya Federasyonu ve BDT'ye olan yaklaşımına ilişkin şunları ifade etmektedir.

"Ukrayna-Rusya ilişkilerinin bu gün iyimser bir görünüme sahiptir. İkili ilişkilerde son dönemde bir çok gelişme sağlandı. Dostluk, işbirliği ve ortaklık anlaşması yürürlüğe konuldu; Karadeniz filosuna ilişkin temel uzlaşmaya varıldı; uzun vadeli ekonomik işbirliği anlaşması imzalandı; An-70 üretimi gibi büyük çaplı ortak projeler yürütülmekte vs. Öte yandan üzerinde anlaşma sağlanan bir çok konu ise kağıt üzerinde kalmaktadır. İkili ticaret günden güne düşmektedir. Enerji sektöründe çözülemeyen problemler var. Ben Ukrayna ve Rusya'nın bu problemleri de çözerek 21. Yüzyıla stratejik partner olarak girmesini arzu ederim." [603]

Leonid Kuçma, 1999 Aralık ayında yeniden devlet başkanı seçildikten sonraki ilk resmi ziyaretini Moskova'ya yaptı. Sembolik de olsa bu ziyaret Ukrayna'nın dış politikasında önceliğinin kime yönelik olduğunun göstergesi oldu. Ukrayna'nın Rusya'ya olan 800 milyon dolarlık gaz borcu bulunuyordu ve BDT bünyesinde serbest ticaret gerçekleşmesi durumunda Ukrayna Rus petrolü ve doğal gazını daha ucuza alabilecekti. Buna ilişkin soruyu Leonid Kuçma, "Yeltsin'le gaz faturasından daha önemli meseleleri görüşeceğiz" şeklinde yanıtladı. Kuçma,

---

[601] Kuzio, a.g.e., s.183-187.
[602] Olcott, Aslund ve Garnett, a.g.e., s.134.
[603] Leonid Kuçma, "Ukraina ne otvoraçivaetsya ot Rossi", İzvestiya, 10 Kasım 1999.

"Rusya'nın önemli stratejik partner olduğunu ancak ülkesinin Avrupa ve NATO tarafında ilerleyeceğini" belirtmeyi ihmal etmedi.[604]

Rusya Federasyonu, NATO'nun doğuya doğru genişleme stratejisini güvenlik tehdidi olarak algılamaktadır ve bu noktada Ukrayna kilit ülke konumundadır. L. Kuçma ülkesinin tampon bölgeye dönüşmesini istemediği için NATO'ya üyeliğe uzun süre sıcak bakmamıştır. İki ülke ilişkilerinin NATO yüzünden gelişemediğine ilişkin Kuçma'nın ifadeleri şu şekildedir. "Ukrayna dış politikasının en önemli hedeflerinden biri etrafında istikrar ve güvenlik çemberi oluşturmaktır. Bu amaçla komşularıyla dostane ilişkiler kurmaya çaba sarfetmektedir. Ukrayna-Rusya ve Ukrayna-NATO ilişkilerini bu çerçevede görmek lazımdır. NATO üyesi iki ülke ile ortak sınırlarımız var ve görmezlikten gelemeyiz. Ukrayna'nın NATO ile temasının Rusya-Ukrayna ilişkilerinde temel engel olarak gösterilmesi yapmacıktır. Ukrayna sanki NATO üyeliğine niyetliymiş gibi gösteriliyor. Buna ne Ukrayna, ne Bürüksel hazırdır ve Moskova'da bunun farkındadır." [605] Bu sözlerine rağmen Kuçma 23 Mayıs 2002'de Ukrayna Ulusal Güvenlik ve Savunma Konseyi'nin NATO üyeliğine ilişkin kararını imzalamıştır. Bu belge Ukrayna'nın hedefini NATO'ya üye olmak şeklinde ilan etmektedir.[606]

Rusya, Ukrayna ilişkilerinde Kırım, Sivastopol ve Karadeniz donanması gibi sorunlar nispeten halledilmiş olmasına rağmen yine de bir soğukluk gözlemlenmektedir. Batı'nın, Ukrayna'yı 50 milyonluk nüfusu ve geniş yüzölçümü ile Doğu Avrupa'da Rusya'yı dengeleyebilecek bir güç olarak algılaması Rusya'yı kıskandırmaktadır. Mayıs 1997'de NATO Ukrayna ile ortaklık anlaşması imzalamıştır. Rusya ise, sürekli enerji sıkıntısı yaşayan ve kendisine milyarlarca dolar borcu olan Ukrayna'yı bu kozları kullanarak elinden kaçırmamaya çalışmaktadır. İki ülke halkları arasındaki ırksal, dinsel, kültürel ve tarihi bağlar ikili ilişkilerde beylik söylemlerdir. Ancak Ukrayna kimliğinin yapı taşlarından biri Rus "öteki"sidir. 52 milyon nüfusu bulunan Ukrayna'da yaşayan 11 milyon Rusun varlığı Ukrayna'nın Rusya ile ilişkilerinde elini zayıflatan bir diğer noktadır. Buna rağmen

---

[604] Boris Vinogradov ve Yanina Sokolovskaya, "V Moskve Kuçma okazalsya ranşe Lukaşenko", İzvestiya, 7 Aralık 1999.
[605] Leonid Kuçma, "Ukraina ne otvoraçivaetsya ot Rossi", İzvestiya, 10 Kasım 1999.
[606] http://www.web.ttnet.tr/users/ukremb/press_release/2003-1.htm 11.11.2003'den aktaran Müderrisoğlu, a.g.t., s.128.

iki ülke sembolik de olsa halkların kardeşliğini gözetmektedir. 2002 yılı Rusya'da "Ukrayna Yılı" olarak kutlanırken, 2003 yılı Ukrayna'da "Rusya Yılı" olarak kutlanmıştır.

Ekim 2003'te ise, Ukrayna ile Rusya arasında savaş rüzgarları esti. Rusya Azov Denizi'nde Kerç Boğazı'nda bulunan Tuzla Adası'na karadan ulaşmak için dolgu inşaasına başlayınca Ukrayna'nın sert tepkisiyle karşılaştı. İnşaat 29 Ekim'de Ukrayna'dan habersiz bir şekilde başlatılmıştı. Bu sırada Latin Amerika ülkelerine resmi ziyaretlerde bulunan Kuçma ziyaretini yarıda keserek Ukrayna'ya döndü ve yaptığı açıklamada kendilerinin onayı alınmadan girişilen bu eylemin ülkesinin toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit olduğunu, gerektiği takdirde Nükleer Silahların Yayılmasının Engellenmesi Anlaşmasının taraflarına garanti için başvurabileceklerini bildirdi. Bu arada Ukrayna ordusu sınır bölgesinde manevralara başlamıştı. Putin, Ukrayna'nın bu resti karşısında inşaatın durdurulması emrini verdi ve sorun tırmandırılmadan yatıştırıldı.[607] Daha sonra iki ülke devlet başkanı 24 Aralık 2003'te Kerç şehrinde bir araya gelerek ortak deklarasyon yayınladılar ve "Azov Denizi'nin ve Kerç Boğazı'nın Kullanımında İşbirliği Anlaşması" imzaladılar. Anlaşma Azov Denizi ve Kerç Boğazı'nda tek taraflı faaliyette bulunmayı yasaklamaktadır.[608]

23 Ocak 2004'te Putin, "Ukrayna'da Rusya Yılı"nın kapanış töreni etkinliklerine katılmak üzere Ukrayna'ya iki günlük resmi ziyarette bulundu. Putin-Kuçma görüşmesinde Tuzla Adası sorunu, yeni Ortak Pazar projesi, enerji ve Ukrayna'daki anayasa değişikliği gibi konular gündeme geldi. Kuçma anayasa değişikliğini Ukrayna'da 2004'te yapılacak başkanlık seçimini 2006'ya kadar ertelemek ve üçüncü kez aday olabilmek amacıyla istiyordu. ABD ve Avrupa ülkeleri, muhalefete destek vererek Kuçma'nın bu girişimini demokrasiye aykırı nitelendirirken, Putin'in bu ziyareti bir bakıma Kuçma'ya açık destek niteliğinde oldu. Türkmenistan'dan ucuza aldığı doğal gazını Ukrayna üzerinden Avrupa'ya satmak isteyen Putin için, Kuçma yönetimi idealdi.[609]

---

[607] Tuzla Adası 1954'de tüm Kırım'la birlikte Ukrayna'ya geçmişti. 28 Ocak 2003'de ise, Ukrayna ile Rusya Federasyonu arasında sınır düzenlemelerine ilişkin anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşma henüz ulusl parlamentolarda onay aşamasındayken Rusya'nın bu girişimi gündeme gelmiştir.

[608] Yakovenko, a.g.e.

[609] Ünver Sel, "Ukrayna'da Seçim Süreci", Bizim Kırım, 1/2004, s.3-4.

Putin, Kuçma'ya olan desteğini 25 Nisan 2004'te Kırım'a giderek bir kez daha sergiledi. İki lider Kırım'da buluşmasının resmi gerekçesi yaklaşık beş ay önce imzaladıkları "Azov Denizi'nin ve Kerç Boğazı'nın Kullanımında İşbirliği Anlaşması"nın onay belgelerinin değiş tokuşu idi. Bir ay sonra Mayıs 2004 Kiev'de yapılacak olan Tek Ekonomik Saha zirvesinde bir araya gelecek olan iki liderin böyle sıradan bir iş için özel olarak buluşması dikkat çekici oldu. Putin bu buluşma sırasında kendisine yöneltilen Kuçma yönetiminin Rusça'yı kısıtlayıcı politikalarına ilişkin soruyu sert bir şekilde "O Ukrayna'nın iç meselesidir" diyerek cevaplamıştır. Kuçma ise, ülkesinin yönünün Avrupa'ya dönük olduğunu, ancak AB üyeliğinin görünür bir gelecekte mümkün olmadığını, bu nedenle Rusya ile işbirliğinin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir.[610]

Zbigniev Brzezinski, Ukrayna'nın Rusya açısından önemini şu şekilde izah etmektedir: "Avrasya satranç tahtasında yeni ve önemli bir alan olan Ukrayna, Rusya'yı dönüştürmekte yardımcı olan bağımsız bir ülke olma özelliğiyle bir jeopolitik mihverdir. Ukrayna olmaksızın Rusya'nın Avrasyalı bir imparatorluk olma durumu sona erer. Rusya, Ukrayna'sız yayılmacı statü peşinde olabilir, ama o zaman ağırlıklı olarak Asyalı yayılmacı bir devlet olur... Moskova Ukrayna üzerinde kontrolü yeniden sağlayacak olursa, Rusya Avrupa'dan Asya'ya uzanan güçlü bir yayılmacı devlet olma şansını otomatik olarak yeniden kazanır."[611] Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana geçen sürede Rusya-Ukrayna ilişkileri incelendiğinde Rus yöneticilerin Ukrayna'nın önemine Brzezinski kadar vakıf oldukları anlaşılmaktadır.

C. Kafkasya

Adını Kafkas sıradağlarından alan Kafkasya bölgesi, kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmaktadır.[612] Sovyetlerin dağılmasıyla bağımsız olan ülkelerden üçü,

---

[610] Natalya Melikova, "Putin Ne Stal Paspinatsya na Temu Russkovo Yazıka", Nezavisimaya Gazeta, 26 Nisan 2004. http://www.ng.ru/cis/2004-04-26/3_kuchma.html

[611] Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, Türkçesi: Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s.45.

[612] Kafkasya adını ilk defa Rus bilim damları kullanmışlardır. 19. Yüzyıldan itibaren Kafkasya bir bölge adı olarak kullanılmaktadır. Türk kaynaklarında ise, ancak 1856'dan itibaren bu ada rastlanmaktadır. Bknz. Fahrettin Kırzıoğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi, TTK, Ankara, 1993, s.xvii.

Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Güney Kafkasya'da yer almaktadır. Güney Kafkasya, Moskova'dan bakıldığında Kafkas dağlarının ardında kaldığı için Çarlık ve Sovyetler Birliği dönemlerinde "Za Kavkaz" (Transkafkasya, Kafkas-ötesi) olarak adlandırılıyordu. Ancak yeni bağımsız cumhuriyetler "Transkafkasya" teriminin daha çok Rus iradesiyle özdeş olmasından dolayı, kendilerini "Güney Kafkasya" ülkeleri olarak tanıtmaktadırlar. Kuzey Kafkasya'da ise, Rusya Federasyonu'na dahil yedi otonom cumhuriyet bulunmaktadır. Bunlar: Adıgey, Çeçenistan, Dağıstan, Karaçay-Çerkez, Kabartay-Balkar, Kalmuk ve Kuzey Osetya otonom cumhuriyetleridir.[613] Kuzeyde ve güneyde hemen hemen aynı oranda 16-17 milyon civarında insan yaşamaktadır. Rusya'da Çeçenistan ve Dağıstan otonom cumhuriyetleri bazılarınca iç yabancı ülke ("vnutrenniy zarubej", "interior abroad") olarak adlandırılmaktadır.

Kafkasya, Avrupa ile Asya, İslam ile Hıristiyanlık, Türklük ile Slavlık arasında bir dağlık geçittir.[614] Bölge yüzyıllarca imparatorlukların rekabet alanı olmuştur. XVI. Yüzyılda Osmanlı ve İran tarafından paylaşılmadan önce Grek, Roma, Bizans, Arap ve Mogol orduları Kafkasya'dan geçmişlerdir. Korkunç İvan döneminde 1556'da Astrahan'ı alarak Terek Nehri kıyılarına ve Hazar Denizi'ne ulaşan, XVIII. yüzyıldan itibaren de bölgeyi Karadeniz'in kuzeyinden kuşatan Rusya, 1864'ten itibaren Kafkasya'da tam hakimiyet kurmuştur.[615] Güney Kafkasya'yı 1828 Türkmençayı Anlaşması ile ele geçiren Rusya, 1830'larda Kuzey Kafkasya'da Çeçenler başta olmak üzere Kafkas dağlılarının direnişini 1864'te Şeyh Şamil'in esir alınmasıyla kırmış ve bölgenin tamamında hakimiyeti

---

[613] Yrd. Doç. Dr. Ufuk Tavkul, Kafkasya'nın "Kafkas halkları" adı verilen Adige, Abhaz-Abazin, Kabardey, Karaçay-Malkar, Oset, Çeçen-İnguş ve Dağıstan halklarının yaşadığı etnik ve kültürel coğrafyanın adı olduğunu, bu nedenle Kuzey-Güney Kafkasya ayrımı yerine Kafkasya- Kafkasötesi olarak ayırmak daha doğru olacağını iddia etmektedir. Bknz. Ufuk Tavful, Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya, Ötüken, İstanbul, 2002, s.13

[614] Gürcüler ve Ermeniler ilk Hıristiyanlardan olmakla övünürler. Ancak Gregoryan Ermeni kilisesi Grek kilisesinden bağımsız gelişirken, Gürcüler Ortodokstur. İslam ise VIII. Yüzyıldan itibaren bölgeye girmeye başlamıştır. Azerbaycan Şii iken, dağlı halklar Sünnidir.

[615] Büyük Petro 1722-23'de Derbent ve Bakü'yü elegeçirmiş, ancak başarıları kısa sürmüştür. İran hükümdarı Nadir Şah Rusları bölgeden geri çıkarmıştır. 1735'de İran ile Rusya arasında yapılan Gence Anlaşması ile buralar İran'a bırakılmıştır. 1783'de Gürcistan Rusya ile ittifak anlaşması imzalamıştır. Rusya kendisiyle aynı dine mensup bu küçük ülkeyi koruma yükümlülüğünü üstlendi. Ancak aradan 18 yıl geçtikten sonra I. Aleksandr Gürcistan'ı ilhal etti.

sağlamlaştırmıştır.[616] Ruslar Kafkasların tamamında denetimi sağladıktan sonra göçe zorlama politikası uygulayarak yerli halkları topraklarından çıkarmışlar ve Slav bölgelerinden gelen göçmenleri buralara yerleştirmişlerdir. Bu tarihten itibaren de Kafkasyalı Müslümanlar, Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmeye başlamışlardır.[617]

Kafkasya dünyanın en çok dilli ve etnik açıdan en fazla çeşitli bölgesidir. Bölgede elliden fazla halk yaşamaktadır. Bu çeşitlilikte bölgenin tarihi kadar coğrafyası da etkili olmuştur. Yüksek sıradağlar insan gruplarını birbirinden izole ederek yerel diyalektlerin muhafazasını kolaylaştırmıştır. Bölgenin bu yapısı Sovyetler Birliği'nin çözülmesi aşamasında, bölgede şiddetli etnik çatışmaların ve siyasi istikrarsızlığın yaşanmasına yok açmıştır. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsızlıklarının ilk yıllarında iç siyasi çekişmeler, toprak ihtilafları, ekonomik yıkım ve etnik gerilimlerin en şiddetli yaşandığı eski Sovyet cumhuriyetleri oldular. Rusya sınırlarında kalan Kuzey Kafkasya'da ise, otonom cumhuriyetler içinde yaşayan küçük etnik grupların milliyetçi kımıldanmaları söz konusuydu.[618]

Kafkasya, Sovyetler Birliği içerisinde yer alan Rus olmayan diğer bölgelerden bazı noktalardan ayrılmaktadır. Kafkas cumhuriyetlerinde milli duygular daha güçlüydü. Dil ve gelenek Ruslaştırma ve ateizm propagandalarına rağmen korunmuştur. Kafkasya'ya diğer bölgelere oranla daha az Rus yerleştirildi.[619] Karışık

---

[616] Kafkasya dağlılarının Rus işgaline karşı direnişi Müridizm Hareketi olarak adlandırılmaktadır. 1783'de İmam Mansur'un başlattığı Kafkasya Müridizmi 1864 yılında sona ermiştir. Bu tarihten sonra Kafkasya'da Rus hakimiyeti başlamıştır. Bknz. Hayati Bice, Kafksaya'dan Anadolu'ya Göçler, Türk Diyanet Vakfı, Ankara, 1991, s.25.

[617] Kafkasları müslümanların Osmanlı İmparatorluğu'na göçü ve bu göç sırasında yaşadıkları zorluklar konusunda bknz. Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, Çev. Bilge Umar, İnkılap, İstanbul, 1998, s.32-44., Hayati Bice, Kafksaya'dan Anadolu'ya Göçler, Türk Diyanet Vakfı, Ankara, 1991, s.25., Kemal H. Karpat, Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics, University of Wisconsin Press, 1985., Mehmet Saray vd.,Kafkasya Araştırmaları-I, İstanbul, 1988.
Türkiye'de sayıları 2 milyon olduğu belirtilen Kafkas kökenli yurttaşların varlığı bu göçler neticesinde oluşmuştur. Kafkas kökenli yurttaşları Türkiye Cumhuriyeti'nin Rusya ile ilişkilerinde etkili bir unsur olmuştur. Türk Dış İşleri Bakanlığı iki ülke topraklarında akraba insanların varlığının ilişkilere olumlu tesir edeceğini belirtmektedir.

[618] Suzanne Goldenberg, Pride of Small Nations The Causasus and Post-Soviet Disorder, Zed Books Ltd, London, 1994, s.2.

[619] Buranın Ruslaştırılmasında farlı bir yöntem izlenmiştir. Stalin sınır düzenlemeleri yaparak ve Kafkas halklarını göçe zorlayarak bölgede Rus hakimiyetini güçlendirmeye çalışmıştır. 1939'da 407.690 Çeçen, 92.074 İnguş, 75.737 Karaçay, 42.666 Balkar, 134.271 Kalmuk, 200.000'den fazla Kırım Tatarı, 380.000 Volga Almanı olmak üzere bir milyondan fazla insan topluca ülkeye ihanet etmekle itham edildiler ve göçe zorlandılar. Bknz. Richard Conquest, The Nation Killers-Soviet Deportion of Nationalities, London, 1970, s.222.

evlilikler bu bölgede daha az orandadır. Baltık cumhuriyetlerinde ve Ukrayna'da %20 düzeyindeyken, Kafkasya'da %4 civarındadır. Bu ülkelerin ayrıca Bolşevik Devrimi ile Sovyet idaresinin yerleşmesi arasındaki dönemde bağımsızlık tecrübesi de bulunmaktadır.[620] Bu özelliklerinden dolayı Kafkas ülkeleri Sovyetlerin dağılması sürecinde etkili olmuşlar ve Sovyet sonrası dönemde de daha bağımsız dış politika izlemişlerdir.

Etnik gerginlik Kafkasya bölgesinin genel özelliğidir. SSCB'nin son döneminde başlayan kanlı etnik çatışmalar ve bunların doğurduğu diğer sorunlar ise, günümüzde de devam etmektedir. Bölgede yaşanan etnik çatışmalar sonucunda başta Azeriler ve Çeçenler olmak üzere 1,5 milyon kişi sığınmacı konumundadır. Bölge ülkelerinin (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Rusya Federasyonu) hepsinde de istikrarsızlıklar devam etmektedir. Rusya Federasyonu'nun bölge ülkeleriyle olan ilişkilerinde güvenlik konuları ön plandadır. Bölgede Ermenistan Rusya ile sıcak ilişkilere sahiptir. Azerbaycan ve Gürcistan ise, özellikle NATO ülkeleriyle ilişkileri nedeniyle Rusya ile sorunlar yaşayan ülkelerdir.[621] Moskova'nın Kafkasya politikası, bölgede varolan istikrarsızlığı, çatışma meselelerini kendi çıkarları için kullanmak olarak özetlenebilir.[622] Öte yandan hali hazırda Karadeniz kıyısında küçük bir çıkış noktası bulunan Rusya, Kafkasya'da etnik Rus nüfusunun çoğunlukta olduğu Krasnodar, Rostov ve Stavrapol bölgesinde istikrarlı yapının korunmasına büyük hassasiyet göstermektedir. Kafkaslarda meydana gelecek büyük çaplı bir çatışma durumunda Rusya'nın Karadeniz'e çıkışı tehlikeye girecek, bundan da ekonomik zararlara uğrayabilecektir.[623]

---

[620] Suzanne Goldenberg, Pride of Small Nations The Causasus and Post-Soviet Disorder, Zed Books Ltd, London, 1994, s.7.

[621] Rusya Federasyonu NATO ile işbirliği içinde olan BDT üyelerini eleştirse de, kendiside NATO'nun barış için ortaklık proğramına dahildir. Rusya, 22 Haziran 1994'de NATO'nun barış için ortaklık proğramına resmi olarak katıldı. Dış işleri bakanı Kozirev Strazburg'daki imza töreninde anlaşmaya ilişkin, "Rusya ve müttefikleri Vancouver'den Vladivostok'a kadar tek bir güvenlik sahası yaratılması ve işbirliği lehinde ortak seçim yaptı" şeklinde bir ifadede bulundu. Bknz. Facts on File, V.54, N.2796, June 16, 1994, s.431.

[622] John W. R. Lepingwell, "The Russian Military and Security Policy in the Near Abroad," Survival, C.XXXVI, N.3, Güz 1994, s.77'den aktaran İdil Tuncer, "Yakın Çevre ve Türkiye," En Uzun On yıl, Gencer Özkan ve Şule Kut (der.), 2. Basım, Büke Yayınları, Mart 2000, s.448.

[623] Ufuk Tavful, "Kafkasya'nın Jeopolitik Konumu İçerisinde Rusya Açısından Çeçenistan'ın Stratejik Önemi," KÖK Araştırmalar, C.1, S.2, Güz 1999, s.249.

Medeniyetlerin geçiş noktası ve Asya'nın Balkanları olarak tarif edilen Kafkasya, Rusya Federasyonu için stratejik önemi büyük olan bir bölgedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgede, Rusya yanında iki bölgesel güç Türkiye ve İran ile bölge dışı bir güç olarak ABD başat aktörler olarak yer aldılar. Bu ülkeler arasında özellikle bölgenin enerji kaynakları üzerinde bir rekabet yaşandı. Bu rekabet bir çok uzman tarafından XIX. Yüzyılda İngiltere ile Rus Çarlığı arasında yaşanan "Büyük Oyun"a benzetilmiştir. Rusya'nın Kafkasya politikalarını belirleyen unsurların başında bölgede tek taraflı üstünlüğünü korumak ve üçüncü güçleri bölgenin dışında tutmak gelmektedir. Rus siyasileri özellikle ABD'nin Kafkasya Bölgesi'nde gitgide artan etkinliği karşısında endişelerini dile getirmektedirler. Bu endişeler, ABD'nin Rusya'yı bu bölgeden tamamıyla uzaklaştırmayı hedeflediği şeklinde açıklanmaktadır. Örneğin Peter Romanov'a göre; "ABD en büyük yatırımını Azerbaycan'a yapmaktadır. Çünkü, burada yerini sağlamlaştırdığı takdirde, Orta Asya'yı da kolay bir şekilde idare edebilir duruma gelecektir. Moskova, ABD'nin bu yayılmacılığına karşı koyma stratejileri arayışı içerisindedir."[624]

Gerçekten de özellikle 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren Kafkasya, Amerikan dış politikası içerisinde giderek önem kazanmıştır. Clinton, başkanlığının birinci döneminde daha çok Sovyet nükleer silahlarını güvenli bir hale getirme üzerinde yoğunlaştığı için Kafkasya ve Orta Asya'ya fazla önem vermemişti. Eylül 1994'te imzalanan "Asrım Mukavelesi" ile Amerikan şirketlerinin Hazar petrollerinin işlenmesi ve pazarlanmasına ilişkin projelerde büyük paylar alması üzerine ve Rusya'nın Çeçenistan Savaşı'ndaki performansından askeri gücünün o kadar da abartılmaması gerektiği ortaya çıkınca Amerikan yönetimi Kafkasya politikasında revizyona gitti. 21 Temmuz 1997'de dönemin Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott, Central Asia Institute'de yaptığı konuşmasında ABD'nin Hazar Havzasına yönelik yeni yaklaşımını açıkça ilan etti. Daha önce "çıkar sahası" olarak görülen Kafkasya ve Orta Asya artık "sorumluluk sahası" olarak görülmeye başlandı. Kafkasya, ABD'nin Avrupa Komutanlığı'nın sorumluluk alanına dahil edildi.

---

[624] Petr Romanov, "Mogut li Rossiya i İran protivostayat SŞA", Nezavisimaya Gazeta, 18 Şubat 2000.

Kafkasya, genel niteliği "ekonomik işbirliği ve siyasi rekabet" olarak tanımlanan Soğuk Savaş sonrası Türk-Rus ilişkilerinde[625] baştan itibaren rekabetin en yoğun yaşandığı bölge oldu. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu Türkiye'nin, Rusya ile karadan sınırı ortadan kalkmıştı. Bu değişiklik güvenlik açısından Türkiye için bir rahatlama yarattı. Ancak çok geçmeden Rusya, BDT'nin dış sınırlarını koruma politikası doğrultusunda BDT içinde yaptığı çok taraflı düzenlemeler ve BDT üyesi ülkelerle ikili güvenlik anlaşmaları ile yeniden Türkiye sınırına yerleşti. Ermenistan ve Gürcistan'da üs elde eden Rusya, yeniden Türkiye ile komşu oldu. 90'lı yılların ortalarına gelindiğinde ise, Kafkasya çevresinde Türk-Rus ilişkilerinin gündemi iyice yoğunlaştı. Hazar petrolleri ve boru hatları üzerinde yaşanan rekabet, Dağlık Karabağ ve Çeçenistan sorunları, AKKA'da kanat indirimleri tartışmaları, NATO'nun genişlemesi, Rusya'nın Türkiye'nin komşularına silah satışı gibi konular Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getirdi.[626]

Kafkasya'da bölgesel güçler Rusya, Türkiye ve İran arasında ve bölge ülkeleri arasında yaşanan rekabet fiili olarak bölgede Kuzey-Güney mivheri (Bakü, Tiflis ve Ankara) ve Batı-Doğu mivheri (Tahran, Erivan ve Moskova) olmak üzere iki ayrı kutbun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu kutuplaşmanın önüne geçilmesi amacıyla 90'lı yılların sonlarından itibaren Kafkasya'da bölgesel güvenlik sistemi kurulması yönünde girişimler gündeme gelmiştir. Moskova, bölgede oluşturulacak olan güvenlik sistemine dışardan kimseyi sokmamaya çalışırken, Azerbaycan ve Gürcistan ise tam tersine başta ABD, Türkiye ve AB ülkelerinin katılımıyla bir

---

[625] Türk ve Rus bilim adamları, Soğuk Savaş sonrası Türk-Rus ilişkilerini konu alan çalışmalarında ekonomik ortaklık ve jeopolitik rekabeti ilişkilerin genel karakteri olarak belirtmektedirler. Bknz. N.G. Kireyev (ed.), Turtsiya Mejdu Evropoy i Aziey, İnstitut Vostovedenie RAN ve İnstitut İzuçeniya İzrailya i Blijnevo Vostoka, Kraft+ İV RAN, Moskova, 2001, s.5,8., Duygu Bazoğlu Sezer, "Rusya: Jeopolitik Yarışma ile Ekonomik Ortaklığı Bağdaştırmanın Zorlukları", Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası, Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der.), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s.229.

[626] Soğuk Savaş sonrası Türk-Rus İlişkilerini "işlevselçi" okul çerçevesinde inceleyen Erhan Büyükakıncı, Türkiye ile Rusya arasında artan ekonomik ilişkilerin siyasi alanda yoğunlaşan sorunların şiddetini azalttığını ileri sürmektedir. Bknz. Erhan Büyükakıncı, "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya İlişkileri", Türk Dış Politikasının Analizi, Faruk Sönmezoğlu (der.), Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 686-87. Kafkasya'daki Türk-Rus rekabeti konusunda ayrıca bknz. Winrow Gareth, Turkey and the Caucasus: Domestic Interests and Security Cocerns, RIIA, London, 2000, s. 7., Ziya Öniş, "Turkey and Post-Soviet States: Potentian and Limits of Regional Power Influence", Middle East Review of International Affairs, Vol. 5, No. 2, Summer 2001, s. 70-71. F. Stephen Larrabee and Ian O. Lesser, Türk Dış Politikası: Belirsizlik Döneminde, Çev. Mustafa Yıldırım, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, s.147-151., Şavaş Yanar, Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç: Kafkasya, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2002, Ali Faik Demir, Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2003.

bölgesel güvenlik ve işbirliği paktı önermektedir. Ocak 2000'de Demirel, Gürcistan'ı ziyareti sırasında "Kafkasya İstikrar Paktı" projesini ortaya atmıştır. Mayıs 2000'de Ermenistan devlet başkanı Koçaryan, bu projeye ilişkin yaptığı açıklamda oluşturulacak bir paktın 3+3+2 (üç Güney Kafkasya ülkesi+ Rusya, Türkiye ve İran + ABD ve AB) formülünde olması gerektiğini savunmuştur. Ancak ülkeler arasında dondurulmakla birlikte süre giden çatışmalar tüm bölgeyi kapsayacak bir işbirliği girişimini etkisiz bırakmaktadır.[627]

Rusya'nın Sovyetlerin dağılmasından bu yana Kafkasya politikasını genel olarak değerlendirirsek; Rusya'nın Güney Kafkasya'ya yönelik dış politikasında birbiriyle çatışan iki farklı eğilim hakimdir: Bunlardan birincisi Rusya'nın güç kullanarak bölgedeki askeri etkisini artırmasını savunan "stratejist grup", diğeri ise, Rus sermayesinin Hazar petrollerine katılımı ile ekonomik çıkarların korunması gerektiğini savunan "ekonomist-pragmatik grup". Rusya'nın Güney Kafkasya politikasının geçirdiği evrelere bakıldığında bu iki eğilimde zaman zaman etkili olduğu görülür. 1991-1992 yıllarında, Sovyetler Birliği'nin dağılması aşamasında, Rusya'nın Kafkasya'daki etkinliği XIX. yüzyıldan bu yana en aşağı seviyeye düşmüştür. Ancak bu zayıflığına rağmen o dönemde Rusya, bölgedeki en önemli güç olarak kalmaya devam etmiştir. 1992'nin sonlarından itibaren "yakın çevre" stratejisini benimseyerek eski-Sovyet sahasını özel ilgi alanı olarak ilan eden Rusya, Güney Kafkasya'ya da yeniden dönüş yapmıştır. Bu dönemde Rus askeri varlığının güçlü bir şekilde korunmasını savunan "stratejist grup" Kafkasya politikasına yön vermiştir. Bu politika neticesinde başlatılan I. Çeçen savaşı sonunda Rusya'nın yenilmesi, "Ekonomist-Pragmatik" eğilimin ağırlık kazanmasına yol açmıştır. Özellikle LUKOİL'in temsil ettiği bu grup Rus Dışişleri Bakanlığı üzerinde de baskı kurmuştur. Bunun üzerine Hazar'ın statüsü konusunda daha önce sert bir yaklaşım sergileyen Dışişleri tutumunu yumuşatarak, fiilen Hazar'ın milli sektörlere göre paylaşımını kabul etmiştir. 1999'dan itibaren Kafkasya politikasında ibre yeniden stratejist gruba doğru kaymıştır. II. Çeçen Savaşı'nın başlatılması ve NATO ile ilişkilerin bozulması Rusya'nın Güney Kafkasya'da yeniden güç politikası izlemesinde etkili nedenler olmuştur. Ermenistan'la askeri işbirliğinin boyutunu

[627] Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", Türk Dış Politikası, C.II., Baskın Oran (der), İletişim, İstanbul, 2001, s.418-419.

genişleten Rusya, bu dönemde Gürcistan'a sürekli baskı politikası uygulamıştır. 10 Ocak 2001'de Putin'in Azerbaycan'a yaptığı ziyaret Rusya'nın Güney Kafkasya politikasında yeni bir sayfa daha açmıştır. LUKOİL, GAZPROM ve YUKOS şirketlerinin Haziran 2002'de Hazar kaynaklarına ilişkin ortak şirket kurmaları ekonomik-pragmatik grubu güçlendirmiştir.[628]

1. Azerbaycan[629]

Rusya Federasyonu ile Azerbaycan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına dair anlaşma 4 Nisan 1992'de imzalanmıştır.[630] O dönemde ikili ilişkilerde belirleyici unsur Dağlık Karabağ sorunu olmuştur. Zira, kökeni çok öncesine giden, ancak Şubat 1988'de başlayan silahlı çatışmalarla ciddi bir boyut kazanan Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi, bağımsızlıkla birlikte Azerbaycan'ın dış politika önceliği olmuştur.[631] Azeri yöneticiler bu konuda Rusya göz ardı edilerek bir çözüme ulaşılmayacağının bilincinde olarak Rusya ile iyi ilişkiler kurmaya, baştan itibaren önem göstermişlerdir. Ne var ki, Rusya'nın bölgedeki ezeli müttefiki Ermenistan'ı üstü örtülü de olsa desteklemesi nedeniyle, özellikle Haziran 1992'de seçimle iş başına gelen ve bir yıl kadar iktidarda kaldıktan sonra bir darbe ile cumhurbaşkanlığı makamını bırakan ve bir daha da geri alamayan Ebulfeyz Elçibey

---

[628] Uve Halbah, "Mejdu Goryaçey Voynoy i Zamorojennımi Konfliktami: Vneşnyaya Politika Rossi na Kavkaze," Vneşnyaya Politika Rossii: Ot Yeltsina k Putinu, Stefan Kraitsberger (der.), Kiev, Optima, 2002, s.146-148.

[629] Azerbaycan, Türk Cumhuriyetleri içerisinde hem coğrafya hem de etnik açıdan Türkiye'ye en yakın olanıdır. Azerbaycan Türkleri, Türkiye Türkleri gibi Oğuz boyundan gelmektedir ve Oğuz Türkçesi konuşmaktadırlar. Ancak bazı taraflı yayınlarda bu gerçek saptırılarak kafa karıştırılmaktadır. Örneğin Suzanne Goldberg, Sovyet sonrası Kafkasya ile ilgili ilk yayınlardan biri olan eserinde, Azeri dilinin Farça kökenli olduğunu ancak zamanla doğudan gelen Türklerin buraya yerleşmesiyle büyük oranda Türkçenin etkisi altında kaldığını belirtmektedir. Bknz. Suzanne Goldenberg, Pride of Small Nations The Causasus and Post-Soviet Disorder, Zed Books Ltd, London, 1994, s.3. Aynı eserde "Osmanlı'nın Hıristiyanlara olan zulmü?" "sözde Ermeni Soykırımı" gibi konulara vurgu yapılması yazarın objektif olmayan tutumunu açıkça ortaya koymaktadır. Ryszard Kapuscinski de eserinde sözde "Ermeni soykırımı"ndan bahseder ancak Azerbaycan dilinin Farisi değil Türk dil grubuna mensup olduğu ve Türk dilinin Sovyetler Birliği'nde en büyük dil grubu olduğu gerçeğini yadsımaz. Bknz. Ryszard Kapuscinski, İmparatorluk, Çev. Gül Çağalı Güven, Om-İzlenim, İstanbul, 1999, s.57, 72.

[630] Moiseyev, a.g.e., s.65.

[631] Dağlık Karabağ sorunu konusunda bknz. Cemalettin Taşkıran, Geçmşiten Günümüze Karabağ Meselesi, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1995., Kamer Kasım, "The Nagorno-Karabakh Conflict From Its Inception To The Peace Process", Ermeni Araştırmaları/Armenian Studies, C. 1, S. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, s. 170-185.

döneminde Azerbaycan, Rusya'dan uzaklaştırmıştır.[632] İki ülke arasındaki ilişkilerde yeni dönem 1993 Ağustos'unda Elçibey'in daveti ile Parlamento Başkanlığı'na gelen ve o tarihten günümüze iktidarda bulunan Haydar Aliyev'le başlamıştır. 24 Eylül 1993'te de Moskova'da yapılan BDT Devlet Başkanları Konseyi zirvesinde Aliyev'in talebi üzerine, Azerbaycan'ın BDT'ye üyeliği kabul edilmiştir. Haydar Aliyev burada yaptığı açıklamada, BDT üyeliğinin ülkesindeki iç savaşı sona erdireceğine ve ülke ekonomisinin imarına katkıda bulunacağına inandığını dile getirmiştir. Moskova'nın arabuluculuğu sayesinde Mayıs 1994'te Dağlık Karabağ'da ateşkese varılmıştır, ancak sorun henüz tam olarak çözülememiştir.[633]

Azerbaycan dış politikasının diğer ayağını ise, Hazar Petrollerinin işletilmesi ve dünya piyasalarına ulaştırılması meselesi teşkil eder. Bu noktada Rus-Azeri çıkarları çatışmaktadır. Milli gelirinin büyük kısmını petrol ihracından sağlayan Rusya, bu pazardaki tekelini korumak güdüsüyle, Hazar Denizi'nin statüsünün belirsizliğini bahane ederek Azerbaycan'ın girişimlerini uzun süre engellemeye çalışmıştır. Tüm engellemelere rağmen, 20 Eylül 1994'te Azerbaycan, Güneşli, Çirağ ve Azeri yataklarının işletimesine ilişkin "Asrın Mukavalesi Anlaşması"nın imzaladı. Daha sonra, Rus LUKOİL şirketinin %10'luk bir pay ile Korsorsiyuma dahil olması Rusya'nın bu tutumunu birazda olsa yumuşattı. Ancak Rusya daha sonra petrol boru hattının kendi ülkesi üzerinden geçmesi konusunda baskı yapmaya, ayrıca Hazar'ın statüsüne ilişkin "ortak kullanım" tezini savunarak elde edilen gelirden daha fazla pay almak için mücadele etmeye başladı. Bu çabalarında başarısız kalan Rusya, hali hazırda Azerbaycan'ın savunduğu Hazar'ın milli sektörlere bölünmesini tezini fiilen kabul etmiş durumdadır. Çünkü 6 Haziran 1998 yılında Rusya Kazakistan'la "Hazar Denizi'nin Kuzey Kısmının Kıta Sahanlığının Çizilmesi"ne ilişkin anlaşma imzalamıştır.[634]

---

[632] Türkiye ve Atatür aşığı olan, göreve geldikten sonra Rusya'dan uzaklaşarak açıkça Türkiye yanlısı bir politika izleyen, Güney Azerbaycan'la birleşmeden söz etmesinden dolayı İran'ın da tepkisini çeken Elçibey'in dış politikası konusunda bknz. Nazım Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası: Haziran 1992- Haziran 1993, ASAM, Ankara, 2001.

[633] Rusya Federasyonu'nun Dağlık Karabağ uyuşmazlığına ilişkin politikaları konusunda Türkiye'de yapılmış çok detaylı bir çalışma bulunmaktadır. Bknz. Ömer Göksel İşyar, Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu, Alfa, İatanbul, 2004, s.399-667.

[634] Mehman Gafarlı, "Yeltsin i Nazarbayev Razdelili Kaspiy," Nezavisimaya Gazeta, 11 Haziran 1998.

Azerbaycan'ı Rusya ile ilişkilerinde rahatsız eden diğer önemli bir husus. Rusya ile Ermenistan arasındaki yakınlıktır. Azerbaycan, Ermenistan'da Rus askeri üslerinin bulunmasını, Rusya'nın 1999'da Ermenistan'a S-400 füzelesi ve Mig-29 savaş uçakları dahil 1 milyar dolarlık silah satışını bölge istikrarı açısından tehdit olarak görmektedir. Öte yandan Rusya ise, Azerbaycan'ın başta Türkiye, ABD ve NATO ile olan ilişkilerinden hoşnutsuzluk duymaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan devlet olan Türkiye, Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Ermenistan'la diplomatik ilişki dahi kurmamıştır. ABD ise, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımakla birlikte, ülkesindeki Ermeni lobisinin etkisiyle 907 sayılı maddeyi çıkarmış ve uzun süre bu ülkeye hiçbir resmi yardımda bulunmamıştır. ABD'nin Azerbaycan'a yönelik sert politikası 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren yumuşatmakla birlikte, 907 nolu maddeyi Azerbaycan'ın 11 Eylül olaylarından sonra ABD'nin başlattığı "teröre karşı savaş"a açık destek vermesi sonucu 2002 yılı başında kaldırmıştır.[635]

Azerbaycan'da, Rusya'ya ait "Gabala Füze Saldırılarına Karşı Uyarı İstasyonu" bulunmaktadır. Bu istasyon radar sistemlerinin çalışmasını engellediğinden NATO üslerinin yerleştirilmesine engel olmaktadır. Azerbaycan'ın NATO ile işbirliğinde daha ileri gitmesi durumunda Azerbaycan'daki üssün kapatılması söz konusu olacaktır. Uzmanlar bunu Rusya'nın güney kanadının güvenliği açısından çok büyük kayıp olarak değerlendirmektedirler. Böyle bir istasyonun maliyeti 5 milyar doları bulmaktadır ve bu tür bir istasyonun Rusya sınırlarında inşaası bu ekonomik şartlarda Rusya için imkansız görülmektedir.[636]

---

[635] ABD, eski Sovyet ardılı ülkelerin ekonomik ve siyasi dönüşümlerine destek vermek amacıyla 1992 başında Özgürlüğü Destekleme Yasası (Freedom Support Act) çıkarmıştır. Ancak Ermeni lobisinin faaliyetleri sonucu bu yasaya ek 907 sayılı madde kabul edilmiş ve Azerbaycan'a yardım Dağlık Karabağ sorunun çözümü ön koşuluna bağlanmıştır. İlk kez 1998 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, bu maddenin Amerikan çıkarlarına engel teşkil ettiğini belirterek kaldırılmasını talep etmiştir. Ancak, bunun için 2002 Ocak'ına kadar beklemek gerekmiştir. Bknz. Halil Sıdık Ayhan, Dynamics of the Allience Between Turkey and USA: The Couth Caucasus Case, Yayınlanmamış Master Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2003, s.111.

[636] İzvestiya, 5 Mart 1999. SSCB'nin dağılmasından sonra füze saldırılarına karşı uyarı istasyonlarından 6'sı Rusya Federasyonu topraklarının dışında kaldı; Balşah (Kazakistan), Gabala (Azerbaycan), Skrunda (Latviya), Baranoviç(Belarus), Sivastopol ve Mukaçevo (Ukrayna). Bunlardan ilk üçü yurtdışı askeri üs statüsü kazandı ve Rus silahlı kuvvetlerinin tam emrinde kalmaya devam ediyor. Skundura istasyonu Eylül 1998 de faaliyetini tamamladı ve şu anda sökülme işlemi yürütülmektedir. Ukrayna'daki iki üs ise özelleştirilmiştir.

Günümüzde Rus-Azeri ilişkilerindeki temel sorunlar; Dağlık Karabağ Meselesi, Hazar Petrolleri ve güvenlik sorunlarıdır. Ermenistan'a S-400'ler dahil silah yığan Rusya Federasyonu, Dağıstan'daki Hazar filosunu da mobilize etmektedir. II. Çeçen Savaşı'nı başlatınca Rusya Federasyonu Azerbaycan'a çeşitli ikazlarda bulundu. Çeçenistan'da savaşan paralı askerlerin Azeri makamlarının göz yumması nedeniyle Azerbaycan üzerinden Çeçenistan'a sızdıklarını, savaşta yaralanan Çeçenlerin Azerbaycan'da tedavi gördüğünü iddia etmektedir. Bunu önlemek ve ekonomik yaptırım amacıyla 1999 Kasım'ında Rus Dış İşleri iki ülke arasında giriş çıkışlarda vize rejimi getirilmesini dile getirmiştir.[637]

Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde lider faktörü bu zamana kadar çok önemli rol oynamıştır. Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle Azeri-Rus ilişkileri istikrara kavuşmuştur.[638] Öte yandan 10 yıla yakın devlet başkanlığı döneminde Boris Yeltsin Azerbaycan'a hiç bir ziyaret gerçekleştirmemiştir. Putin ise, 9 Ocak 2001'de Azerbaycan'a resmi ziyeret yapmıştır. Bu ziyaret sırasında Gabala Radar İstasyonu'nun durumu ele alınan konulardan biri oldu. Moskova, 20 yıllığına uzun vadeli bir kira anlaşması yapmayı istiyordu. Diğer BDT ülkelerindeki istasyonlar için bu şekilde anlaşmalar yapılmıştı. Bakü ise, bu anlaşmanın 5 yılla sınırlı olmasını, daha sonra istasyonun tüm taşınır ve taşınmazları ile birlikte kendisine devredilmesini istedi. Bu konuda uzlaşma sağlanamamasına rağmen ziyaretin olumlu sonuçlandığı yönünde değerlendirmeler yapıldı. Putin, terör ve örgütlü suçlarla mücadelede Azerbaycan'la yeterli ölçüde işbirliğinin mevcut olması nedeniyle Azerbaycan'la vize rejimine geçmeyecekleri konusunda teminat verdi. Putin'in bu açıklaması Çeçenistan konusunun iki ülke ilişkilerinde sorun yaratmadığını ortaya çıkarmış oldu.

Putin'in Azerbaycan ziyareti sonucunda Rusya'nın Kafkasya politikasında yeni bir dönem başladığı yorumları yapıldı.[639] Putin'in ziyareti sırasında gündeme gelen iki ülke arasındaki askeri işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin kararı Gürcistan Savunma ve Güvenlik Komitesi Başkanı Georgiy Baramidze "Rusya Azerbaycan'la

---

[637] Rusya, I. Çeçen Savaşı sırasında Aralık 1994'de Azerbaycan'la sınırını kapatmıştı ve bunun Azerbaycan'a ciddi ekonomik zararı olmuştu.

[638] Nazım Cafersoy, Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000), ASAM, Ankara, 2000, s.3.

olan ilişkilerimizi bozma yöntemini buldu" diyerek yorumlamıştır. Baramidze, enerji konusunda Rusya'nın Azerbaycan'la uzlaşmaya vardığını; Karabağ'a ilişkin Rus yardımına karşılık ise, Azerbaycan'da Rus üslerinin kurulabileceğini söyleyerek, böyle bir gelişme olursa Gürcistan'ın bölgede izole edileceği öngörüsünde bulundu. Baramidze'ye göre, Türkiye için Azerbaycan önce geldiği için Gürcistan, Türkiye'ye de tam olarak güvenemez. Kısacası Azerbaycan'ın Batı'dan Rusya'ya doğru kayması Gürcistan için derin siyasi-ekonomik ve sistem krizine yol açacaktır.[640] Putin'in tüm çabalarına rağmen Azerbaycan'ın yönünü Batı'dan çevirmesi ihtimali çok zayıftır. Bunun en bariz göstergesi Azerbaycan'ın Kasım 2002'deki Prag Zirvesi'nde Gürcistan'la birlikte tam üyelik için resmen NATO'ya müracatta bulunmasıdır.[641]

2. Ermenistan

Ermenistan, BDT ülkeleri arasında Rusya'nın ilk resmi temas kurduğu ülkedir. 29 Aralık 1991'de Yeltsin ve Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan iki ülke arasında "Dostluk, İşbirliği ve Güvenlik Anlaşması" imzalamışlardır. İki ülke arasında karşılıklı çıkarların gözetilmesine ilişkin bir anlaşma da, Ağustos 1992'de imzalanmıştır. 25 Mayıs 1993'te Moskova'da, 10 Haziran 1993'te ise Erivan'da, 15 Eylül 1993'te tekrar Moskova'da devlet başkanları düzeyinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Rusya, Dağlık Karabağ konusunda aktif politika yürüterek, arabulucu rolüyle sorunun çözüm sürecini tekeline almaya çalışmıştır. Ancak bu süreçte Rusya sürekli Ermeni tarafının görüşlerini dikkate almıştır.[642]

Ermenistan'ın Türkiye ve İran'la olan sınırlarını Rus askerleri muhafaza etmektedir. Sınır birliklerinin statüsüne ilişkin anlaşma 30 Eylül 1992'de imzalanmıştır. Ermenistan'daki 102. Rus askeri üssü Rusya için staretejik öneme sahiptir. Bu üsse ilişkin anlaşma 16 Mart 1995'de imzalanmıştır. Anlaşmada, bu üssün BDT'nin dış sınırlarının güvenliğini sağlamaya katkıda bulunacağı, BM ve

---

[639] Armen Hanbabyan, "Rossiya-Zakavkaze: Naçinaetsya Novaya Partiya", Nezavisimaya Gazeta, 12 Ocak 2001.

[640] Aleksandr Goldberg, "Korroznya Gruzinskovo Natsionalnova Eposa o Trube, ili predast li Azerbaycan Gruziyu", www. gazetasng.ru, 11 Ocak 2001.

[641] Bknz. "Cooperation between the Southern Caucasus states and NATO" http://www.bits.de/NRANEU/RussiaCaucasus.html

AGİT prensiplerine uyan bu anlaşmanın herhangi bir üçüncü ülkeye karşı yapılmadığı vurgulanmaktadır. Ermenistan Rusya ile askeri işbirliğini Türkiye ve Azerbaycan'a karşı yaptığı açıktır. Rusya ve Ermenistan'ın güvenlik konularındaki yaklaşımı birbirinin aynıdır ve bu sahada tam bir işbirliği söz konusudur. İki ülke 29 Ağustos 1997'de "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" imzalamışlardır. Bu anlaşma ile Rusya Ermenistan'a 1 milyar dolar tutarında silah sağlamıştır.[643]

Ermenistan ekonomik açıdan da Rusya'ya bağımlıdır. 1989'da faaliyeti durdurulan Metsamorsky Atom Enerji Santrali Rusya'nın katkılarıyla 1995'de yeniden faaliyete geçmiştir. Bu sayede Ermenistan bulunduğu enerji darboğazından büyük ölçüde kurtulmuştur. Doğrudan denize çıkışı bulunmayan Ermenistan, Rusya üzerinden Karadeniz'e ulaşmaktadır. Ermenistan Rusya'ya en yakın BDT üyeleri arasındadır. Hatta Ermenistan'ın Rus-Belarus Birliğine katılması için halk 1 milyon imza toplamıştır. Ekim 1999'da Moskova'yı ziyaret eden Ermenistan Meclis Başkanı Karen Demirciyan, Rusya-Beyaz Rusya Birliği'ne değinerek ülkesinde bu birliğe olumlu baktığını ve Rusya ile daha derin işbirliğini desteklediğini ifade etmiştir.

Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin 23 Ağustos 2000'de Ermenistan'ın bağımsızlık yıl dönümünde gönderdiği mesajda, Ermenistan'ın ülkesi için güvenilir bir dost olduğunu ve bu dostluğun ilelebet devam edeceğini belirtmektedir. Putin mesajında, Rus-Ermeni stratejik ortaklığının her planda devam edeceğini, iki ülke işbirliğinin Kafkasya Bölgesinde güven ve istikrarın sağlanmasında faydalı olacağını vurgulamaktadır.[644]

Ermenistan'da sınır birlikleriyle beraber 5000 Rus askeri bulunmaktadır. Rusya Savunma Bakanı Sergey İvanov'un Kasım 2003'de Erivan'daki açıklamasına göre; Rusya bu rakamdan memnundur, ancak techizatı yeterli görmemekte, bu nedenle donanımını artırmayı düşünmektedir. İvanov açıklamasında iki ülkenin ortak askeri birlik kurma planından bahsetmiştir. Azerbaycan, Güney Kafkasya gibi dengelerin hassas olduğu bir bölgede böyle bir gelişmenin istikrarsızlık yaratacağı gerekçesiyle bu açıklamalardan endişe duyduğunu bildirmiştir. Azerbaycan tarafı,

---

[642] Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya ilişkileri için bknz. Hatem Cabbarlı, Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri, ASAM, Ankara, 2004.
[643] Anlaşma metni için bknz. Diplomatiçeskiy Vestnik, N.9, 1997, s.31.

açıklamasında Dağlık Karabağ sorunun çözümü için oluşturulan Minsk grubunun bir üyesi olarak Rusya'nın çatışma taraflarıyla daha dengeli bir politika izlemesi gerektiğini bildirmiştir.[645]

Rusya Ermenistan'daki 102. Askeri Üssü'nü S-300 ve Mig-29'larla donatmayı planlamaktadır. Ancak Gümrü Üssüne hava koridoru Gürcistan üzerinden olacağı için bu üssün faaliyeti Gürcistan'daki gelişmelerle yakından ilgilidir.[646]

Ermenistan günümüzde Güney Kafkasya'da Rusya'nın tek gerçek stratejik müttefikidir. Bu açıdan iki ülke arasında ilişkiler özellikle askeri işbirliği açısından oldukça sıkıdır. Ancak Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerindeki normalleşme, Rus-Ermeni ilişkilerini değiştirebilir. Ancak Dağlık Karabağ sorunun çözümü ve sözde soykırım iddialarından vaz geçilmesi gibi diplomatik ilişkiler kurma için Türkiye'nin şart koştuğu temel ön koşullar yerine getirilmediği takdirde bu normalleşme pek mümkün gözükmemektedir.[647] Gerard J. Libaridian'a göre ise, Ermenistan'ın dört komşusundan ikisiyle sonsuza dek düşman yaşaması ihtimali bir seçenek değildir.[648]

Rusya-Ermenistan ilişkileri iki ülkede değişen iktidarlara rağmen süreklilik göstermiştir. Şubat 1998'de Terpetrosyan'ın beklenmedik bir şekilde istifasının ardında Rusya'nın bulunduğundan bahsedilmektedir. Terpetrosyan'dan sonra seçilen Koçaryan Rusya'ya daha yakın durmuştur. Gürcistan'daki kadife devrimden sonra Ermenistan'da da muhalefet gövde gösterisinde bulunmaktadır. Rusya ise, Gürcistan benzeri bir kadife devrimin BDT içindeki en yakın müttefiklerinden birinde gerçekleşmesi olasılığından rahatsızlık duymaktadır.

3. Gürcistan

Gürcistan, Rusya Federasyonu ile en uzun sınıra sahip Kafkas cumhuriyetidir. Rusya, stratejik konumu nedeniyle Gürcistan'ı hayati çıkar sahasında görmüş ve

---

[644] Nezavisimaya Gazeta, 23 Eylül 2000.

[645] Anatoly Gordienko, "Baku Trebıyet Obyasneniy ot Moskvı" Nezavisimaya Gazeta, 21 Kasım 2003, http://www.ng.ru/cis/2003-11-21/5_baku.html

[646] Elena Baykova, "Armyanskiy Marş Brosok", Nezavisimaya Gazeta, 11 Kasım 2003. http://www.gazetasng.ru/article.cgi?id=48055

[647] Ermenilerin sözde soy kıyım iddiaları ve bunu kabul ettirmek için çabaları konsunda bknz. Refet Yinanç, "1965'den Günümüze Ermeni Sorunu", Yeni Türkiye: Ermeni Sorunu Özel Sayısı I, S.37, Ocak- Şubat 2001, s. 267-269.

[648] Gerard J. Libaridian, Ermenilerin Devletleşme Sınavı, Çev. Alma Taşlıca, İletişim, İstanbul, 2001, s.219-20.

Gürcistan'la ilişkilere özel önem göstermiştir. Ancak 1990'lardan günümüze Rus-Gürcü ilişkileri gergin olmuştur. Rusya, tüm BDT ülkeleri içerisinde ilişkilerinde en fazla Gürcistan ile çatışma yaşamıştır. Bu çatışmaların odak noktasında Abhazya sorunu bulunmakla birlikte iki ülke arasındaki ihtilaflar daha çok askeri konulardan ortaya çıkmıştır. Gürcistan Çarlık döneminde Rusya'nın güneydeki uç karakoluydu. Sovyet döneminde aynı konumunu daha da güçlendirerek sürdürmüştür ve NATO'nun güney kanadına karşı burada üslenilmiştir. Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde sayısı 100.000'i bulan asker ve subaydan oluşan Güney Kafkasya Askeri Birliği'nin büyük kısmı Gürcistan'da bulunuyordu. 1992'de Rusya Güney Kafkasya'daki askerlerin çoğunu geri çekmesiyle bu sayı büyük ölçüde azaldı. Ancak Rusya bölgedeki askeri varlığını koruyarak Gürcistan'ın kendisi için ileri karakol konumunu sürdürmesini istiyordu.

1990'da Gürcistan'da Gamsahurdiya liderliğindeki halk cephesi iktidara gelir gelmez "işgalci gücün" ülkeyi terk etmesini resmen talep etmişti. Bunda özellikle Sovyet güvenlik kuvvetlerinin 9 Nisan 1989'da Tiflis'teki gösterileri güç kullanarak bastırması ve neticede 20 kişinin ölümüne sebep olması etkiliydi. Devlet başkanı Gamsahurdiya ülkesinin SSCB yada onun devamı olan BDT bünyesinde her hangi bir askeri ittifaka dahil olmayacağını açıkladı. Bu nedenle Gürcistan'daki Rus askerleri en başından itibaren Gürcülere karşı antipati beslemiştir.

1991 yılında Gürcistan'a bağlı otonom cumhuriyet olan Güney Osetya'da bağımsızlık yanlısı Osetlerle Tiflis yönetimi arasında başlayan çatışmalar Rusya-Gürcistan ilişkilerini daha da gerginleştirmiştir. Rusya saldırıları durdurması konusunda Tiflis'e sürekli baskı yaptı. 1992'de Moskova'nın Gürcistan'a yönelik politikası, Z. Gamsahurdiya rejimiyle her türlü işbirliğinin kesilmesi ve iç muhalefetin (Jaba İoseliani, Sigua, Tengiz Kitovani) desteklenmesi doğrultusunda iyice netlik kazandı. Rusya'nın da desteğini alarak İoseliani ve Kitovani'ye bağlı birlikler Ocak 1992'de Tiflis'te kontrolü ele geçirdiler ve yönetimi kendilerinden oluşan Askeri Komite'nin üstlendiğini açıklayarak Gamsahurdiya'yı ülkeyi terk etmeye zorladılar. 10 Mart 1992'de Askeri Komite yetkilerini Eduard Şevardnadze'nin başkanlığındaki Devlet Konseyi'ne devretti. Şevardnadze 11 Ekim 1992'de yapılan seçimlerde oyların %95'ini alarak Meclis Başkalığı'na halk tarafından da seçilmiş oldu.

Rusya Federasyonu ile Gürcistan arasında diplomatik ilişkiler Şevardnadze'nin iktidara gelmesinden sonra 1 Temmuz 1992'de imzalanan protokol ile, daimi elçilik düzeyinde bu tarihten itibaren resmi olarak başlatılmıştır. Şevardnadze ve Yeltsin'in anlaşması ile 14 Temmuz 1992'de Güney Osetya'ya Rus ve Gürcü birliklerinden oluşan barış gücü yerleştirilmiştir. Bu olay Rusya'nın eski-Sovyet sahasındaki ilk askeri müdahalesidir.

Rusya ile Gürcistan arasında dostluk ve iyi komşuluğa ilişkin anlaşma ise, hemen gerçekleşmemiştir. Bu anlaşma da Gürcistan'daki bir başka etnik çatışmaların yaşandığı yer olan Abhazya'da Rusya'nın desteği ile ateşkes sağlandıktan sonra ve bunun karşılığında Gürcistan BDT'ye üye olduktan sonra, 3 Şubat 1994'te gerçekleştirilmiştir. Ancak, Rusya ile Gürcistan arasında 3 Şubat 1994'te imzalanan dostluk ve iyi komşuluk anlaşması da iki ülke arasındaki güven bunalımını gideremiştir.

Gürcistan'da Güney Osetya dışında Abhazya'da da hava gergindi. Abhazya, %25'ini Türkçe konuşan müslüman Abhazalar, geri kalanı ise, Gürcü(280 bin) ve Ruslardan (75 bin) oluşan 550 bin nüfuslu Gürcistan'a bağlı otonom bir cumhuriyetti. Abhazalar yaşadıkları topraklarda kendi egemenlikleri için 23 Temmuz 1992'de bağımsızlık ilan etti ve Ağustos'tan itibaren Gürcistan merkezi otoritesiyle savaşa başladı. Ağustos 1992'de Tengiz Kitovani komutasındaki Gürcü birlikleri Shumi'yi kuşattılar. Ancak Eylül 1993'te, Abhazalar Rusya'nın da desteği ile Shumi'yi geri alarak, bölgede büyük ölçüde hakimiyeti yeniden sağladılar. Tiflis, ayrılıkçıların Rus silahları kullandığını, Rus vatandaşlarının Abhazalar tarafında savaştıklarını, hepsinden öte Abhazaların yürüttüğü operasyonların Rus Genelkurmayında hazırlandığını ileri sürüyordu.

Abhazya'daki gelişmeler ülkenin batısında Mengreli'de üslenen Gamsahurdiya'ya da cesaret verdi ve Gamsahurdiya iktidarını geri almak için hareket geçti. Bu şekilde Şevardnadze iki ateş arasında kalıyordu. Ülkesinin parçalanmanın eşiğine gelmesi üzerine Şevardnadze, ayaklanmayı bastırmak için Eylül 1993'te Rusya'dan yardım istedi. Başlangıçtan itibaren BDT'ye muhalif bir tavır alan ve Rusya'yı merkezi otoriteye karşı ayrılıkçıları desteklemekle suçlayan Şevardnadze Rusya'dan elde ettiği askeri desteğin karşılığında 22 Ekim 1993'te kurucu anlaşmaları imzalayarak BDT'ye üye oldu. Gürcistan daha sonra kollektif

güvenliğe ilişkin Taşkent Anlaşmasını da imzaladı. Rusya'nın yardımıyla Gamsahurdiya birlikleri saf dışı edildi ve Gamsahurdiya da 5 Ocak 1994'te düzenlenen bir suikast sonucu öldürüldü. Abhazya'da ise Haziran-Temmuz 1994'te ateşkes sağlandı. 20 Haziran 1994'ten itibaren Abhazya-Gürcistan sınırını Rus askerleri korumaya başladı.[649]

3 Şubat 1994'te Rusya Federasyonu ile Gürcistan arasında "dostluk ve iyi komşuluk anlaşması" imzalandı.[650] Bu anlaşma askeri işbirliğini de öngörmekteydi. Rus tarafının devlet başkanı düzeyinde Gürcistan'a ilk ziyareti 1996 Mart'ında oldu. Yeltsin'in Tiflis ziyareti sırasında Gürcistan'da Rus askeri üslerinin kurulması ve sınırların Rus askerlerince korunmasını da öngören dostluk anlaşması imzalandı. O dönemde Rusya Federasyonu'nun Gürcistan'da Batum, Ahalkalaki ve Vaziani'de olmak üzere üç askeri üssü ve 8500 askeri bulunmaktaydı.[651]

Daha sonraki dönem, Şevardnadze'nin, kendine iktidarı sağlayan kişileri uzaklaştırarak, zararsız hale getirdiği ve daha bağımsız dış politika yürütmeye başladığı dönemdir. Nihayetinde Gürcistan'ın NATO'ya üyeliğe azimli olduğuna ilişkin açıklama gelecektir.[652] Ülkedeki Rus askeri üslerinin, Abhazya ve Güney Osetya'daki sınır birlikleri ve barış gücü askerlerinin Gürcistan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliğine tehdit olduğu görüşü yeniden ağırlık kazanacaktır. 90'ların ortalarından itibaren Gürcistan Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Özellikle Bakü-Ceyhan boru hattının Gürcistan üzerinden geçmesi karara bağlandıktan sonra Gürcistan-Türkiye yakınlaşması daha da artmıştır. Gürcistan bu dönemde Abhazya ve Güney Osetya sorunlarının çözümünü uluslararası katılımla sağlamak için yoğun bir şekilde çalışmıştır.

---

[649] Şu anda Abhazya'da 130 bin kişi yaşamaktadır. Bağımsız Abhazya hükümeti 1994'deki genositten sonra sürgünde faaliyetini yürütmektedir. 3 Ekim 1999'da Abhazya'da bağımsızlığa ilişkin referandum yapıldı. Rusya Federasyonu'ndan millet vekillerininde gözlemci olarak destek verdiği ancak merkezi idarenin çabaları neticesinde uluslararası kamu oyunun itibar etmediği bu referandum neticesinde halk Abhazya'nın bağımsızlığı yeniden onaylandı. Tiflis yönetimi, Abhazya'ya geniş otonomi sağlanması ancak toprak bütünlüğünün korunması formülündeki BM projesine olumlu yaklaşmaktadır. Bölgede halen BM mandası altında barış gücü faaliyetini sürdürmektedir. Buradaki Rus varlığı ise, Abhazhalara güvence vermektedir.

[650] Gürcistan parlamentosu 1996'da bu anlaşmayı onaylarken, Rusya'da Haziran 1997'de DUMA'ya onay için gelen anlaşma onaylanmamıştır.

[651] The Military Balance, 1997-1998, Oxford University Press for the IISS, Londra, 1998, s.110'dan aktaran Tuncer, a.g.m, s.449.

[652] Nizavizimaya Gazeta, 26 Ekim 1999.

Rusya Gürcistan ilişkilerinde en son kopuş II. Çeçen Savaşı'nın başlamasıyla olmuştur. Özellikle 1999 yılı boyunca soğuk bir atmosferde devam eden Rusya-Gürcistan ilişkileri, Eylül 1999'da iyice gerginleşmiştir. Rus Dışişleri Bakanlığı, Gürcistan'ı ülkesi üzerinden silah akışına göz yumarak Çeçen ve Dağıstanlı teröristlere destek vermekle itham etmiştir. Gürcü tarafı ise sert bir karşılık vererek, asıl Rusya'nın teröristlere yataklık eden bir ülke olduğunu, bölgedeki Rus askeri üslerinin silah ticaretiyle uğraştığını açıklamıştır.[653]

Abhazya'da 1999 Eylül ayının sonlarında bağımsızlığa ilişkin yeni bir referandum ve devlet başkanlığı seçimleri yapıldı. Merkezi hükümetin tanımadığı bu seçimlere, Rusya Federasyonu devlet DUMA'sından milletvekilleri gözlemci olarak katıldılar. Bu hareket Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze tarafından, "ilişkilerde dostça olmayan bir adım" olarak nitelendirildi. Şevardnadze, Gürcistan'ın BDT Parlamentolararası Asamble üyeliğinin devamını da tartışacağını ifade etti. Şevardnadze'ya göre üyelikten çekilme konusunda yeteri kadar gerekçe mevcuttu.

Son dönemde Rus-Gürcü ilişkilerini gerginleştiren bir diğer neden ise, Gürcistan'ın NATO ile olan işbirliğidir. Şevardnadze, 2000 Şubat'ında yapılacak Devlet Başkanlığı Seçimleri arifesinde yaptığı bir konuşmada, yeniden devlet başkanı seçildiği takdirde NATO'nun kapısını daha sık çalacaklarını ve 2005 yılına kadar örgüte üye olacaklarını söylemişti. Rusya, NATO'nun doğuya genişleme planını güvenliğine yönelik tehdit olarak algılamaktadır ve Gürcistan'ın bu hareketini ihanet olarak görmektedir. İhanet suçlamalarına karşı Gürcü tarafının yanıtı kısaca şöyledir: 1992-1993 yıllarında Abhazya ile savaşta Rus ordusunun bir kısmı Abazaların tarafında savaştı, Suhumiyi Rus savaş uçakları bombaladı, denizden ablukayı Rus savaş gemileri gerçekleştirdi. Abhazalar kim sayesinde zafer kazandı? Ekim sonunda Abhazya'da yapılan başkanlık seçimlerine ise, DUMA'dan gözlemciler katıldı.[654]

Rusya Federasyonu, Şevardnadze'nin muhaliflerini korumuştur. 1995'te Şevardnadze'ye suikast hazırlatan Gürcistan Genel Kurmayı eski başkanı İgor Giorgadze Rusya'ya sığındı ve Gürcü makamlarının tüm açıklamaları ve taleplerine

---

[653] Nezavisimaya Gazeta, 29 Eylül 1999.
[654] Leonid Velehov: "Edvard Şevardnadze: Naş drug i vrag", İtogi, N. 44 (179) 2 Kasım 1999. s.36.

rağmen iade edilmedi. Şu anda ise, Şevardnadze'nin rakibi olan ve Saakaşvili'ye meydan okuyan Acaristan Otonom Cumhuiyeti'nin başkanı Aslan Abaşidze'ye Rusya'da bulunmaktadır.

Gürcistan Meclis Başkanı Zurab Jvaniya Rus siyasi elitinin Gürcistan'ı Rusya'dan uzaklaştırmak için elinden gelen her şeyi yaptığını belirterek; Rusya'yı temel partneri olarak gören, onunla stratejik ilişkiler kurmaya hazırlanan ve topraklarında Rusya'ya askeri üsler sağlayan ülkesinin, karşılığında teröre ve mücadele verdiği ayrılıkçılara Rus tarafından destek aldığı iddia etmektedir.[655] Rusya'nın Gürcistan'da dört üssü bulunmaktaydı, Kasım 1999'da İstanbul'da yapılan AGİT zirvesinde alınan karar uyarınca, Rusya 2002 yılının sonuna kadar Gürcistan'dan ve Moldavya'dan birlikleri çıkaracaktı. Moskova, Gürcistan'daki üslerinden ikisinin taşıma işlemini 2000 sonuna doğru tamamlamladı. Buradaki silah ve mühimmat Ermenistan'daki Rus üslerine kaydırdı. Ancak Batum ve Ahalkelek'teki Rus üslerinin boşaltılmasının kısa vadede mümkün olmadığını ileri sürmektedir.

1 Ocak 2001 tarihinden itibaren Rusya Federasyonu ile Gürcistan arasında giriş çıkışlara vize rejimi getirilmiştir. Her ne kadar Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin bu kararın alınmasında Çeçenistan'daki olayların etkili olduğu ve vize rejiminin geçici olarak uygulanacağına ilişkin açıklamada bulunsa da, Rusya Federasyonu'nun tek taraflı olarak aldığı kararla ortaya çıkan bu gelişme tesadüf olarak değerlendirilmemiştir. Gürcü tarafının tepkisi ise sert olmuş ve parlamentonun yarısı BDT'den çıkma önerisini gündeme getirmiştir. Bu görüşü savunan milletvekillerine göre; "Abhazya ve Güney Osetya'da garantörlüğe soyunan kuzey komşumuz, bir yandan Gürcistan'la sınırları kapatıp, öte yandan ayrılıkçılara bazı ayrıcalıklar getirirken hangi güvenden bahsedilebilir."[656] Yine bu kesime göre, Rusya'nın Gürcistan'a olan tutumunun sertleşmesinde asıl neden Gürcistan'ın topraklarındaki Rus üslerinin Çeçenistan savaşında kullanılmasına karşı çıkmasıdır. Gürcistan çatışmaların kendi ülkesine de sıçramasından endişe ederek buna

[655] Velehov, a.g.m., s.36.
[656] www.Gazetasng.ru., 19.12.2000.

yanaşmamıştır. Çünkü Gürcistan'ın Pankisi Bölgesi'nde Çeçen kökenli vatandaşları yaşamaktadır.[657]

Rusya Federasyonu, 31 Mayıs 2002'de yeni vatandaşlık kanunu çıkardı. 10 yıldır yürürlükte olan vatandaşlık kanunu eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşayan ve Rus vatandaşlığına geçmek isteyenlere büyük zorluk çıkarmadan vatandaşlık kazandırıyordu. Bu dönemde 4,5 milyon soydaş da Rus vatandaşlığına geçmişti. Yeni kanun Rus vatandaşlığına geçiş prosedürünü eskisine kıyasla zorlaştırıyordu. Yeni vatandaşlık yasası Rus vatandaşlarının ikinci bir vatandaşlık edinmesine imkan tanıyor ancak Rus vatandaşlığına geçenlerin eski vatandaşlığını terk etmesini öngörüyordu.[658] Gürcistan, Rusya Federasyonu'na yeni vatandaşlık kanunundan dolayı, kendi egemenliğini ve toprak bütünlüğünü hedef aldığı gerekçesiyle nota göndermiştir. Güvey Osetya'da nüfusun %40'ı Rus, Abhazya'da yaşayanların üçte biri Rus pasaportuna sahipti. Gürcistan, yeni kanunun bu iki birimin kendisinden koparılamaya yönelik çıkarıldığını ve egemenliğine gizli bir saldırı olarak nitelendirmiştir. Gürcü yetkililer, soydaşlarının haklarını savunmanın, komşu ülkelerin iç işlerine kaba bir şekilde karışmak anlamına gelmeyeceğini belirtmişlerdir. Vize rejimine geçildikten sonra Rusya'nın yeni vatandaşlık kanunu ilişkilere olumsuz etki eden bir başka unsur olmuştur.[659]

Nisan 2003'te Gürcistan, ABD ile bir askeri işbirliği anlaşması imzaladı. Bu Rusya'da büyük rahatsızlık uyandırdı. Amerikan silahlarının ülkeye yerleştirilmesini, 80 kişiyi geçmeyecek Amerikan askerinin Gürcistan'da bir takım bağışıklıklarla konuşlanmasını öngören anlaşma iki ülke arasında gerilim yarattı. Anlaşma Amerikan askerlerine vizesiz ve pasaportsuz geçiş, silah taşıma serbestisi ve diplomatik dokunulmazlık sağlıyordu. Rusya ABD'nin bu anlaşmayla istediği kadar silahı bu ülkeye getirebileceğini belirterek, Rus askerlerinin hiç bir zaman Amerikan askerlerininki kadar imtiyaz elde etmediğini söyledi. DUMA bu anlaşmayı, Rusya ile Gürcistan arasındaki dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin ruhuna aykırı olarak

---

[657] Nodar Broladze, «Vizovıy rejim zakonamernost ili sluçaynost», Nizavisimaya Gazeta, 2 Aralık 2000.

[658] http://www.ln.mid.ru/ns-osndoc.nsf/0e9272befa34209743256c630042d1aa/f79bbe944eac903943256bd00029138e?OpenDocument

[659] Anatoly, "Gosduma Opyat Napugala Gurizuyu", Nezavisimaya Gazeta, 17 Haziran 2002. http://www.ng.ru/cis/2002-06-17/6_tbilisi.html

nitelendirdi. Rus makamları Anlaşmanın bölgedeki güç dengesini bozarak uluslararası güvenliğe tehdit oluşturduğu yönünde açıklama yaptı. Rus Dışişleri ise 11 Nisan 2003'de yaptığı açıklamada; "terörizmle mücadele adına Rusya'yı dışlayan bu girişimin tedirginlik uyandırdığını" belirtti. Gürcü tarafı ise Rusya'nın bu açıklamalarını iç işlerine karışma olarak nitelendirdi ve Gürcistan'ın bağımsız bir ülke olarak dilediği ülkeyle işbirliği yapma hakkına sahip olduğunu söyledi.[660]

Gürcistan'da 2 Kasım 2003'de parlamento seçimleri yapıldı. Seçimlerin sonucunda, iktidarın oluşturduğu "Yeni Gürcistan" bloğu %21.32 ile birinci, Acaristan başkanı Aslan Abaşidze'nin liderliğindeki "Demokratik Diriliş Birliği" %18.84 ile ikinci, Saakaşvili ve Milli Cephe bloğu %18.80 ile üçüncü gelmesine rağmen, Saakaşvili liderliğindeki muhalefet (%12.04 oy alan Emek Partisi ve %8.79 Burcanadze'nin taraftarları) seçimlerin geçersiz sayılması için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuracaklarını açıklayarak Meclisin açılış oturumuna katılamayacaklarını ilan ettiler. Muhalefet Tiflis'te büyük çaplı halk gösterileri yaparak Şevardnadze'yi istifaya çağırdı. Bu arada en yakınları Şevardnadze'yi terk ettiler. Devlet Radyo Televizyon İşletmesi Başkanı, Kültür Bakanı, Yargıtay Baş Savcısı Birinci Yardımcısı görevinden istifa etti. Bu gelişmeler karşısında Rus elçisi, Gürcistan'ın iç işlerine karışmaya kalkışmadığını ve Gürcü hükümetine tavsiyede bulunmayacağını söyleyerek, kriz daha da büyümeden tarafları oturup çıkış yolu bulmaya davet etti.[661]

Gürcistan'da "kadife devrim" ya da "gül devrimi" sonucu iktidar değiştikten sonra, yeni yönetim Rus üslerinin kapatılması ve ülkedeki 7000 Rus askerinin çekilmesi konusunda talebini yüksek sesle dile getirdi. Rusya ise, çekilmenin hemen mümkün olmayacağı, 7 ila 11 yıl arası bir zaman gerektiğini ileri sürerek ayak diretti.[662]

Saakaşvili, iktidara geldikten sonra ülke içi bütünlüğün sağlanması çerçevesinde Acaristan Otonom Cumhuriyeti üzerinde baskı yapmaya başladı. Acaristan lideri Aslan Abaşidze Rusya'ya yakın ve kendisinin en ciddi muhalifiydi. Biran önce hem rakibini tasfiye hem de ülkede otoritesini sağlamlaştırma adına

---

[660] Anatoly Gordienko "Proşu ne Zabıvatsa", Nezavisimaya Gazeta, 14 Nisan 2003.
[661] Eteri Kakabadze, Novıy Parlament Gruzii Naçnyet Rabotat v Subbotu, Nezavisimaya Gazeta, 21 Kasım 2003.

Acaristan üzerine eğildi. Rusya'nın da arabuluculuğu ile Abaşidze ülkeyi terk etti ve kan dökülmeden bu mesele halledilmiş oldu. Rusya'nın Acara'yı vermesi ise, Kafkasya'da güç dengesini değiştirdiği şeklinde yorumlandı. Bu olayın peşinden Azerbaycan'ın da, Dağlık Karabağ sorunun gündeme getirmesi bu yorumları destekler nitelikte oldu. Bölgede her hangi bir istikrarsızlık ABD'nin askeri varlığını bölgeye yığmasına neden olabileceği endişesiyle Rusya'nın geri adım atmaya devam edeceği tahmin ediliyordu.[663] Ancak Saakaşvili Güney Osetya üzerine doğru yönelince Rusya tutumunu değiştirdi. Her ne kadar Saakaşvili'nin açıkça savaş tehdidini[664] soğukkanlılıkla karşıladıysa da ve bölgedeki Rus barış gücüne olaylara karışmam talimatı verdiyse de Rusya, bölgedeki Rus ve Kozak gönüllü gruplarını kullanarak Güney Osetya'yı Acaristan gibi kolay bırakmayacağını gösterdi.

---

[662] Turkish Daily News, 1 Nisan 2004.

[663] Mihail Çernov, "Na Kavkaze Budet Novaya Voyna" 12.5. 2004. http://www.gazetasng.ru/article.php?id=42

[664] Fransız Liberation gazetesine demeç veren Saakaşvili, "Rusya ile bir savaş yakın ve halkı buna hazırlamak gerek" ifadesini kullandı. Güney Osetya'ya Rusya'nın askeri yardımını kınayan Saakaşvili, Gürcü birliklere düzenlenen saldırılardan Rus askerlerin sorumlu olduğunu iddia etti. Osetya'nın statüsünü tartışmak amacıyla uluslararası bir konferans istediklerini belirten Saakaşvili, Rusya'nın buna itiraz ettiğini belirtti. Saakaşvili, "Rusya için önemli sorunlardan biri, son yıllarda çok toprak kaybına uğraması. Birçok Rus, ülkelerinin çok kayba uğradığı hissine sahip ve her yeni toprak kaybına direnmek gerektiğini düşünüyor" ifadesine yer verdi. Saakaşvili, etnik çatışmaları önlemek amacıyla Osetyalılara geniş özerklik ve Gürcü merkezi hükümetine cömert katılım önerdiğini de söyledi. http://www.milliyet.com.tr/2004/08/24/dunya/adun.html 24 Ağustos 2004.

SONUÇ

BDT'nin kuruluşundan bu yana 13 yıl geçmiştir ve örgütün günümüzde taşıdığı nitelik ilk kurulduğundakinden çok farklıdır. Başlangıçta Sovyetler Birliği'nin yerini alacak bir yapı niteliğinde düşünülen Topluluk, aradan geçen süre sonunda 12 eski Sovyet cumhuriyeti liderlerinin toplandığı ancak ciddi kararların alınamadığı siyasi bir forum niteliğine dönüşmüştür. Rusya Federasyonu günümüzde bir yandan bu haliyle bile büyük BDT'nin korunmasını savunmakta, bir yandan da daha küçük fakat daha sıkı değişik entegrasyon grupları oluşturarak BDT'yi güçlendirmeye çalışmaktadır.

Rusya Federasyonu'nun BDT'ye yönelik politikası da farklı aşamalardan geçmiştir. Bağımsızlıktan sonra eski imparatorluk kamburundan kurtulma güdüsüyle hareket eden Rus yöneticileri, eski uyduların her halükarda kendilerine muhtaç olduğu düşüncesiyle BDT'ye fazla önem göstermemişlerdir. Fakat çok geçmeden Rusya'nın siyasi, ekonomik, güvenlik ve toplumsal açılardan istikrarının BDT gelişmeleriyle doğrudan ilişkili olduğu gerçeği ortaya çıkınca Rusya, BDT üzerine eğilmiştir. Rusya'da 1993'ten itibaren çıkarılan dış politika ve ülke güvenliğine ilişkin tüm belgelerde BDT'nin münhasır öneminden bahsedilmiş ve örgüte ilişkin ütopik hedefler ortaya konulmuştur.

Kuruluşundan bu yana geçen on yılı aşkın sürede BDT bünyesinde işbirliğinin hedeflenenin çok gerisinde kaldığı ortadadır. Siyasi ve askeri işbirliği konusunda bölünmüşlüğün en açık göstergesi, Mayıs 1992'de imzalanan BDT Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın değiştirilerek, imzacı altı ülke arasında (Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Ermenistan) Mayıs 2002'de BDT içinde yeni bir alt bölgesel örgüt olarak Kolektif Güvenlik Örgütü'nün kurulmasıdır. Yeni bir askeri blok niteliğinde ortaya çıkan bu örgüt resmen 1999'da kurulan GUAM'la birlikte belirginleşen BDT içi kutuplaşmayı iyice derinleştirmiştir.

Dış politikanın koordinasyonu ve ortak dış politika da BDT kurucu belgelerinde yer alan örgütün başlıca hedeflerinden biridir. ABD'nin 20 Mart 2003'te başlattığı Irak operasyonuyla birlikte bu konudaki işbirliğinin düzeyi iyice ortaya çıkmıştır. ABD'nin Ekim 2001'de başlattığı Afganistan operasyonuna görüntüde tüm

BDT üyesi ülkeler destek verirken, Irak operasyonu BDT'yi açık bir şekilde parçalamıştır. Beş BDT üyesi devlet (Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan, Moldavya ve Kazakistan) ABD'nin Irak operasyonu için oluşturulan uluslararası koalisyon gücüne asker gönderirken, Rusya ABD'nin bu girişimine baştan itibaren karşı çıkmıştır.

Ekonomik işbirliği açısından da BDT, hedeflerinin çok gerisinde kalmıştır. Eylül 1993'te imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın öngördüğü üye ülkeleri ortak para birimine kadar götürecek olan adımların birincisi olan serbest ticaret bölgesinin kurulması dahi henüz gerçekleştirilememiştir. 1 Ocak 2000'de yürürlüğe girmesi planlanan ve Rusya Federasyonu'nun çekinceleri nedeniyle sürekli ertelenen serbest ticaret bölgesi anlaşmasının bir türlü yürürlüğe konulamaması BDT'nin saygınlığına ve geleceğe ilişkin beklentilere büyük darbe indirmiştir.

Brzezinski'nin Rusya ile BDT'nin geleceğine ilişkin yaptığı bir paranın iki yüzü gibidir benzetmesinden hareketle, son 13 yıldır Rusya'da meydana gelen siyasi gelişmeleri ve topluluğun kuruluşundan buyana geçirdiği evrimi birlikte değerlendirdiğimizde BDT'nin şekillenmesine ve BDT coğrafyasındaki muhtemel gidişata ilişkin bazı tahminlerde bulunabiliriz. Özellikle 11 Eylül sonrası eski Sovyet sahası etrafında cereyan eden hadiseler de tahminlerimiz için bize ip ucu vermektedir.

BDT içinde, Rusya'nın eski imparatorluk unsurları üzerinde hakimiyetini sürdürmeye yönelik politikalarıyla, Rusya'dan uzaklaşmaya çalışarak bağımsızlıklarını pekiştirmeyi isteyen cumhuriyetlerin politikalarının çatıştığı, bu yüzden topluluğun entegrasyon sürecinde fazla mesafe kat edemeyerek başarısız olacağı tespiti yapılabilir. Ancak BDT'nin iç dinamiklerini ve 13 yıllık gelişim seyrini bu kadar basite indirgemek doğru olmaz.

Düşük seviyede etkinliğine rağmen, Rusya kendisine özel bazı çıkarlar sağladığı için BDT'nin devam ettirilmesini desteklemektedir. Birer cümleyle diğer üye ülkelerin BDT'ye yaklaşımını özetleyecek olursak: Rusya'dan sonra BDT içinde ikinci büyük ülke olan ve BDT'ye yaklaşımı örgütün geleceği açısından büyük önem taşıyan Ukrayna'nın BDT politikası başlangıçtan bu yana istikrar göstermektedir. Ukrayna, ekonomik ve sosyal konularda işbirliği dışında BDT bünyesinde hiç bir siyasi-askeri ortaklığa yanaşmamaktadır. BDT'den fazla bir ekonomik beklentisi olmayan ve Orta Asya'da liderlik peşinde koşan bir ülke olarak Özbekistan, zaman

zaman Rusya ile çatışmaktadır ve BDT'nin kendi güvenlik ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğunu düşünmektedir. Azerbaycan, özellikle Dağlık Karabağ sorunu konusunda örgütün etkisiz kalması, Rusya'nın ise, Ermenistan yanlısı bir tutum takınması nedeniyle BDT'ye mesafeli yaklaşmaktadır. Ermenistan, Rusya'nın stratejik ortağı olarak BDT içinde her sahada entegrasyona destek vermektedir. Bir Slav Birliği kurma hayaliyle yaşayan Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenko nedeniyle Beyaz Rusya, birlik devleti kurma sürecinde Rusya'yı ağır davranmakla eleştirmekte, BDT içinde de Rusya'nın daha sert politika izlemesi gerektiğini savunmaktadır. Kazakistan, BDT'ye pragmatik bir şekilde yaklaşarak, ülkesindeki Rus nüfusunu ve ekonomisinin Rusya'ya olan bağımlılığını gözeterek işbirliğini desteklemektedir. Doğal kaynaklardan yoksun, denize çıkışı bulunmayan, güçlü komşular arasında sıkışıp kalmış iki fakir üye ülke olarak Tacikistan ve Kırgızistan BDT'yi kurtuluş reçetesi olarak görmektedir. Sahip olduğu zengin doğal gaz rezervleri dolayısıyla Orta Asya'nın Kuveyt'i olmayı hedefleyen Türkmenistan, daimi tarafsızlık statüsünü gerekçe göstererek BDT içinde siyasi işbirliğine katılmamaktadır. Ülke bütünlüğü tehdit altında bulunan ve bu yüzden Rusya ile sorunları bulunan iki ülke olan Moldavya ve Gürcistan ise, gönülsüz olarak BDT içinde yer almakta, Rusya'yı dengelemek için BDT dışındaki her türlü siyasi oluşuma ise destek vermektedir. Ortaya koymaya çalıştığımız bu tablo da BDT'nin geleceğine ilişkin iyimser tahminler yapmayı güçleştirmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya, BDT'yi de kullanarak "yakın çevre"sinde etkinliğini sürdürmeye çalışmıştır. Ancak eski Sovyet sahasındaki Rus etkinliğinin tedricen azaldığı da açıkça görülebilen bir olgudur. 90'lı yılların sonlarından itibaren Rusya, BDT coğrafyasında yine etkin bir güç olmakla birlikte, tek sözü geçen olmaktan çıkmıştır. ABD'nin dünya hegemonluğu ve oluşturmaya çalıştığı tek kutuplu uluslararası sistem doğrultusunda BDT coğrafyasında giderek etkin bir güç haline gelmiştir. Bu gelişmeler Rusya'yı ciddi anlamda rahatsız etmektedir.

Rusya, ABD'nin tek taraflı davranışlarına karşılık "çok kutuplu adil bir uluslararası sistem" tezini ortaya atmaktadır. Bu hedef günümüzde de geçerlidir. Bu nedenle Rus eliti, BDT'nin bir jeopolitik sistem olarak bütünlüğünün korunmasını ve Rusya'nın bu bölgenin lideri olmasını çok kutupluluk hedefi açısından en gerçekçi

yol olarak kabul etmektedir. Bu noktada BDT coğrafyasında ABD ile rekabeti sürdürmekle birlikte oyunu kuralına göre oynamaya özen gösterilmektedir. Mayıs 2002'de gerçekleştirilen ve "NATO-Rusya Konseyi"nin kurulduğu Roma Zirvesi'nde Putin, BDT coğrafyasının ABD ile aralarında bir işbirliği alanı olacağı yönündeki sözleri bu açıdan değerlendirilmelidir. Bu açıklamadan sonra Rusya'nın "yakın çevre" stratejisinin iflas ettiği şeklinde yorumları yapılmakla beraber, Rusya BDT'yi hala hayati çıkar alanı olarak görmeye devam etmektedir.

Ekonomik ve siyasi maliyetlerine rağmen Rusya'nın BDT içinde farklı entegrasyon girişimleri, onun kendisinin ayrıcalıklı olduğu bölgesel bir sistem yaratma konusundaki ısrarını göz önüne sermektedir. 2003'de ortaya atılan Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında Tek Ekonomik Saha kurma projesi de bu olguyu güçlendirmektedir. BDT'nin en büyük dört ülkesi arasında kurulacak bu nitelikte bir birlik BDT'nin başarısı açısından da hayati olarak görülmektedir. Bazı Rus politikacıları Rusya'nın eski Sovyet sahasında etkin, başarılı ve kalıcı bir entegrasyon oluşturması için 3-4 yıl gibi çok süresi kaldığını düşünmekte ve Tek Ekonomik Saha insiyatifinin en son şans olduğunu belirtmektedir.

Ekonomik yetersizlikler Rusya'nın BDT entegrasyonu için fedakarlık yapmasına engel teşkil etmiştir. Aşırı maliyetler Rusya'nın emperyalist düşleri önündeki en büyük engel olarak devam etmektedir. Ruble Bölgesi'nin dağıtılması, Rusya-Beyaz Rusya Birliği'nin, Ekonomik Birlik Anlaşması'nın sorunlu yürümesi; Kırım'da, Trans-Dnyester'de ayrılıkçılara desteğinin azalması; bir çok yerden Rus birliklerinin çekilmesi gibi olaylarada Rusya'nın ekonomik yetersizliği önemli rol oynamıştır.

2003 yılı sonlarında Gürcistan'da gerçekleşen "Kadife Devrim" Rusya'nın gücünün sınırlarını bir kez daha gözler önüne sermiştir. Rus hariciyesi, ne Yeni Gürcü yönetiminin iç işlerine karışılmadığı için kendilerine yaptığı resmi teşekküre ne de üstü örtülü savaş tehditlerine yanıt vermiştir. Öte yandan Gürcistan'daki gelişmelerle bağlantılı olarak Rusya'nın rahatsız olduğu konulardan bir diğeri de Gürcistan örneğinde olduğu gibi Ukrayna, Beyaz Rusya ve diğer BDT üyesi ülkelerdeki Rusya yanlısı liderlerin iktidardan uzaklaştırılabileceği hususudur.

1991-1997 arasında sürekli küçülen Rus ekonomisi, 1998 ekonomik krizi ile birlikte rublenin devalüe olması sonrası ihracatın artması ile 1999'dan itibaren tekrar

büyümeye başlamıştır. 2003 yılında Rus ekonomisi durgunluk beklentilerinin aksine %7'lik bir büyüme kaydederken, yatırımlar bir önceki yıla oranla %12 artmış, enflasyon ise %12'ye düşmüştür. Ancak bu olumlu göstergelerin petrol fiyatlarının yüksek seyretmesiyle doğrudan bağlantılı olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Rus ekonomisi, doğal kaynakların çıkarılmasına ve bunların dünya piyasalarındaki değerine bağlıdır. Yine de artan ekonomik ve siyasi istikrarın Rusya'nın BDT politikalarına olumlu yansıyacaktır.

Son 13 yılda Rusya her açıdan büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Komünist diktatörlüğün yerini göreceli de olsa çok partili demokrasi, planlı ekonominin yerini ise pazara ve özel mülkiyete dayalı kapitalist ekonomik sistem almıştır. Doğu Avrupa ülkelerindeki Sovyet orduları barışçı bir şekilde çekilmiş, kendine çevrilmiş nükleer füzeler yerine Batı'nın silahsızlanma, terörizmle mücadele ve iç çatışmaların önlenmesi konusunda işbirliği yapabileceği bir ortak haline gelmiştir. Bağımsızlıktan bu yana geçen süre zarfında Rusya'da bir başarısız darbe girişimi olmuş, referandum sonucu yeni bir anayasa yürürlüğe konmuş, dört parlamento seçimi, üç de devlet başkanlığı seçimi yapılmıştır. Taşıdığı standartlar tartışılır olmakla birlikte bu göstergeler bize Rusya'nın demokrasi yolunda ilerlediğini göstermektedir. Rusya'nın BDT'ye ilişkin yaklaşımı da siyasi gelişimi doğrultusunda değişmektedir. BDT'nin eski imparatorluğun yerini alacak yeni bir yapı olacağına ilişkin değerlendirmelere artık fazla rastlanmamaktadır. Yurtsever Rus siyasi eliti ve bilim adamları dahi artık Sovyetler Birliği'nin yeniden kurulmasından çok "yakın çevre"de siyasi, askeri ve ekonomik etkinliğin sürdürülmesinden bahsetmektedirler. Geçen on üç yıllık süre zarfında Rusya milli kimlik oluşturma açısından da oldukça mesafe kat etmiştir. Her ne kadar Yeni Avrasyacılar gibi bazı marjinal kesimler yeni imparatorluk peşinde koşsalar da, siyasi elitin çoğunluğu Rusya'yı sadece çıkarlarını yüksek sesle savunabilen uluslararası toplumun saygın bir üyesi olarak görmeyi arzu etmektedir.

BDT'nin kuruluşunun onuncu yıl dönümünde hazırlanan analitik belgeye atıfta bulunarak son söz olaral şunlar söylenilebilir: XX. Yüzyıl tecrübesi pazar ekonomisinin, demokrasinin ve insan haklarına saygının üstünlüğünü ispatlamıştır. BDT, bu değerler doğrultusunda karşılıklı çıkar esasında, üyelerinin bağımsızlığına önem vererek gelişmeyi sürdürdüğü takdirde, bölgesel örgütlerin ve entegrasyonların

rolü giderek artmakta olduğu uluslararası sistem içerisinde bir bölgesel örgüt ve entegrasyon olarak kendisine saygın bir yer edinecektir.

KAYNAKÇA

- ABDULALİMOV Bahrom, Bağımsız Özbekistan'ın Dış Politikası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, GÜ SBE, Ankara, 1996.
- ABDULLAEV Kamoludin and AKBARZADEH Shahram, Historical Dictionary of Tajikistan, The Scarecrow Press, London, 2002.
- ADOMAİT Hannes, "Konseptualnıe Napravleniya Vneşney Politiki Possii," Vneşnyaya Politika Rossii: Ot Yeltsina k Putinu, Stefan Kraitsberger vd. (der.), Kiev, Optima, 2002.
- AKAYEV Askar, "Sentralnaya Aziya ne Vzorvyetsya," Nezavisimaya Gazeta, 13 Mart 2001.
- ALEKSANDROVNA Olga, "Trudnaya Restavratsiya Staroy Zavisimosti," in Stefan Kraitsberger vd., Vneşnyaya Politika Rossii: Ot Yeltsina k Putinu, Kiev, Optima, 2002.
- Ana Britannica, C.26, 1993.
- ANDİCAN Ahat, Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi, Emre Yayınları, İstanbul, 2003.
- ARMAOĞLU Fahir, "Balkanlar'da Yeni Yapılanma", Silahlı Kuvvetler Dergisi, S.339, Ocak 1994.
- ARMAOĞLU Fahir, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi(C.II), Ankara, 1991, s.113.
- ASKAROVA Zarina, "Ukraina-Slaboe Zveno YEP", Nezavisimaya Gazeta, 30 Mart 2004. BRZEZİNSKİ Zbigniev and SULLİVAN Paige (der.), Russia and the CIS: Documents, Data and Analysis, CSIS, New York, 1997.
- ATAÖV Türkkaya, "Rus Devleti'nin Kuruluşu," AÜSBF Dergisi, C.XXIII, Ankara, 1968.
- ATAÖV Türkkaya, Sovyetler Birliği Devlet İdaresi, AÜSBF Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961.
- ATEŞ Canan, Birleşmiş Milletler'in Uluslararası Barış ve Güvenliğin Korunmasındaki Rolü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, GÜ SBE, Ankara, 1997.
- AYDIN Mustafa, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", Türk Dış Politikası, C.II., Baskın Oran (der), İletişim, İstanbul, 2001.

- AYHAN Halil Sıdık, Dynamics of the Allience Between Turkey and USA: The Couth Caucasus Case, Yayınlanmamış Master Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2003.
- AYMERMAHERA K. ve BORDYUGOVO G., Natsionalnıe İstorii v Sovetskom i Postsovetskih Gosudarstvah, Airo-XX, Moskva, 1999.
- BAJANOV Yevgeni, "Rusya'nın Değişen Dış Politikası", Yılmaz Tezkan, Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye, Ülke Kitapları, İstanbul, 2000.
- BAL İdris, "ABD'nin Orta Asya Politikası", Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri, Emine Gürsoy Naskalı ve Erdal Şahin (der.), Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, Haarlem, Hollanda, 2002.
- BAL İdris, Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics of the Former Soviet Union: The Rise of the "Turkish Model" (1991-1992), Aldershot, Ashgate, 2000.
- BALAŞOV Roman Viktoroviç, Rossiya i SNG: Problemı i Perspektivı İntegratsionnova Razvitiya, (Avtoreferat), Moskova, 1996.
- BAŞLAMIŞ Cenk, Son Çar Jirinovski: Rusya'da Bir Çılgın, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.
- BAŞLAMIŞ Cenk, Sovyetleri Yıkan Darbe: Kuğu Gölü Operasyonu, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1992.
- BAŞLAR Kemal, "The Commonwealth of Independent States: Decayed Within a Decade," The Turkish Yearbook of International Relations, Ankara University Faculty of Science, Number XXXII, 2001.
- BAYKOVA Yelena, "Armyanskiy Marş Brosok" www.gazetasng.ru/article.cgi?id=48055
- BAZAROVA Feride, Kazakistan'ın Dış Politikası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, GÜ SBE, Ankara, 2003.
- BEKAR Olgan, "Rusya'da Seçim Sonuçları," Yeni Forum, Ocak 1994.
- BENNİNGSEN Alexandre ve QUELQUEJAY Chantal, Sultan Galiyev ve Rusya Müslümanları, Çev. Nezih Uzel, Hür Yayın, 1981.
- BEREZOVSKİ Boris, "SNG: Ot razvala k sotrudniçestvu", Nezavisimaya Gazeta, 13 Kasım 1998.

- BERRYMAN John, "Russian Foreign Policy: An Overview", Russia After the Cold War, Mike Brown and Cameron Ross (der.), Longman, England, 2000.
- BEZANİS Lowell, "Militan İslam Korkusunu Sömürenler", Yeni Forum, Şubat 1996,
- BİCE Hayati, Kafksaya'dan Anadolu'ya Göçler, Türk Diyanet Vakfı, Ankara, 1991.
- BİLGE Suat, "Bağımsız Devletler Topluluğu ve Türkiye", Avrasya Etüdleri, C.1, S.4, Kış 1995.
- BLANK Stephen Blank, "The Future of the Transcaspian Security", Ağustos 2002, http://www.carlisle.army.mil/ssi/pdffiles/PUB111.pdf
- BOFFA Giuseppe, Ot SSCB k Rassii: Neakonçennova Krizisa 1964-1994, çev. L.Y. Haustovoy, Mejdunarodnıe Otnaşeniya, Moskova, 1996.
- BOWKER Mike and ROSS Cameron (Ed.), Russia After the Cold War, Longman, Ebgland, 2000.
- BREMMER Ian and TARAS Ray (der.), Nations and Politics in the Soviet Successor States, Cambridge Un. Press, 1993.
- BROLADZE Nodar, "Vizovıy rejim zakonamernost ili sluçaynost", Nizavisimaya Gazeta, 2 Aralık 2000.
- BROWN Archie, "Vladimir Putin ve Merkezi Devlet Gücünün Yeniden Tesisi", Kadim Komşumuz Yeni Rusya, Yılmaz Tezkan (der.) Ülke Kitapları, İstanbul, 2001.
- BRZEZİNSKİ Zbigniew, Büyük Çöküş, Çev. Gül Keskin ve Gülsev Pakkan, İş Bankası Kültür yayınları, Ankara, 1992.
- BRZEZİNSKİ Zbigniew, Büyük Satranç Tahtası, Türkçesi: Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.
- Bülleten mejdunarodnıh dogovorof, N.10, 1995.
- Bülleten mejdunarodnıh dogovorof, N.7, 1996.
- BÜYÜKAKINCI Erhan, "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya İlişkileri", Türk Dış Politikasının Analizi, Faruk Sönmezoğlu (der.), Der Yayınları, İstanbul, 2004.

- CABBARLI Hatem, "Karadeniz Ekseninde Siyasi Örgüt: GUUAM" Jeopolsar, C.1, S.1, Eylül 2004, http://www.jeopolsar.com/makale4.htm
- CABBARLI Hatem, Bağımsızlık Sonrası Ermenistan Rusya İlişkileri, ASAM, Ankara, 2004.
- CAFERSOY Nazım, "Rusya'da Jeopolitik Model Arayışlarında Putin Yönetimi", Stratejik Analiz, Mayıs 2003.
- CAFERSOY Nazım, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası: Haziran 1992- Haziran 1993, ASAM, Ankara, 2001.
- CAFERSOY Nazım, Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000), ASAM, Ankara, 2000.
- CAROE Sir Olaf, Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Topraklar, I. Cilt, Çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.
- CARR Edward Hallett, Sovyet Rusya Tarihi: Bolşevik Devrimi 1917-1923, C.I, Çev. Orhan Suda, Metis Yay., İstanbul, 1989.
- CAŞIN Mesut Hakkı, Rus İmparatorluk Stratejisi, ASAM, Ankara, 2002.
- CONQUEST Richard, The Nation Killers-Soviet Deportion of Nationalities, London, 1970.
- COOPER Leo, Russia and the World, Macmillan Pres Ltd., London, 1999.
- "Cooperation between the Southern Caucasus states and NATO" http://www.bits.de/NRANEU/RussiaCaucasus.html
- COPEAUX Etienne, "Prometeci Hareket" Semih Vaner (Hazırlayan), Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türk Dilli Alan, Metis Yayınları, 1996.
- CORNELL Svante E., "Kafkaslar ve Orta Asya'da Jeopolitik ve Stratejik Ortaklıklar", Çev. Yılmaz Tezkan, Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye, Yılmaz Tezkan (der.), Ülke Kitapları, İstanbul, 2000.
- ÇAYHAN Esra ve GÜNEY Nurşin Ateşoğlu, Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO-AB-Türkiye, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996,
- ÇERNOV Mihail, "Na Kavkaze Budet Novaya Voyna", Nezavisimaya Gazeta, 12 Mayıs 2004.
- ÇERNYAEV, A. S., Şest Let s Gorbaçevım Po Dnevkikovım Zapisyam, Izdatelskaya Gruppa "Progress" "Kultura", Moskova,1993.

- ÇUBÇENKO Yuriy, "Soyuznaya Nedogovorennost", Kommersant, 24 Mayıs 2000.
- DAĞI Zeynep, Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusya'nın Dönüşümü, Boyut Kitapları, İstanbul, 2002.
- DEİTER Heribert, "Rerional Integration in Central Asia: Current economic position and prospects", Central Asian Survey, V.15, N.3/4, December 1996.
- DEMİR Abdullah, Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler, 1998, s.193.
- DEMİR Ali Faik, Türk Dış Politikası Perspektifinden Kafkasya, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Demokratıçeskaya Rossiya, Moskova, 1991.
- DEVLET Nadir, "Kazak Türklerinin Ayaklanması", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, N.48, Haziran 1987.
- DEVLET Nadir, Büyük İslam Tarihi Ek Cilt, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993.
- DEVLET Nadir, İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1988.
- DEVLET Nadir, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), 2. Baskı, TTK, Ankara, 1999.
- Diplomatiçeskiy vestnik, N.3, 1995, s.32.
- Diplomatiçeskiy Vestnik, N.7, 1995, s.30.
- Diplomatiçeskiy Vestnik, N.9, 1997, s.31.
- DUKES Paul, A History of Russia, 2nd Edition, Duke University Press, Durham, 1990.
- EFEGİL Ertan, "Türkmenistan'ın Gerçekleşmeyen Doğal Gaz Hesapları" KÖK Araştırmalar, C.II, S.1, Bahar 2000.
- Ekspress Kazahstana, 23 Şubat 1999.
- Epoha, No.10, Mayıs 1991, (Leningrad)
- ERGASHEV Alijan, Orta Asya'nın Dünyaya Açılımı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ SBF, Ankara, 1996.
- ERKAN Süleymen, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908), KTÜ, Trabzon, 1996.

- Facts on File, World News Digest with Index ,V.51, N.2625, March 14,1991.
- Facts on File, World News Digest with Index, V.51, N.2626, 21 Mart 1991.
- Facts on File, World News Digest with Index, V.52, N.2688, 28 Mayıs 1992.
- Facts on File, World News Digest with Index, V.53, N.2728, 11 Mart 1993
- Facts on File, World News Digest with Index, V.53, N.2756, 15 Temmuz 1993.
- Facts on File, World News Digest with Index, V.53, N.2763, 11 Kasım 1993.
- Facts on File, World News Digest with Index, V.54, N.2780, 10 Mart 1994.
- Facts on File, World News Digest with Index, V.54, N.2796, 16 Haziran, 1994.
- Facts on File, World News Digest with Index, V.55, N.2832, 9 Mart 1995.
- Facts on File, World News Digest with Index, V.56, N.2888, 11 Nisan 1996.
- Facts on Files, World News Digest with Index, V.54, N.2778, 24 Şubat 1994.
- "Final Communique of the GUUAM Summit", http://www.guuam.org/doc/browse.html
- GAFARLI Mehman, "Yeltsin i Nazarbayev Razdelili Kaspiy," Nezavisimaya Gazeta, 11 Haziran 1998.
- GARETH Winrow, Turkey and the Caucasus: Domestic Interests and Security Cocerns, RIIA, London, 2000
- GARNETT Sherman, "Russian Power in the New Eurasia", Comparative Strategy, V.15, N.1, Jan-March 1996.
- GEORGİEV Vladimir, "Aboronnıy Vektor Moskovskovo Sammita", Nezavisimaya Gazeta, 26 Ocak 2000.
- GLOBE Paul A., "Russia as an Eurasian Power: Moskow and the Post-Soviet Successor States", Rethinking Russia's National Interests, Stephen Sestanovich (der.), CSIS, Washington, 1994.
- GLOBE Paul, RFE/RL, 21 August 1997.
- GOLDBERG Aleksandr, "Korroznya Gruzinskovo Natsionalnova Eposa o Trube, ili predast li Azerbaycan Gruziyu," www. gazetasng.ru., 11.01.2001.
- GOLDBERG Suzanne, Pride of Small Nations The Causasus and Post-Soviet Disorder, Zed Books Ltd, London, 1994.

- GORBAÇOV Mihail, Glasnost: Asıl Neyi İstiyorum?, 5. Baskı, Dönemli Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- GORBAÇOV Mihail, Peretsroyka: Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce, Güneş Yayınları, İstanbul, 1998
- Gorbaçov Türkiye'de (İstanbul ve Ankara Konferansları), YKY, İstanbul, 1997.
- GORDİENKO Anatoly, "Gosduma Opyat Napugala Gurizuyu", Nezavisimaya Gazeta, 17 Haziran 2002.
- GORDNENKO Anatoly, "Baku Trebuet Obyasneniy ot Moskvı", Nezavisimaya Gazeta, 21 Kasım 2003.
- GORDNENKO Anatoly, "Popraşu Ne Zabıvatsa", Nezavisimaya Gazeta, 4 Nisan 2003.
- GRİGOREVNA Yekaterina, "Bratskiy Şantaj", İzvestia, 12 Kasım 2003
- GÜNEY Nurşin A., "AKKA'nın Yeni Koşullara Uyarlanması ve Türkiye'nin Güvenliği", En Uzun On Yıl, Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), 2. Basım, Büke Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- GÜNEY Nurşin A., "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı" Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (Der.), Türkiye'nin Komşuları, İmge, 2002.
- HALBACH Uwe, "Mejdu Goryaçey Voynoy i Zamorojennımi Konfliktami: Vneşnyaya Politika Rossi na Kavkaze,"Vneşnyaya Politika Rossii: Ot Yeltsina k Putinu, Stefan Kraitsberger vd. (der.), Kiev, Optima, 2002.
- HANBABYAN Armen, "Rossiya-Zakavkaze: Naçinaetsya Novaya Partiya", Nezavisimaya Gazeta, 12 Ocak 2001.
- HATİPOĞLU Esra, "Orta Asya Cumhuriyetleri Arasında Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon Hareketleri", Avrasya Etüdleri, N.17, 2000.
- HAYIT Baymirza, Türkistan: Rusya ile Çin Arasında, Çev. Abdulkadir Sadak, Otağ Yayınları, 1975.
- HOLDEN Gerard, Russia After the Cold War: History and the Nation in Post-Soviet Security Politics, Westview Press, US, 1994.
- http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/rs.html

- http://www.cis.minsk.by/russian/cis_meet.htm
- http://www.cis.minsk.by/russian/ispolkom_sng/is.htm
- http://www.cis.minsk.by/russian/novemb2001/10921035.html
- http://www.cis.minsk.by/russian/novemb2001/1110815.html
- http://www.ln.mid.ru/ns-osndoc.nsf/0e9272befa34209743256c630042d1aa/432569fa003a249c43256bd8002c64c1?OpenDocument
- http://www.ln.mid.ru/ns-osndoc.nsf/0e9272befa34209743256c630042d1aa/f79bbe944eac903943256bd00029138e?OpenDocument
- http://www.ln.mid.ru/ns-osndoc.nsf/0e9272befa34209743256c630042d1aa/432569fa003a249c43256bf3002e04c7?OpenDocument
- http://www.traceca.org/whatis.html
- http://www3.itu.int/MISSIONS/Russia/concept_doc.htm
- International Legal Materials, V.31, N.3, May 1992.
- International Legal Materials, V.35, N.5, September 1996.
- IVJENKO Tatyana, "Perviy Sammit Na Fone Konfliktov", Nezavisimaya Gazeta, 24 Mayıs 2004.
- İstoriya Vneşney Politiki Rossii: Vtoraya Polavina XIX Veka, Mejdunarodnaya Otnaşeniya, MoskOva, 1999.
- İŞYAR Ömer Göksel, Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu, Alfa, İatanbul, 2004.
- İzvestiya, 12 Ekim 1999.
- İzvestiya, 2 Ekim 1999.
- İzvestiya, 25 Nisan 2004. http://www.izvesia.ru/economic/article82124
- İzvestiya, 26 Aralık 1998.
- İzvestiya, 27 Ekim 1999.
- İzvestiya, 30 Eylül 1998.
- İzvestiya, 4 Şubat 1999.
- İzvestiya, 5 Mart 1999.

- İzvestiya, 6 Mayıs 1999.
- KACHİNS Andrew, "Ne v İnteresah Zapada Stavit Krest na İntegratsii s Rossiey", Nezavisimaya Gazeta, 19 Nisan 2004.
- KAÇİNS Endrew, "Nova li Novaya Politika Putina," Nezavisimaya Gazeta, 28 Şubat 2003.
- KAGARLİTSKİ Boris, Düşünen Sazlık, çev. Osman Akınhay, Metis Yay., İstanbul, 1991.
- KAGARLİTSKİ Boris, Rusya'da Kapitalizm Neden Tutmadı?, Çev. Kaya Şahin, Metis, İstanbul, 1996.
- KAKABADZE Eteri, Novıy Parlament Gruzii Naçnyet Rabotat v Subbotu, Nezavisimaya Gazeta, 21 Kasım 2003.
- KAPUSCINSKI Ryszard, İmparatorluk, Çev. Gül Çağalı Güven, Om-İzlenim, İstanbul, 1999.
- KARAOSMANOĞLU Ali L., "Çeçenler Avrasya'nın Geleceğine Işık Tutuyor", Yeni Forum, C.16, S.309, Şubat 1995.
- KARASAR Hasan Ali, "Bağımsızlıklar Sonrası Türkistan'da Rus Siyaseti", Avrasya Dosyası, C. 6, S.4, Kış 2001.
- KARPAT Kemal H., Türkiye ve Orta Asya, Çev. Hakan Gür, İmge, Ankara, 2003.
- KASIM Kamer, "The Nagorno-Karabakh Conflict From Its Inception To The Peace Process", Ermeni Araştırmaları/Armenian Studies, C. 1, S. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001.
- Kazahstanskaya Pravda, 20 Şubat 1999.
- KAZANOV Anatoly M., After the USSR, The University of Winconsin Press, Wisconsin, 1995.
- KAZENOV Sergey VE KUMAÇEV Vlademir, " Ne speşit hranit codrujestvo", Vlast, N.8-9, 1999.
- KENNEDY Paul, Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlanırken, çev.Fikret Üçcan, Ankara, 1995.
- KIRIMLI Hakan, Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916), TTK, Ankara, 1996.

- KIRIMLI Meryem, "Soğuk Savaş Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası, XXI. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, İdris Bal (der.), Alfa, İstanbul, 2001.
- KİREYEV N.G. (der.), Turtsiya Mejdu Evropoy i Aziey, İnstitut Vostovedenie RAN ve İnstitut İzuçeniya İzrailya i Blijnevo Vostoka, Kraft+ İV RAN, Moskova, 2001.
- KİRİCHENKO Vadim, " A Tendency to Economic Reintegration in the CIS", Russia in Transition, N.G.Bugenli (der.), Nova Science Pub., New York, 1997.
- KİSSİNGER Henry A., " Russia and American Interests After the Cold War", Rethinking Russian National Interests, Stephen Sestanovich (der.), CSIS, Washington, 1994.
- "Konseptsiya Vneşney Politiki Rossiyskoy Federatsii", Vestnik MİD, N.1, 1993.
- Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii, Moskova, Yurayt, 1998.
- KOTKIN Stephen, Armageddon Averted: The Soviet Collapse 1970-2000, Oxford Univestiy Press, New York, 2001.
- KOZİREV Andrei, "Neo-İmperialism or Defence of Interest of the Democratic Community," NATO Sixteen Nations, V.39, N.2, 1994.
- KÖK Havva, "Demokrasi ve Rus Dış Politikası", Türkiye Günlüğü, S.63, Kasım-Aralık 2000.
- KUÇMA Leonid, "Ukraina ne otvoraçivaetsya ot Rossi", İzvestiya, 10 Kasım 1999.
- KULUYEV Hasan Hüseyinoğlu, "Rusya'nın Azerbaycan Stratejisi", Avrasya Dosyası, C.3, S.4, Kış 1996.
- KURAT Akdes Nimet, Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar, TTK, Ankara, 1993.
- KURGİNYAN C., BYALIY Y. ve POLKOPAYEVA M., Yujnaya Ugroza i Yiyo Svyaz c Obostreniem Politiçeskevo Krizisa v Rossii, Natsionalnaya Elektronnaya Biblioteka, 1996, elektronik yayın.

- KUZİO Taras, "BDT İçinde Jeopolitik Çoğulculuk: GUUAM'ın Ortaya Çıkışı," Kadim Komşumuz Yeni Rusya, Yılmaz Tezkan (der.), Ülke Kitapları, İstanbul, 2001.
- KUZİO Taras, Ukraine Under Kuchma, Macmillan Press Ltd, London, 1997.
- LARRABE F. Stephen and LESSER Ian O., Türk Dış Politikası: Belirsizlik Döneminde, Çev. Mustafa Yıldırım, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.
- LAVROV Sergey, "Drugaya Rossiya-Vızov ili Novıe Vozmojnosti Partnerstva?", Kommerasnt, 1 Nisan 2004.
- LAVROV Sergey, "SNG v Obyedinennıh Natsiyah", Mejdunarodnaya Jizn, N.2, 1997.
- LEWIS William H. and MARKS Edward, Searching for Partners: Regional Organizations and Peace Operations, INSS (ınstitute for national strategic studies), Washington, 1998, s.elektronik yayın.
- LIEVEN Dominic, Empire: The Russian Empire and the Rivals, Yale Un. Press, London, 2000.
- LINCOLN W. Bruce, Vahşi Batı Sibirya ve Ruslar, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1996.
- LİBARİDİAN Gerard J., Ermenilerin Devletleşme Sınavı, Çev. Alma Taşlıca, İletişim, İstanbul, 2001.
- LO Bobo, Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy, RIIA, Blackwell Publishing, London, 2003.
- LOMAGIN N.A., Rasiya i Problema Mejdunarodnoy Bezapasnosti v XIX-XX vekah, St.Petersburg, 1998.
- LORRAİN Pierre, Romanovlar: Bir Hanedanın Sonu, Çev. Nihal Önol, Doğan Kitapçılık AŞ, İstanbul, 2000.
- LUZYANİN Sergey, "Şanhayskaya Şestyörka uje ne kovo ne Ustraivaet", Nezavisimaya Gazeta, 6 Haziran 2002.
- LYNCH Dov, **Russian Peacekeeping Strategies in the CIS**, Palgrave, New York, 2000.
- MAKARENKO Vadim, Kto soyuzniki Rossii?, Moskova, 2000.

- MANGITLI Ulaş, Russia, Turkey and Eurasia: Intersection of Turkish and Russian Foreign Policy Spheres in Eurasia," Master Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, Eylül 2001.
- MANGOTT Gerhard, "Dizlerinin Üzerine Çöken Dev: Rusya'nın Küresel Rolü Üzerindeki Yaspısal Kısıtlamalar," Kadim Komşumuz Yeni Rusya, Yılmaz Tezkan (der.), Ülke Kitapları, 2001, s.64-74.
- MARTIN Janet, "Russian Expansion in the Far North", Russian Colonial Expansion to 1917, Michael Rywkin (der.), Mansell Publishing Limited, London and New York, 1988.
- MATLOCK Jack F., Jr., Autopsy on an Empire: The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union, Random House, New York, 1995.
- MATVEEV Aleksey Matveev, "Pogranıçnıe Sporı i Sentralnaya Aziya", http://www.gazetasng.ru/article.cgi?id=48489 20 Kasım 2003.
- MATVEYEV Aleksey, "Protyagiavet NATO Ruku Drujbu" www.GazetaSNG.ru, 19 Nisan 2004.
- McCARTHY Justin, Ölüm ve Sürgün, Çev. Bilge Umar, İnkılap, İstanbul, 1998.
- McFAUL Michael, Russia's Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin, Cornell University Press, New York, 2001.
- Mejdunarodnie Otnaşeniya, MGİMO, Moskova, 1999.
- MELİKOVA Natalya, "Putin Ne Stal Paspinatsya na Temu Russkovo Yazıka", Nezavisimaya Gazeta, 26 Nisan 2004.
- MELİKOVA Natalya, "Vısokaya Sena Drujbı", Nezavisimaya Gazeta, 24 Mayıs 2004.
- MILLER John, Mikhail Gorbachev and the end of Soviet Pover, St.Martin's Press, the US, 1993.
- Milliyet Gazetesi, 24 Ağustos 2004.
- Milliyet, 3 Kasım 1991.
- MİROGLOV Fyedor, Zavtra, N 23, 5 Haziran 2001.

- MİSELYUK Andrey, "GUAM- Eto ne toje samoe şto EANTK ili OÇES", Nezavisimaya Gazeta, 22 Temmuz 2002.
- MOİSEYEV E. G., Mejdunarodno-Pravovıe Osnovı Sotrudniçestva Stran SNG, Yurist, Moskova, 1997.
- MUHİN Vadimir, "Bespatnaya İntegratsiya Bıvaet Tokla v SNG", Nezavisimaya Gazeta, 21 Mayıs 2004.
- MUHİN Vladimir, "Nekollektivnaya Bezapasnost" Evraziya Sevodnya, 16 Haziran 2003 http://www.gazetasng.ru/article.cgi?id=43967
- MÜDERRİSOĞLU, Ruhsar, Ukrayna'nın Jeopolitik Önemi, Yayınlanmamış Master Tezi, GÜ SBE, Ankara, 2004.
- NARİNSKY M.. ve MALGİN A., "Problemı Razvitiya Sodrujestva Nezavisimıh Gosudarstv na Sovremennom Etape," www. rami.ru/publication/2001-09-25/narinsky-malgin.rtf
- Nezavisimaya Gazeta, 16 Nisan 1999.
- Nezavisimaya Gazeta, 16 Ocak 1997.
- Nezavisimaya Gazeta, 17 Nisan 2001.
- Nezavisimaya Gazeta, 2 Aralık 2000.
- Nezavisimaya Gazeta, 21 Ekim 1999.
- Nezavisimaya Gazeta, 23 Kasım 2000.
- Nezavisimaya Gazeta, 26 Mart 997.
- Nezavisimaya Gazeta, 29 Eylül 1999.
- Nezavisimaya Gazeta, 29.4.1999.
- Nezavisimaya Gazeta, 3 Nisan 1999.
- Nezavizimaya Gazeta, 26 Ekim 1999.
- NICHOL James P., Diplomacy in the Former Soviet Republics, Praeger, New York, 1995.
- NOVOPRUDSKİY Simyon, İzvestiya, 23 Kasım 1999.
- NOVOPRUDSKY Simyon, "Zona Budet-Dayte srok", İzvestiya, 19 Ocak 1999.
- OGAN Sinan, "Putin'in Oligarşiyi Millileştirme Çabaları: Yukos Olayı", StratejikAnaliz, Aralık 2003.

- OGAN Sinan, "Türk-Rus İlişkilerinde Algılama Sorunu" http://www.turksam.org/index.php?git=turkrus
- OLCOTT M.B., "Russian Place in the CIS", Current History, V.92, N.576, October 1993.
- OLCOTT M.B. "Sovereignty and the Near Abroad", Orbis, V.39, N.3, Summer 1995.
- OLCOTT Martha Brill, "Kazakhstan: Pushing for Eurasia", New States New Politics, Ian Bremmer and Ray Taras (der.), Cambridge University Press, 1997.
- OLCOTT Martha Brill, ASLUND Anders ve GARNETT Sherman W., Getting it Wrong: Regional Cooperation and the Commonwealth of Independent States, Carnegie Endowment, Washington, 1999.
- OLCOTT Martha Brill, Central Asia's New States, US Inst. of Peace Press, Washington, 1996.
- OLGUN Fikret, "Rusya'nın Bugünkü Durumu Üzerine," Yeni Forum, Ağustos 1994.
- ONAY Yaşar, Rusya ve Değişim, Nobel, Ankara, 2002.
- ÖNİŞ Ziya, "Turkey and Post-Soviet States: Potentian and Limits of Regional Power Influence", Middle East Review of International Affairs, Vol. 5, No. 2, Summer 2001.
- ÖZBEK Nadir, "Rus Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Türk Cumhuriyetleri", Avrasya Dosyası, Kış 1996, C.3, S.4, s.9.
- ÖZEN Çınar, "BDT ve Bütünleşme Olgusu", Yeni Forum, Haziran 1995.
- ÖZEN Özcan, "SSCB'nin Mirası; Çeçenistan Dağlı Klanlarından Ulus Devlete", Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke, Özcan Özen ve Osman Akınhay (Der.), Everest, İstanbul, 2002.
- ÖZTÜRK Osman Metin, "Türkiye'nin BDT Nezdinde Gözlemci Statüsünde Temsilci Bulundurması", Stratejik Analiz, 2001.
- ÖZTÜRK Osman Metin, Rusya Federasyonu Askeri Doktrini, ASAM yayınları, Ankara, 2001.

- PAMİR Necdet, Bakü-Ceyhan Boru Hattı: Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun, ASAM, Ankara, 1999.
- PANARİN Aleksandr, "Mejdu Atlantizmom i Evraziystvom", Svobodnaya Mısl, N.11, 1993.
- PANFİLOVA Viktoriya, "Naçalo Balşova Puti" Nezavisimaya Gazeta, 13 Kasım 2003.
- PANFİLOVA Viktoriya, "Rossiya Ukrepit Svoe Voenno-Politiçeskoe Vliyanie v Tadjikistane", Nezavisimaya Gazeta, 25 Nisan 2003.
- PANFİLOVA Viktoriya, "Taşkent i Moskva Snovo Drujat", Nezavisimaya Gazeta, 16 Nisan 2004.
- PARRİSH Scott, "Rusya'da Dış Politika Karar-alma Süreçlerinde Kaos", Yeni Forum, C.17, S.326, Temmuz 1996.
- PAZARCI Hüseyin Pazarcı, Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap, II. Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara, 1990, s.95.
- PETRUNYA Oleksiy, Ukraine: History and Modern Realities, Kiev, 1994.
- PRİMAKOV Yevgeniy, Kapalı Kutu Rusya" Çev. Nuri Eyüpoğlu, Der. Ayşe Edirne, Ring Reklamcılık A.Ş., 2002.
- PUSHKOV Aleksei, "Rusya ve Yeni Dünya Düzeni," Kadim Komşumuz Yeni Rusya, Yılmaz Tezkan (der.), Ülke Kitapları, İstanbul, 2001.
- Radikal, 29 Mayıs 2002.
- RAHR Aleksandr, "İz Fevralskova Krizisa Moskva Vışla Pobeditelnitsey," Nezavisimaya Gazeta, 3 Mart 2003.
- RAHR Alexander, "New Focus on Old Priorities", Transition, V.1, N.2, 15 February 1995.
- RAHR Alexander, "Russia'a Young Turks in Power," Report on the USSR, No.47, 1991.
- RAŞİD Ahmed, Orta Asya'nın Dirilişi, Çev. Osman Ç. Deniztekin, Cep Kitapları, İstanbul, 1995.
- RIBAKOV Aleg Konstantinoviç, "Pervoe Pyatiletie SNG", Mejdunarodnaya Jizn, N.9, 1996.

- RİASANOVSKY Nicholas V., A History of Russia, Fifth Edition, Oxford Un. Press, New York, 1993.
- ROMANOV Petr, "Mogut li Rossiya i İran protivostayat SŞA", Nezavisimaya Gazeta, 18 Şubat 2000.
- Rossiyskaya Gazeta, 23 Mayıs 1992.
- ROTKEVİÇ Elena Rotkeviç, "Na Territorii SNG mojet bıt sozdana novaya evraziyskaya troyka" İzvestiya, 17 Kasım 2003.
- ROY Olivier , Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi, Çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, 1997.
- RUTLAND Peter, "Putin'in İktidar Yolu", Kadim Komşumuz Yeni Rusya, Yılmaz Tezkan (der.), Ülke Kitapları, İstanbul, 2001.
- RYWKIN Michael, Russian Colonial Expansion to 1917, Mansell Publishing Limited, London and New York, 1988.
- SAHAROV Andrey, Saharov'un İsyanları, Çev. İvi Özerel, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Said Nazarov, "Çetverka Mojet Stat Şesterkoy" www.gazetasng.ru. 19 Mayıs 2004.
- SAKWA R. and WEBBER M., "The Commonwealth of Independent States, 1991-1998: Stagnation and Survival," Europa-Asia Studies, Vol.51(3), 1999.
- SAKWA Richard, Soviet Politics in Perspective, Second Edition, Routledge, London, 1998.
- SALAMOV Bayram,Türkmenistan Dış Politikası (Bağımsızlıktan Bugüne), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, GÜ SBE, Ankara, 2002.
- SANDER Oral, Siyasi Tarih 1918-1994, 4. Baskı, İmge, Ankara, 1994.
- SARAY Mehmet vd., Kafkasya Araştırmaları-I, İstanbul, 1988.
- SARAY Mehmet, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, TTK, Ankara, 1996.
- SARIKAYA Yalçın, "Rusya Federasyonu'nun Gürcistan Politikası" Jeopolsar, C.1, S.1, Eylül 2004, http://www.jeopolsar.com/makale2.htm
- SAYDAM Abdullah, Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), TTK, Ankara, 1997.

- SBKP 19. Parti Konferansı Belgeleri, Çev. M. Coşkun, Amaç Yayınları, İstanbul, 1988.
- SEL Üner, "Kırım Tatar Türklerinin Dünya Kamuoyuna Çağrısı", Bizim Kırım, 2/2003.
- SEL Ünver, "Ukrayna'da Seçim Süreci", Bizim Kırım, 1/2004.
- SENN Alfred Erick, Gorbachev's Failure in Lithuania, St. Martins Press, New York, 1995.
- SERBYN Roman and KRAWİHENKO Bohdan, Famine in Ukraine 1932-33, Canadian İnst. Of Ukraine Studies, University of Alberta, Edminton, 1986.
- SESTANOVICH Stephen, "Where does Russia Belong?", The National Interest, no.1, Winter 2000.
- SESTANOVICH Stephen (der.)., Rethinking Russia's National Interests, CSIS, Washington, 1994.
- Sevodnya, 20 Temmuz 2003.(Kiev'de Rusça yayınlanan gülük gazete)
- SEZER Duygu Bazoğlu, "Rusya: Jeopolitik Yarışma ile Ekonomik Ortaklığı Bağdaştırmanın Zorlukları", Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası, Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (Der.), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002.
- SHERMAN Peter, "Defining the National Interest: Russian Foreign Policy and Domestic Politics", The Foreign Policy of the Russian Federation, Rager E. Kanet and Alexander Kozhemiakin (der.), Macmillan Press, London, 1997.
- SHLAPENTOKH Vladimir and O'DONNELL Neil F., The Last Years of the Soviet Empire, Praeger, London, 1993.
- SKOSİREV Vladimir Skosirev, "Yest Predel Ustupkam Moskvı", http://www.gazetasng.ru/article.php?id=24
- SMİTH Sebastian, Allah'ın Dağları, Çev. Hadiye Nugay, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- "SNG v poiskah çasovşika", www.gazetasng.ru , 04 Aralık 2000.
- SOLJENİTSİN Aleksander, Sovyet Liderlerine Açık Mektup, Çev. İsmet Giritli, Nebioğlu, İstanbul, 1974.
- SOLJENİTSİN Aleksandr, Kak nam abustroit Rassiyu, Leningrad, 1990.

- SOLJENİTSİN Aleksandr, Rusya Nasıl Kurtulur?, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.
- SOLTAN Elnur, "Bush-Putin Zirvesi: Soğuk Savaş'ın İkinci Bitişi," Stratejik Analiz, S.20, Aralık 2001.
- SOMUNCUOĞLU Anar, "Rusya Federasyonu'nda Merkez-Bölge İlişkilerinin Ekonomik Boyutu," Kadim Komşumuz Yeni Rusya, Yılmaz Tezkan (der.) Ülke Kitapları, İstanbul, 2001,
- Sovremennıe Mejdunarodnıe Otnaşaniya, Moskova, 2000, s.523.
- Sovyetskaya Rossiya, 29 Aralık 1998.
- STANKEVİCH Sergei B., "Toward a New National Idea", Rethinking Russia's National Interests, Stephen Sestanovich (der.), CSIS, Washington, 1994.
- STAROVAİTEVA Galina, "National Policies in the Period of Peretsroyka: Some Comments from a Political Actor," From Union to Commonwealth: Nationalism and Separatism in the Soviet Republics, Gail W. Lapidus, Victor Zaslavsky and Philip Goldman,(der.), Cambridge University Press, London, 1992.
- STARR S. Frederick, "The War Against Terrorism and U.S. Bilateral Relations with the nations of Central Asia" U.S. Senate Committee on Foreign Relations Subcommittee on Central Asia and the Southern Caucasus, 13 December 2001, http://www.cacianalyst.org/Publications/Starr_Testimony.htm
- STEELE Jonathan, Eternal Russia: Yeltsin, Gorbachev and the Mirage of Democracy, Harvard University Press, USA, 1995.
- STRUGOVETS V., "Batalyonı Allaha", İtogi, 7 Aralık 1999.
- ŞAMGUNOV Ruslan G., Kapiyskiy Vopros, Vstnik Sankt-Peterburgskovo Universiteta, Ser.6, Vıp.4 (No.27), 1998.
- ŞAMGUNOV Ruslan G., Avrasyacılık Ders Notları, St.Petersburg, 1999.
- ŞARAFOV Andrey, "Rossiya Mojet İzvleç Vıgodu iz Evrazıyskovo Ekonomiçeskovo Soobşestva", Nezavisimaya Gazeta, 14 Ekim 2000.

- ŞEVARDNADZE Eduard, Gelecek Özgürlüktür, Çev. Ayşe Akarsu, Alfa, 1992.
- TAKSUBAYEV A., "Rossiya i centralnaya Aziya", Mejdunarodnaya Jizn, 3/1999.
- TAŞDEMİR Fatma, "Taliban Bağlamında Bölgesel ve Küresel Güvenlil Sorunları Üzerine Değerlendirme", Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye, Refet Yinanç ve Hakan Taşdemir (der.), Seçkin, Ankara, 2002.
- TAŞKIRAN Cemalettin, Geçmşiten Günümüze Karabağ Meselesi, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1995.
- TAVKUL Ufuk, "Kafkasya'nın Jeopolitik Konumu İçerisinde Rusya Açısından Çeçenistan'ın Stratejik Önemi," KÖK Araştırmalar, C.1, S.2, Güz 1999.
- TAVKUL Ufuk, Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya, Ötüken, İstanbul, 2002.
- TELLA Erel, "Sovyetlerle İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), Türk Dış Politikası C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- TINÇ Ferai, "Çarlarımız İstanbul'u İstiyordu Biz Antalya'yı," Hürriyet, 29 Eylül 2002.
- TRETYAKOV Vitaliy, "Nursultan Nazarbayev: Veryu şto v buduşem mı vernyemsya k idee Evraziyskovo Soyuza", Nezavisimaya Gazeta, 26 Kasım 1999.
- TRUBNİKOV Vyaçeslav, "Borba bez Kompromisov," Nizavisimaya Gazeta, 23 Ekim 2001.
- TRUSCOTT Peter, Russia First: Breaking With the West, I.B. Tauris Publishers, London, New York, 1997.
- TSENE Vladimir, "ODKB i NATO Stroyat Sovmestnie Planı", GazetaSNG, 19 Kasım 2003, http://www.gazetasng.ru/article.cgi?id=48440
- TUNCER İdil, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye", En Uzun On Yıl, Gencer Özcan ve Şule Kut (Der.), 2. Baskı, Büke Yayınları, 2000.
- Turkish Daily News, 1 Nisan 2004.

- Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, TTK, Ankara, 1999, s.224.
- USOV Anatoly, "İlluzii i Realnost", Svobodnaya Mısl, N.4, Nisan 1998.
- ÜLKÜ İrfan, Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya, Kum Saati, İstanbul, 2002.
- VELEHOV Leonid, "Edvard Şevardnadze: Naş drug i vrag", İtogi, N. 44(179) 2 Kasım 1999.
- VİNOGRADOV Boris ve SOKOLOVSKAYA Yanina, "V Moskve Kuçma Okazalsya Ranşe Lukaşenko", İzvestiya, 7 Aralık 1999.
- VOLK Anatoly, "SNG: Kuda Poyti Kuda Podatsa", Nezavisimaya Gazeta, 21 Mayıs 2004.
- VOROPAEVA Lyubov, "Çetire Svobodı dlya YEP", GazetaSNG, 05.04.2004. http://www.gazetasng.ru/article.cgi?id=53800
- "Vstrechi Rukovoditeley Gosudarstv Uchasnikov SNG", www.cis.minsk.by/russian/cismeet.htm
- WALİCKİ Andrzej, Rus Düşünce Tarihi 1760-1900: Aydınlanmadan Marksizme, Çev. Alaeddin Şenel, Verso yayınları, Ankara, 1987.
- WEBBER Mark, "Russian Policy Towards the Soviet Successor States", Russia After the Cold War, Mike Brown and Cameron Ross (der.), Longman, England, 2000.
- WEBBER Mark, CIS Integration Trends: Russia and the Former Soviet South, RIIA, London, 1997.
- WEHRSCHUTZ Christian F., "Rus Fikriyatının Parçası Olarak Avrasyacılık," Çev. Murat Taşar, Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye, Yılmaz Tezkan (der.)Ülke, İstanbul, 2000.
- WREN Melvin C. ve STULTS Taylor, The Course of the Russian History, Fifth Edition, Waveland Press, Illinois, 1994.
- www.gazetasng.ru 30 Kasım 2000.
- www.Gazetasng.ru., 19 Aralık 2000.
- www.rami.ru/publication/convert/index.html A.O.Çubaryan, 20 Nisan 2001'de RAMİ v MGİMO u MİD'de sunulan tebliğ.
- www.thecommonwealth.org

- YAKOVENKO Aleksandr, "Vneşıe Politiki Rossii: Otsenki i Podrobnosti", http://www.rian.ru/yakovenko/ 01.04.2004.
- YAKUBOVSKİY Yu., Altın Ordu ve Çöküşü, Çev. Hasan Eren, TTK, Ankara, 1992.
- YALÇIN Aydın, "Tarih Perspektifinde Orta Asya'nın Geleceği", Avrasya Etüdleri, N.1, İlkbahar 1994.
- YALÇINKAYA Alaaddin, Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında Türkistan, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997.
- ....., Yetmiş Yıllık Kriz: Sovyetler Birliği'nde Moskova-Türkler İlişkileri, İstanbul, 1999.
- YANAR Şavaş, Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç: Kafkasya, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- YAŞİN Egor, "Vernyötsa li Rassiya v Turkmeniyu", Nezavisimaya Gazeta, 16 Kasım 1999.
- YELENSKY Aleg, "Yedinaya Valuta dla Soyuza Çetiryeh," Nezavisimaya Gazeta, 27 Şubat 2003.
- YELTSİN Boris, Bu Gidişe Karşıyım, Çev. Belkıs Çorakçı, Altın Kitaplar, İstanbul, 1990.
- YELTSİN Boris, Geceyarısı Günlükleri, Çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
- YELTSİN Boris, The Struggle for Russia, Times Books, New York, 1995.
- YİNANÇ Refet, "1965'den Günümüze Ermeni Sorunu", Yeni Türkiye: Ermeni Sorunu Özel Sayısı I, S.37, Ocak- Şubat 2001.
- YİNANÇ Refet, "70. Yılda Atatürk ve Cumhuriyet", Kurtuluş Savaşına Yön Verenler, GÜ AİİT AUM Yayını, Ankara, 1994.
- ZAGORSKY Andrey Vladimiroviç, SNG: Ot Dezintegratsii k Reintegratsii, Moskava, MGİMO, 1994.
- ZAYETS Ilona, "Patsient Skoree Jiv..." Nezavisimaya Gazeta, 19 Temmuz 2002.

- ZAYETS İlona ve PRİHOSKA Natalya, "Kuçma i Voronin Obyadinyayutsa za Spinoy Moskvı", Nezavisimaya Gazeta, 13 Kasım 2003.
- ZUYEVA M.H., İstoriya Rassii, Vışaya Şkola, Moskova, 1998.
- ZVIAGLSKAIVA Irina, The Russian Policy Debates on Central Asia, RIIA, 1995.

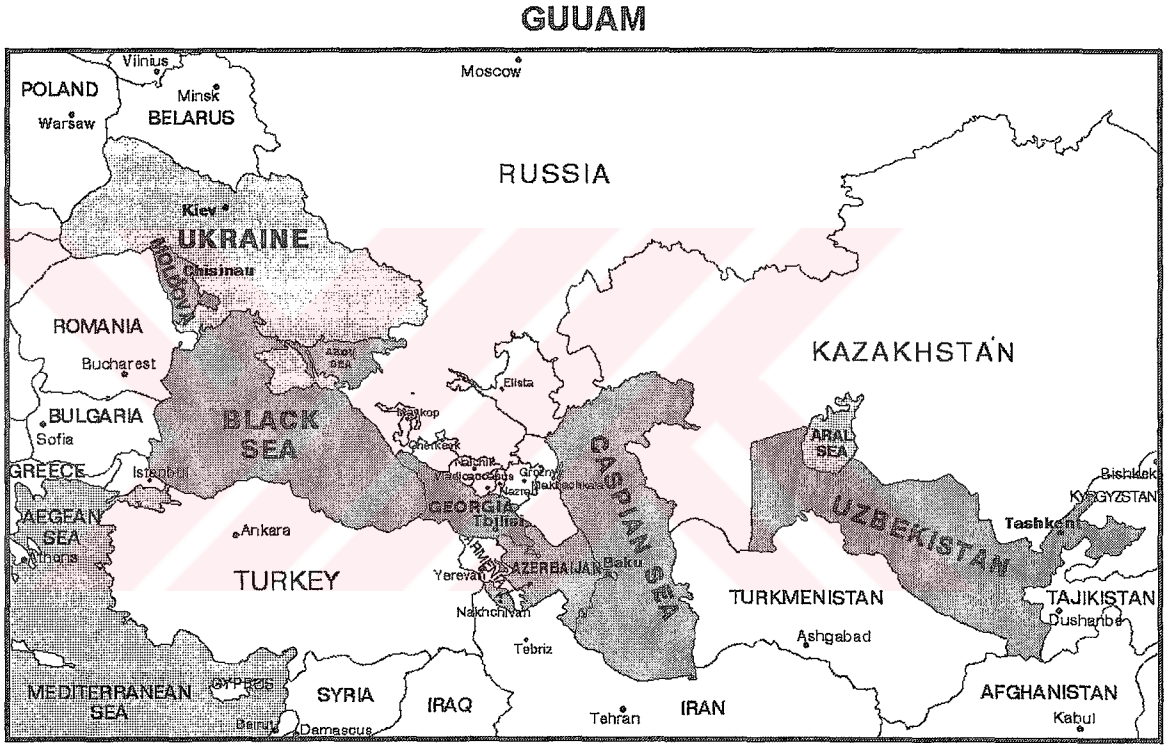
EK-I : BDT ÜLKELERİ

ÜLKE	BAŞKENT	YÜZ ÖLÇÜMÜ	NÜFUS (milyon)
Rusya Federasyonu	Moskova	17 075 400	144.2
Beyaz Rusya	Minsk	207 600	9.8
Ukrayna	Kiev	603 700	47.4
Moldova	Kişinev	33 700	3.6
Azerbaycan	Bakü	86 600	8.3
Ermenistan	Erivan	29 800	3.2
Gürcistan	Tiflis	69 700	4.3
Kazakistan	Atsana	2 717 000	14.9
Kırgızistan	Bişkek	198 500	5
Tacikistan	Duşanbe	143 000	6.6
Türkmenistan	Aşkabat	488 000	4.8
Özbekistan	Taşkent	447 400	25

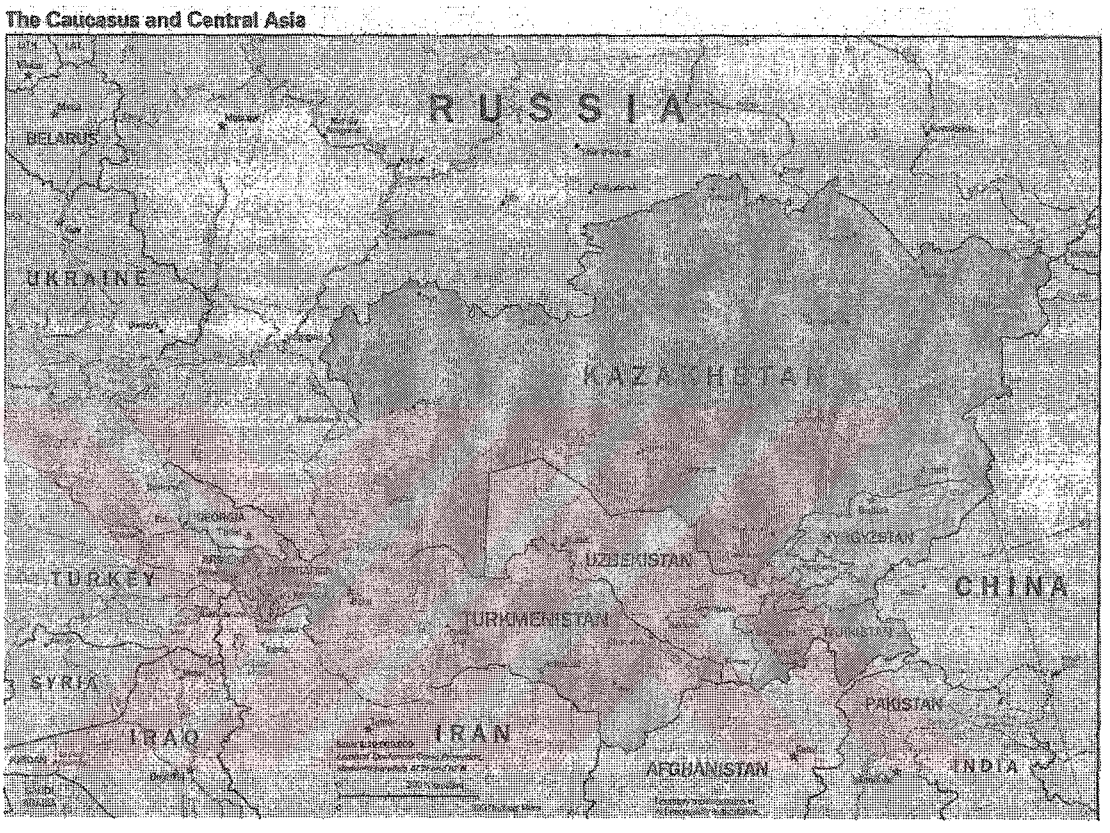
Kaynak: http://www.cisstat.com/rus/index.htm, Giriş: 13 Ekim 2004.

EK-II : GUAM

Kaynak : http://www.guuam.org/general/browse.html, giriş: 13 Ekim 2004

EK-III : Orta Asya ve Kafkasya

ÖZET

Bağımsız Devletler Topluluğu Baltık cumhuriyetleri hariç tüm eski Sovyet cumhuriyetlerinin üye olduğu siyasi ve ekonomik nitelikli uluslararası bölgesel bir örgüttür. Sahip olduğu kaynaklar itibariyle Rusya Federasyonu bu örgüt içerisinde merkezi bir konuma sahiptir. Rusya Federasyonu'nun iç ve dış politikasındaki değişimlere paralel olarak Bağımsız Devletler Topluluğu da çeşitli safhalardan geçmiştir. Başlangıçta Sovyetler Birliği'nin dağılmasından kaynaklanan sorunların çözülmesi için düşünülmüş ortak bir platform olarak ortaya çıkan örgüt zamanla siyasi ve ekonomik entegrasyonu hedefleyen bir yapıya bürünmüştür. Kuruluşundan bu yana geçen sürede BDT sahasında meydana gelen gelişmeleri inceleyerek BDT'nin niteliğini ortaya koymayı hedefleyen bu tez üç bölümden oluşmaktadır.

"BDT Halklarının Müşterek Tarihi" başlıklı birinci bölümde, BDT'nin kurucu belgelerinde sık sık tekrarlanan üye ülkelerin halkları arasındaki kader birliğinin nasıl oluştuğu ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu maksatla Çarlık dönemi ve Sovyet dönemi Rus ve Rus olmayan halklar arasındaki ilişkiler yanında günümüz Rus kimliğini ve bunun yansıması olan dış politikayı daha iyi anlamamıza katkısı olacağından hareketle çok özet bir şekilde ana hatlarıyla Rus tarihi anlatılmaktadır. Birinci bölümde, Gorbaçov dönemi ve Yeltsin ile Gorbaçov arasındaki rekabet üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmakta, Sovyetlerin dağılması konusu da detaylı bir şekilde incelenmektedir. Zira eski birlik cumhuriyetleri arasında yeni kurulan yapının bağımsızlık, egemenlik ve eşitlik esasları üzerine kurulması bu dönemdeki gelişmelerle doğrudan ilişkilidir.

İkinci bölüm "Bağımsız Devletler Topluluğu: Kurumsal Yapı ve İşbirliği Sahaları (1991-2004) başlığı altındadır. Bu bölümde BDT'nin kurucu belgeleri olan Minsk ve Almaata Anlaşmaları ile BDT Tüzüğü incelenmekte; BDT'nin kurumsallaşma süreci anlatılarak asli ve tali organları sıralanmakta; üye ülkeler arasında siyasi ve askeri işbirliği ile ekonomik ve sosyal konularda işbirliğinin gelişimi ve boyutu sergilenerek entegrasyon sürecinde gelinen nokta ortaya konulmaktadır. Mayıs 1992'de imzalanan Kollektif Güvenlik Anlaşması BDT bünyesinde siyasi ve askeri işbirliği, Eylül 1993'de imzalanan Ekonomik Birlik Anlaşması da ekonomik işbirliği açısından önemli belgelerdir. Bu anlaşmalar

çerçevesinde atılan adımlar ve sağlanan gelişmeler, başarılanlar ve başarısızlıklar anlatılmaktadır. İkinci bölümde ayrıca "BDT Coğrafyasında Altbölgesel Oluşumlar" başlığı altında eski Sovyet cumhuriyetlerinin kendi aralarında oluşturduğu diğer entegrasyon girişimleri de ele alınmaktadır. Bu çerçevede GUAM Örgütü, Orta Asya Birliği, Rus-Belarus Birliği, Avrasya Ekonomik Topluluğu, Tek Ekonomik Saha örgütleri incelenmektedir. Bu yeni inisiyatiflerden üçü Rusya'nın 1996'dan itibaren uygulamaya koyduğu "farklı hızlarda entegrasyon" stratejisinin uzantısı olarak BDT'yi güçlendirmeye matuf girişimlerken, ikisi ise Rusya'nın dahil olmadığı BDT'ye alternatif nitelik taşıyan örgütlenmelerdir. Bu örgütlenmelerin incelenmesi BDT içerisindeki gruplaşmalar ve örgütün geleceğine ilişkin sağlıklı değerlendirmeler açısından önem taşımaktadır.

"Rusya Federasyonu Ekseninde BDT" başlığını taşıyan üçüncü bölümde Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasına yönelik dış politikası anlatılmaktadır. 1990'dan buyana Rus dış politikasının geçirdiği değişimler ve Rusya'nın BDT politikası dört döneme ayrılarak incelenmektedir. A) 1991-93 yılları arası Batı yanlısı dış politika ve BDT'nin öncelikli olmadığı dönem; b) 1993-1996 arası Rusya'nın Monroe Doktrini olarak adlandırılan "yakın çevre" doktrini çerçevesinde eski Sovyet coğrafyasının hayat alanı olarak ilan edildiği dönem; c) 1996-1999 arası Primakov'un dışişleri bakanlığı ve başbakanlığı döneminde gerçekleştirilmeye çalışılan "çok kutuplu adil bir dünya düzeni" içerisinde Rusya'nın Avrasya kutbu olmasına yönelik politikalar; d) Putin dönemi pragmatik dış politika yaklaşımı. Rusya bir taraftan BDT bünyesinde eski Sovyet cumhuriyetleriyle çok taraflı işbirliğini geliştirmeye çalışırken diğer taraftan da ikili ilişkiler yoluyla da eski bağlarını sürdürmüştür. Tezin üçüncü bölümünde Rusya'nın BDT üyesi ülkelerle olan ikili ilişkilerinin genel niteliği de sunulmaya çalışılmıştır.

11 Eylül terör eylemleri "Soğuk Savaş sonrası" olarak adlandırılan geçiş dönemini sona erdirmiştir ve dünya tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Tüm dünyada olduğu gibi BDT coğrafyasında da yeni dengeler oluşturacak bir süreç başlamıştır. Bu süreçte ABD'nin eski Sovyet coğrafyasındaki varlığını artırması ve konumunu güçlendirmesi, BDT üyelerinin çoğunun ABD ile olan ilişkileri, Rusya'nın arka bahçesinde dominantlığını kaybetmeye başlaması, BDT içinde ortaya çıkan yeni alt bölgesel örgütlenmeler öne çıkan olayladır. Sonuç bölümünde özellikle 11 Eylül

sonrasında BDT sahasında meydana gelen gelişmeler ve BDT'nin geleceğine ilişkin öngörüler yer almaktadır.

ABSTRACT

Commonwealth of Independent States is an economic and political regional international organization which is formed among the former Soviet republics excluding the Baltic republics. The Russian Federation owns a central importance in CIS due to her resources. The CIS faced some changes in accordance with both domestic and foreign policy changes in the Russian Federation. This organization, which was originally designed to solve the problems that occurred because of the dissolution of the Soviet Union, turned out to be an organization which aims a body of political and economic integration in time. This thesis, which aims to clarify the structure of the CIS by investigating the developments in this area from the time of her establishment until now, is composed of three parts

The first chapter " The Common History of the CIS Nations", tries to clear out how the common destiny betweeen the member countries appeared which is frequantly repeated in the estabishment documents of the CIS. With this purpose; the basics of the Russian history is examined with the intention of a better understanding the relations of Russians and non Russians and the Russian identity in todays` world and its continuation of foreign policy of the Tchar period and the Soviet period is examined. The first chapter also analyses the competition between Gorbachev and Yeltsin during the Gorbachev period and the dissolution of the Soviets in detail. The newly established construction among the republics of the former union and her basics of freedom and equity is directly related to the developments in this period.

The second chapter " Commonwealth of Independent States: Institutional Framework and Areas of Cooperation (1991-2004)", investigates the foundation treaties of CIS, which are the Minsk Treaty and the Almaata Treaty, and her charter, the institutionalization period, main and subsidiary organs and the level of integration among the members by illustrating the develpoment of the social and economic cooperation as well as security cooperation. The treaties of Collective Security (signed in May 1992) and Economic Union Treaty (signed in September 1993) have considerable importance in this structure. This chapter also deals with the steps that are taken,successes and failures in accordance with these agreements. The

second chapter at the same time deals with the other integration attempts of the former Soviet republics under the heading of " Subregional Cooperations in the CIS Geography". İn this framework, GUUAM (Georgia, Ukraine, Uzbekistan, Azerbaijan, Moldova), Central Asian Union, Russia-Byelorussia Union, Eurasian Economic Union and recently emerged Common Economic Region (Russia, Ukraine, Kazakhstan and Byelorussia) formations are investigated. While three of these initiatives are the pillars of the attempts of the Russian strategy of "integrations in different speed" initialized in 1996 aiming to strengthen the CIS, two of them are alternative organizations to the CIS in which Russia is not a member. The examination of these organizations is important in order to clarify the partitioning in the CIS and to make healthy projections about the future of it.

The third chapter "CIS in the Axis of the Russian Federation", illustrates the Russian foreign policy towards the former Soviet geography. The changes in the Russian foreign policy since 1990 and the basics of the CIS policy of Russia are analyzed by dividing into four parts. A) The period between 1991-93 a Western oriented foreign policy in which CIS is not given the priority; B) The period between 1993-96 which is defined as the "Monroe doctrine" of Russia in where the former Soviet geography is regarded as the living space which is named as "the near abroad", C) The period between 1996-99, when Primakov used to be the foreign minister and prime minister, in which there are the attempts of "a multipolar just world system" where Russia is regarded to be the Eurasians polar and D) The pragmatic foreign policy period in the Putin era. Russia is trying to build multilateral relationships with the former Soviet republics in one hand; she continued to carry out the old relations by bilateral relations in the other. The general conditions of the bilateral relations of Russia and the CIS member states are also examined in the third chapter.

September 11 terrorist attacks ended the transition period which is named as "Post Cold War Period" and opened a new phase in the world history. The CIS geography has entered into a new phase in which a new balance is going to be restructured. The whole world is likely to enter this phase. The sub regional developments which are foregrounded in the CIS are the increase in the American influence and strength in the former Soviet territory, the relations of most of the CIS

members with the United States and the decreasing influence of the dominance of Russia in her back yard in this period. The Conclusion part deals especially with the projections about the developments in the CIS area after September 11 and the future of the CIS in particular.